

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Bodovics Éva Judit

**Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz
társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai**

Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Sonkoly Gábor DSc, egyetemi tanár, a doktori iskola vezetője

Társadalom- és gazdaságtörténet Doktori Program

Dr. Kövér György CMHAS, professor emeritus, a program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Szijártó István DSc, habil. egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Szívós Erika PhD, habil. egyetemi docens

Dr. Faragó Tamás DSc, professor emeritus

Titkár: Dr. Kiss Zsuzsanna PhD, egyetemi adjunktus

Tag: Dr. Horváth Gergely Krisztián PhD, habil. egyetemi docens

Póttagok: Dr. Czoch Gábor CSc, habil. egyetemi docens

Dr. Gyáni Gábor MHAS egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Kövér György CMHAS, professor emeritus

Budapest, 2020.

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Bodovics Éva Judit
MTMT-azonosító: 10034986
A doktori értekezés címe és alcíme: Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai
DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2020.016.....
A doktori iskola neve: Történelemtudományi Doktori Iskola
A doktori iskolán belüli doktori program neve: Társadalom- és gazdaságtörténet Doktori Program
A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. Kövér György CMHAS, professor emeritus.....
A témavezető munkahelye: ELTE Bölcsészettudományi Kar.....

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Iroda ügyintézőjét, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Miskolc, 2020. február 14.

Bodovics Éva Judit
a doktori értekezés szerzőjének aláírása

Tartalomjegyzék

Előszó	6
I. BEVEZETÉS.....	9
1. A katasztrófakutatás története, főbb kérdései és módszerei	9
1.1. Fogalmi keretek	9
1.2. A katasztrófakutatás története.....	13
<i>A társadalomtudományos katasztrófakutatás</i>	13
<i>A történeti katasztrófakutatás</i>	20
<i>A katasztrófakutatás jövője – az „M-elmélet”</i>	29
1.3. A magyarországi katasztrófakutatás helyzete	31
2. A kutatás módszertani keretei	33
2.1. A kutatás célkitűzései.....	33
2.2. A kutatás forrásai és módszerei	36
II. AZ 1878. ÉVI AUGUSZTUSI ÁRVÍZ KÖRNYEZETTÖRTÉNETI HÁTTERE	40
1. A 19. század második felének időjárása Magyarországon	40
1.1. Hőmérsékleti és csapadékviszonyok az 1870-es és az 1880-as években.....	40
1.2. Az időjárási anomáliák lehetséges magyarázata.....	57
1.3. Az 1878-as év éghajlata és az 1878. augusztus 30-31-i árvíz történeti rekonstrukciója	60
2. Vízgazdálkodás és árvízvédelem Miskolcon	68
2.1. A Szinva mint határ, viszonyítási pont	69
2.2. A Szinva mint erőforrás	73
2.3. A Szinva mint a kikapcsolódás forrása	77
2.4. A Szinva mint veszélyforrás	78
III. AZ 1878. ÉVI AUGUSZTUSI ÁRVÍZ NARRATÍVÁI	85
1. A narratívák forrásértéke és elemzési módszerei	85
1.1. Elméleti alapok	85
1.2. Források és módszerek	90
2. A miskolci és a szegedi árvíz narratívái	92
2.1. A funkció	92
2.2. A forma.....	98
<i>Verbális narratívák</i>	98

<i>Vizuális narratívák</i>	103
<i>Egyéb verbális és vizuális formák: viccek, karikatúrák</i>	108
2.3. A tartalom.....	112
<i>Általános katasztrófakép</i>	112
<i>A katasztrófa szereplői</i>	124
3. Valóság vagy konstrukció? – a valóság konstrukciója	130
IV. VÁLSÁGKEZELÉS AZ ÁRVÍZ UTÁN.....	137
1. Városi válságkezelés.....	137
1. 1. A válságkezelés első szakasza	138
1. 2. A válságkezelés második szakasza	147
<i>A mederszabályozás</i>	152
<i>Az árvíz hosszú távú következményei</i>	158
1. 3. A helyreállítás szakaszai	162
1. 4. A sorstárs Eger esete az árvízzel.....	167
<i>Egy árvíz két eset</i>	168
2. Lakossági válságkezelés	175
2. 1. Miskolc társadalma az 1880-as évek elején	176
<i>Korszerkezet és a nemek aránya</i>	178
<i>Családi állapot</i>	179
<i>Vallás</i>	181
<i>Foglalkozási szerkezet</i>	182
2. 2. A „károsult társadalom”	188
<i>A károk felvétele és a segélyezés lebonyolítása</i>	188
<i>A kárfelvételi ívek hitelessége</i>	191
<i>A kárfelvételi ívek elemzése</i>	193
2. 3. Lakossági válságkezelés foglalkozási csoportok szerint.....	196
<i>Házbérből élők</i>	197
<i>Mezőgazdaságból élők</i>	201
<i>Kereskedők</i>	204
<i>Iparosok</i>	212
<i>Értelmiségiek és tisztviselők</i>	218
V. AZ 1878. ÉVI AUGUSZTUSI ÁRVÍZ EMLÉKEZETE	226
VI. ÖSSZEFOGLALÁS	235

VII. BIBLIOGRÁFIA.....	241
VIII. FÜGGELÉK	259
1. Szövegek	259
2. Képek	262
3. Ábrák	278
4. Táblázatok.....	279
5. Térképek	287

Ábrák jegyzéke

1. Eger és Miskolc éves átlagos csapadékmennyisége (1901-1933).....	41
2. Eger és Miskolc éves átlaghőmérséklete Celsiusban (1915-1932)	42
3. Budapest, Eger és Szeged éves csapadékmennyisége (1871-1900).....	46
4. Budapest éves átlagos csapadékmennyisége (1841-1900)	47
5. Budapest éves csapadékmennyisége (1941-2000)	47
6. Eger éves csapadékmennyisége (1870-1932)	50
7. Eger csapadékatlaga havi bontásban	50
8. Eger, Budapest és Szeged éves hőmérsékletátlaga (1871-1900)	51
9. Budapest évszakok szerinti hőmérsékletátlaga (1871-1900).....	53
10. Eger évszakok szerinti hőmérsékletátlaga (1871-1900)	53
11. Budapesti éves hőmérsékletátlag (1780-1900)	54
12. Budapest évszakok szerinti átlaghőmérséklete 1780-1900 (Celsius).....	55
13. A gazdasági reziliencia fázisai	162
14. Miskolc népességének életkori megoszlása nemek szerint (1880)	178
15. Miskolc népességének megoszlása családi állapot szerint (1880)	179
16. Miskolc 16 éves és idősebb népességének megoszlása családi állapot szerint (1880)	180
17. Miskolc lakossága vallási felekezetek szerint (1880).....	181
18. Miskolc népességének száma foglalkozási ágazatok és vallási felekezetek szerint (1880).....	186
19. A Miskolcon élő egyedülállók megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880).....	187
20. A miskolci árvízkárosultak megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1878).....	194

Függelékben szereplő ábrák

F1. Kimutatás a beérkezett adományokról	278
F2. Nem házasok korosztályi bontásban (1880)	278

Táblázatok jegyzéke

1. Árvizek Egerben és Miskolcon a 18-19. században	44
2. Árvizek Miskolcon a 19. század második felében	45
3. A kivetett pótlódó aránya a városi kiadás tekintetében.....	165
4. Miskolc teljes népességének száma és megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880)	183
5. Miskolc kereső lakosságának megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880)	184
6. Válságtípusok összehasonlítása.....	196
7. Az árvízben károsult özvegyek száma és megoszlása foglalkozási ág szerint	200
8. Az árvíz károsult kereskedők száma és megoszlása foglalkozási ágazatok szerint (1878).....	205
9. Az árvíz károsult iparosok száma és megoszlása foglalkozási ágazatok szerint (1878)	213

Függelékben szereplő táblázatok

F1. Miskolcot érintő árvíz károk kimutatása	279
F2. A miskolci lakosságot érintő árvíz károk kimutatása.....	280
F3. Miskolc 16 éves és fiatalabb népességének megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880).....	281
F4. Károsultak foglalkozási ágazatok szerinti megoszlása (1878)	282
F5. Az árvízben károsodott intézmények kimutatása (1878).....	284
F6. Kimutatás a Miskolc határában 100 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező földbirtokosokról.....	285
F7. Kereskedők megoszlása ágazatok szerint (1880).....	285
F8. Iparosok megoszlása ágazatok szerint (1880).....	286

Előszó

A természeti katasztrófák korát éljük. És az előrejelzések szerint egyre gyakrabban és nagyobb erővel sújtanak le ránk. Legalábbis az általános – média által generált – diskurzus szerint ez a helyzet. Valóban növekedett volna a természeti csapások száma az elmúlt évtizedekhez, évszázadokhoz képest, vagy csupán egyre több katasztrófáról van tudomásunk és/vagy egyre veszélyesebb helyeken élünk? Mit várhatunk a jövőben és hogyan védekezzünk ellenük? Ezekkel és más hasonló kérdésekkel foglalkozik a katasztrófakutatás annak érdekében, hogy az előttünk álló ismeretlen jövőt biztonságosabbá tegye az elkövetkező nemzedékek számára.

Ezeknek a kutatásoknak azonban csak akkor van értelmük, ha viszonyítási ponttal rendelkezünk, azaz tudjuk, hogy milyen volt a helyzet a katasztrófák tekintetében évtizedekkel, évszázadokkal ezelőtt. Ez az a pont, ahol a történeti katasztrófakutatás előtérbe kerül. Az elmúlt korok természeti csapásainak feltárásával ugyanis nem csupán a gyakoriság és az erősség kérdésének tekintetében juthatunk használható adatokhoz, hanem a történeti példák alapján modellezhetővé válnak a természeti szerencsétlenségek lefolyásukat, tapasztalatukat és következményeiket tekintve egyaránt.

A történeti katasztrófakutatás szerencsére saját jogán is egyre nagyobb figyelmet kap, mert a katasztrófák komplexitásuk és totalitásuk következtében olyan vizsgálati pontoknak tekinthetők, ahol ha mélyebbre ásunk, képet kaphatunk kisebb-nagyobb közösségek teljes működéséről és mentalitásáról, a mindennapos konfliktusoktól kezdve a környezethez fűződő kapcsolatukon át egészen a szerencsétlenségről alkotott elképzelésekig – hogy csak néhány lehetséges kérdéskört említsek. Ebben leginkább a háborúkra hasonlítanak, amelyek szintén rajtahagyják nyomukat az élet valamennyi területén. A természeti katasztrófák ugyanis nem önmagukban vizsgálendő pontszerű jelenségek, hanem egy folyamatnak – a természet és a társadalom kölcsönhatásának – a részei, ennek megfelelően történeti vizsgálatuk nem csupán javasolt, hanem elkerülhetetlen is.

Ennek ellenére a hazai történeti katasztrófakutatás sokáig figyelmen kívül hagyta a katasztrófák történetiségét, és évekre, évtizedekre tehető előzményeinek és következményeinek vizsgálata helyett rövid időmetszetben kutatta azokat. Ráadásul a legtöbb esetben elmaradt társadalom-, gazdaság- és mentalitástörténeti értelmezésük is, az eseménytörténetre korlátozva bemutatásukat.

Üdítő kivételnek tekinthetjük a Faragó Tamás szerkesztésében 1988-ban megjelent *Pest-budai árvíz, 1838* című tanulmánykötetet,¹ amely az 1838-as árvizet a korszak katasztrófatörténeti újításait követve társadalom-, gazdaság és kultúrtörténeti nézőpontból dolgozta fel és értelmezte. Sajnos az úttörő vállalkozást sokáig nem követték újabbak, ám az elmúlt években ismételten lendületet kapott a társadalomtudományos szempontokat érvényesítő katasztrófakutatás hazánkban is. Munkámmal ehhez az irányvonalhoz kívánok csatlakozni, ezért az eseménytörténeti leírás helyett az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz társadalom-, gazdaság és részben kultúrtörténeti aspektusait állítom a vizsgálat középpontjába.

Az elmondottakból következően a kutatás során eldöntöttem, hogy mi az, amit nem fogok csinálni: nem fogom az 1878. évi miskolci árvíz történetét megírni. Ezt ugyanis már Dobrossy István és Veres László megtették az árvíz századik évfordulójára megjelentett munkájukban.² De nem kifejezetten az tartott vissza a vállalkozástól, hogy már megelőztek, hiszen az említett mű óta született más leírás is az árvírről.³ Egyszerűen nem tartottam lehetségesnek a történet megírását, mert ahogy egyre mélyebbre ástam a forrásokba, rájöttem, hogy nem csak egyféleképpen mondható el az árvíz története. Az újságokban megjelent szenzációhajhász leírásoktól drámaian eltérnek a károsultak csendes, beletörődő visszaemlékezései, ahogyan a kárfelvételi ívek és gazdasági kimutatások szikár számadatai megint egy teljesen más történetet mesélnek el.

Ha nem az árvíz történetét írtam meg, akkor mégis miről szól ez a disszertáció? Miután nem akartam én elmondani az árvíz történetét, úgy döntöttem, hagyom, hogy helyettem a források beszéljenek. Ezt a munkát éppen ezért erős forrásközpontúság jellemzi; az egyes fejezetek és a mellékletek nagy számban tartalmazzak idézeteket a különféle típusú kútfőkből. A vizsgált kérdések tekintetében is alapvetően a források vezették a kutatást: minden forráscsoportnál – legyen szó a sajtóról, a közigazgatási iratokról vagy éppen a rajzokról – azt a kérdést tettem fel, hogy vajon mit tudhatunk meg ezek segítségével az árvírről? És miután az árvíz története már „kész” volt, olyan kérdésekre kerestem tehát a választ, amelyekre a történet nem tudott felelni. Katasztrófa volt-e az 1878. évi árvíz? Ha igen, kinek és milyen szempontból? Mitől volt más az 1878. augusztus 30-ának éjjelén jött áradat, mint az azt megelőzők és az azt követők? Milyen okokra vezethető vissza az áradás? Hogyan beszélték el az árvíz történetét? Hogyan tapasztalták meg a helyiek, és

¹ Faragó 1988a.

² Dobrossy–Veres 1978.

³ ifj. Bertényi 1997.

menyiben változtatta meg az életüket az árvíz? Hogyan reagált a városvezetés a szerencsétlenségre, és miként hatott rövid és hosszú távon Miskolc mindennapjaira? Valóban korszakhatárnak tekinthető a város történetében?

Mivel a természeti katasztrófák totális jelenségek, azaz az élet minden területére kihatással vannak, reméltem, hogy az árvízhez és a vízhasználathoz kapcsolódó források alapos feldolgozásával az 1870-es és 1880-as évek Miskolcának működéséről is képet kaphatok. Ily módon ez a katasztrófatörténeti munka egyben várostörténeti mű is, amely egy rendkívüli esemény kapcsán keletkezett iratok segítségével tekint bele egy város vészhelyzetben tanúsított működésébe.

A kutatással töltött évek alatt sokan és sokféleképpen segítettek munkámat. Elsősorban egykori témavezetőmnek, Vári Andrásnak tartozom köszönettel támogatásáért és biztatásáért, amely bátorságot adott ahhoz, hogy elinduljak a kutatói pályán. 2011-ben bekövetkezett halála után Kövér György vette át tutorálásomat, akinek emberi és szakértői észrevételei, finom megjegyzései és útmutatásai konstruktívan járultak hozzá nemcsak a kutatás és a szöveg, hanem személyiségem és gondolkodásom formálódásához és fejlődéséhez. Köszönettel tartozom neki azért is, hogy lehetőséget nyújtott számomra részt venni a Válságtörténeti Kutatócsoport munkájában, ahol a kutatótársak szakmai segítségen kívül anyagi támogatást is kaptam munkám elvégzéséhez. Hálaival tartozom továbbá Szijártó M. Istvánnak és az általa vezetett „Önképzőkör” tagjainak, valamint doktori csoporttársaimnak, hogy tanulmányaim, gondolataim megosztásakor kritikai megjegyzésekkel, inspiráló ötletekkel láttak el. Ugyancsak köszönettel tartozom a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában dolgozóknak, akik kutatóéveim alatt emberségükkel és szakmai hozzáértésükkel segítettek a munkámat. Végül köszönöm családomnak és barátaimnak, hogy az elmúlt évek során türelmükkel és bátorításukkal mellettem álltak, erőt adtak a feladat elvégzéséhez. Munkámat szülővárosomnak, Miskolcnak és lakóinak ajánlom.

I. BEVEZETÉS

1.A KATASZTRÓFAKUTATÁS TÖRTÉNETE, FŐBB KÉRDÉSEI ÉS MÓDSZEREI

A katasztrófa kutatás viszonylag fiatal tudományának tekinthető. Bár gyökerei egészen a 18. századig nyúlnak vissza, intézményesült katasztrófa kutatásról csak az 1980-as, 1990-es évektől beszélhetünk. Kérdésfelvetéseit és módszereit tekintve interdiszciplináris jellegéből adódóan nehezen sorolható be valamelyik főbb tudományág alá: valahol a természettudományok és a társadalomtudományok határmezsgyéjén helyezhetnénk el. Jóllehet nemzetközi szintén a 2000-es évektől látványos mértékben virágzásnak indultak a katasztrófatörténeti kutatások, Magyarországon eddig – némileg érthetetlen módon – kevésbé talált követőkre. Éppen ezért érdemes bemutatnunk ezt az izgalmas, inspiráló kérdésfelvetésekben bővelkedő tudományterületet.

1.1. Fogalmi keretek

Egyetlen tudománytörténeti áttekintő fejezetből sem maradhat ki a tudományág fejlődési ívének felvázolása, sem pedig a vizsgálandó tárgy, jelen esetben a katasztrófa bemutatása. Erre nemcsak azért van szükség, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy a szerző és az olvasó ugyanazt a dolgot érti az adott kifejezés alatt és nem valami teljesen mást, hanem azért is, mert fogalmaink változása annak a világnak, nyelvezetnek, diskurzusnak a változását tükrözik, amelyben keletkeztek.⁴ Vagyis egy történeti munka esetében elengedhetetlen a vizsgált témához szorosan kapcsolódó fogalmak fejlődéstörténetének ismerete ahhoz, hogy magabiztosan mozogjunk elmúlt korok világában. Mert nemcsak kortársainkkal jó tisztázni, hogy mit is értünk egy-egy fogalom alatt, hanem elődeinkkel is.

A katasztrófa szó első megjelenése a magyar nyelvben a 19. század elejére, 1815-re datálható, míg melléknévi formája csak száz évvel később, német közvetítéssel jelent meg nálunk.⁵ A 19. század elején használatos latinizálódott formája, a *catastrophe* még jobban őrizte alapvető, a görög *katasztrófē* „fordulat, fordulópont a cselekményben” jelentését, amennyiben fordulat, rosszra fordult dolog értelemben volt használatos. Ekkoriban jelentése még formálódóban volt, ugyanis a másik kettő, hasonló szemantikai mezővel bíró

⁴ A fogalomtörténeti vizsgálódások társadalomtörténeti hasznosíthatóságáról lásd Koselleck 2003b.

⁵ Zaicz 2006: 354-355.

kifejezéssel, a krízissel és forradalommal (*revolutio*) állt versenyben, mai szerencsétlenség, természeti csapás értelme csak a későbbi években kristályosodott ki. Annak érdekében, hogy megérthessük a fogalom használatmódját és a vele közvetíteni kívánt üzeneteket, érdemes áttekintenünk a fogalom jelentésváltozásait.

A katasztrófa szó gyökerei tehát egészen az ókorig nyúlnak vissza, ahol a görög színjátszásban a cselekmény végkimenetele előtti döntő fordulat megnevezésére volt használatos, amely megoldja a bonyodalmat. Bár ez a döntő fordulat többnyire a hős bukásához vezetett, de nem szükségszerűen: a katasztrófával megnevezett fordulat olykor pozitív kimenetelű is lehetett. Alapvető „fordulat, változás” jelentését a későbbi időkben is megtartotta a kifejezés. Gerrit Jasper Schenk a katasztrófa szó öt jelentésmezőjét különítette el az ókortól a kora középkorig.⁶

1. általános használat minden fordulatra, változásra, például labdajátékokban
2. mint technikai kifejezés a fordulatokra és változásokra a színpadi rendezésben
3. a drámaelméletben a szerencse megfordulására vagy a komédia végén a megoldás kifejezésére
4. mint orvosi kifejezés az emésztőszervekkel kapcsolatos kóros „fordulatokra”, pl. hányás
5. keresztény szerzőknél a bűnbánat, vagy a szív megtérése (vallási fordulat) értelemben

A 12. század végén vagy a 13. század elején a Hét bölcs történetének toszkán nyelvű fordításában jelenhetett meg a természeti szerencsétlenségekre használatos másik, az angolban és az újlatin nyelvekben gyakorta használatos *désastre*, *disaster* elődje, a *disastro*.⁷ A latin *dis-* és *astrum* szavak összetételéből született *disastro*, „rossz csillag(zat)” kifejezés arra az időszakra vezethető vissza, amikor a földi eseményeknek valamilyen csillagászati együttállást feleltettek meg. Úgy vélték, hogy a csillagok és bolygók szerencsétlen együttállása valamilyen negatív esemény bekövetkeztére utal a Földön. Ez a kifejezés alkalmas volt minden olyan esemény megnevezésére a járványoktól kezdve, a természeti katasztrófákon át egészen a háborúkig, amely valamilyen súlyos negatív következménnyel járhatott a közösségre nézve.

Bár a kifejezés egy fordító kreativitásának eredményeképpen született meg, meglepően gyorsan elterjedt, s több nyelvben is megjelent. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az új

⁶ Schenk 2016: 57.

⁷ Schenk 2016: 56.

terminus összhangban volt a korszak világképével, amely szoros kapcsolatot látott az égi és földi események között. Másrészt a szerencsétlenségek ilyen módon való megközelítése kedvelt témájává vált a képi ábrázolásoknak, amelyek hatékonyan járultak hozzá a fogalom terjedéséhez.⁸ Ilyen versenyhelyzetben a *catastrophe* alulmaradt a *disastro*-val szemben, s használata visszaszorult oda, ahonnan jött, az irodalom világába.⁹

A 17. század hajnalán azonban némileg összekapcsolódni látszik a két fogalom, amikor is 1597 és 1604 között, Röslin és Kepler vitájában – amely az égi jelenségek és a földi politikai események közötti kapcsolatról szólt – a *catastrophe* kifejezés az égi események tükröződéseként megjelenő földi eseményekben bekövetkező változásokra utalt.¹⁰ Ekkor még csak társadalmi folyamatokra utaltak vele, nem pedig természeti eseményekre, ugyanakkor az újból felemlített asztronómiai jelentésmezőben a *disastro* mellett kapcsolatba került a *revolutio*-val (forradalom), amely szintén csillagászati gyökerekkel rendelkezik.¹¹ Míg a *catastrophe* egy egyenes vonalú, előreutató folyamatban bekövetkező negatív irányú változásra vonatkoztatható, addig a *revolutio* – miként arra Reinhart Koselleck ismételten felhívta a figyelmet – eredendően egy olyan változást jelöl, amely egy körkörös pályán halad, vagyis bizonyos idő után ugyanoda tér vissza azzal a különbséggel, hogy az ismételten előálló helyzet minőségileg fejlettebb, mint a korábbi állapot.¹² Mindhárom kifejezés, a *disastro*, a *catastrophe* és a *revolutio* magában hordozta tehát azt a kozmológiai jelentést, hogy az emberek által tapasztalt események okai az égi/spirituális világban keresendők.

A természeti szerencsétlenségek okait illetően az idővel kibontakozó tudományos forradalom sem okozott túlzott zavart; továbbra is Isten és az isteni akarat jelentette az elsődleges okot, míg az egyre inkább megismert természeti folyamatok beérték a második helyezéssel.¹³ Sokkal nagyobb problémát jelentett megmagyarázni azt, hogy a természeti szerencsétlenségeket eszközként használva miként pusztíthatja el az alapvetően jóságos Isten a bűnösök mellett az ártatlanokat is? Ezt az ellentmondást krónikások gyakorta úgy oldották fel, hogy elbeszéléseikben mindig szerepeltek csodával határos módon

⁸ Schenk 2016: 56–57.

⁹ Schenk 2016: 59. A katasztrófa szó irodalmi használatáról lásd Eliassen 2012.

¹⁰ Schenk 2016: 58.

¹¹ Égitestek zártpályás mozgása egy másik, központi égitest körül. Tolcsvay Nagy 2007: 896–897. A forradalom fogalomtörténeti elemzéséhez lásd Koselleck 2003a.

¹² Barthélemy Hauréau volt az, aki 1842-ben rámutatott a szó elsődleges jelentésére. Koselleck 2003a: 78.

¹³ Jól példázzák a természeti jelenségek kettős, tudományos és vallásos magyarázatai közötti harmóniát a földrengések okait érintő értekezések. Az ókortól kezdve létezett „tudományos” magyarázat ezekre a rejtélyes természeti jelenségekre, melyek aztán áthagyományozódtak a későbbi korokra is, mellettük azonban mindvégig jól megfértek azok a vallásos magyarázatok, amelyek isteni figyelmeztetésként vagy büntetésként értelmezték a földrengéseket. Quenet 2012: 83.

megmenekülő kisgyermek, csecsemő, hogy bizonyítsák, legalább egy ártatlan túlélte a szerencsétlenséget.¹⁴

Az eddig vizsgált három kifejezés jövőorientáltnak mondható abban az értelemben, hogy valamilyen fordulatot, változást vetítenek előre. Ez a szemantikai sík lehet az a pont, ahol a krízis kifejezéssel kapcsolatba állíthatók, ugyanis a latin *crisis* szó a döntés, ítélet mellett fordulópontot, döntő fordulatot is jelent.¹⁵ Reinhart Koselleck a krízis fogalmának vizsgálata kapcsán megállapította, hogy a kifejezés használata során mindig sorsfordító alternatívákhoz kapcsolódott, legyen szó igazság vagy igazságtalanság, üdvözülés vagy elkárhozás, élet vagy halál eldöntéséről.¹⁶ Míg azonban a *crisis* esetében nem egyértelmű, hogy a fordulat szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelű lesz-e, addig a *catastrophe* és a *disastro* is általában negatív változást jelöl.

A négy hasonló, bár meglehetősen képlékeny jelentéssel bíró terminus az újkor kezdetén, a francia forradalmi események kapcsán nyerte el végleges, mai jelentését. A *revolutio* 1789 után egyértelműen politikai-társadalmi jelentést vett fel, míg az extrém természeti események megnevezésére a *disastro* (újlatin nyelvek, angol) és a *catastrophe* (német) vált általánossá. A *crisis* pedig – Koselleck szerint – valamennyi jelentésrétegével¹⁷ a modernitás strukturális ismertetőjegyévé vált.

A későbbiekre vonatkozóan érdemes megjegyeznünk, hogy bár a szétválás után a természeti szerencsétlenségekre használatos kifejezések száma a különböző európai nyelvekben egyre (magyar, német), maximum kettőre (angol, újlatin nyelvek) szűkölt, az együttfejlődésnek köszönhetően a társfogalmak jelentéssíkjai is megőrződtek némiképp a *catastrophe* fogalmában, amely hatással volt a közvetített üzenetre is.

Láthattuk, hogy a katasztrófa szó és társfogalmai mind kialakulásukban és fejlődésükben, mind használatukban sajátosan európai, nyugati fogalmak. Noha egyre több kutatás zajlik a nyugati világon kívüli kultúrákban, mégis keveset tudunk arról, hogy az a jelenség, melyet mi a katasztrófa szóval illetünk, náluk is hasonló értelmezéssel bír-e, vagy miként azt az eddigi kutatások sejtetik, egy egészen másfajta szemlélettel, s

¹⁴ Schenk 2016: 48.

¹⁵ Zaicz 2006: 410.

¹⁶ Koselleck–Richter 2006: 361.

¹⁷ Koselleck négy interpretációs lehetőséget határoz meg a krízissel kapcsolatban: 1. az orvosi-politikai-katonai használatból következően a krízis jelentheti azt, hogy az események láncolata egy olyan döntő ponthoz vezet, ahol határozott tette/döntésre van szükség, 2. a végítélet napjára vonatkozó ígérettel összhangban, a krízist úgy definiálhatjuk mint egy egyedülálló és végső pontot, ami után a történelem minősége egyszer s mindenkorra megváltozik, 3. a krízis utalhat állandóan visszatérő válságos helyzetekre vagy pedig olyanokra, ahol a döntéseknek jelentős következményei vannak, 4. végül a krízis jelölhet egy történetileg immanens átmeneti fázist. Koselleck–Richter 2006: 371–372.

következésképpen eltérő fogalomhasználattal rendelkeznek. Ez a nyelvi probléma komoly módszertani kérdéseket vet fel: lehetséges-e a nem-nyugati kultúrák katasztrófaélményének vizsgálata és értelmezése egy olyan tudományos diskurzuson keresztül, melynek nyelvi szókészlete, s ezáltal a katasztrófákról (vagy általában a természetről) alkotott képe az európai kultúrába ágyazott?¹⁸

1.2. A katasztrófakutatás története

A társadalomtudományos katasztrófakutatás

A katasztrófák iránti érdeklődés története minden bizonnyal egyidős az emberiséggel. A megmagyarázhatatlannak tűnő, rendkívüli pusztításokkal járó természeti jelenségek félelmet, ugyanakkor csodálatot váltottak ki az emberekből. Megismerésüket egyszerre hajtotta a kíváncsiság és az életben maradás szándékának ösztöne. Tudományos (természet- és társadalomtudományos) vizsgálatuk azonban csak a középkori vallásos világkép szakadozásával, a reneszánsz és a reformáció idején indult meg,¹⁹ s a felvilágosodás évtizedeiben bontakozott ki.²⁰ Az 1755-ös lisszaboni földrengés nem csupán az akkori Európa negyedik legnagyobb városát rengette meg és döntötte porba, hanem az uralkodó vallásos világszemléletet is. Az optimista világnézet szerint az emberek egy olyan világban élnek, mely az elképzelhető világok legjobbjika, hiszen azt nem más, mint egy jóságos és bölcs isten teremtette törhetetlen fizikai és morális törvényekre alapozva.²¹ Ha történik is valami rossz, az az eredendő bűn következménye, amely azonban eltörpül a világban fellelhető megannyi jó dolog mellett. A földrengés és az azt követő diskurzus, élén Voltaire-rel, alaposan megrendítette ezt az optimista világszemléletet és a jóságos istenbe vetett hitet. Hiszen ha az isten annyira jó, miért pusztította el a virágzó kereskedelmi központot, miért ölte meg ártatlan emberek ezreit? – tették fel többen a kérdést. A vallásos indoklás helyett természettudományos magyarázatot próbáltak keresni a történetekre.

Az első „társadalomtudományos vizsgálat” is a lisszaboni földrengéshez kapcsolódik; Rousseau a földrengés kapcsán a korábbi szemlélettől eltérően, mely a természeti katasztrófákat isteni csapásként értelmezte, rámutatott a szerencsétlenségben jelentős

¹⁸ Bankoff 2003. 153.

¹⁹ Schenk 2007: 10.

²⁰ Dynes 2000; Keller 1998

²¹ Dynes 2000: 101.

szerepet játszó emberi tényezőre.²² A földrengés egy további szempontból is kiemelkedik a korábbi természeti csapások sorából. Első alkalommal történt meg ugyanis, hogy az állam, felvállalva a felelősséget, kezébe vette a mentési és újjáépítési munkálatok irányítását.²³ Míg korábban a katasztrófa sújtotta közösségek többnyire magukra maradvák voltak kénytelenek megbirkózni a nehézségekkel, s az államtól legfeljebb néhány szimbolikus értékű gesztusra számíthattak, addig a lisszaboni földrengés kapcsán a katasztrófakezelés nemzeti, sőt nemzetközi szintre emelkedett.²⁴ Azáltal, hogy a földrengést nem egy természetfölötti hatalom akaratának és erejének megtestesüléseként értelmezték, a tragédia felelőssége a szupernaturális világról a földi világra tolódott át, ahogyan azt Rousseau hangsúlyozta. Vagyis míg korábban a természeti katasztrófákat egyértelműen természetfeletti okokkal magyarázták, s egy isteni hatalom büntetéseként értelmezték, most a filozófusok rámutattak arra, hogy mekkora szerepet játszik kialakulásukban az emberi tényező. Az újraértelmezett katasztrófafogalom szerint a katasztrófák többé sem nem isteni tettek, sem nem – pusztán – természeti jelenségek.²⁵

A földrengés kapcsán megszorodó természettudományos vizsgálódások és viták eredményeként a földrengés mint titokzatos jelenség elvesztette korábbi misztikus jellegét: többé már nem egy isteni jel, amely arra figyelmeztetné az emberiséget, hogy változtasson eddigi, Istennek nem tetsző viselkedésén, vagy amely valamilyen nagyobb csapás (például járvány) bekövetkeztét jelezné előre, hanem önmagában is figyelmet érdemlő történeti eseménnyé lépett elő.²⁶ Az egyedüli problémát az jelentette, hogy noha a földrengéskutatás már 1755-öt megelőzően is nagy népszerűségnek örvendett,²⁷ mégsem tudtak teljes mértékben kielégítő természettudományos magyarázatot adni a jelenségre, a vallásos idoklás pedig – az említett okoknál fogva – már kevésnek bizonyult. Így a lisszaboni földrengés lett a történelem első „balesete”, amely nem az isteni harag, hanem a kiszámíthatatlan eshetőség terméke.²⁸ És bár ily módon – a kiszámíthatatlanság okán – hozzájárult a természeti jelenségekkel kapcsolatos félelem növekedéséhez, az új szemlélet megteremtette annak lehetőségét is, hogy a tudományos ismeretek bővítésével – idővel –

²² Levélben reagálva Voltaire egyik kijelentésére így ír Rousseau: „Hogy az Ön lisszaboni eseténél maradjunk, ismerje el például, hogy nem a természet gyűjtött össze Lisszabonban húszezer hat-hét emeletes házat, és ha e nagyváros lakosai egyenletesebben oszlanak el és könnyedébben változtatják szállásukat, a pusztítás kisebb lett volna, meg lehet, be sem következnek.” Rousseau 1978: 253–254.

²³ Dynes 2000: 112.

²⁴ Quenet 2012: 107-108.

²⁵ Huet 2012: 6.

²⁶ Quenet 2012: 110.

²⁷ Lásd erről Quenet 2012

²⁸ Quenet 2012: 109.

kivédhető, vagy legalábbis csökkenthető legyen a hasonló szerencsétlenségek hatása. A passzív elfogadás helyett teret nyert az aktív ágencia.

Az elmondottakból következik, hogy az 1755. évi liszaboni földrengés korszakhatárként értelmeződik a katasztrófaszemlélet, valamint az ember-környezet kapcsolatának viszonylatában egyaránt. Egyes kutatók egyenesen azt állítják, hogy katasztrófákról, vagyis katasztrófaként értelmezett természeti csapásokról a 18. századot megelőzően nem is beszélhetünk,²⁹ azaz a szerencsétlenség tekinthető az első modern katasztrófának.³⁰ Jörg Trempler is amellett érvel, hogy a liszaboni földrengés nem pusztán az utóbbi évszázadok egyik legjelentősebb katasztrófája volt, hanem az első katasztrófaként értelmezett természeti szerencsétlenség.³¹ Vannak, akik ezen is továbbmenve azt állítják, hogy egyenesen a modernitás kezdetének számít a földrengés.³²

A felvilágosodás hozadékának tekinthető új katasztrófafogalom és természetszemlélet a 20. századra némileg feledésbe merült. A katasztrófák halmazát mesterséges módon két nagyobb csoportra osztották fel: természeti és emberi (*man-made, technical*) katasztrófák.³³ A felosztás alapja kauzális: míg a természeti katasztrófák esetében az eseményt valamilyen természeti jelenség (vulkánkitörés, földrengés, áradás, tornádó stb.) idézi elő, addig az emberi katasztrófák háttérében szándékos vagy véletlen emberi mulasztás, tévedés, vagy egyszerű „baleset” áll. Ez a felosztás teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a természeti katasztrófák kialakulásában és a helyzet súlyosságának fokozásában közrejátszó emberi faktort. A katasztrófák ily módon történő definiálása a geográfia területéről származik,³⁴ mely kizárólagos kutatási jogának érdekében túlhangsúlyozta a természeti tényező szerepét, s minimalizálta az emberit, meghagyván a társadalomtudományos érdeklődés számára az emberi katasztrófákat. Ez szerepet játszhatott abban, hogy a természeti katasztrófák társadalomtudományos kutatása sokáig, Amerikában az 1950-es, Európában egészen az 1980-as évekig háttérbe szorult.

²⁹ Mercier-Faivre–Thomas 2008; O’Dea 2008. Michael O’Dea a szerencsétlenség modern jellegét azzal kívánja alátámasztani, hogy a katasztrófa szó fogalomtörténeti vizsgálatakor kimutatja, hogy a kifejezés a francia nyelvben csak a 18. század folyamán telítődött a ma is használatos jelentéssel, míg azt megelőzően jellemzően a színház világához kapcsolódott. Ennek ellentmondani látszik, hogy Lavocat említ olyan szerzőket, akik természeti katasztrófa értelemben használták a fogalmat. Lavocat 2012: 254.

³⁰ Dynes 2000; Huet 2012.

³¹ Trempler amellett érvel, hogy 1755. november 1-jén a liszaboni földrengés még nem volt katasztrófa, csupán később, a vizuális reprezentációk révén vált azzá. Trempler 2013: 209.

³² Susan Neiman szerint az intellektuális reakciók tekintetében a liszaboni földrengés jelenti a modern kor kezdetét, míg végét Auschwitz. Neiman 2002: 2.

³³ A katasztrófák egy lehetséges csoportosítását ismerteti Faragó 1988b: 10.

³⁴ A geográfusok és más földtudománnyal foglalkozó kutatók által képviselt perspektíva (*hazard perspective*) szerint, mely a katasztrófa kialakulásában szerepet játszó veszélyforrásra helyezi a hangsúlyt, a katasztrófa egy olyan extrém esemény, amely a veszélyforrást jelentő ágens és a társadalmi rendszer kereszteződésekként alakul ki. Perry 2007: 9.

Az időbeli eltérés mutatja, hogy a társadalomtudományos katasztrófakutatás más-más utat járt be Amerikában és Európában. Az államokbeli első kutatások egészen gyakorlati célokat szolgáltak.³⁵ A második világháború friss élményével terhelt az amerikaiak attól tartottak, hogy a szovjetek bombákkal (esetleg atombombával) megtámadják az Államokat. Lévé, hogy egy ilyen támadás gyakorlatilag kivédhetetlen, az amerikaiak arra törekedtek, hogy a lehető leghatékonyabban csökkentsék a kialakuló helyzet súlyosságát. Mivel az Államok lakossága még sosem szembesült bombatámadással (pl. szőnyegbombázással), a legnagyobb problémát az jelentette, hogy nem tudták, hogyan reagálna a lakosság egy ilyen háborús szituációban. Úgy vélték, hogy a katasztrófák kiválóan modellezik a katonai támadásokat. Ebből kifolyólag az első kutatások (1950 és 1965 között) kooperatív projektek formájában zajlottak, többnyire valamelyik egyetem és a hadsereg szoros együttműködésében. Ilyen volt például a Chicagói Egyetem Nemzeti Közvélemény-kutató Központja (National Opinion Research Center, röviden NORC) által 1950 és 1954 között kivitelezett kutatása, melyet a Hadsereg Kémiai Központja támogatott és irányított. „Úgy véltük, hogy békeidőbeli katasztrófák [disasters] empirikus vizsgálata olyan ismeretekhez juttat majd minket, melyek felhasználhatók nem csupán békebeli katasztrófák megértéséhez és kezeléséhez, hanem olyanokéhoz is, melyek egy következő háború alkalmával eshetnek meg”.³⁶ A kutatás során olyan kérdésekre próbáltak választ találni, mint például, hogy a támadás mely elemei váltják ki a legnagyobb félelmet az emberekből, melyek züllesztik leginkább a közösséget, mely technikákkal lehet leginkább csökkenteni és kontrollálni a félelmet, az emberek mely típusa hajlamos inkább pánikba esni, s mely típusra lehet számítani vezetőként egy vészhelyzetben, milyen agressziók léphetnek fel az áldozatok között s hogyan lehetne ezt megelőzni stb.³⁷ A megválaszolandó kérdésekből is jól látszik, hogy a kutatás alapfeltevése szerint a katasztrófa lényegében egy szociálpszichológiai jelenség, vagyis az eseményre adott reakcióktól függ, hogy a csapásból katasztrófa lesz-e vagy sem. Az egyik legelső definíció is a katasztrófák társadalmi vetületére fókuszált, de inkább strukturalista-funkcionalista, mintsem pszichológiai megközelítésben. A katasztrófa egy olyan „időben és térben koncentrált esemény – írta Charles Fritz 1961-ben –, melyben a társadalom, vagy a társadalom egy relatíve önmagában elégséges [self-sufficient] egysége súlyos veszélyen megy keresztül, s tagjai, valamint azok fizikai javai [appurtenances] olyan veszteségeket szenvednek, hogy a

³⁵ Kiváló tájékoztatást ad az Egyedült Államok-beli társadalomtudományos katasztrófakutatás kezdeteiről és későbbi hatásairól E. L. Quarantelli. Quarantelli 1987.

³⁶ Quarantelli 1987: 20.

³⁷ Quarantelli 1987: 21.

társadalmi struktúra megbomlik és a társadalom legalapvetőbb funkcióinak teljes vagy részleges működése akadályozva van.”³⁸ A katasztrófa ilyen módon történő értelmezése (a társadalmi tényező túlhangsúlyozása, a természeti tényező negligálása) mindmáig a szociológiai megközelítésű katasztrófakutatások sajátja.³⁹ Fritz definíciója több mint negyven évig tartotta magát; a módosítására tett kísérletekben az antropológia hatásaként jelentkező szemléletváltás játszott szerepet.⁴⁰

Az 1980-as, de különösen az 1990-es években egyre többen vélték úgy, hogy a korábbi katasztrófafogalom megérett az újraértelmezésre.⁴¹ A folyamatosan zajló definíciós vitákba bekapcsolódva antropológusok és kulturális földrajzzal (*cultural geography*) foglalkozók a katasztrófa fogalmának kiszélesítését javasolták.⁴² Mindenképpen a fogalom részévé kívánták tenni, hogy a katasztrófák társadalmi konstrukciók,⁴³ önmagukban nem, csak az emberek definíciós konszenzusa által léteznek,⁴⁴ illetve sokkal inkább magyarázhatóak a társadalmi állapot, az ember és környezetének kölcsönhatása, valamint történelmi strukturális folyamatok összefüggésében, mint rendkívüli geofizikai események (földrengések, hurrikánok, szárazságok stb.) hatásaként.⁴⁵ Ilyen módon a katasztrófák keletkezésükben összetett, multidimenzionális,⁴⁶ hibrid jelenségek, amelyek megfelelő vizsgálata minimum átfogó, holisztikus szemléletet igényel, de leginkább interdiszciplináris megközelítést.

Ez az újszerű katasztrófa-értelmezés tehát búcsút mond annak a hagyományos szemléletnek, amely a katasztrófák halmazát természeti és emberi (technikai)

³⁸ Fritz 1961: 655.

³⁹ Bankoff 2003: 154.

⁴⁰ Ronald W. Perry a katasztrófadefiníciókat vizsgálva három „fogalomcsaládot” határoz meg: klasszikus, veszélyforrás-központú, a katasztrófát társadalmi jelenségként értelmező fogalmak. Erről és az amerikai katasztrófakutatás fogalomhasználatának fejlődéséről lásd Perry 2007.

⁴¹ A katasztrófa fogalmáról szóló diskurzushoz lásd példaként az *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* a katasztrófa fogalmáról szóló 1995/3. tematikus számát, illetve Quarantelli 1998.; Oliver-Smith 1999a.

⁴² Oliver-Smith 1999a: 22.

⁴³ Az angol nyelvű szakirodalom a magyarnál kifejezőbben tudja visszaadni a természeti ágens és a konstrukció folytán előálló esemény különbségét azáltal, hogy megkülönbözteti a *natural hazard* (természeti veszélyforrás) és a *natural disaster* fogalmát. Christian Rohr szerint ahhoz, hogy a natural hazard-ból natural disaster váljék a következő hét feltétel szükséges: 1. az emberek nem képesek arra, hogy megbirkózzanak az általuk elérhető eszközök révén a pusztítással, 2. az egyes személyek képtelenek elmagyarázni és megérteni az eseményt, 3. anyagi és személyi károk (suffering), 4. az esemény váratlansága, amely attól függ, hogy mennyire felkészült a közösség az egyszeri vagy ismétlődő veszélyekre, 5. rövid időn belül előforduló természeti veszélyek sorozata, amely hozzájárul a sújtott közösség sebezhetőségének fokozódásához, 6. az interpretáció szimbolikus konnotációi és mintái (pl. a Bibliában leírt katasztrófákra való utalás), 7. általános nehéz helyzet, mint például szimultán előforduló gazdasági, vallási és klimatikus válságok a 16. századi Európában. Rohr 2009: 68.

⁴⁴ Peek – Mileti: 2002: 512.

⁴⁵ Oliver-Smith 1999a: 22.

⁴⁶ Oliver-Smith 2002.

katasztrófákra osztotta fel. Hiszen bár a katasztrófa kialakulásában közrejátszó aktív ágens (*hazard*) akár természeti is lehet, maga a katasztrófa semmiképpen sem lehet az. Ezért aztán helyesebb természeti-technikai (*natural-technological*, röviden „*na-tech*”) katasztrófákról beszélni ezek után.⁴⁷

A neves amerikai antropológus, Anthony Oliver-Smith a fogalmat tovább pontosította azzal, hogy határozottan kijelentette, minden olyan folyamat, mely határozott szándékkal történik, nem nevezhető katasztrófának. „Az olyan dolgok, melyeket az emberek a következmények teljes tudatában és annak reményében tesznek, nem katasztrófák. Így Hiroshima és Nagaszaki nukleáris bombázása, valamint az olyan nagy fejlesztési projektek következtében kialakuló rombolás és szegénység, mint amilyen az indiai Narmadagátkomplexum, tárgykörünkön kívül esnek.”⁴⁸ Jóllehet a tudományos diskurzusban ezek az események nem katasztrófák, a médiában – s így az átlagember számára – nagyon is azok.

Az amerikai katasztrófa kutatás alkalmazott jellege a későbbiekben is meghatározó jellemvonása maradt a tudományterületnek. A mai napig elsősorban szociológusok és antropológusok művelik a katasztrófa kutatást (*disaster studies*), eredményeiket pedig arra használják fel, hogy csökkentsék a különféle katasztrófák negatív hatásait, megkönnyítsék a helyreállítást, de legfőképpen hogy elejét vegyék magának a katasztrófának. A leginkább vizsgált témák között találjuk a veszélyforrásokkal szembeni sebezhetőséget (*hazard vulnerability*), veszélyforrások/helyzetek csökkentését (*hazard mitigation*), katasztrófakészültséget (*disaster preparedness*), katasztrófa kezelést (*disaster management*) és a katasztrófa utáni helyreállítást (*disaster recovery*).

A katasztrófa kutatások másik meghatározó „központjában”, Európában másként alakult a tudományterület története. Európában elsőként az Annales-kör hívta fel a figyelmet a környezet és az éghajlat vizsgálatának szükségességére. Azonban az iskola szemléteinek megfelelően a környezettörténeti vizsgálódásokat csakis a hosszú időtartam léptékében vélte célravezetőnek, hiszen a jelentősebb környezeti változások, melyek hatással lehetnek a társadalmi és gazdasági viszonyokra, nem egyik napról a másikra, hanem lassan, évtizedek, de inkább évszázadok, évezredek alatt mennek végbe. Kutatásaik ebből kifolyólag hosszú, évszázados hőmérsékleti- és csapadékadatsorok rekonstrukcióját célozták, melyek képet nyújtanak a társadalmi és gazdasági változások háttérül szolgáló

⁴⁷ Holm 2012: 17.

⁴⁸ Oliver-Smith–Hoffman 2002: 4.

természeti környezet átalakulásáról.⁴⁹ A *longue durée* szempontjából pillanatnyi felvillanásnak tűnő természeti katasztrófák, melyek amilyen gyorsan keletkeznek, olyan gyorsan véget is érnek, nemigen ragadták meg a társadalomtudományos történetírás képviselőinek képzeletét.

Sajnálatos módon az első néhány környezettörténeti munkát nem követték továbbiak, sem az Annales-on belül, sem azon kívül. Franciaországban olyannyira feledésbe merült az irányzat, hogy a környezettörténet mint kifejezés az 1990-es évekig nem is volt használatos a tudományos diskurzusban.⁵⁰ Az Annales-t követően Európában a kutatási terület alapvetően kétfelé ágazott: a kutatások egy részénél az éghajlat mint történeti tényező került a középpontba, míg másoknál inkább maga a természet és a természettel kapcsolatos attitűd irodalom- és mentalitástörténeti, valamint szociológiai és antropológiai vizsgálata állt az érdeklődés homlokterében.⁵¹

Az 1970-es és 1980-as években újabb fellendülés volt tapasztalható a környezettörténeti (alapvetően természettudományi) kutatások tekintetében, ugyanis ekkorra épültek ki azok a globális megfigyelőrendszerek, amelyek nemcsak a környezeti folyamatok dokumentálását tették lehetővé, hanem a közöttük fennálló kapcsolatok megfigyelését is. A folyamatosan jelentkező környezeti problémák, mint amilyen a Száhel-övezetben tapasztalt hosszantartó szárazság, vagy az 1970-es évektől fellépő nagytérségű savasodás, a természeti katasztrófák felé irányították a figyelmet, olyannyira, hogy az ENSZ az 1990-es évtizedet a természeti katasztrófák gyakorisága és súlyossága csökkentésének szentelte.⁵² Az emberi és anyagi veszteségek kisebbitése érdekében megnőtt az igény a különféle természeti és emberi katasztrófák jobb megismerésére, amely magával vonta a történeti vizsgálódásokat is. A korábbi, javarészt természettudományos érdeklődés mellett – annak kiszolgálójaként, vagy szebben mondva partnereként – ismét megjelentek a társadalomtudományos szemléletű kutatások is. Ennek köszönhető például az is, hogy hosszas szünet után Franciaországban is elindultak a környezettörténeti kutatások.

Az észak-amerikai és európai katasztrófa-kutatás kialakulásában mutatkozó különbségek a tudományterület későbbi alakulására is hatással voltak. Az európai katasztrófa-kutatás, szemben a tengeren túli kutatási irányzattal, amely élesen eltávolodott a föld- és ezzel együtt valamennyi természettudománytól, mindmáig szoros kapcsolatot tart fenn a

⁴⁹ A környezettörténet szempontjából is máig meghatározó két munka: Le Roy Ladurie 1988 [1967]; Braudel 1996

⁵⁰ Massard-Guilbaud 2007: 7.

⁵¹ Schenk 2017: 6.

⁵² A program összefoglalóját lásd Programme Forum 1999.

geológiai és klimatológiai szempontokat érvényesítő vizsgálatokkal. Ez lehet az oka annak, hogy míg Amerikában a katasztrófák kutatására külön tudományág formálódott *disaster studies* néven, addig Európában továbbra is a környezettörténeten (*environmental history*) belül pozicionálják magukat az ezzel foglalkozó szakemberek. Ez a kutatói gárda pedig – az előbbiek következményeként – nem csupán szociológusokból és antropológusokból áll, miként a tengerentúlon, hanem egy ennél sokszínűbb, valóban interdiszciplináris közösség jött létre. A katasztrófák tanulmányozásával egyaránt foglalkoznak régészek, geológusok, klímakutatók, ökológusok, nyelvészek, irodalomtudósok, kultúr-, vallás-, művészet-, gazdaság-, társadalom- és környezettörténészek, s természetesen szociológusok és antropológusok is.⁵³ Ez a tudományágak közötti együttműködés nem csak színesebbé teszi a kutatásokat, hanem egyenesen elengedhetetlen is a katasztrófák alapos tanulmányozásához. Egy igazi katasztrófakutatónak nem árt ugyanis, ha egy kicsit mindegyik területhez ért.

Részben a gyökerekkel, részben a forrásadottságokkal magyarázható az a különbség is, hogy míg az amerikai katasztrófakutatás – alkalmazott jellegéből kifolyólag – elsősorban a jelen, illetve a közelmúlt eseményeire koncentrál, addig az európai kutatás fókuszának középpontjában a nagyobb éghajlati változások, különösen a „kis jégkorszak” időszaka áll. Következésképpen mindkét irányzat időben erősen behatárolt: míg az amerikai kutatások a 20. századnál korábbra csak ritkán merészkednek, addig az európai vizsgálódások a középkor és a kora újkor idejére fókuszálnak. A 19. század, amely ugyancsak bővelkedik katasztrófákban, s amelyből instrumentális adatok is rendelkezésre állnak, mindezidáig kevés figyelmet kapott.

A történeti katasztrófakutatás

A történeti katasztrófakutatás, mint arról korábban szó volt, a társadalomtudományos katasztrófakutatást kiegészítve, a jelenlegi viszonyok előzményeinek feltárása, a lehetséges mintázatok, analógiák megismerése érdekében indult útjára. Szerencsére a kezdő lökésen túl számos elméleti és módszertani újítással is gazdagodott az antropológiával és a szociológiával folytatott szoros kapcsolatnak köszönhetően, ezért a továbbiakban ezen elméleti kérdések részletesebb bemutatására teszünk kísérletet.

⁵³ Természetesen szó sincs arról, hogy Amerikában kizárólagosan társadalomtudósok végeznének kutatásokat e témában. A szociológiai és antropológiai írások mellett ugyanúgy léteznek természettudományi és történeti szempontokat képviselő tanulmányok is, azonban a diszciplináris határok sokkal merevebbek, kevésbé átjárhatóak, mint Európában.

A társadalomtudományos megközelítés a kutatási témák hangsúlyainak eltolódásához vezetett: a külső tényezők és a pusztítás helyett a társadalom belső tulajdonságai és azok katasztrófában betöltött szerepe került az érdeklődés középpontjába. A szemlélet elméleti kiindulóalapja, hogy a katasztrófák társadalmi konstrukciók, azaz az emberi tényező révén lesz egy természeti jelenségből katasztrófa, részben azért, hogy emberi közösségeket érint, részben pedig, mert a politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok hatásaként „keletkeznek”. Így tehát a katasztrófák kialakulásához nem elegendő pusztán a veszélyforrás (*hazard*), a társadalmi faktor ugyanakkora (ha nem nagyobb) szerepet játszik a szerencsétlenség létrejöttében. Ez utóbbi komponens megnevezéseként használatos a társadalmi sebezhetőség (*social vulnerability*) fogalma, mely mindazon társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális elemeket tartalmazza, melyek lehetővé teszik, illetve növelik a katasztrófa bekövetkeztének esélyét. Hogy egy társadalom milyen mértékben képes kivédeni a rá leselkedő veszélyt, az nagyban függ attól, hogy az idők során mennyire tanult meg alkalmazkodni a környezeti viszonyokhoz. Ily módon a társadalmi sebezhetőség körébe sorolható az élőhely kiválasztása, az alkalmazott építkezési módszerek, a mezőgazdasági technikák, az energiaellátás, az infrastrukturális hálózat, az ismeretek átadományozásának formája és hatékonysága, a csapások mentális kezelésének stratégiái stb. De ugyanúgy sebezhetőségi tényezőnek tekinthető az életkor, a nem, vagy éppen a pénzügyi helyzet.⁵⁴

Az elmondottakból következik, hogy egy természeti katasztrófa csak akkor érthető meg teljes mértékben, ha a kialakulásában részt vevő valamennyi tényezőt, vagyis a természeti elemet, illetve a sebezhetőséget befolyásoló társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális (mentális) elemeket is vizsgálat alá vesszük. Mivel nincs két olyan közösség, ahol valamennyi tényező megegyezne, egyértelmű, hogy a sebezhetőség mértéke társadalmanként, közösségenként eltérő, ami előrevetíti térbeli és/vagy időbeli összehasonlító vizsgálatok szükségességét. A katasztrófák kialakulásával kapcsolatos új szemlélet számos olyan kutatást indított útjára, melyek eddig csak felszínesen vagy egyáltalán nem vizsgált kérdéseket, témákat boncolgatnak jelenkori és történeti katasztrófák esetében egyaránt.

⁵⁴ A régebbi szemlélet értelmében sokan egyenlőségjelet tettek a szegénység és a sebezhetőség közé, vagyis úgy vélték, hogy minél inkább szegényebb egy közösség, annál inkább ki van téve a veszélyhelyzetnek és annál inkább sebezhető. Mára a helyzet változni látszik, ugyanis a gazdagság sem csökkenti a sebezhetőség mértékét, sőt épp ellenkezőleg. Elég ha csak a földrengés- vagy hurrikánveszélyes tengerpartokra épült villákra, vagy a 2004-es kelet-ázsiai cunamiban életüket veszített tehetős turistákra gondolunk.

Mennél nagyobb a társadalmi sebezhetőség mértéke, annál nagyobb a kockázata annak, hogy egy potenciális veszélyforrás eredményeként katasztrófa következik be. Mai – Ulrich Beck szavaival – kockázat-társadalmunkban⁵⁵ a modernizációs fejlesztések új, eddig nem ismert kockázatok sorát (kockázat spirál)⁵⁶ hozzák létre folyamatosan, amelyek többsége egyelőre nem ismert, láthatatlan, s csak a jövőben válik kézzelfoghatóvá. A kockázat lényege pontosan ebben a beláthatatlan, kézzel meg nem fogható jellegében keresendő. „A kockázat egy összetett, ugyanakkor különös fogalom. Valami olyan véletlen valószínűségekkel és lehetőségekkel kapcsolatos nem valós dolgot jelenít meg, amely még meg sem történt. Képzeltbeli (imaginárius) dolog, nehéz megfogni és sosem létezik a jelenben, csakis a jövőben. Ha valami bizonyos, akkor nincs kockázat. A kockázat olyan szellemi dolog, amely szorosan kapcsolódik a személyes vagy kollektív pszichológiához.”⁵⁷

A jelenkori katasztrófa kutatások célja, hogy a társadalmi sebezhetőség mértékének csökkentésével redukálják a katasztrófa kialakulásának kockázatát. Ennek egyik módja az alkalmazkodás mértékének növelése. A régebben használatos adaptivitás helyett ma egyre inkább a tágabb értelmű reziliencia fogalmával találkozhatunk a szakirodalomban. Az eredetileg a fizikában, majd az ökológiában és pszichológiában is használatos reziliencia⁵⁸ egy komplex dinamikus rendszer⁵⁹ azon képességét fejezi ki, hogy miközben az egy zavaron (perturbáción) megy keresztül, képes fenntartani funkcióit és azok feletti kontrollját. Ily módon „[a] reziliencia tehát jóval több mint képlékenységi és formálhatóság, vagy egyszerűen a körülményekhez idomulást jelentő adaptáció, mert tartalmazza az önfenntartás és ön-újraszerveződés mozzanatát is.”⁶⁰ A reziliencia nem csupán egy újonnan bevezetett fogalom, hanem egy új szemléletmód is egyben, melynek középpontjában a komplex dinamikus rendszerek működésmódjának megértése áll. Ez a

⁵⁵ Ulrich Beck szerint a modernizáció hatására felbomlott a 19. század során létrejött ipari társadalom, s helyét mára átvette a kockázat-társadalom, ahol a termelőerők addig ismeretlen mértékben és szinten (globális veszélyek) hívnak elő kockázatokot és fenyegetettséggel járó helyzeteket. Beck 2003: 25.

⁵⁶ A „fejlettségi-sérülékenységi paradoxonként” is emlegetett helyzet (Faragó 2011: 58.), vagyis hogy a társadalmi, gazdasági és technológiai fejlődés ellenére bizonyos területeken tovább nőtt a társadalmi sérülékenység, azzal magyarázható, hogy a fejlesztésekből sokszor hiányoznak az azok biztonságát, védeltségét szolgáló fejlesztések. Másrészt az újabb és újabb fejlesztések, környezeti átalakítások, újabb veszélyhelyzeteket, újabb, modernizációs kockázatokot teremtenek. Ezt nevezi a szakirodalom kockázat spirálnak. Fischer-Kowalski–Weisz 1999: 236.

⁵⁷ Cardona 2004: 47.

⁵⁸ A fogalom használatáról az ökológiában és pszichológiában lásd Szokolszky – V. Komlósi 2015 és Holling 1973.

⁵⁹ A komplex dinamikus rendszerekről lásd Szokolszky – Palatinus – Palatinus 2015, Holling 1973.

⁶⁰ Szokolszky – V. Komlósi 2015: 12. Egy sokkhatásra többféleképpen is reagálhat az adott rendszer. Ideális esetben visszatér a korábbi stabilitáshoz, de az is előfordulhat, hogy csak radikális átrendeződés mellett képes megtartani önazonosságát. Vagy legrosszabb esetben a megrázkódtatás át is törheti a reziliencia határait, ami a rendszer összeomlásához vezet.

szemlélet a társadalomtudományokban alkalmazva egészen új kontextusba helyezi az ember (társadalom) és környezetének viszonyát, mivel mindkettőt egy ilyen dinamikus rendszer (társadalmi-ökológiai rendszer) részének tekinti.

Egy rendszer rezilienciáját alapvetően a következők határozzák meg: a változás mértéke, amelyen a rendszer úgy tud keresztül menni, hogy közben fenntartja a struktúrája és funkciója feletti kontrollt; az önszervezés képességének mértéke; valamint a tanulás és az alkalmazkodás képességének mértéke.⁶¹ Ugyanakkor az egyensúlyi állapotba való visszatérés ideje a zavar megszűnése után nem lehet a reziliencia mérőértéke, mivel számtalan stabil állapot létezhet, következésképpen a visszatérés módja és ideje igen különböző lehet.⁶² A katasztrófafutatóban alkalmazva a reziliencia egy közösség külső vagy belső tényezők generálta zavarokkal szembeni rugalmas ellenálló képességének mértékét jelenti. Mennél rugalmasabban képes egy adott közösség az őt ért kihívásokra reagálni, annál kisebb a sebezhetőség, s következésképpen a kockázat mértéke is. Az adaptáció ily módon a reziliencia fokozásának egyik eszköze.⁶³

Mivel az alkalmazkodásnak számos módja lehet, és a mindennapi élet minden pillanatát meghatározza, a katasztrófáknak erősen kitett közösségek esetében a katasztrófafutatók egyenesen katasztrófafutatóról (*culture of disaster*) beszélnek. A Greg Bankoff és úttörő munkája⁶⁴ által népszerűvé tett kifejezés⁶⁵ a következőképpen magyarázható: „A katasztrófafutatók elsősorban olyan területeken alakulnak ki, melyek ismétlődő természeti csapásoknak vannak kitéve, ahol a katasztrófák visszatérő tapasztalatának köszönhetően bizonyos társadalmi és kulturális jelenségek – mint vallásos interpretációk, katasztrófa menedzsment, védelmi intézkedések vagy segélyszervezetekhez és biztosítókhoz hasonló intézmények – alakulnak ki és szilárdulnak meg a repetitív kulturális emlékezet által.”⁶⁶

Bankoff attól függően, hogy az adott közösségnek hányféle veszélyforrással kell szembenéznie és mekkora területre terjed ki az alkalmazkodási technikák gyakorlata, a katasztrófafutató három altípusát különbözteti meg.⁶⁷ Katasztrófa szubkulturáról

⁶¹ Gunderson – Holling 2001.

⁶² Walker et al. 2004.

⁶³ A dinamikus rendszerek, mint amilyen az ökoszisztéma, a társadalom, a vállalatok vagy nemzetek nem egy stabil állapot elérése felé tendálnak, hanem körkörös adaptív ciklust járnak be. A négy fázis során (1. gyors növekedés, 2. konszolidáció, 3. leépülés vagy összeomlás, 4. megújulás vagy újjászerveződés) a reziliencia mértéke folyamatosan változik, vagyis ne egy fejlődési folyamatként képzeljük el a reziliencia kialakulását, amely egy kevésbé reziliens állapotból egy kellően reziliens felé halad, hanem váltakozó erősségű ciklusként. Carpenter et al 2001: 766.

⁶⁴ Bankoff 2003.

⁶⁵ Magát a terminust Harry E. Moore alkotta meg még az 1960-as években. Moore 1964: 14.

⁶⁶ Kempe 2007: 328.

⁶⁷ Bankoff 2017: 59.

beszélhetünk, ha az adott közösségnek csak egyfajta veszélyforrással kell megbirkóznia, s az alkalmazkodási technikák köre lokális vagy regionális szintnél nem terjed tovább. Katasztrófa-kultúrák esetében egy vagy többféle veszélyforrás miatt alakul ki fenyegetettség, amely csakis állami vagy nemzeti léptékben alkalmazott adaptív technikák segítségével kezelhető. Végül kockázatcsökkentő stratégiákról (*risk-mitigating strategies*) beszélhetünk olyan esetekben, ahol egy bizonyos veszélyforrással szemben nemzetközi összefogás tapasztalható. Jó példa erre a földrengésbiztos építkezési módszerek nemzetközi tudástranszferen keresztül történő elterjedése. Az említett altípusok nem kizáró jellegűek, hanem átfedésben állnak egymással. Egy nemzetközi kockázatcsökkentő stratégián, vagy állami, regionális szintű katasztrófa-kultúráján belül számos helyi gyakorlat, szubkultúra figyelhető meg.

A magunk részéről sokkal inkább alkalmazhatónak és kifejezőbbnek véljük a francia René Favier által használt *culture du risque*, magyarul kockázatkultúráként fordítható terminust, amely amellett hogy kibővíti a vizsgálati mezőt – hiszen nemcsak katasztrófáknak, hanem nem feltétlenül katasztrófát eredményező veszélyforrásnak kitett közösségek esetében is használható –, mentes a katasztrófa szó minden definíciós problémájától és többletjelentésétől.⁶⁸ Közös vonásuk viszont, hogy egyik kifejezés sem határozza meg, milyen gyakran, s mennyire intenzíven kell hogy veszélyeztetve legyen egy közösség ahhoz, hogy katasztrófa- vagy kockázatkultúráként tekinthessünk rá.

Mind a katasztrófa-, mind a kockázatkultúra fogalmának és létének meghonosodása a katasztrófa-kutatásban megkérdőjelezi a katasztrófa egyik alapvetőnek látszó jellemvonását, nevezetesen az extrém voltát, a normálistól eltérő jellegét. Azokban a kultúrákban ugyanis, ahol rendszeresnek mondható a „katasztrófák” előfordulása, az adott kultúra szemszögéből ezek a természeti jelenségek a mindennapok részei, az életmenet normális eseményei. Vagyis az, hogy mely közösség mit tekint katasztrófának, az függ az adott korszaktól és kultúrától. Ugyanakkor a katasztrófákkal ritkábban szembesülő társadalmak esetében gyakorta előfordul, hogy a katasztrófát és az azt követő helyzetet a normális állapottól való eltérésként értelmezzük, s az egész helyreállítási folyamat céljaként a normálishoz való visszatérést határozzuk meg. Ezzel azonban negligáljuk a természeti szerencsétlenség létrejöttében szerepet játszó politikai, gazdasági és társadalmi tényezők egész sorát, s megfosztva az eseményt történetiségétől, pusztán természetinek ismerjük el, mely egyedül technokrata megoldások révén kezelhető. Ráadásul a helyreállítás – már maga a kifejezés

⁶⁸ Favier 2007.

is a korábbi állapotokhoz való visszatérést sugallja – eredményessége is annak alapján mérettették meg, hogy mennyiben sikerült újrateremteni a katasztrófát megelőző viszonyokat. A későbbiekben még szó lesz arról, hogy nem minden esetben a korábbi állapotokhoz való visszatérés a leghatékonyabb mód a katasztrófán átesett közösség stabilitásának eléréséhez. Előfordulhat ugyanis, hogy csak radikális átalakításokkal teremthető meg ismét az egyensúlyi állapot, amelyek ráadásul hozzájárulhatnak a közösség reziliensebbé válásához is.

Az antropológiai szemlélet abban a tekintetben is újítást eredményezett a korábbi felfogáshoz képest, hogy a katasztrófákat sokkal inkább egy folyamat elemeként, mintsem szinguláris, epizodikus eseményként gondolta el. Így a katasztrófa fogalma egy csapásra történeti mélységet nyert. Maga a katasztrófa egy olyan folyamat (a környezet és a közösség interakciójának) kiemelkedő eseménye tehát, melynek előzményei mélyen a múltban gyökereznek, következményei pedig a távoli jövőbe mutatnak. Bár maga a katasztrófa továbbra is pontszerű esemény, de azáltal, hogy e pontszerű események felfűzhetők az idő láncára, sokkalta nagyobb vonzerőt jelentenek a történeti megközelítésű vizsgálatok számára, mint korábban. Greg Bankoff szerint ahhoz, hogy a katasztrófákat kellően megérthessük, nem elég, ha magát az eseményt és annak következményeit tanulmányozzuk, meg kell vizsgálnunk a katasztrófa kialakulásához vezető hosszabb-rövidebb folyamatot is. „A kulcskérdés számomra a kultúra és a katasztrófa közötti történeti kapcsolat. Hogyan hatott a kultúra a katasztrófára, s miképpen a katasztrófa a kultúrára?” – teszi fel a kérdést Bankoff.⁶⁹

A jelenkori katasztrófák előzményeinek feltárása mellett a történeti katasztrófakutatások megindulásának másik, ugyancsak gyakorlati célokat szolgáló ösztönző impulzusa az éghajlatváltozás miatti aggodalmakból eredeztethető.⁷⁰ Az 1980-as, de főleg az 1990-es években az egyre gyakrabban tapasztalható éghajlati anomáliák az éghajlat módosulására utaltak. Az előre nem látható következmények miatt az éghajlatkutatók és környezettörténészek arra próbáltak választ találni, hogy előfordultak-e a múltban a mostanihoz hasonló hőmérsékleti és csapadékanomáliák, mennyire voltak gyakoriak, mi váltotta ki őket stb. Hamarosan kiderült, hogy a középkor és a kora újkor idején mind a korábbi, mind a későbbi évszázadokhoz képest jelentős lehűlés volt tapasztalható, számos extrémnek nevezhető eseménnyel.⁷¹ Viszont az ún. „kis jégkorszak” végeztével, a 19.

⁶⁹ Bankoff 2004: 29.

⁷⁰ Bankoff 2004: 29–30.

⁷¹ Behringer 2010.

század közepétől a hőmérséklet szép lassan emelkedni kezdett. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a 20. század végén tapasztalt hőmérsékletnövekedés ennek a folyamatnak a része, vagyis természetes, „normális” jelenség. Azonban az alaposabb kutatások hamar kiderítették, hogy a mért adatok jócskán eltérnek az egyébként várhatótól. A kutatások végül is nem enyhítették a társadalmi felelősség érzését, éppen ellenkezőleg, tovább fokozták azt; mindazonáltal jótékonyan hatottak a környezettörténeti (köztük a katasztrófatörténeti) kutatások számának alakulására.

Az előzőekből kiderülhetett, hogy a társadalomtudományos katasztrófatörténet-írás alapvetően a jelen, vagy legfeljebb a közelmúlt szerencsétlenségeire fókuszál. Részben azért, hogy magyarázatot keressen az eseményre, részben pedig azért, hogy tanuljon belőle, s ezáltal hatékonyabb intézkedéseket tegyen egy következő katasztrófa kivédésére, vagy legalábbis a negatív következmények elkerülésére. Ahogyan azonban már többen rámutattak, ezzel a megközelítésmóddal az a probléma, hogy viszonylag rövid intervallumon belül vizsgálódik, s emiatt kevés eset áll rendelkezésre, hogy valamifajta általános tanulságot szűrhessen le, melyet aztán a későbbiekben hatékonyan felhasználhat. Ráadásul az alacsony esetszám miatt kevésbé lehetséges összehasonlító vizsgálatok elvégzése, ezért a hipotézisek csupán kijelentések maradnak, ahelyett, hogy letesztelt állításokká válnának.

A történeti katasztrófa-kutatással foglalkozók úgy vélik, hogy vizsgálataik megoldást jelenthetnek ezekre a hiányosságokra. Bas van Bavel és Daniel Curtis nemrégiben megjelent tanulmányában a történeti katasztrófa-kutatások három lényeges előnyére mutat rá, amelyek segíthetnek megoldani a jelenkori katasztrófa-kutatás nehézségeit.⁷² Ezek között elsőként említendő, hogy míg a jelenkori katasztrófa-kutatás legfeljebb néhány évtizedre visszamenőleg képes vizsgálódni, addig a történeti katasztrófa-kutatás során több évtized, vagy akár évszázad természeti szerencsétlenségeit vesszük vizsgálat alá. Ezáltal már sokkal nagyobb a vizsgált anyag, következésképpen nagyobb az esélye annak is, hogy hosszú távon érvényes, általános tanulságokat, következményeket lehet megfigyelni. Röviden tehát azt javasolják a katasztrófatörténettel foglalkozó antropológusoknak és szociológusoknak, hogy elmúlt korok katasztrófáin teszteljék le elméleteiket, „laboratóriumként” használva a múltat. Talán ezt nevezhetnénk alkalmazott történelemnek.

Elméletben tehát, kellően bőkezű forrásadottságok mellett, lehetővé válik, hogy viszonylag kis földrajzi területen belül megvizsgáljuk a különböző régiók eltérő társadalmi

⁷² van Bavel – Curtis 2016: 146.

struktúráit, illetve a földrajzi összevetésen kívül időbeli komparatív kutatásokra is lehetőséget teremt. Vagyis hosszú időmetszetben vizsgálhatók a természeti és egyéb katasztrófák társadalmi, gazdasági és kulturális hatásai, amelyre a jelenorientált katasztrófatörténet forrásanyag híján képtelen. A történeti összehasonlítás segítségével csökkenthetőek a vizsgálandó változók is, így például ugyanannak a közösségnek eltérő időmetszetben tanúsított katasztrófakezelésének vizsgálatakor könnyebben feltárhatók az ok-okozati összefüggések, mintha eltérő közösségeket vizsgálnánk, különböző időben, más-más és eltérő erősségű katasztrófák kapcsán. Röviden tehát a hosszú távú elemzés elképzelhetetlen történeti kutatások nélkül.

Másodszor az elméletek tesztelése mellett a történeti kutatások azért is hasznosak, sőt nélkülözhetetlenek, mert bizonyos jelenkori katasztrófális szerencsétlenségek hátterében történeti folyamatok állnak, amelyek ismerete nélkül sem a megértés, sem a kríziskezelés nem lehet sikeres. Példaként említhetjük az 1970-es perui földrengést, amelynek okai az 500 évre visszavezethető spanyol koloniális gyakorlatban keresendők, amint arra Anthony Oliver-Smith rámutatott.⁷³

Harmadszor pedig a történeti katasztrófa-kutatások terén viszonylag könnyen kivitelezhetőek a korábbi történeti kutatásokra alapozott összehasonlító vizsgálatok, mint például egy jelenkori katasztrófa esetében. Érvelésük szerint ugyanis történeti távlatban sokkal könnyebb találni olyan egymástól eltérő, ugyanakkor földrajzilag egymáshoz közel levő társadalmakat, melyek ugyanannak a külső tényezőnek vagy nyomásnak vannak kitéve. Ráadásul időbeli összehasonlításokra is sor kerülhet, amelyre a jelenkori katasztrófa-kutatásban nincs lehetőség.

Bár van Bavel és Curtis érvelése meggyőző, s történészként nagyon is támogatandó, mégis bizonyos mértékben elbizakodottnak tűnik. A források létezését mintha mindenhol és mindenkor adottnak tételeznék fel, jóllehet ez koránt sincs így. Ha csak abból indulunk ki, hogy források általában azokról a természeti katasztrófákról maradtak fenn, amelyek megütöttek egy bizonyos – például katasztrófális – szintet, akkor az olyan társadalmak katasztrófakezelésének vizsgálata nehezen kivitelezhető, ahol állandóan fellépő, de kevésbé jelentős méretű természeti behatással kellett szembenéznük. Továbbá az sem valószínű, hogy minden hipotézis teszteléséhez lesz megfelelő és elegendő forrás. Mindazonáltal, ha mindenképpen igazolnunk kell a történeti katasztrófa-kutatás létalapját, akkor van Bavel és Curtis érvelése nagyon is pártolandó.

⁷³ Oliver-Smith 1999b.

A szerzőpáros nemcsak arra tér ki, hogy miként profitálhat a jelenkori katasztrófafutató a történeti katasztrófafutatóból, hanem felmérve a katasztrófatörténeti munkák hibáit, arra is rámutatnak, hogy mit tanulhatnának el a történészek a jelenkori katasztrófa ismerőitől. Példának okáért jobban magukévá tehetnék a tudományterület meghatározó és az elemzést segítő fogalmait, mint amilyen például a reziliencia vagy a sebezhetőség kérdése, illetve szemléletmódját, amely leíró jellegű kutatások helyett elemző vizsgálatok elvégzésére ösztökélnék a történészeket. Továbbá szerintük a történészek tévesen gondolják úgy, hogy általánosságok megfogalmazására kevésbé képesek, mint társadalomtudós társaik, s ezért inkább megelégednek a múlt öncélú kutatásával. Végezetül a múlt kutatói tanulhatnának a jelenkori katasztrófafutatók hibáiból, hiszen a történeti összehasonlító vizsgálatok hasonló hibákkal bírnak, mint jelenkori társaik.⁷⁴

Szerencsére úgy tűnik, hogy a történeti katasztrófafutató mellett érvek meghallgatásra találtak, mert különösen a kétezres évek elejétől fogva egyre több tanulmány és monográfia lát napvilágot a témában. A vizsgált kérdések köre rendkívül változatos, ezért csak néhányat emelünk ki a terület sokszínűségének érzékeltetésére.

Természettudományi jártasságot igényelnek a történeti katasztrófa rekonstrukcióját célul kitűző vizsgálódások, hiszen a történeti kutatómunka mellé földrajzi, éghajlati és vízrajzi adatok elemzésére is szükség van. Talán ezek azok a munkák, amelyek a legtöbb hasonlóságot mutatják a korábban „katasztrófafutató” címen nálunk is végzett kutatásokkal.⁷⁵ Aztán ott vannak azok a vizsgálatok, amelyek a társadalomtudományos katasztrófafutatóban megjelenő kérdéseket (adaptivitás, sebezhetőség, reziliencia) vizsgálják történeti távlatokban. Kevés, de azért van példa egy-egy történeti katasztrófa gazdasági hatásainak vizsgálatára is.⁷⁶ Egy másik nagyobb egység a kultúrtörténeti megközelítésű katasztrófafutató, amelybe olyan témák vizsgálata tartozik, mint a katasztrófa szóbeli és vizuális interpretációi vagy a válságkezeléshez kapcsolható kulturális termékek (mondák, énekek, rítusok, viccek stb.). Végül a spektrum másik oldalán már-már pszichológiai témák kerülnek terítékre: a katasztrófa kor fellépő traumával, stresszel való megbirkózása, a tragédia feldolgozása, a katasztrófa által kiváltott érzelmek kezelése.⁷⁷

⁷⁴ van Bavel – Curtis 2016: 159-161.

⁷⁵ vö. Károlyi 1969.

⁷⁶ Barone – Mocetti 2014, Rohr 2013.

⁷⁷ Lásd például Spinks–Zika 2016.

Az elméleti fizikusok régóta nagy erőket fektetnek a minden fizikai jelenséget megmagyarázó egyetlen egyenlet megtalálásába, amely összekapcsolná a világegyetem óriási és egészen apró részeinek viselkedését meghatározó relativitás-, illetve kvantumelméleteket. A mindenség elméletének megtalálásához hasonlóan – amely a fizika szent Gráljává vált – sokakban él a vágy, hogy valamiképpen kapcsolatot teremtsenek a természeti és az emberi világ „törvényszerűségeit” vizsgáló tudományágak között. Amióta a *natura* elvált a *cultura*-tól, mintha folyton arra törekednénk, hogy a kettőt újra egyesítsük, bár a cezúrát mi magunk hoztuk létre.

Abban, hogy a két tudományterület egyesüljön, vagy legalábbis közelítsen egymáshoz, kulcsfontosságú a hibriditás fogalma. Olyan jelenségeket kell vizsgálnunk, amelyek egyszerre természetiek és szociokulturálisak, jobban mondva fel kell ismernünk ezt a kettős természetet a mereven hol ide, hol oda besorolt jelenségekben. A katasztrófák pontosan ilyen hibrid események, valahol a természet és a kultúra (társadalom) határán léteznek. De ha jól megnézzük ilyennek tekinthető mai világunk szinte valamennyi eleme, a természeti környezetünk (pl. a folyók), vagy az épített környezetünk (pl. a városok).

Ha a definíció azon fontos eleméből indulunk ki, hogy ember nélkül nincs katasztrófa, vagyis, hogy az ember részben okozója, részben elszenvedője a szerencsétlenségnek, akkor kézenfekvő az a megállapítás, miszerint a katasztrófák története elválaszthatatlan a települések történetétől. Legyen szó egy kis faluról, nagyobb városról vagy éppen egy metropoliszról, ha a természeti szerencsétlenség elkerüli ezeket, akkor nem beszélhetünk katasztrófáról. Ennek ellenére a városkutatásba mindmáig kevésbé integrálódott a katasztrófátörténet. A város vizsgálatával foglalkozó társadalomtudósok és a történészek is hajlamosak úgy tekinteni a városra mint a *cultura* megtestesülésére, ami a *naturán* kívül, attól függetlenül jött létre és funkcionál. Amikor a figyelem a konkrét vagy képzeletbeli városfalon kívülre irányul, akkor is jobbra a települések közötti kapcsolatokra fókuszálnak a kutatók, nem pedig a város és közvetlen vagy tágabb természeti környezetével folytatott interakciójára. Pedig jól tudjuk, hogy már a település helyének kiválasztásakor döntő tényező a természeti környezet, amit aztán idővel a közösség folyamatosan megpróbál alakítani, illetve ha ez nem megy, hozzáidomul. Éppen ezért a környezeti adottságok és lehetőségek vizsgálata sokkal nagyobb figyelmet érdemelne a várostörténészek részéről, mint amennyit manapság kap.

A környezettörténészek is felismerték, hogy nem beszélhetünk természeti folyamatokról anélkül, hogy figyelembe vennék az ember környezetformáló tevékenységét. A környezet és társadalom állandó kölcsönhatásának téziséből kiinduló vizsgálatok megsegítésére vezette be Verena Winiwarter osztrák környezettörténész a *socio-natural site* fogalmát. Ezen elgondolás alapján a természeti entitások történetét egy a társadalom és a környezet folyamatos egymásra hatása által meghatározott kontextusban, az emberi létesítményeket is magában foglaló tágabb környezetben (*site*) értelmezi és vizsgálja. Szemben a várostörténészek által preferált *location* kifejezéssel, amely a konkrét, koordinátákkal meghatározható hely alapján definiálja a város kiterjedését, értve ezalatt a gazdasági, szociális kapcsolatokkal lefedhető, relatív területet, a *site* a város abszolút, a tágabb környezetet is magában foglaló területére utal.⁷⁸

A *socio-natural site* fogalmának használatához kiváló terepet jelentenek például a folyók, amelyek mai formájukat az ember környezetalakító tevékenységének eredményeképpen nyerték el. A folyók a környezet dinamikusan változó elemeihez sorolhatóak, szemben például a hegyekkel, amelyek bár szintén változnak, ez a folyamat emberi időléptékben nem érzékelhető. A folyók viszont gyorsan változó elemei a tájképnek, s változásaik okán, melyek zavaró tényezőkként jelennek meg a közösség életében, részesei a társadalom mindennapjainak.⁷⁹ Következésképpen a társadalom és a környezet interakciójaként létrejött változás miatt a folyók nem tisztán természeti, s nem tisztán kulturális elemek, hanem hibrid entitások, melyeken az emberek és a környezet közötti interakciók hosszú időszakon keresztül tanulmányozhatóak, különös tekintettel a környezeti örökségekre, amelyekkel az egymást követő nemzedékeknek meg kell birkózniuk.⁸⁰

A folyótörténettel⁸¹ foglalkozó kutatók egy-egy nagyobb vízfolyás kapcsán azokat a természeti-társadalmi folyamatokat kívánják feltárni, amelyek végső soron elvezettek a mai állapotokhoz. Úgy vélik, elődeink tevékenységének megismerése által sikeresebben tudjuk megoldani a ma emberének problémáit. A természetet és társadalmat egy közös rendszerben, ökoszisztémában vizsgálják, amelyben minden egyes tényező hatással lehet a többire. Az árvízvédelem tekintetében különösen fontos, hogy hosszú időszakra visszamenő ismereteink legyenek az adott folyót ért átalakításokról, vízhasználatról,

⁷⁸ Benton–Short 2007: 99.

⁷⁹ Winiwarter 2014: 14.

⁸⁰ Winiwarter 2014: 14.

⁸¹ A folyók történeti vizsgálatáról lásd Mauch – Zeller 2008.

árvízvédelmi gyakorlatokról,⁸² hogy megismerjük elmúlt korok társadalmi-ökológiai hagyatékát (*socio-ecological legacy*),⁸³ amely befolyásolta a későbbi korszakok ténykedését.

Lényegében ugyanerre az elméleti kiindulópontra alapozva jött létre a természettudomány berkeiben a szocio-hidrológia, az ember és a víz tudománya, amely emberi-hidrológiai rendszerek dinamikájának és együttes változásának megértését tűzte ki célul. A hagyományos hidrológiával szemben, amely az emberi tevékenységeket a vízkörforgás dinamikájának (water cycle dynamics) peremfeltételeként vagy külső erőhatásként tárgyalta, a szocio-hidrológiában az emberek és tevékenységeik a vízkörforgás dinamikájának részei.⁸⁴ Bár a szocio-hidrológia alapvetően a jelenkori problémákra fókuszál, elismeri, hogy ezek megoldása történeti vizsgálódások nélkül nem lehetséges. És ez az a pont, ahol a humántudományok és a természettudományok összekapcsolód(hat)nak, legalábbis víztörténeti kérdésekben. Ez azonban azt is jelenti, hogy egy ilyen rendszerszemléletű vizsgálódáshoz a kutatónak mindkét térfélen ismerősen kell mozognia,⁸⁵ ami lássuk be, nem kis kihívás, vagy pedig interdiszciplináris kutatócsoportok létrehozását teszi szükségessé. Ez utóbbira szerencsére egyre több példát látunk.⁸⁶

A városkutatásban és a környezettörténetben is megjelenő új vizsgálati szint közös elméleti alapja az a felismerés tehát, hogy sem az emberi, sem pedig a természeti folyamatok nem vizsgálhatóak önmagukban, mindenképpen szükség van a másik oldal megismerésére is. Visszatérve a természeti katasztrófákhoz, azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy egyszerre kell őket természeti és társadalmi jelenségként vizsgálnunk. Vagyis megértésükhöz a természeti tényezők mellett fel kell tárnunk a társadalmi faktorokat is, melyek nem kevésbé jelentős szerepet játszottak kialakulásukban.

1.3. A magyarországi katasztrófakutatás helyzete

Az amerikai és az európai viszonyok ismertetése után röviden kitérnék a hazai katasztrófakutatási eredményekre is. A rövidség nem szerzői intencióm, hanem a kutatási terület elhanyagoltságának következménye. A magyar katasztrófakutatás, ha létezne ilyen,

⁸² Winiwarter 2014: 14.

⁸³ Winiwarter 2014: 17.

⁸⁴ Sivapalan et al. 2012: 1271.

⁸⁵ Winiwarter 2014: 15.

⁸⁶ Pollack et al. 2016.

minden bizonnyal a környezettörténeten belül kapna helyet, igazodva az európai gyakorlathoz. Hazánkban a környezet és a társadalom kölcsönhatásával hosszú ideig a történeti néprajz és a történeti földrajz foglalkozott, majd a 90-es években az újonnan megjelenő történeti ökológia vette át ezt a feladatot. Az *environmental history*-nak megfeleltetett történeti ökológia „a természet és a társadalom évezredes együttélésének, kölcsönhatásának, hosszú távú folyamatait vizsgáló, a természettudományok és a társadalomtudományok eredményeit történetileg szintetizálva értelmező tudomány.”⁸⁷ Habár célkitűzései között szerepel a természeti katasztrófák történeti vizsgálata is, a definícióból világosan látszik, csak annyiban kíván velük foglalkozni, amennyiben azok hosszú távú hatással bírnak.

Ez a szemlélet a „valódi” környezettörténet megjelenése után sem változott:⁸⁸ a katasztrófák mindmáig kevés figyelemben részesülnek a környezettörténészek részéről.⁸⁹ Az előzőekben bemutatott katasztrófa kutatói irányvonalnak leginkább megfelelő írások a környezettörténet berkein túlról, a társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténet területéről származnak. Ezek közül ki kell emelnem Kósa László munkáit,⁹⁰ valamint a Faragó Tamás szerkesztésében megjelent, az 1838-as pest-budai árvíznek emléket állító, s azt társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból elemző tanulmánykötetet.⁹¹ Ebben a kötetben egy olyan katasztrófa definíciót olvashatunk, mely sok szempontból a korábban bemutatott szociológiai szemléletű meghatározásokkal mutat hasonlóságot: a katasztrófa „olyan esemény, mely kollektív stresszhelyzetet vált ki, mivel bekövetkezése során az adott közösség tagjainak számottevő része veszélybe kerül illetőleg veszteségeket szenved, mert a társadalmi rendszer nem tudja számára tovább biztosítani az addig elért életfeltételeket annak következtében, hogy szerkezete és/vagy fontos elemei megsérültek.”⁹²

Faragó az 1988-ban megjelent kötetben a Nyugat-Európában és Amerikában végbemenő szemléletváltással egy időben, naprakészen tájékoztat a katasztrófa kutatás átalakulásáról. Amikor arra a kérdésre próbál választ adni, hogy mit tanulhatunk a katasztrófák elemzéséből, egyenesen antropológiai húrokat pendít meg: „...a katasztrófa nemcsak az egyes egyéneket »leplezi le«, hanem bemutatja a társadalom valódi

⁸⁷ R. Várkonyi 2003: 44. Bár a környezettörténet és a történeti ökológia között van némi különbség, vizsgálati tárgyat tekintve megegyeznek, azaz mindkettő a környezet és a társadalom közötti kölcsönhatások történetét vizsgálja. Abban, hogy Magyarországon alapvetően a történeti ökológia kifejezés honosodott meg, nagy szerepe van R. Várkonyi Ágnes több évtizedes munkásságának.

⁸⁸ A hazai környezettörténet alakulásáról lásd Kiss 2013.

⁸⁹ Kiss 2011.

⁹⁰ Kósa 1992, 2004, 2009, 2010.

⁹¹ Faragó 1988a

⁹² Faragó 1988b: 9.

erővonalait, tényleges értékrendjét, s tulajdonképpen teszteli az egész rendszer működőképességét. Megfoghatóvá teszi a másutt, sőt más évszázadban élő számára mindazt, amit csak a kortársak ismertek, mindazt, amit az egykorú források nem tartottak fontosnak ránk hagyományozni vagy éppenséggel – tudatos vagy tudat alatti – elleplezésére törekedtek.”⁹³

Sajnos nem mondhatjuk, hogy a Faragó Tamás által képviselt és közvetített szemlélet számos követőre talált volna Magyarországon. Ha történtek is katasztrófakutatások, azok jobbára egyszerű eseménytörténeti, leíró munkák formájában, vagy pedig a nagy léptékben gondolkodó környezettörténetnek alárendelve láttak napvilágot. A közelmúlt fejleményei azonban biztatónak tűnnek. Az elmúlt években számos konferencia érintette vagy tette központi témájává a történeti katasztrófákat,⁹⁴ az előadások nyomán született tanulmánykötetek pedig nemcsak az alapkutatások számát növelték, hanem a legfrissebb elméleti-módszertani fejlemények szélesebb körű terjesztésére is lehetőséget nyújtottak.⁹⁵ Az egyelőre inkább alkalmyszerűen, nem pedig rendszeres jelleggel megrendezésre kerülő katasztrófátörténeti konferenciákon kívül időről időre megjelenő publikációk – és itt most elsősorban Kiss Andrea, Rácz Lajos és Vadas András munkáira gondolunk⁹⁶ – arra utalnak, hogy a történeti katasztrófák vizsgálata egyre kedveltebb témája a hazai (környezet)történeti kutatásoknak.

2. A kutatás módszertani keretei

1.1. A kutatás célkitűzései

A kutatás általános célja, hogy az 1878. augusztusi miskolci árvíz példáján keresztül megvizsgálja és bemutassa, hogy egy gyors lefolyású és nagy erejű természeti szerencsétlenség milyen társadalmi és gazdasági következményekkel jár egy városi közösség számára. Rá kívánunk mutatni a csapás előidézésében közrejátszó okok kettős természetére, vagyis arra, hogy a természeti okok mellett a társadalmi faktorok vizsgálata

⁹³ Faragó 1988b: 8.

⁹⁴ „Katasztrófák és válsághelyzetek Pest megyében”, Konferencia a MNL Pest Megyei Levéltárában, 2012. nov. 29.; „Víz és társadalom konferencia Magyarországon”, Konferencia Budapest Főváros Levéltárában, 2014. jan. 31.; „Környezettörténet, természeti katasztrófák, járványok”, az ELTE BTK TDI Művelődéstörténeti Programjának műhelykonferenciája, 2014. jún. 12.

⁹⁵ Horváth 2014; *Fons* 2015/3.

⁹⁶ Lásd például a *Korall* 53. (2013.) és a *Fons* 2015/3. tematikus számait, illetve Kiss Andrea és Vadas András természeti katasztrófákkal kapcsolatos írásait. Kiss 2010, 2011, 2013, 2019; Kiss–Laszlovszky 2013; Rácz 2008a, 2008b, 2018; Vadas 2011, 2012, 2013a, 2013b, 2013c.

sem kerülhető meg. Ezért egyrészt éghajlati adatok (csapadék és hőmérséklet) segítségével megvizsgáljuk az árvíz naturális hátterét, magyarázatot keresve a természeti esemény rendkívüliségére. Másrészt a helyi vízhasználat kérdése kapcsán kutatást folytatunk arra vonatkozóan, hogy mi jellemezte a miskolciak természethez fűződő kapcsolatát, mennyire voltak összhangban vele, felfedezhetők-e a tudatos árvízvédelem nyomai.

Társadalmi oldal felől közelítve meg az árvizet, elsőként a későbbi válságkezelést is meghatározó percepciót kívánjuk megvizsgálni az árvizet övező diskurzusban megjelenő verbális és vizuális narratívák segítségével. Egyrészt arra keressük a választ, miképpen formálódott az árvíz képe a médiában, másrészt hogy felfedezhetők-e az elbeszélésekben azok a toposzok, amelyeket a jelenkori társadalomtudományos katasztrófakutatások a katasztrófákról szóló közbeszéd meghatározó, de nem minden esetben a valóságot fedő elemeinek tekint? Végül pedig célunk, hogy felvázoljuk a város és a lakosság, illetve a lakosságon belül az egyes foglalkozási rétegeknél megfigyelhető eltérő válsághelyzetek mibenlétét, kezelési módját és sikerességét. Annak érdekében pedig, hogy választ kaphassunk az árvíz Miskolc történetében betöltött súlyára, bemutatjuk az árvíz városra gyakorolt rövid és hosszú távú következményeit.

A kutatás középpontjában Miskolc áll, ezért térbelileg is a borsodi megyeszékhelyre fókuszál a dolgozat. Azonban fontosnak tartottuk, hogy a kutatás során összehasonlító vizsgálatokra is sor kerüljön annak érdekében, hogy a miskolci események és viszonyok egyedi jellemzői megragadhatóvá váljanak. Emiatt beemeltük a kutatás tárgykörébe a korszak másik két jelentős árvizét, az 1878. évi egri és az 1879. évi szegedi árvizet is. Az egri árvízzel való összevetés a kezdetektől fogva adta magát, lévén, hogy Egerben szintén az 1878. augusztus 30-i felhőszakadás okozta az árvizet, ahogyan Miskolcon. Bár a két árvíz között csupán néhány óra különbség volt, ez a tény a következményekben szignifikáns eltérésekhez vezetett. Másrészt a hevesi megyeszékhellyel való párhuzam megvonását az is lehetővé tette, hogy Eger ugyanúgy rendezett tanácsú város volt ekkoriban, mint Miskolc, tehát hasonló módon és lehetőségek között működött. Ezzel szemben Szeged jogi állása (törvényhatósági jogú város) és megítélése, és az ebből fakadó mozgásteret jelentősen különbözött Miskolcétól. Akárcsak a két árvíz; míg Miskolcon egy gyors lefolyású, ún. villámárvízre került sor, addig Szegeden a hagyományos, az előzőnél lassabban kibontakozó tavaszi (zöld) árvíz pusztított. E jelentős eltérések miatt a két város árvízkezelésének összevetését csupán az árvízi narratívák tekintetében végeztük el, mert úgy véltük, az árvíz percepciója lehet az a kérdéskör, ahol a két város között felfedezhető némi hasonlóság. Nem lehetett célunk az egri és a szegedi árvíz teljeskörű feldolgozása,

ezek önmagukban megérnének egy-egy disszertációt, csupán bizonyos kérdéskörök mentén végeztünk komparatív célú kutatást. Eger esetében arra voltunk kíváncsiak, hogyan és milyen eredménnyel kezelte a városvezetés az árvíz után kialakult válsághelyzetet és ez mennyiben tért el a miskolci gyakorlattól. Emellett kutatást folytattunk Eger éghajlatára vonatkozóan is, hogy így módon pótoljuk a hiányzó miskolci adatokat. Szegednél pedig a sajtóban, valamint egyéb kiadványban megjelent írott és képi elbeszéléseket gyűjtöttük össze és elemeztük.

Végezetül a kutatás érintőlegesen kitért azokra a – ma már részben a város részét képező – Miskolc környéki településekre is (Új- és Ó Huta, Hámor, Diósgyőr), amelyek az 1878. augusztusi és azt követő árvizekben szintén károsodtak.

Időben a kutatás 1870/1871-gyel veszi kezdetét, amikor Miskolc az 1871. évi XVIII. tc. értelmében mezővárosból rendezett tanácsú várossá vált. Bár a kortársak és a helytörténetírás a közigazgatási átalakítást az önállóságért folytatott küzdelem szempontjából kudarcként könyvelte el,⁹⁷ a rendezett tanácsú városi státusz mégis több olyan változással járt, mely a település fejlődését előnyösen befolyásolta. 1871 után a többletbevételeknek köszönhetően látványos átalakuláson ment át a borsodi megyeszékhely: nagyobbacska falu helyett egy polgárosuló város képét öltötte magára. A vizsgálandó periódus záró évének, 1885-nek a kiválasztását az indokolta, hogy egyrészt ebben az évben a városi iratkezelésben változtatásokat hajtottak végre, amely miatt jelentősen lecsökkent a tanácsú és közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzések terjedelme. Másrészt ekkor jelent meg egy átfogó városépítészeti szabályzat,⁹⁸ mely pontot tett az árvízvet követő mederrendezési munkálatok végére.

Bizonyos esetekben azonban egészen a századfordulóig, sőt a város törvényhatósági joggal való felruházásáig (1907) nyomon követtük az eseményeket.

A kutatás során három szinten vizsgáltunk. Alapvetően a középső, a mezoszint, a városi szintű igazgatás áll a dolgozat középpontjában, ugyanis a katasztrófával kapcsolatban keletkezett iratok révén lehetővé válik, hogy betekintsünk egy közepes méretű város működésébe, problémáiba. Amennyiben a források lehetővé tették, mikroszintű vizsgálatokat is végeztünk családi és egyéni szinten.

⁹⁷ Miskolc célja a 18. század óta a földesúri függés alóli felszabadulás volt, ennek lehetőségét látták az 1870/71-es községi törvényben. Habár többen is úgy gondolták, a város nem állt készen arra, hogy törvényhatósági várossá alakítsák, mégis nehezen viselték, hogy a város életét befolyásoló kérdésekben a vármegyének lettek továbbra is alárendelve. Az önállóságért folytatott küzdelem meglehetősen hosszúra nyúlt: a földesúri terhek alól 1877-ben sikerült megváltania magát, a törvényhatósági státuszt pedig csak 1905-ben, de a többi rendezett tanácsú város közül egyedülként sikerült elérnie.

⁹⁸ Építési szabályzat 1885 BAZML IV. 1920. 48/2.

A harmadik, makroszint csak részben kerül érintésre a dolgozatban, amennyiben a megyei/térségi és országos szintű válságkezelés kérdését vizsgáljuk. Ezen a téren további, részletesebb kutatások lennének szükségesek ahhoz, hogy átfogó képet kaphassunk a nagyobb léptékű katasztrófakezelésről. Az éghajlati viszonyok vizsgálatánál viszont szükségesnek láttuk, hogy a helyi klimatikus anomáliák atmoszferikus magyarázatait kutatva kiterjesszük a kutatást kontinentális, illetve globális szintre.

1.2. A kutatás forrásai és módszerei

A kutatás célkitűzéseiből és megválaszolandó kérdéseiből következően kutatásunk során mind a természettudományok, mind pedig a humántudományok forrásainak tárházából merítettünk.

Vizsgálatunk során a több évet átfogó időszakok éghajlati körülményeinek felvázolásához elsősorban instrumentális hőmérsékleti és csapadék adatokat használtunk fel, amelyek részben az Országos Meteorológiai Szolgálat 1870 óta kiadott Évkönyveiből, részben pedig a VáraljaMet internetes oldalról származnak.⁹⁹ Adatsorainkat olyan narratív forrásokkal (újságcikkek, naplóbejegyzések) egészítettük ki, amelyek nem csupán árnyalják azokat, hanem az éghajlati állapotok percepciójáról is tájékoztatnak.

Adatsoraink értelmezéséhez MS Excel programot használva készítettünk grafikonokat; az így kapott eredményeket nemzetközi szakirodalom segítségével értelmeztük és próbáltuk meg elhelyezni tágabb földrajzi kontextusban.

A dolgozat legnagyobb terjedelmű forráscsoportját a Miskolc város működésére vonatkozó levéltári források teszik ki. A kutatás során szisztematikusan átnéztük és feldolgoztuk a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában található 1870 és 1885 (bizonyos esetekben 1907) közé eső időszak közigazgatási szerveinek (városi közgyűlés, városi tanács, városi mérnöki hivatal), valamint az 1878. augusztus 30-31-i árvíz iratanyagát. Ugyancsak kutatást végeztünk a Borsod vármegyei

⁹⁹ A kutatás során használt adatok nyers adatok, nem homogenizáltak. Az adatsorok klimatológiai homogenizálása lehetővé teszi a mérésre ható, zavaró környezeti változások korrigálását. Magyarországi viszonylatban az Országos Meteorológiai Szolgálat munkatársai eddig az 1901 és 2000 közötti évekre vonatkozóan végezték el az éghajlati adatok homogenizálását, korábbi évekre vonatkozóan csak Budapest esetében rendelkezünk ilyen adatsorral (a VáraljaMet oldalon található adatok ilyenek). Emiatt az általunk felhasznált adatok némileg pontatlanok lehetnek, de úgy véljük, hogy ez alapvetően nincs befolyással megállapításainkra, hiszen célunk nem az értékek tizedpontosságú meghatározása volt, és nem is időjárási előrejelzés adása, hanem sokkal inkább a trendek érzékeltetése. Mindazonáltal Sopron esetében végeztünk összehasonlítást a nyers és a homogenizált adatokra vonatkozóan, és úgy találtuk, hogy az eltérés nem jelentős. Bodovics 2019b.

iratok között a város és a megye kapcsolatának, valamint a Miskolcon kívüli, szintén árvíz sújtotta települések viszonyainak feltárása végett (Borsod vármegye törvényhatósági bizottságának és alispánjának iratai). Emellett áttekintettük a helyi szabályzatok, polgármesteri jelentések, vízügyi dokumentumok gyűjteményét, illetve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium Miskolccal kapcsolatos iratanyagát is a MNL Országos Levéltárában. Az egri árvízzel való összehasonlítás érdekében a MNL Heves Megyei Levéltárában ugyancsak a közgyűlési és tanácsi iratokban vizsgáltunk (közgyűlési jegyzőkönyvek, városi szabályzatok, Eger patak szabályozásával kapcsolatos tervdokumentáció).

A narratívák elemzéséhez szükséges volt, hogy a sajtótermékek minél szélesebb és változatosabb körét vonjuk be a kutatásba. Így egyszerre vizsgáltunk helyi és országos, napi és heti, kormánypárti és kormányellenes lapokat.¹⁰⁰ A periodikákon kívül hivatali jelentéseket, emlékkönyveket és szépirodalmi műveket is felhasználtunk. A vizuális narratívák legjelentősebb csoportját a sajtótermékekben megjelent grafikák képezték, de a kutatás tárgyát képezték az árvíz-fotográfiák is mind Miskolc, mind pedig Szeged esetében.

Végezetül a helyi társadalmi viszonyok, valamint az egyes személyek életútjának felvázolásában segítségünkre voltak az egyházi és polgári anyakönyvek, illetve az 1880. és 1900. évi népszámlálás adatai.

A terjedelmi kereteket szem előtt tartva a kutatás köréből kimaradtak az egyházi források. Vizsgálatukat azonban a későbbiekben fontosnak látjuk, hiszen nemcsak az árvíz megítélésére vonatkozóan (pl. példabeszédek), hanem a válságkezelés folyamatára is (adománygyűjtés, elszállásolás) is fontos információkkal szolgálhatnak.

A kutatás módszertanát alapvetően befolyásolta a nemzetközi katasztrófa kutatásban megjelenő antropológiai szemlélet átvétele. Ennek leglényegesebb pontja, hogy definíciós szempontból a természeti katasztrófákat nem pusztán természeti, hanem hibrid jelenségnek tekintik, amelyek a társadalom és környezetének kölcsönhatásában vizsgálhatók és értelmezhetők. Következésképpen dolgozatunkban mind a természeti, mind pedig a társadalmi oldaláról megvizsgáljuk a miskolci árvizet, remélve, hogy ezáltal érthetőbbé válnak nem csupán a megtörténtéhez vezető okok, hanem a következmények is.

¹⁰⁰ A kutatás során átnézett lapok ábécé sorrendben: Abaúj-Kassai Közlöny, Alföld, Bolond Istók, Borsszem Jankó, Borsod Miskolczi Értesítő, Budapest, Debreczeni Ellenőr, Eger, Egri Népújság, Egyetértés, Ellenőr, Fővárosi Lapok, Független Hírlap, Heves Vármegye, Hirmondó, A Hon, Hölgyek Lapja, Kassa és Vidéke, Kelet Népe, Közvélemény, Magyar Állam, Magyar Hírlap, Magyar Korona, Magyarország és a Nagyvilág, Miskolcz, Mulattató Újság, Nemzeti Hírlap, Népszava, Szegedi Híradó, Szegedi Napló, Pesti Napló, Üstökös, Vasárnapi Újság.

A katasztrófák hibrid jellegéből további két lényeges megállapítás következik. Először is, miután a természeti szerencsétlenségeket a környezet és a társadalom közötti kölcsönhatás eredményeként értelmezzük, nélkülözhetetlennek látjuk a katasztrófák történeti kontextusban való vizsgálatát, azaz a hozzá vezető előzmények és következményeinek feltárását. Másodsor, az emberi közösségre nemcsak mint a katasztrófa okozójára és elszenvedőjére tekintünk a kutatás során, hanem – szemantikai értelemben – mint annak teremtményére is. A szociokulturális tudás és a tapasztalat alapján megalkotott katasztrófa-kép bár kultúránként és korszakunként változik, számos visszatérő elemet tartalmaz, amely hatással van magának az eseménynek a tapasztalatára és értelmezésére.

Ezen előfeltevések mentén a kutatás az alábbi hipotézisekre épül:

(1) Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz nem kizárólagos módon természeti tényezők okozták, hanem jelentősen közrejátszhattak benne a hosszabb időre visszanyúló vízgazdálkodásban és árvízvédelemben (ha létezett ilyen) előforduló nem megfelelő gyakorlatok. Úgy véljük, hogy az árvíz feldolgozó történeti munkákban¹⁰¹ a szerencsétlenség megtörténtében – általában egyedülként feltüntetett – vétkes vízimalmok mellett társadalmi eredetű okok is kimutathatók.

(2) Abban, hogy az 1878. augusztus 30-31-i árvíz katasztrófa-ként értelmeződött a kortársak számára, és értelmeződik mind a mai napig, lényeges szerepet játszott a korabeli sajtó azáltal, hogy már a kezdetektől katasztrófa-ként jelenítette meg az eseményt. Azt feltételezzük, hogy a sajtóban megjelenő katasztrófa-kép csak részben feleltethető meg a szerencsétlenség által előidézett tényleges helyzetnek; bizonyos elemei sokkal inkább a katasztrófákat övező kulturális klisék továbbélésének tudhatók be, mintsem a tapasztalatnak.

(3) A helytörténeti szakirodalomban az 1878. évi augusztusi árvíz Miskolc történetének határvökvé, fordulópontjaként értelmeződik, amelytől a város dinamikus modernizációjának kezdetét számítják. Úgy véljük, hogy az előző ponttal összefüggésben, az árvíz ily módon való megítélése részben a korabeli sajtóvisszhangból, részben pedig az eseményt követő újjáépítéshez fűzött reményekből építkezik, és nem feltétlenül tulajdoníthatunk neki katalizátor szerepet a fejlődésben.

¹⁰¹ Dobrossy–Veres 1978, ifj. Bertényi 1997.

(4) Feltételezzük, hogy a természeti csapás által előidézett válsághelyzet kezelésének ideje hosszabb időt vesz igénybe, mint azt előzetesen várnánk. Úgy véljük, hogy a közigazgatási értelemben felfogott városnak és a lakosságnak eltérő nehézségekkel kellett megbirkóznia ezen idő alatt, és hogy a megoldás hossza és sikeressége alapvetően az elérhető tőke formájától és mértékétől függött.

II. AZ 1878. ÉVI AUGUSZTUSI ÁRVÍZ KÖRNYEZETTÖRTÉNETI HÁTTERE

Kissé különösnek hathat, hogy bár a katasztrófa kutatásban újat hozó antropológiai szemlélet nagy hangsúlyt fektet a környezeti tényező szerepére a katasztrófák kialakulásában, mégis az ez irányú katasztrófavizsgálatok keveset törődnek a földrajzi és éghajlati szempontokkal. Meglehet, azért mellőzik a természeti tényezők tüzetesebb vizsgálatát, hogy elkerüljék annak hangsúlyozását, hogy a katasztrófák pusztán természeti jelenségek lennének. Ugyanakkor, ha figyelmen kívül hagyjuk, vagy bagatellizáljuk a katasztrófák hátterében álló természeti faktorokat, azzal ugyanúgy hibát követünk el. Hiszen ezek a rendkívüli jelenségek egyszerre természeti és társadalmi jelenségek, ezért mindkét oldal tekintetében egyenlő hangsúllyal vizsgálandók.

Történeti katasztrófa kutatások esetében a klimatológiai vizsgálatoknál megnehezíti a kutató munkáját az a tény, hogy instrumentális adatok csupán a 19. századtól állnak rendelkezésünkre (Magyarországon a 19. század második felétől), korábbi időszakokra vonatkozóan elsősorban narratív, tárgyi (régészeti) és egyéb forrásokból (pl. dendrokronológia) nyerhetünk információkat az éghajlat alakulásárávontakozóan. Kutatásunk szempontjából szerencse, hogy éppen a vizsgált korszakban épül ki Magyarországon a meteorológiai állomáshálózat, s így a narratív források mellett a korábbi korszakoknál megbízhatóbb csapadék és hőmérsékleti adatsorokat is felhasználhatunk az éghajlat rekonstrukciójára.

1. A 19. század második felének időjárása Magyarországon

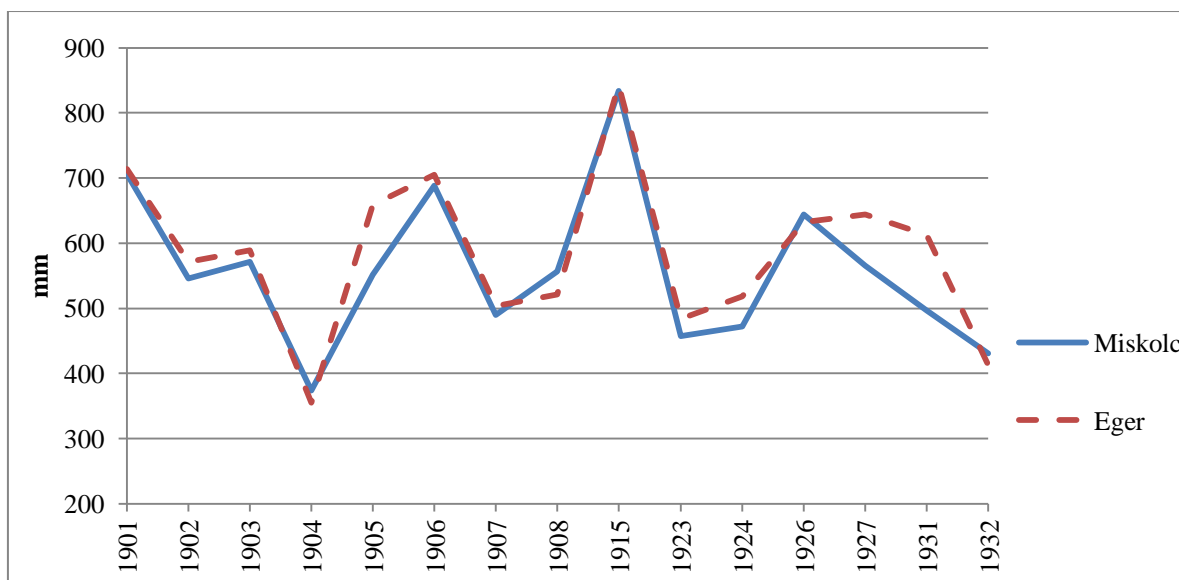
1.1. Hőmérsékleti és csapadékviszonyok az 1870-es és az 1880-as években

Amikor az első, tájékozódó jellegű vizsgálódásokat végeztük az éghajlatra vonatkozóan, hamar feltűnt, hogy a korszakban előforduló sorozatos árvizek hátterében nem csupán egy-egy csapadékgazdag év vagy évszak és/vagy nem megfelelő árvízvédelem áll, hanem a korábbi időszaktól jelentős mértékben különböző, több évet felölelő, anomáliákban bővelkedő periódusról van szó, amelynek esetében nem túlzás rövidtávú időjárásváltozásról beszélni. Hogy milyen mértékben különbözik, s mennyiben egyedülálló ez a jelenség mind időben (volt-e máskor is ehhez hasonló éghajlatváltozás?), mind térben (csak az ország egyes régióira terjed ki, vagy általános, esetleg kontinentális szintű jelenségről beszélhetünk-e?), arra egyrészt a hazai éghajlati adatsorok vizsgálata, másrészt

nemzetközi történeti klimatológiai kutatások adhatnak választ. Magyarországra vonatkozóan három város, Budapest, Szeged és Eger csapadék és hőmérsékleti adatait vettük tüzetesebb vizsgálat alá. Miskolc azért nem került be a vizsgált települések közé, mert a helyi meteorológiai mérőállomás csak a század végén állt fel, így rendszeres és megbízható adatokkal csak 1900-tól rendelkezünk. Jóllehet ezt megelőzően is végeztek méréseket a városban, amelyeket rendszeresen továbbítottak az Országos Meteorológiai Szolgálat elődjének, ezeket az adatokat azonban nem sikerült fellelnünk. Így a miskolci adatok helyett a legközelebb eső, mérőállomással rendelkező település, Eger adatait használtuk. Annak érdekében, hogy megbizonyosodjunk róla, hogy az egri adatok kiválthatják a miskolciakat, korreláció-elemzést végeztünk a hőmérsékleti és csapadékadatokra vonatkozóan egy későbbi időszakban, amikor már Miskolcra is vannak megbízható mérések.¹⁰² Az éves csapadékmennyiség korrelációs együtthatója 0.93, míg az éves átlaghőmérséklet korrelációs együtthatója 0.90, ami szoros összefüggést jelez a két város adatai között ahhoz, hogy Eger adatai visszamenőleg is használhatóak legyenek a történeti elemzés számára.

1. ábra

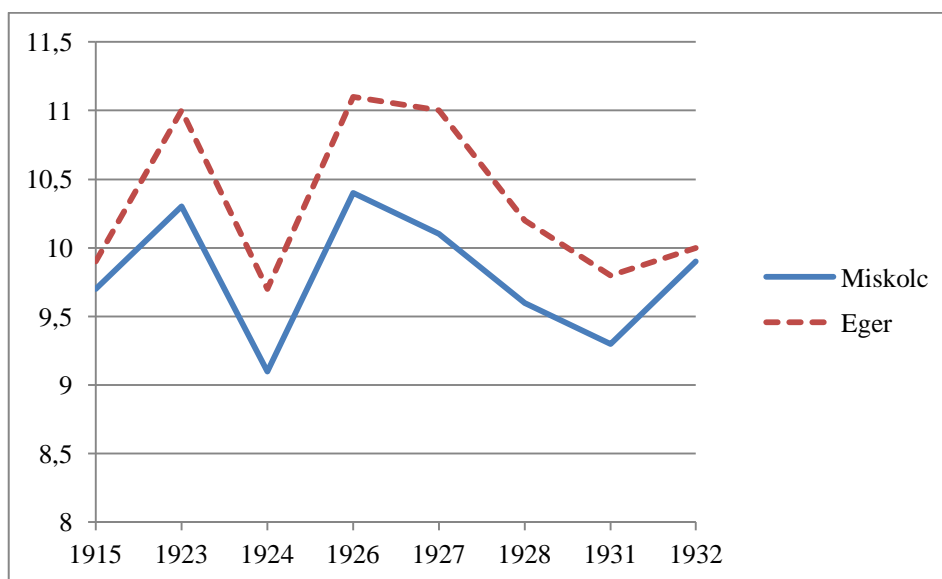
Eger és Miskolc éves átlagos csapadékmennyisége (1901-1933)

Adatok forrása: OMSZ Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

¹⁰² Sajnos a csapadékkal szemben a hőmérsékleti adatok csak néhány évből állnak rendelkezésre, így a hőmérséklet esetében a korreláció óvatossággal kezelendő.

Eger és Miskolc éves átlaghőmérséklete Celsiusban (1915-1932)

Adatok forrása: OMSZ Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

Bár mind a csapadék, mind pedig a hőmérséklet esetében láthatunk némi különbséget a két város adatsorában, a trendet tekintve nincs eltérés (1-2. ábra). Tehát éves léptékben nézve az adatokat szoros összefüggés látható, ugyanakkor, amennyiben havi bontásban vizsgáljuk meg az értékeket, akkor már nagyobb különbségek is felfedezhetők.¹⁰³ Míg a hőmérsékleti adatok lényegében megegyeznek (minden hónap esetében 0.9 feletti a korreláció), addig a csapadéknál nagyobb eltéréseket tapasztalunk. Különösen érvényes ez az április, a június és az augusztus hónapokra vonatkozóan, melyek esetében a korrelációs együttható „csak” 0.77-0.78. Ez arra figyelmeztet, hogy még két ilyen egymáshoz közel fekvő, meglehetősen hasonló földrajzi adottságokkal rendelkező város esetében is jelentős különbségek tapasztalhatók az éghajlati, elsősorban a csapadékviszonyokban. Ezért az egri adatok – főként a csapadék esetében – alapvetően csak a trend érzékeltetésére használhatók, konkrét mennyiségi mutatóként kevésbé.

Miután az állomáshálózat az ország keleti részében 1871-től épült ki, így az összevethetőség kedvéért valamennyi állomás adatsorait ettől az évtől kezdve vizsgáltuk egészen 1900-ig. A budapesti és a szegedi adatsorok alapvetően referenciaszerepet töltenek

¹⁰³ Korrelációs együttható az egyes hónapokban (csapadék): január (0.91), február (0.82), március (0.88), április (0.77), május (0.84), június (0.78), július (0.82), augusztus (0.78), szeptember (0.88), október (0.94), november (0.95), december (0.93). Korrelációs együttható az egyes hónapokban (hőmérséklet): január (0.98), február (0.96), március (0.99), április (0.95), május (0.98), június (0.98), július (0.92), augusztus (0.90), szeptember (0.98), október (0.94), november (0.99), december (0.96).

be; segítségükkel fény deríthetünk arra, hogy mennyiben helyénvaló az egri adatok által reprezentált észak-keleti régióban mutatkozó éghajlati viszonyokat lokális szinten kezelni, vagy nagyobb területre kiterjedő, akár országos szintű anomáliákról lehet beszélni. A budapesti adatok elemzése az összehasonlítás mellett azért is nélkülözhetetlen, mert Budapest az egyedüli olyan település Magyarországon, amely egészen a 18. századig visszanyúló adatsorral rendelkezik, ezáltal lehetőség nyílik az egyes éghajlati anomáliák gyakoriságának megvizsgálására.¹⁰⁴ Bár a szegedi adatok közel sem ölelik fel a budapestihez hasonló kiterjedt időszakot, s nem is mondhatók teljes mértékben hiánytalannak, mégis szükségesnek láttuk elemzésüket két okból kifolyólag. Egyrészt, hasznosnak véltük a régióspecifikus jellemvonások kidomborítása érdekében, ha adatainkat össze tudjuk vetni egy olyan térségből származó adatsorral, amely mind domborzati, mind pedig éghajlati viszonyait tekintve alapvetően eltér az általunk elsődlegesen vizsgált területtől. Ilyen térség természetesen több is akad Magyarországon, de végül azért Szegedre esett a választás – s ez a második ok –, mert a dél-alföldi városnak is számos árvízzel, vagy árvízveszéllyel kellett megküzdenie a 19. század során.

A vizsgálat elején, kiindulásként, narratív források segítségével összegyűjtöttük azokat az éveket, amikor jelentősebb árvíz vagy áradás volt Miskolcon és Egerben. (1. táblázat) Látható, hogy több esetben is szinte napra pontosan ugyanakkor került sor áradásra Egerben és Miskolcon. Ennek magyarázata részben a földrajzi közelségben és a hasonló domborzati viszonyokban, részben pedig a közös vízgyűjtő területben keresendő. A táblázatból az is egyértelműen kitűnik, hogy a jelentősebb árvizek – vagyis amiket feljegyeztek – a nyári időszakra, illetve kora őszi estek. Ezek az árvizek ritkábban hóolvadásból, többségében inkább felhőszakadásokból keletkeztek, s mint ilyenek, többnyire váratlanul érték a lakosságot, s amilyen gyorsan jöttek, olyan gyorsan le is vonultak. A nagy mennyiségű víz, a váratlanság és a gyorsaság hármas tényezőjének eredményeképpen ezek az árvizek rendkívül pusztítóak tudtak lenni, hiszen nem volt arra idő, hogy kellően felkészüljenek az áradás kivédésére.

¹⁰⁴ Budapest 1841-2000 közötti csapadékadatsorát több adatbázis segítségével a VáraljaMet állította össze. A felhasznált adatok forrása: ZAMG, ECA&D, NCDC, OGIMET. Az 1841-1953 közötti évekre az adatsor pestszentlőrinci állomásra történő homogenizálását és interpolációját a ZAMG (Zentralanstalt für Meteorologie und Geodynamik) végezte el.

Árvizek Egerben és Miskolcon a 18-19. században¹⁰⁵

Eger	Miskolc	Eger	Miskolc
1729. máj. 18.			1837
1732. máj. 12.		1845. júl. 18.	1845. júl. 17-18.
1741. aug. 2.			1846. aug. 10.
(1754. júl. 4.)			1853. máj. 8.
1757. júl. 4.			1853. jún. 14., 17.
(1757. szept.)			1855. máj. 19.
(1766)			1855. aug. 14.
	1778. jan. 29.	(1857)	
(1787)	1787. jún. 16.		1872. szept. 1.
	1788. jún. 29.		1873. jún. 2.
1813. szept. 11.	1813. szept. 13.		1876. márc.
1814		1878. aug. 30-31.	1878. aug. 30-31.
	1823. febr. 3.	1878. szept. 27.	1878. szept. 27.
	1825. jún. 15.	1878. nov. 2.	1878. nov. 3.
	1825. júl. 9.		1879. máj.
	1825. aug. 6.		1888. febr.
	1827. júl. 22.		1888. márc.
	1835. júl. 20.	1900. ápr. 30.	

Bár már erről a listáról is leolvasható, hogy voltak árvízben bővelkedő és árvíztől mentes időszakok, egy részletesebb kimutatás, mely nem csak az árvizeket, hanem az áradásokat (vízszintemelkedés) is feltűnteti,¹⁰⁶ jobban érzékelteti az egymást váltó szárazabb és nedvesebb periódusokat. Az alábbi táblázat az 1878-as árvizet megelőző legnagyobb árvíztől, az 1845. évtől kezdve 1889-ig veszi sorra a miskolci árvizeket és áradásokat, összesen huszat (2. táblázat). Ezek közül 12 alkalommal fordult elő, hogy legalább az egyik patak biztosan kiöntött, 4 esetben pedig mindkét patak kiöntéséről van tudomásunk.

¹⁰⁵ A táblázatban szereplő adatok forrásai Eger esetében: *Eger*, 1878. szept. 5., Dancza 1978-1979; Barna 2011. Breznay 1995. A zárójelben lévő évszámokat Barna Béla említi tanulmányában részben az *Eger* című hetilap 1878. szept. 5-i számára hivatkozva, melyet mi magunk is használtunk, viszont abban nem szerepelnek a mondott évek. Ugyanakkor Breznay említést tesz egy 1757. szeptemberi áradásról, viszont az 1766-os és 1787-es árvízre eddig nem találtunk utalást más forrásokban. Az 1754-i áradás pedig véleményünk szerint egyszerű elírás lehet, mivel valószínűtlen (bár nem kizárt), hogy három év különbséggel ugyanazon a napon következzen be az áradás. Ezért a zárójeles évek fenntartással kezelendők. A Miskolcra vonatkozó adatok forrásai: MNL BAZML IV.1905. a; Szendrei 1886; Szendrei 1911; Pfliegler 1996.; Dobrossy 2003.; Réthly 1998.

¹⁰⁶ A kettős megnevezés (áradás és árvíz) használata azért indokolt, mert a felhasznált források nem mindig jelzik egyértelműen, hogy az adott esetben az a bizonyos patak megáradt csupán, vagy ki is öntött a medréből. Sajnos ennek eldöntésében az áradást követő munkálatok sem segítenek, hiszen nem szükséges ahhoz a víznek elhagynia a medrét, hogy jelentős károkat okozzon. Emellett az is gondot okozott, hogy nem mindig derült ki, hogy mindkét vagy csupán az egyik patak áradt/öntött ki. Mindazonáltal arra törekedtünk, hogy a lehető legpontosabb képet nyújtsuk a korszak áradásairól és árvizeiről.

Árvizek Miskolcon a 19. század második felében¹⁰⁷

Év	Hónap	Pece árad	Pece kiönt	Szinva árad	Szinva kiönt
1845	júl.	igen	igen	igen	igen
1846	aug.	igen	igen	?	?
1853	máj.	igen	?	igen	?
1855	máj.	nem	nem	igen	igen
1855	aug.	igen	igen	nem	nem
1872	szept.	igen	igen	igen	nem
1873	jún.	igen	nem	igen	nem
1876	márc	?	?	igen	igen
1878	aug.	igen	igen	igen	igen
1878	szept.	igen	igen	igen	?
1878	nov.	igen	igen	igen	igen
1878	nov.	igen	nem	igen	nem
1879	febr.	?	?	igen	nem
1879	ápr.	igen	nem	igen	nem
1879	máj.	igen	igen	igen	igen
1881	máj.	igen	?	igen	igen
1885	júl.	igen	nem	?	nem
1887	jan.	igen	nem	igen	nem
1888	febr.	?	?	igen	igen
1888	márc.	igen	?	igen	?

Itt már jobban kivehető, hogy az árvizek periódusokban,¹⁰⁸ azon belül pedig rövid időközökben követik egymást. Összesen öt ilyen periódust figyelhetünk meg: 1845-1846 (2 eset), 1853-1855 (3 eset), 1872-1873 (2 eset), 1876-1881 (9 eset), 1885-1888 (4 eset).

A narratív források segítségével megfogalmazhatóvá vált a hipotézis, miszerint a vizsgált korszakban, a 19. második felében több csapadékosabb periódus is előfordult, melyből azonban kiemelkedőnek látszik az 1876 és 1881 közötti időszak. S hogy ez a megállapítás nem egyedül Miskolcra érvényes, azt alátámasztja az egri árvizeket érintő kutatás, valamint az is, hogy a miskolci és egri árvizek mellett erre az időszakra esett a korszak másik két jelentős árvize, az 1876-os budapesti és az 1879-es szegedi. Hogy a

¹⁰⁷ A táblázat összeállításához felhasznált források: MNL BAZML IV. 1905. a.; Szendrei 1886, 1911.; Pfliegler 1996.; Dobrossy 2003.

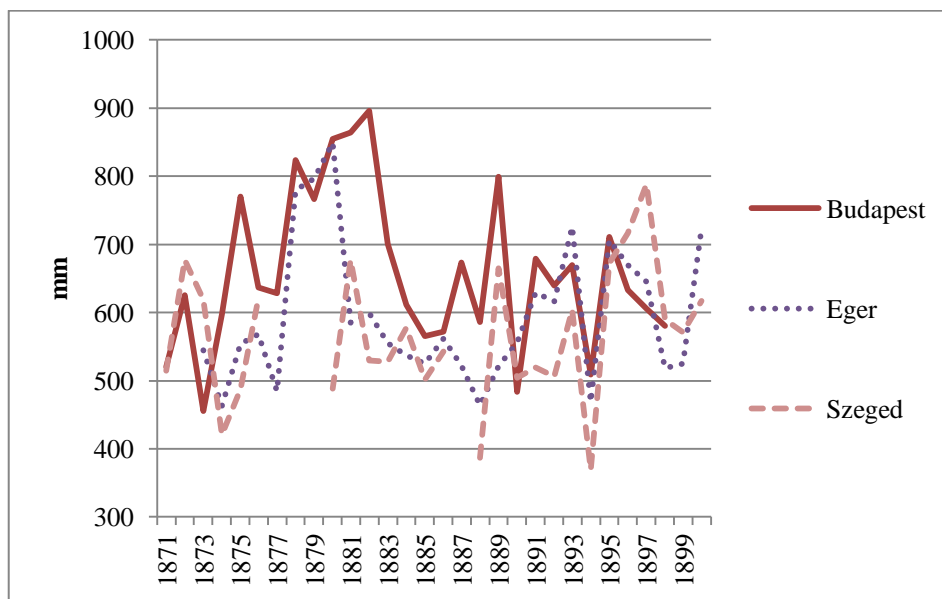
¹⁰⁸ Amennyiben egy-egy árvízsortozatot több mint 2 év választ el a következő sorozattól, azt egy különálló periódusként határoztam meg.

hipotézis megerősítést nyerjen, a kutatás második fázisában a meteorológiai adatsorok elemzését végeztük el.

Elsőként nézzük a három város, Budapest, Eger és Szeged 1871 és 1900 közötti éves csapadékmennyiségének megoszlását! (3. ábra)

3. ábra

Budapest, Eger és Szeged éves csapadékmennyisége (1871-1900)

Az adatok forrása: OMSZ meteorológiai évkönyvek; a diagram saját szerkesztés

Az Országos Meteorológiai Szolgálat elődjének évkönyveiből¹⁰⁹ származó adatok csak részben támasztják alá a miskolci áradások és árvizek kapcsán végzett kutatásunkat. A három város csapadékgrafikonja sok tekintetben eltérő képet mutat, ugyanakkor néhány közös vonás is megfigyelhető. Ez utóbbiak között említhetjük a korábbi és későbbi évekhez képest kimagasló csapadékmennyiséget az 1870-es évek vége és az 1880-as évek eleje között Budapest és Eger esetében. Szegednél sajnos éppen a legfontosabb évek, azaz az 1877., az 1878. és az 1879. év csapadék adatsora nem teljes, ezért csak feltételezhetjük a másik két város görbéje alapján, hogy Szegeden is tovább emelkedett a csapadék mennyisége 1876 után is, de hogy meddig, arra sajnos már nem derül fény.¹¹⁰ Az eltérés a csapadékban bővelkedő időszak kezdetének és végének alakulásában mutatkozik. Míg Budapesten már 1875-től kezdve emelkedni kezd az éves csapadékmennyiség, s egészen

¹⁰⁹ Évkönyvek 1873–1902

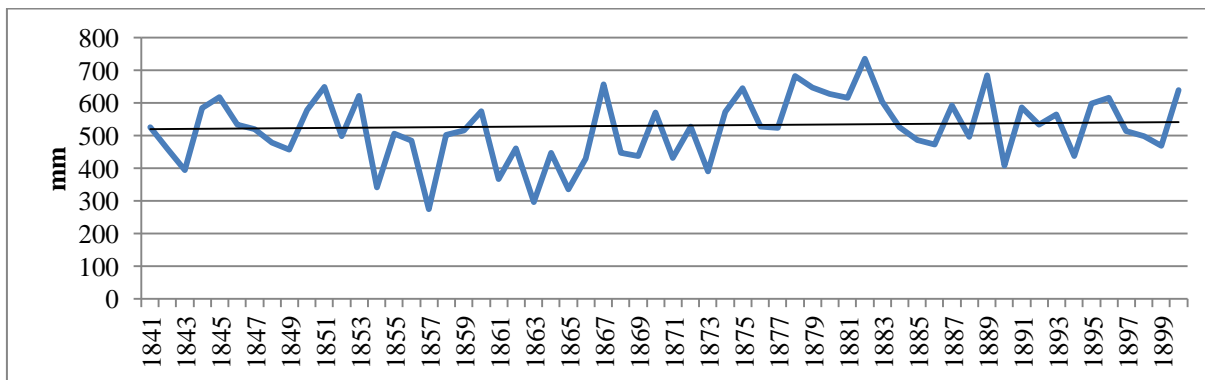
¹¹⁰ A szegedi adatsor rekonstrukcióját az teszi lehetetlenné, hogy a legjelentősebb években a csapadék szempontjából legfontosabb hónapok adatai hiányoznak, vagyis 1877 és 1878 augusztusa, illetve 1879 márciusa, az árvíz hónapja.

1883-ig tartja is a 700 mm/év feletti szintet, addig Egerben csak 1877 után ugrik meg jelentősen a hullott csapadék mennyisége, hogy aztán az 1880. évi csúcsot követően visszaessen a korábbi évek szintjére.

Budapest adatsora lehetővé teszi, hogy a csapadék eloszlását tágabb időintervallumban is megvizsgáljuk. Ezen jól látszik, hogy 1878-1883 között a többi évektől jelentősen megemelkedett csapadékmennyiséget mértek. (4. ábra) Annak érdekében, hogy a kapott eredményeket megfelelően tudjuk értelmezni, referenciaként az 1941-2000 közötti időszakot jelöltük ki. (5. ábra)

4. ábra

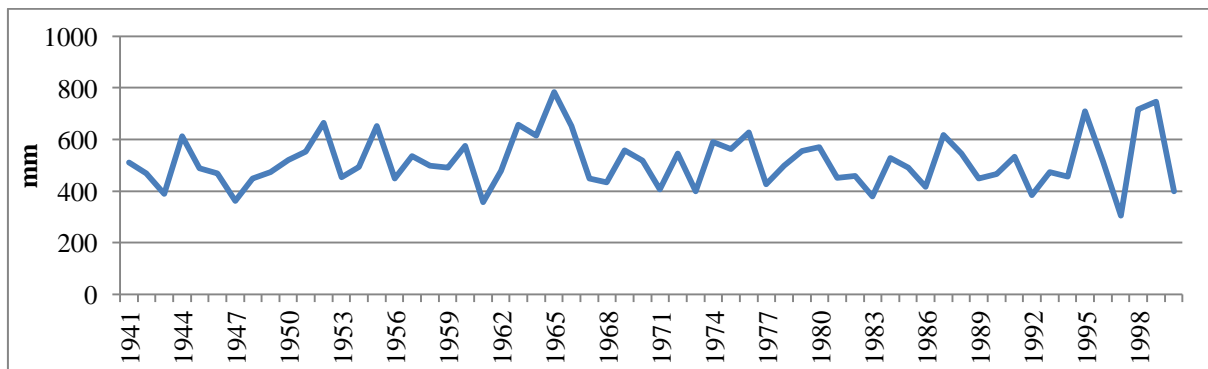
Budapest éves átlagos csapadékmennyisége (1841-1900)

Az adatok forrása: váraljmet.eoldal.hu; a diagram saját szerkesztés

5. ábra

Budapest éves csapadékmennyisége (1941-2000)

Az adatok forrása: váraljmet.eoldal.hu; a diagram saját szerkesztés

1841 és 1900 között átlagon felüli (521 mm feletti) csapadékkal jellemezhető évek száma harminc volt, vagyis az eltelt évek fele átlagon felüli csapadékmennyiséget

produkált, szemben a referencia-időszak saját átlaga szerinti (514 mm) 45%-ával. Láthatjuk, hogy az 50% közeli érték az átlagon felüli csapadékmennyiséggel rendelkező évek tekintetében normálisnak mondható. S akkor sem találunk rendkívüli eltérést, ha a 600 mm-nél magasabb csapadéértékkel rendelkező évek számát vetjük össze: ez a vizsgált korszakunkban 13, a referenciaévekben 12. Viszont ha azt vizsgáljuk meg, hogy a referencia-időszakban hány évben érte el a csapadék mennyisége a vizsgálati időszak átlagát, vagyis az 521 mm-t, akkor azt tapasztaljuk, hogy az arány 50-40%-ra módosul, azaz összességében az 1841-1900 közötti időszak átlagban csapadékosabb éveket hozott, mint a száz évvel későbbi évtizedek.

Bár a kutatás szempontjából minket elsősorban a csapadékos évek érdekelnek, a teljesség végett vizsgáljuk meg azokat az éveket is, melyekben egészen alacsony csapadéértéket mértek. Most is nagyon hasonló, pontosabban teljesen megegyező adatokat kapunk: mind a vizsgált korszakban, mind pedig a referenciaévekben hét 400 mm-nél kevesebb csapadékkal bíró évet számoltunk. Ám ha megnézzük az egyes évekhez tartozó értékeket, az derül ki, hogy míg a referencia-időszakban egyszer sem, addig a vizsgált korszakban kétszer is 300 mm alá csökkent az éves csapadékmennyiség (1857, 1863¹¹¹). Még mielőtt arra a végső következtetésre jutnánk, hogy a 19. század második fele a csapadékeloszlás szempontjából szélsőségesebbnek tekinthető, mint a 20. század második fele, meg kell említenünk, hogy a referencia-időszakban négy évben is 700 mm feletti értékkel találkozunk szemben a vizsgált periódus egy esetével (1882).

Eddig tehát vizsgálatunkból az derült ki, hogy a két korszakban hasonlóan oszlanak el az átlagon felüli csapadékmennyiséggel bíró évek és a rendkívül alacsony értékkel jellemezhető száraz évek. Továbbá azt is megtudtuk, hogy mindkét időszak hasonlóan szélsőségesnek mondható, ám eltérő irányban: míg a vizsgált korszakban a szélsőség a száraz években jelentkezett, addig a referencia-időszakban a csapadékos évekre volt jellemző. Akkor mégis mivel magyarázhatjuk a 19. század második felének gyakori árvizeit? A választ minden bizonnyal a száraz és csapadékos évek eloszlásában találjuk meg.

Ha összevetjük a két diagramot, azonnal feltűnik, hogy bár 1941 és 2000 között is találunk csapadékosabb periódusokat,¹¹² egyik sem tart 3-4 évnél tovább. A vizsgált korszakunk grafikonján ezzel szemben valami rendkívülit látunk: egy olyan, 1874-gyel

¹¹¹ Az 1863-64. év országszerte súlyos szárazságot és inséget eredményezett. Bővebben lásd Érkövy 1863; Györfly 1931; Katus 2007; Boa 2012.

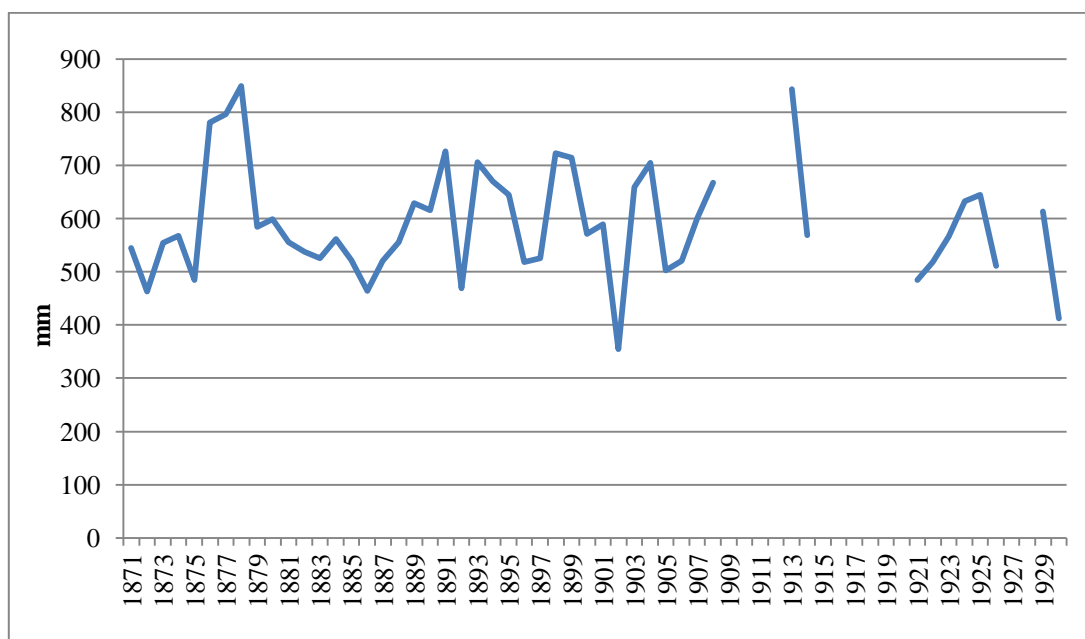
¹¹² 1950-1952, 1963-1966, 1974-1976, 1995-1998

kezdődő tízéves (!) periódust, melyben minden egyes év csapadékmennyisége az átlagon (521 mm) felüli volt.¹¹³ Ha most rápillantunk a miskolci áradásokról és árvizekről készített táblázatra (2. táblázat), láthatjuk, hogy a többség 1871 és 1888 közé esik, s ezek közül is kilenc eset az 1874 és 1884 közötti tízéves periódusra. Összességében tehát a miskolci árvizekről készült lista és a budapesti csapadékmennyiség között korreláció figyelhető meg, vagyis általában véve a magasabb csapadékértékkel bíró években áradásra vagy árvízre került sor Miskolcon. Azért persze vannak kivételek. Ilyen például az 1844-es, 1850-es, 1851-es, 1867-es, 1870-es, 1875-ös és a rendkívül csapadékos 1882-es év, amikor is Miskolcon eddigi kutatásaink szerint nem öntött ki egyik patak sem. Az 1889-1900 közötti évekre egyelőre nem terjesztettük ki a kutatást, így erre az időszakra nincsenek adataink. Nem csupán az meglepő, hogy az átlagnál csapadékosabb években a források nem tesznek említést áradásokról vagy árvizekről, hanem az is, hogy viszonylag szárazabb években (1873, 1885, 1888) viszont igen. Ez egyértelművé teszi, hogy a budapesti adatsorok pusztán a trend megállapításában lehetnek segítségünkre, ennél konkrétabb kijelentésekhez helyi adatokra lenne szükség, mivel a csapadékviszonyok alakulását a mikroklíma határozza meg.

Eger esetében sajnos nincs módunk adatainkat összevetni egy száz évvel későbbi időszakkal, mert az 1900 utáni időszak adatsorai meglehetősen hiányosak, viszont megnézhetjük, hogy hogyan alakult a csapadékgörbe 1932-ig. (6. ábra)

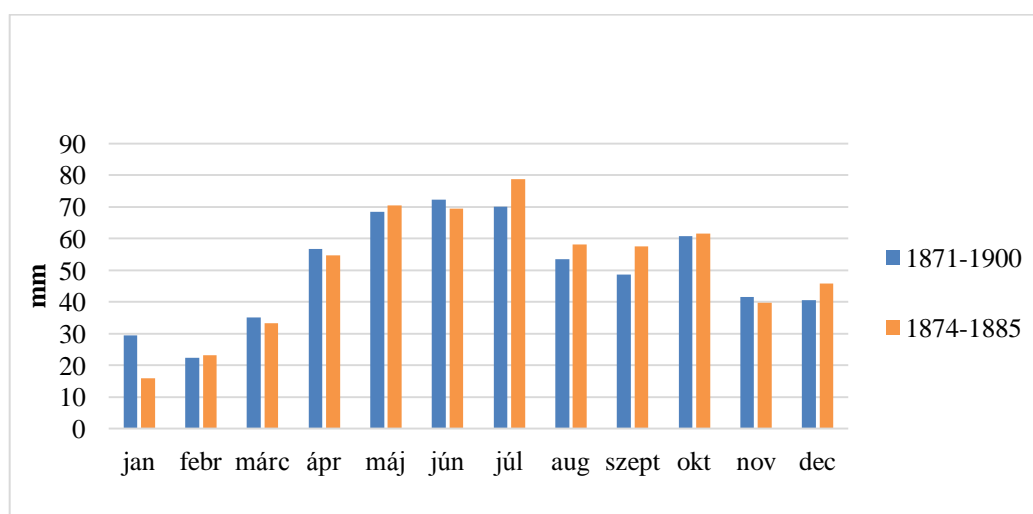
Bár 1908 után meglehetősen szaggatottá válik az adatsor, az 1900-at követő néhány hiánytalan év megmutatja, hogy az 1875 és 1878 közötti kimagasló csapadékmennyiséghez hasonlóra sokáig nem került sor; egyedül csak az 1913. évi 843 mm-es érték közelítette meg. A magasságok mellett a mélységeknek is szenteljünk egy kis figyelmet: az 1902. év a maga 355 mm-es átlagával a rendkívül száraz 1860-as évek mélypontjához közelít, amely érték egy hegyvidéki régióban szokatlannak mondható. Szerencsére az adatok szerint 1902-öt ezúttal nem követték további száraz évek, amely súlyos következményekkel járhatott volna.

¹¹³ Figyelemre méltó az 1885 és 1896 közé eső időszak is, melyben a folyamatosan magas értékeket csupán egy-egy évre szakítja meg egy alacsonyabb értékkel bíró, szárazabb év. Habár ezek a visszaesések csupán egy-egy évre szólnak, mégsem tekintettük ezt a 11 évet egy összefüggő periódusnak.

Eger éves csapadékmennyisége (1870-1932)

Forrás: OMSZ Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

Az árvizek gyakorisága szempontjából nem csupán az éves csapadékmennyiség lényeges, hanem ezen mennyiség eloszlása az adott éven belül. A következő grafikon azt mutatja, hogy a vizsgált periódusban hogyan oszlott el a csapadék az egyes hónapok között. (7. ábra)

Eger csapadékatlaga havi bontásban

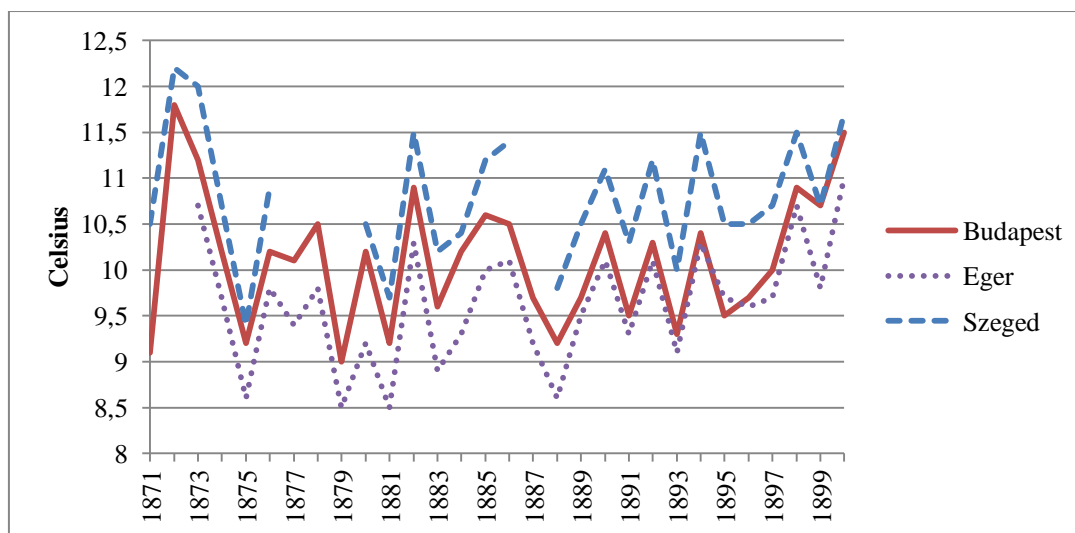
Adatok forrása: OMSZ meteorológiai évkönyvek; a diagram saját szerkesztés

Magyarországon hagyományosan a legtöbb csapadék május–július között hullik, de a Dél-Dunántúlon megfigyelhető egy őszi (október–november) másodlagos csapadék maximum is.¹¹⁴ Ennek a megállapításnak az ábránk is megfelel, hiszen mind a vizsgált időszakban (1874-1885), mind pedig a tágabb időintervallumban, amelyet referenciaként használtunk (1871-1900), május–júliusra esik a legtöbb csapadék. Míg azonban a referencia-időszakot tekintve a május–július kiegyenlített csapadékatlaggal bír, s augusztustól kezdve – októbert kivéve – csökkenni kezd a csapadék, addig 1874 és 1885 között a kiugróan magas csapadékszinttel jellemezhető július mellett május, valamint a többi nyári és az összes őszi hónap is magas értéket mutat. Tehát ebben az időszakban nem csupán az elvárásoknak megfelelően csapadékos nyarakkal, hanem csapadékos őszi hónapokkal találkozhatunk.

A csapadékadatok mellett érdemes közelebbi pillantást vetnünk a hőmérséklet alakulására is, ami bár nincs közvetlen befolyással az árvizekre, a (mező)gazdasági és közegészségügyi viszonyokra gyakorolt hatása révén alapvetően meghatározta a mindennapokat. (8. ábra)

8. ábra

Eger, Budapest és Szeged éves hőmérsékletátlaga (1871-1900)

Adatok forrása: OMSZ meteorológiai évkönyvek; a diagram saját szerkesztés

A diagramon látható, hogy a csapadékadatokkal ellentétben a hőmérséklet alakulásánál nincs jelentősebb eltérés a három város esetében, mint csupán a földrajzi elhelyezkedéssel magyarázható, konstans módon tapasztalható körülbelül 1-2 °C különbség pozitív vagy

¹¹⁴ Péczely 1998: 258-284.

negatív irányban. Sajnos a szegedi adatok itt is hiányosak, ám az erősebb korreláció miatt bátrabban számolhatunk. Az adatokon azt látjuk, hogy mindhárom városban egy eléggé magas 1872-es értékről előbb fokozatosan, majd 1875-ben hirtelen lecsökken a hőmérséklet, Szeged és Budapest esetében kb. 3, Egernél kb. 1 °C fokkal. A következő hat évben pedig háromszor is erős lehűlés látható (1875, 1879, 1881).

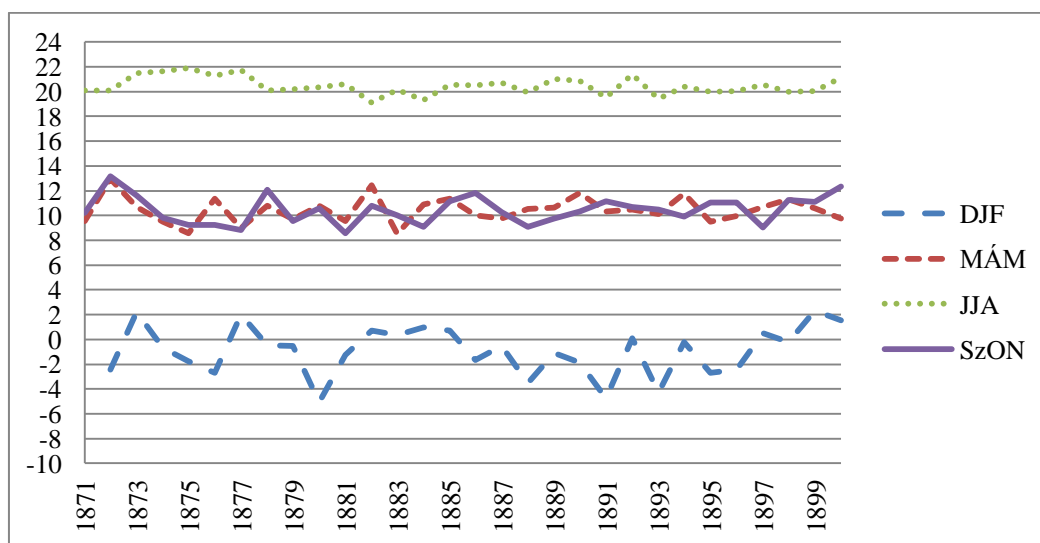
A vizsgált intervallumon (1875-1881) belül ugyan vannak emelkedések, de a korábbi és a későbbi évek átlagához viszonyítva alacsonyabb; majd csak 1881 után fog tartósabban emelkedni a hőmérséklet. Legközelebb csak 1888-ban fogja megközelíteni ezt az alacsony értéket a hőmérséklet, de meghaladni akkor sem fogja.

Évszakok szerint vizsgálva az adatokat tovább árnyalhatjuk a képet. (9-10. ábra) A diagramokon az látszik, hogy a vizsgált időszak alatt a nyári hónapok (JJA) átlaghőmérséklete kb. 2 °C csökkent 1877 után. A tavaszi (MÁM) és őszi hónapok (SzON) átlaghőmérséklete is csökkent a kiemelkedően magas 1872. évihez képest,¹¹⁵ majd 8 és 12 °C között alakult a század további éveiben (kivétel 1876 és 1882 tavasz, és 1878 ősz: 12 °C felett). A vizsgált időszakban az őszi hónapok is hűvösebbek voltak az átlagosnál. Csak egyszer ugrott az érték 10 °C fölé, mégpedig 1878-ban, amikor is kivételesen jó volt a szőlőtermés minősége, legalábbis a megelőző évekéhez képest.¹¹⁶ A tavaszi hónapok átlaga is hasonlóan alakult, kivéve 1876. és 1882. évet.

¹¹⁵ Egernél 1872-es őszi adatból hiányzik a szeptemberi hónap, azért ilyen alacsony az érték.

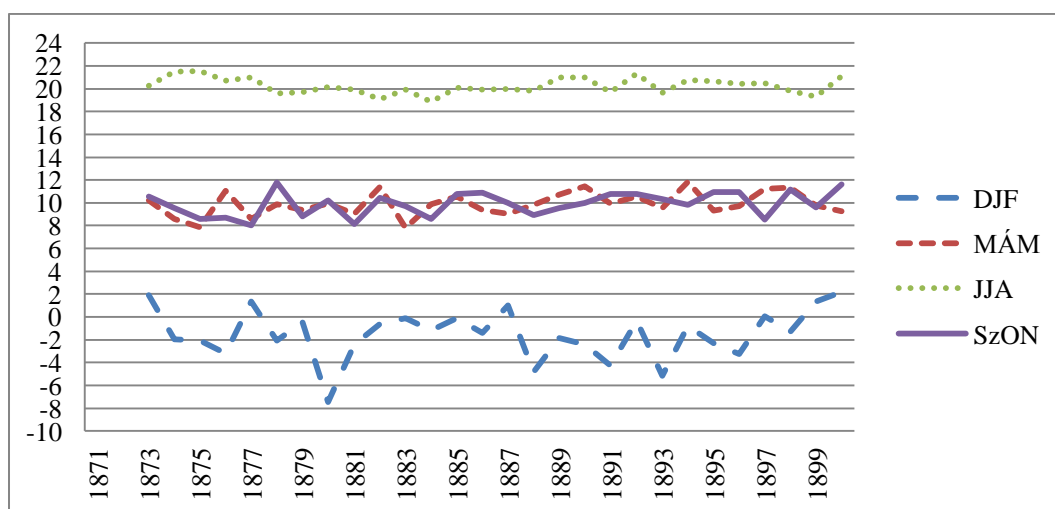
¹¹⁶ *Borsod*, 1878. okt. 17. 5.; Réthly 1998: 548.

Budapest évszakok szerinti hőmérsékletátlaga (1871-1900)

Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

Eger évszakok szerinti hőmérsékletátlaga (1871-1900)

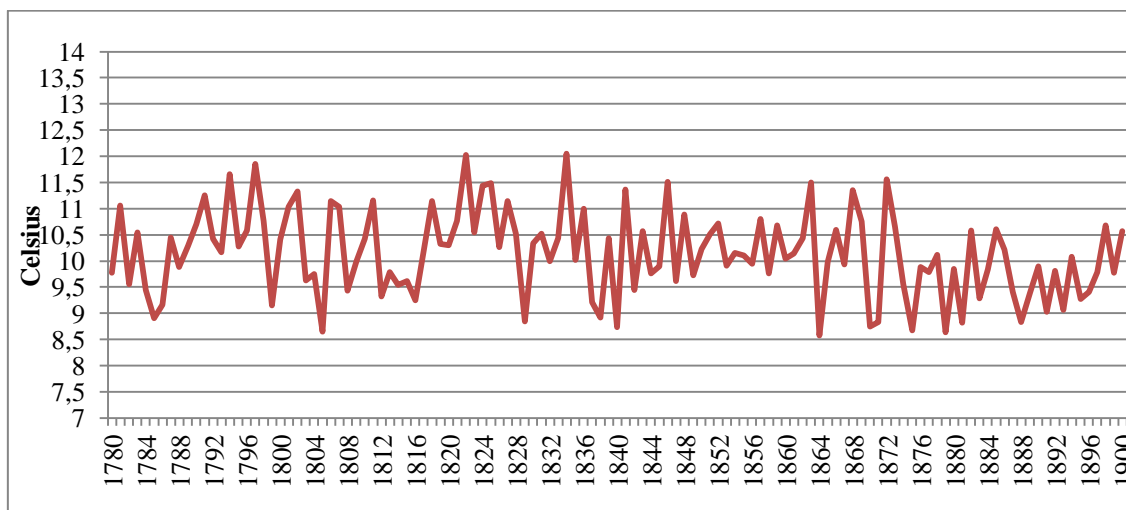
Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

Hogy a csapadék és hőmérsékletviszonyok ilyen való alakulása mennyiben egyedülálló jelenség, az a hosszú távú adatsorokból deríthető ki. Budapest 1780-nal kezdődő hőmérsékletdiagramján az látszik, hogy az 1877-től kezdődő és tartósan fennálló nyári lehűléshez hasonlóval nem találkozunk a század folyamán, azonban a téli adatokban nem látható jelentős eltérés, jóllehet az 1879-1880 hideg télhez hasonló mindössze kétszer (1799, 1830) fordult elő. (11. ábra) Bár a tavaszi és őszi átlaghőmérséklet meglehetősen

változatosságot mutat, látványos eltérés a korábbi időszakokhoz képest nem fedezhető fel. Viszont hasonlóság figyelhető meg a vizsgált időintervallumot megelőző, ugyancsak hűvösnek és csapadékosnak tartott időszakokkal (1780-90, 1845-1860).

11. ábra

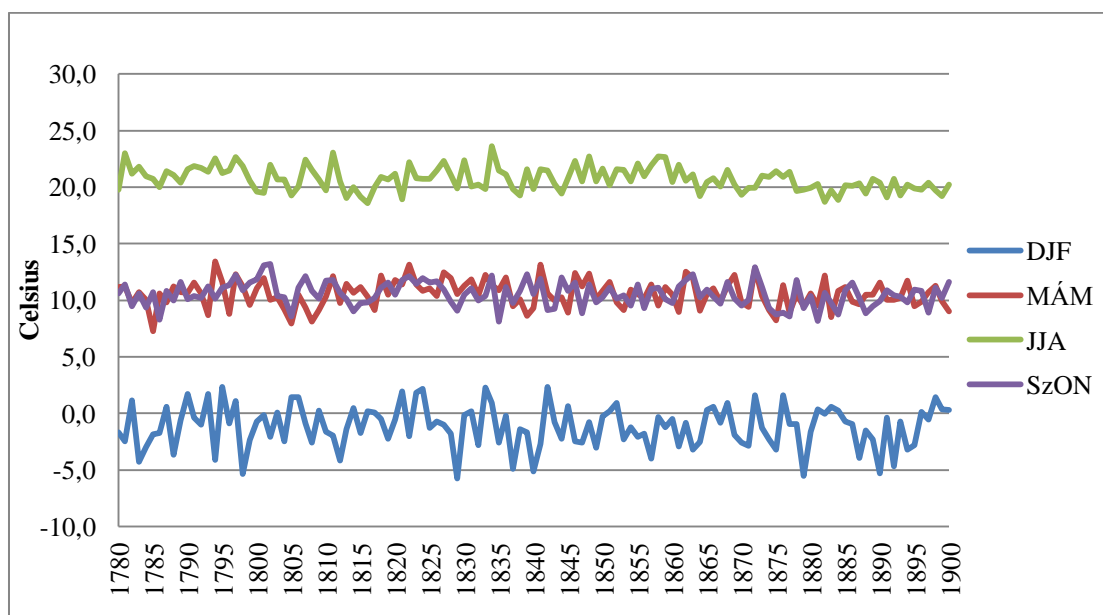
Budapesti éves hőmérsékletátlag (1780-1900)

Az adatok forrása: váraljamet.eoldal.hu; a diagram saját szerkesztés

A hosszabb távú évszakok szerinti átlaghőmérsékletet mutató ábrán (12. ábra) megfigyelhetjük a vizsgált időszak sajátosságait. Legszembetűnőbb talán a nyári átlaghőmérséklet (JJA) alakulása. Az átlaghőmérsékletben mutatkozó ingadozás a kezdeti időben nagy amplitúdóval jellemezhető, majd 1845-től kezdődően a kilengés mértéke csökkenni kezd, s a 19. század végére szinte kisimul. A jelenség hátterében vagy az erősen változékony nyári időjárás, vagy a mérések pontosabbá válása állhat. A 19. század első felét a szakirodalom többnyire még a kis jégkorszak időszakába sorolja,¹¹⁷ így némileg meglepő, hogy ezen időszak alatt gyakrabban lengett ki a hőmérő pozitív irányba, mint a század második felében. A diagramon ábrázolt százhusz évben a 22 °C átlaghőmérséklet feletti nyarak eloszlása viszonylag kiegyenlítettnek tűnik: a korszak első felében (1840 előtt) 9, míg a másodikban (1840 után) 6 alkalommal jellemezhető 22 °C vagy annál nagyobb átlaghőmérséklettel a három nyári hónap.

¹¹⁷ A legújabb elméletek szerint a kis jégkorszak vége csak a 19. század végén jött el. Rácz 2016.

Budapest évszakok szerinti átlaghőmérséklete 1780-1900 (Celsius)

Az adatok forrása: váraljmet.eoldal.hu; a diagram saját szerkesztés

Ugyanakkor közelebbről nézve feltűnik, hogy a legutolsó 22 °C-os vagy magasabb átlaghőmérsékletű nyarat 1861-ben mérték, az azt követő években egyszer sem fordult elő ilyen magas értéket mutató nyár, még a kortársak szemében általánosan erősen melegnek megélt hatvanas években sem. Bár 1861 után még láthatunk némi emelkedést, ez már korántsem olyan erősségű, mint a megelőző időszakokban, 1878-tól pedig jelentősen visszaesik a hőmérséklet, s a század további éveiben 19-20 °C körül alakul. Az ilyen hűvösnek mondható nyár nem nevezhető rendkívülinek, hiszen többször is előfordult a megelőző években, viszont az egymást követő hűvös nyarak sorozata egyedülállónak tűnik.

A többi három évszak esetében nem látunk az amplitúdóban a nyárihoz hasonló mértékű eltérést. Az egymást követő évek évszakok szerinti átlaghőmérsékleténél nem tapasztalhatunk egyértelmű trendet; ahelyett, hogy tartósan negatív vagy pozitív irányba mozdulnának el az értékek, váltakozó előjellel követik egymást. A tavaszi és az őszi átlaghőmérséklet végig hasonló értéket mutat, 10,6 °C átlaggal. Ettől csak néhány kivételes esetben láthatunk eltérést, s az sem általános, hogy egymást követő években tartósan magas vagy alacsony lett volna az átlaghőmérséklet. A téli átlaghőmérséklet esetében sem tapasztalunk jól látható trendet, a két melegebb időszaktól eltekintve (1843-1856, 1858-1878) meglehetősen változatos képet mutat az átlaghőmérséklet alakulása. Rendkívül

hideg télre mindössze hétszer került sor,¹¹⁸ ezek közül az egyik (az 1879-1880. évi) azonban éppen vizsgált korszakunkra esik, amelyhez hasonlót csak az 1829-30. évi télen tapasztaltak. Mindkét alkalommal a rendkívül hideg és csapadékgazdag időjárás miatt nagy mennyiségű hóréteg halmozódott fel, amely az olvadás megindulásakor, karöltve a folyókat a hideg miatt még mindig borító jégtorlaszokkal, hatalmas áradásokat okozott, leginkább a Tiszán.

Összességében a rendelkezésünkre álló adatokból azt az óvatos következtetést vonhatjuk le, hogy körülbelül az 1870-es évek közepétől 1882/1883-ig a korábbi időszaktól eltérő, megemelkedett csapadékmennyiség figyelhető meg Budapesten és Egerben, s feltehetőleg Szegeden is. Az eltérés a korábbi és a későbbi évekhez képest szignifikánsnak mutatkozik. A csapadékmennyiség eloszlását illetően pedig azt láthattuk, hogy a kérdéses időszakban, azaz 1874 és 1885 között az elvárásnak megfelelően sok csapadék hullott májusban és júniusban, de magas értéket mutatott még a többi nyári és az összes őszi hónap is. Tehát ezekben az években – átlagban – a csapadékos nyarakat esőben bővelkedő ősz követte. Mind a jelentősen megemelkedett csapadékmennyiség, mind pedig a több hónapon keresztül elhúzódó csapadékos időjárás fokozhatta az árvizek gyakoriságát és súlyosságuk mértékét. A sok csapadék miatt nemcsak a folyók vízhozama növekedett, hanem egy bizonyos idő után a talaj sem volt képes több csapadékot elszívni, a talajvíz szintje megemelkedett, belvíz alakult ki. Az évszázados intervallumot mutató ábrán pedig azt láthattuk, hogy a csapadékos éveknek ez a sorozata rendkívülinek mondható, mindazonáltal helyi szinten – mint ahogyan azt Budapest és Eger példája mutatja – nem feltétlenül jelentkezett ugyanolyan hosszú ideig és azonos intenzitással.

Ami pedig a hőmérsékletet illeti, az adatok arra utalnak, hogy az átlagnál melegebbnek számító 1860-as évek után a '70-es éveket – a kimagaslóan meleg 1872. évet kivéve – hűvösebb időjárás jellemezte. Az éves átlaghőmérséklet előbb fokozatosan, majd 1875 után látványosan is lecsökkent, s az azt követő hat évben háromszor is mélypontot ért el. Az évszakok szerinti vizsgálat azt is megmutatta, hogy ezen időszak alatt a nyarak és a telek a korábbi évekhez képest hűvösebbek voltak, míg a tavasz és az ősz esetében kevés eltérés mutatkozott.

¹¹⁸ 1798, 1829, 1837, 1840, 1879, 1890, 1892

1.2. Az időjárás anomáliák lehetséges magyarázata

Természetes, hogy az éghajlati viszonyok illetően való megváltozása, s leginkább a korábbi, száraz hatvanas évektől való szembeötlő eltérése a kortársak figyelmét is felkeltette. A *Borsodban* B.F. aláírással megjelent cikk egyenesen visszasírja az aszályos hatvanas éveket:

„Hol maradtok ti hatvanas évek arany és rubinszinű czukros fűrtjei?! Ti, miket a szárazság okozta sopánkodások közt egész bőségben szüreteltünk, holott most a hetvenesekből alig ismerünk kettőt, de melyekben nyár közepén nemcsak a szőlő, de maga az ember is megfázik s melyek gonosz szeszélye alatt utóbb már más sem élhet meg, mint az istenadta szücs és paraplicsináló!”¹¹⁹

A hirtelennek érzékelt változás és a rendkívül csapadékosnak megélt évek magyarázatot követeltek. A helyi és az országos sajtóban is több olyan cikk látott napvilágot, amely a miértre kereste a magyarázatot. Ne feledjük, hogy abban a korszakban vagyunk, amikor a meteorológia még épphogy csak bontogatja szárnyait, s éppen e tragikus események mutatnak rá az éghajlati folyamatok megismerésének és legfőképpen előrejelzésének fontosságára.¹²⁰ Volt, aki a megszaporodott árvizeket összekötötte a növekvő fakitermeléssel, míg mások a hűvösebbé vált időjárást a jéghegyek délebbre sodródásával magyarázták. Akadt olyan is, aki abból kiindulva, hogy a rendkívüli jelenségek világszerte mutatkoztak, kozmikus, a bolygón kívüli okokban látta az események előidézőit. 1880-ban egy, a *Természettudományi Közlönyben* megjelent cikk a „Miért esett annyit 1879-ben?” kérdésre a Nap aktivitásának megváltozásában látta a választ,¹²¹ mert „[h]a az eső csak Párisban, csak Franciaországban, csak Európában esett volna, úgy a kérdés egyszerűen meteorológiai volna s éppen azért hiába várnánk helyes feleletre. Általában megelégednénk a légáramlatok magyarázatával és azzal minden meg volna mondva: esik, mert a szél uralkodik az esőn. Csakhogy a múlt évben esett mindenfelé. Az egész földet közel egy évig felhő borította. A tél Ázsiában, Afrikában és Amerikában éppen olyan hosszú és kemény volt mint Európában. Tavaszt sehol sem észleltek s mindenütt esett,

¹¹⁹ *Borsod*, 1871. aug. 3. 1. A parapli a francia *parapluie* (esernyő) szó magyarosított változata.

¹²⁰ Hoitsy 1878.

¹²¹ „Vájjon mely csillagzat uralkodik fölöttünk? — A Nap. Mi határozza meg a földet körülfogó légréteg hőmérsékét, az éghajlatot és az évszakokat? — A Nap. S vájjon egy év óta oly állapotban van-e a Nap, mely eltér rendes állapotától? — Igen. Tovább tartott mint egy évig, hogy a Nap (ha általában megpillantható volt) oly csendes állapotban, mozdulatlanságban látszott, a mint az rendkívül ritkán fordul elő. Egyetlen foltot, egyetlen napfáklyát, egyetlen kitörést sem lehetett rajta látni. A Nap rendes állapotához aránylag a múlt évben egy fénytenger volt, megszakadás és zavar nélkül.” *Természettudományi Közlöny*, 12. köt. 129. füzet (1880. máj.), 184-187., 186.

éppen mint nálunk. A dolgok ilyen állapotának egy általános, azaz csillagászati okának kell lenni.”¹²² Talán első hallásra elrugaskodottnak tűnik a magyarázat, de a következőkben látni fogjuk, hogy szerzőnk nem is járt annyira messze a megoldástól.

Köszönhetően a történeti klimatológia terén egyre szaporodó kutatásoknak, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a múlt ezen, időjárási szempontból (is) rendkívüli időszakára úgy tűnik, megadható a természettudományos magyarázat. Ráadásul Pongrácz Rita és Bartholy Judit munkásságának eredményeképpen, akik Magyarországra vonatkozóan vizsgálták a jelenséget, egészen pontos ismereteket nyerhetünk.¹²³

Az 1870-es években azonban nem csupán Magyarországon és a kontinensen tapasztaltak éghajlati anomáliákat, hanem a világ több pontján is. Míg nálunk csapadékban bővelkedő éveket hozott a hetvenes évtized, addig a Föld másik felén, Dél-Kelet-Ázsiában, Indiában és Afrika egyes vidékein rendkívüli szárazság, aszály és ebből kifolyólag éhínség pusztított. Mike Davis könyvében „késő viktoriánus holocaustként” aposztrofálja az 1870 és 1914 közé eső korszakot, amikor is a sorozatos éghajlati anomáliák – karöltve az elhibázott kormányzati szociál- és gazdaságpolitikával – tízmilliók halálát okozták a Brit Birodalom távoli részein.¹²⁴

De mi állhat ennek a rendkívüli éghajlati jelenségnek a hátterében, amely a Föld egyik pontján heves esőzéseket, míg máshol hetekig, hónapokig tartó szárazságot eredményezett? A kiterjedtség mértékét tekintve mindenképpen egy olyan éghajlati jelenséggel van dolgunk, amelynek hatása globálisan érezhető, ez pedig nem más, mint az El Niño, pontosabban az El Niño – Déli Oszcilláció (El Niño – Southern Oscillation, röviden ENSO). Az ENSO lényegében a déli féltekén tapasztalható, a légköri folyamatok és az ezekkel szoros összefüggésben mozgó tengeráramlások kapcsolatában mutatkozó állandó ingadozás. A tengervíz felszíni hőmérsékletének és a légnyomásnak az emelkedésével induló El Niño szakaszt, amely néhány hónaptól több évig is terjedhet, egy hideg szakasz, a La Niña követi, amikor a tengervíz lehűl, a légnyomás pedig csökken, s visszaáll a semleges állapot. Majd 2-7 év múlva az egész kezdődik előlről. A problémát az okozza, hogy a vízfelszín hőmérsékletének és a légnyomásnak a megváltozásával megváltoznak az uralkodó szélirányok is: a csapadék nem ott hullik, ahol esnie kellene. Vagyis az említett időszakokban Dél-Kelet-Ázsiában elmaradt a monszun, nem jött

¹²² *Természettudományi Közlöny*, 12. köt. 129. füzet (1880. máj.), 184-187., 186.

¹²³ Bartholy–Pongrácz 2006; Pongrácz 2003: 25-58.

¹²⁴ Davis 2001.

csapadék, amikor szükség lett volna rá, ellenben Dél-Amerika keleti partjainál a szűnni nem akaró esőzés pusztító áradásokat okozott.

Habár az El Niño jelenségről mindössze kicsivel több mint száz éve van tudomásunk, s tüzetesebben csak az extrém erősnek tartott 1982-es El Niño után kezdtek el vele foglalkozni, a tudósok úgy vélik, hogy nem csupán a déli féltekén éreztetetheti hatását, ahol megjelenik, hanem Észak-Amerikában, sőt Európában is. Többek között az egykori Brit Birodalom mérőállomásain rögzített adatok alapján a történeti klimatológusok megpróbálták rekonstruálni az elmúlt évtizedek legjelentősebb El Niño-it.¹²⁵ Ez alapján úgy tűnik, hogy 1876 és 1879 között az elmúlt 200 év egyik legerősebb El Niño-jára került sor, amelyet 1883 és 1892 között további nagy erősségűek követtek.

Hogy pontosan miként is hat az ENSO Észak-Amerika és Európa éghajlatára, azt még nem tudni teljes pontossággal. Pongrácz Rita és Bartholy Judit szerint Magyarországon esetében az ENSO-t tekintve annak La Niña szakasza van nagyobb hatással, mégpedig úgy, hogy ősszel csökkent csapadékmennyiséget, míg áprilisban és augusztusban csapadéktöbbletet eredményez. Összességében azonban mégsem olyan jelentős a befolyása, mint az észak-atlanti oszcillációnak (North Atlantic Oscillation, röviden NAO), amely a csapadékviszonyok tekintetében Magyarországon továbbra is mérvadó.¹²⁶ Bár a La Niña is befolyással lehet a hőmérsékletre szokatlan meleget hozva szeptemberben és novemberben, valamint nagy hideget előidézve novemberben, februárban és márciusban, valójában az ENSO pozitív – felmelegedő – időszaka, az El Niño az, amely a régió hőmérsékletének alakulását leginkább meghatározza (extrém meleg szeptemberben és februárban, rendkívül hideg decemberben, januárban és márciusban).¹²⁷

S hogy az ok-okozati fonalat tovább bontogassuk, arra is rákérdezhetünk, hogy mi okozza az ENSO-t, mi indítja be a folyamatot az El Niño-val? Habár még e tekintetben sincsenek végérvényes megállapítások, többen a naptevékenységben tapasztalható változásokhoz kötik az ENSO működését, ugyanis megfigyelték, hogy az erőteljes napkitörések ciklusa egybeesik az El Niño periódusokkal.¹²⁸

¹²⁵ Az El Niño kezdetének az ausztráliai Darwinban és a közép-amerikai Tahitin mért légnyomásértékekben tapasztalható jelentős eltérést szokták tekinteni. Az eltérés mértékéből következtetnek a jelenség erősségére. Ez a SOI index.

¹²⁶ Pongrácz 2003: 4-7.

¹²⁷ Bartholy – Pongrácz 2006: 135-136.

¹²⁸ A napkitörések, az ENSO és a csapadékviszonyok kapcsolatáról lásd Stager et al. 2007.

1.3. Az 1878. év időjárása és az 1878. augusztus 30-31-i árvíz történeti rekonstrukciója

Az éghajlati anomáliákban bővelkedő 1870-es évtized bemutatása után részletesebben is megvizsgáljuk az 1878-as év időjárását, annak percepcióját, valamint magát az árvizet éghajlattörténeti szempontból. Az előzőekből kiderülhetett, hogy az 1870-es évtized két okból bizonyult éghajlati szempontból rendkívülinek. Egyrészt átlagban több csapadék hullott az egyes években, mint az azt megelőző és az azt követő évtizedben, ráadásul nem volt ritka a kimagasló értéket is elérő csapadékmennyiség az egyes években. Ezt a magas csapadékatlagot az egyébként is csapadékban bővelkedő nyári, valamint a szokatlanul nedves őszi hónapok értékei eredményezték. Másrészt a rendkívüli csapadékmennyiségen kívül az évtized hűvösebb is volt a több éves átlagnál minden évszak tekintetében. Bár a rendkívül sok vagy a rendkívül kevés csapadék sok kárt tud okozni a mezőgazdaság számára, a nem megfelelő hőmérsékleti viszonyok még fokozottabban képesek kedvezőtlen irányba befolyásolni a terméseredményeket. A hideg tavasz miatt eleve kevesebb terméssel számolhattak a gazdák, amit csak tovább rontott a hűvös és csapadékban bővelkedő nyár és ősz. A termés vagy nem érett be, vagy megrohadt. Így az évtized alatt többször is kisebb-nagyobb krízis mutatkozott a mezőgazdaságban.

Mivel az El Niño jelenség általában december környékén veszi kezdetét, érdemes az 1877. év végénél kezdenünk a vizsgálódást. 1877-78 tele a korábbi évhez képest is enyhébb volt nemcsak Magyarországon, hanem világszerte. Olyannyira, hogy az 1816-os „nyár nélküli év” mintájára az Egyesült Államokban máig a „tél nélküli év”-ként vagy „tél nélküli tél”-ként hivatkoznak rá.¹²⁹ Dr. Ixel Soma, Miskolc város főorvosának éves jelentésében azt olvashatjuk az 1877-es évről, hogy egészen kedvező volt: a 237 tiszta nappal szemben mindössze 74 napon hullott csapadék valamilyen formában, a fennmaradó 54 nap pedig borult, ködös vagy szeles volt. Rendkívüli éghajlati viszonyokról nem tesz említést.¹³⁰ Azonban alig múlt el az átlagosnak mondható 1877-es esztendő, a következő év jelentős mennyiségű csapadékkal vette kezdetét. Januárban tetemes mennyiségű hóról számolt be a *Borsod*, ami megbénította a város és a térség közlekedését, megakadályozva ezzel a vásárookra való eljutást. A lehullott hó mennyiségét érzékelteti, hogy több ház és pince tetőzete is beomlott a rá nehezedő hó súlya alatt.¹³¹

¹²⁹ https://www.dnr.state.mn.us/climate/journal/1877_1878_winter.html [utolsó letöltés: 2020. 01. 25.]

¹³⁰ *Borsod*, 1878. jan. 24. 4. sz. 2.

¹³¹ „A rendkívüli időjárás kétségbeejtő kezd lenni iparosainkra nézve, kiknek minden keresetük az anélkül is nyomorúságos vásárok látogatására van szorítkozva. Az örökösen szakadó hó és hűfuvatagok felismerhetetlenné, járhatlanná tették az országutakat, teljes lehetetlen egyik vagy másik vásárra eljutni [...]”.

A tél elmúltával a helyi lap csapadékos és hűvös tavaszról számolt be. „Gazda közönségünk ismét aggódva néz a jövő elé, a folytonos esőzés lehetetlenné teszi a tavaszi munkákat mezőben és szőlőben egyaránt; roppant csapás a gazda közönségre az is, hogy az idő még mindig hideg s daczára az esőzésnek, a legelők egészen kopáran néznek ki, s még csak a juh sem talál rajta harapni valót. – Isten óvjon pedig meg újabb rossz évtől, miután a múlt is csak részben felelt meg a várakozásnak; mert akkor igazán el kell pusztulnunk.”¹³² Természetes, hogy a mezőgazdaságban közvetlenül érdekeltek, a szőlő- és/vagy földtulajdonosok árgus szemekkel figyelték az éghajlat alakulását, de mellettük ugyancsak érzékenyen befolyásolta a mezőgazdasági kereskedők és az egyéb árusok megélhetését is, akik a heti és országos vásárokon megforduló tömegből tartották fenn magukat. Ha kedvezőtlenül alakult az időjárás, az nem csupán a vásáron felvonultatott termékek mennyiségén és minőségén mutatkozott meg, hanem a vásárlók számában is a rossz útviszonyok miatt. Így hát nem csodálkozhatunk, ha a lapok az éghajlati viszonyok leírása mellett megpróbáltak előrejelzéssel is szolgálni az időjárás alakulására vonatkozóan.

A termésfejlődés szempontjából kiemelkedő fontosságú júniusra 18-19 °C-os átlaghőmérsékletet, valamint több napos, viharokkal és szelekkel kísért esőt jósoltak.¹³³ A forrásokból nem derül ki, hogy mennyiben valósult meg a többnyire évtizedes megfigyelésekre alapozott előrejelzés, annyi viszont kitűnik belőlük, hogy a megszokottnál hűvösebb időjárás továbbra is foglalkoztatta az embereket. A *Borsod* 1878. július 11-i számában N. G. arra kereste a magyarázatot, hogy mi állhat az évek óta tapasztalható hűvösebb éghajlat hátterében. Szerinte téves az a nézet, mely szerint a délebbre csúszó jéghegyek lennének az általános lehűlés kiváltói, hiszen korábban ennél délebbre is láttak jéghegyeket, ez mégsem volt hatással a nyári hőmérsékletre. „Nem! Keressük illetőleg ismerjük el inkább a hibát a főokot, magunkban, földrészünk éghajlatában. A népesség folytonos növekedése és a mindinkább emelkedő cultura igényei folytán évről-évre tűnedeznek az erdők a föld színéről, melyek pedig annak természetes védői, mezei gazdaságunk ezen visszaéléseire vezették már régen sokan vissza éghajlatunk rosszabbulását. Mire való tehát a hibát még palástolni és szépitgetni vagy a szegény

De nincs kilátás rá, hogy még 10-14 nap alatt is ki lehetne mozdulni a városból, úgy hogy a helyzet valóban kétségbeejtő kivált ha tekintetbe vesszük: hogy az adóbehajtásnak szigora egy perczre sem szűnik, s a fizetés képteleneknek ingóságait rakásra elhordják a végrehajtók.” *Borsod*, 1878. jan. 31. 5. sz. 3.

¹³² *Borsod*, 1878. ápr. 11. 15. sz. 3.

¹³³ *Borsod*, 1878. jun. 13. 24. sz. 3.

jéghegyekre tolni!”¹³⁴ Nézete szerint az erdők esztelen pusztítása nem csupán az elmúlt néhány év, hanem az utóbbi húsz év nyarainak szokatlan alakulására is magyarázattal szolgál. N. G. a hetvenes évek hűvösebb és a hatvanas évek melegebb nyaraiban is megmutatkozó kedvezőtlen időjárás tekintetében nem érzel éles törést a két évtized között, hanem folyamatként, egy periódusként értelmeződik számára, csupán a kilengés előjele változott meg az új évtized beköszöntével.

Augusztusban sem fordult kedvezőbbre az időjárás; egy nappal a tragikus árvíz előtt napok óta tartó folytonos esőzésről számolt be a *Borsod*.

„Az időjárása még mindig kétségbeejtő, nem akar kitisztulni, s az eső ha nem mindennap, akkor minden másodnap okvetlenül esik. A szőlő rothadás általánosan állított be minden hegyen, s ha az idő hamarosan melege, szelesre nem fordul, tönkre lesz téve gazdag szürethez fűzött reményünk. Kiváló minőségű jó bort már nem is lehet várni, miután a kanikulai meleg elmaradt s a föld talaja oly nagy mérvű nedvességgel van tele, hogy gazdag felszivódását csak rendkívüli szeles, száraz meleg napok képesek némileg egyensúlyozni. – Az időjárása nemcsak minket szőlős gazdákat sujt, de sujtja a gabna termelőt is; Abauj, Zemplén, Ung, Gömör megyékben, de megyénk felső részeiben is még kint van a mezőben az élet, s a megfeketedett sötét már zöldülni kezdő keresztek szomorú látványt nyújtanak.”¹³⁵

Az augusztus 21-i szokásos Sámuel napi vásárt is elmosta az eső, mint írták: „A feneketlen utak a hetek óta szakadó eső okozzák azt, hogy életnemű alig valami hozatott a vásárra.”¹³⁶

Forrásaink azt mutatják tehát, hogy a nem túl kedvező éghajlatú, de csapadékban azért kevésbé bővelkedő 1877-es esztendő után az 1878. évet hűvös, csapadékos tavasz, és ha nem is hűvös, de mindenképpen esős nyár jellemezte. Az augusztus 30-i felhőszakadást megelőzően már hetek óta esett az eső, lényegében tavasz óta kisebb megszakításokkal, ami nem csupán a folyók vízszintjének, hanem a talajvíz megemelkedését is eredményezte, így az augusztus 30-ának éjjelén lehullott hatalmas mennyiségű csapadékot végképp nem volt képes elnyelni a föld. Az árvizet követő beszámolók azonban mintha erről az állapotról megfeledkeztek volna, s az árvíz egyedüli okaként a nagy erejű felhőszakadást nevezték meg.¹³⁷

¹³⁴ N. G. : Pár szó az éghajlatunkról, *Borsod*, 1878. júl. 11. 28. sz. 1.

¹³⁵ *Borsod*, 1878. aug. 29. 35. sz. 3.

¹³⁶ *Borsod*, 1878. aug. 29. 35. sz. 3.

¹³⁷ Az árvíz narratíváinak részletesebb elemzésével *Az 1878. évi augusztusi árvíz narratívái* című fejezetben foglalkozunk.

Árvizek éghajlattörténeti rekonstrukciójánál a szakemberek általában csapadékmérési, valamint vízszint adatokra támaszkodhatnak. Jelen esetben sajnos egyik sem áll rendelkezésünkre. Bár Miskolcon – mint már írtuk – a meteorológiai állomás felállítását megelőzően is végeztek napi szintű méréseket, ezek az adatok nem lelhetőek fel. Ami pedig a vízállást illeti, ennek rögzítése többnyire olyan közösségek esetében vált szokássá, ahol az árvízveszély állandónak volt mondható, és súlyos következményekkel fenyegetett. A vízmérce használata és a legjelentősebb árvizek vízszintjének feljegyzése (évkönyvbe, városfalra, hidakra stb.) a tudatos árvízvédelem meglétére utal, az árvizekkel szembeni reziliens közösség jellemzője. Miskolcon bár rendszerezések voltak az árvizek, valószínűleg sosem okoztak akkora kárt, hogy érdemes lett volna tudatosabban is felkészülni kivédésükre, így a vízszint magasságának feljegyzését sem tartották szükségesnek. Az első (és maig az utolsó) árvízszint, ami feljegyzésre került, az az 1878. augusztus 30-i volt.

Jóllehet az árvíz után a város több pontján is megörökítették a víz által elért magasságot, ez nem megbízható forrás arra vonatkozóan, hogy megállapítsuk, mekkora víztömeggel kellett szembenézniük a lakosoknak. Részben azért, mert az említett okoknál fogva nincs összehasonlítási alapunk, részben pedig azért, mert többnyire a különféle torlaszok által felduzzasztott víz szintjét örökítették meg *mementoként*, amely alapján nem állapítható meg a víz tényleges magassága. Az árvíz után többen is kísérletet tettek arra, hogy megbecsüljék a Miskolcot elöntött víztömeg mennyiségét. A Budapesti Közmunkatanács által kiküldött két szakértő a légköri csapadék magasságát 108 milliméterre, a csapadék területet 10 240 hektárra, az ártömeget ez alapján 11 059 000 m³-re, a Pecékre vonatkozóan az 1600 ha csapadékterület után 1 739 000 m³-re, a másodpercenként lefolyt vízmennyiséget 650 m³-re számították. Klasz Márton királyi mérnök számításai ennél szerényebbek voltak. A 10 000 hektáros csapadékterület és a 60 mm-es csapadékmagasság alapján 6 millió m³-re tette az ártömeg nagyságát, amelynek 3/5-e a vihar alatt, 2/5-e pedig később lassan folyt le. Eszerint a vihar alatt 3 600 000 m³ folyt le, másodpercenként 180 m³. Czákó Lajos magyar királyi főmérnök számításaiban a csapadékterület 13 445 ha, a csapadék magassága 60 mm, a lefolyás ideje 5 óra, így másodpercenként 269 m³-t állapított meg a Szinvára vonatkozóan, a Pecéken pedig 47 m³-t.¹³⁸ Bár a számok meglehetősen eltérőek, a legalacsonyabb becslés is 180 m³-nyi víz lefolyását állapítja meg

¹³⁸ MNL BAZML IV. 809. b. 560/881.

másodpercenként, amely körülbelül a Bodrog vagy a Körösök átlagos vízhozamának felel meg.¹³⁹

Bár az általános vélekedés szerint az árvizet egy heves vihar okozta, a megtapasztalt vízmennyiség alapján többen kétségbe vonták ezt a magyarázatot. Elterjedt a hír, hogy valójában a hegyekben lévő Hámori-tó gátja szakadt ki, s a tározóban lévő több ezer köbméternyi víz öntötte el hajnalban a borsodi megyeszékhelyt. A Hámori-tó gátjának átszakadása miatti félelem alighanem egyidős a tározó létrehozásával. 1815-ös megépítése óta többször is rémhírek keltek lábra egy-egy nagyobb esőzés után a gát állapotával kapcsolatban. A legelső gátszerkezet, mi tagadás, hagyott némi kívánnivalót maga után lévén, hogy alapvetően paticsból (gallyak és sár keveréke) készült, amely kevésbé volt képes ellenállni a víz erejének. Később azonban a gátat agyagtéglaiból és kövekből készült szerkezetre cserélték fel.

A gát szakadásáról szóló 1878-ban felmerült híresztelést a városvezetés hivatalosan nem cáfolta, s ez lehet az oka annak, hogy még 1978-ban is, a századik évfordulón, az *Észak-Magyarország* napilapban ismét előkerült a régi városi legenda – ezúttal egy vízügyi szakember jóvoltából.¹⁴⁰ Azonban kutatásaink arra mutatnak, hogy a felvetés valótlan, ugyanis bár a gát valóban megrongálódott a hetek óta hulló csapadék nyomása és az augusztus 30-i felhőszakadás miatt, mégsem szakadt át. A gát felújítása érdekében a november 3-i árvíz után a városvezetés által Tisza Kálmán miniszterelnökhöz és ideiglenes pénzügyminiszterhez írt levél fennmaradt piszkozatában a következőket olvashatjuk:

„A Miskolc városát ez év folytán már harmadizben ért árvíz folytán, – tanulmányozni akarva mindazon tényezőket, melyek ily rendkívüli események alkalmával a veszély nagyságának bizonyos körülmények közötti fokozására befolyással lehetnek, – a többek között szakértőkkel megvizsgáltattuk a Diós Győri uradalom Bükk hegységében, a felső hámor községe felett létező mesterséges tavat is, - illetőleg ezen tó gátját.

És úgy találtuk, hogy ezen tó gátjának gondozása hanyatló félben van, évről évre mindinkább romlik, sőt több helyen már kövek is hiányoznak belőle.

A gátnak ez állapota komoly aggodalomra nyújt okot, mert szakértők, különösen pedig a fővárosi közmunkatanácsnak hozzánk kiküldött mérnökei nyilatkozata szerint felhőszakadás esetén, az összegyűlhető víztömegnek ezen romlásnak indult gát alig állhat ellent, és így igen könnyen

¹³⁹ *Borsod*, 1879. okt. 16. 2. A mennyiség érzékeltetésére álljon itt néhány magyarországi folyó vízhozama napjainkból: Duna: 6500 m³/s; Tisza: 820 m³/s; Dráva: 670 m³/s; Mura: 166 m³/s; Maros: 155 m³/s; Szamos: 120 m³/s; Bodrog: 115 m³/s; Körösök: 100 m³/s; Sajó: 70 m³/s. Magyarország legbővizűbb folyóinak listája, Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_legb%C5%91viz%C5%B1bb_foly%C3%B3inak_list%C3%A1ja – utolsó hozzáférés: 2019. 04. 24.)

¹⁴⁰ *Észak-Magyarország*, 1978. aug. 31. 5

megtörténhet, hogy a felhőszakadás veszélye mellett a hámosi tó impozáns víztömege is ránk zúdulhat. A szakértők tovább azt nyilvánítk, hogy a gát kellő kijavítása mellett is, közbiztonsági szempontból okvetlenül szükséges, hogy ezen gáton egy hat méter széles nyílás építtessék.

Ennélfogva, midőn ezen általunk osztott s a városunkat ért árvíz szerencsétlenségei után indokolt aggodalmunkat Nagyméltóságod kegyes figyelmébe ajánljuk: mély tisztelettel esedezőnk, hogy ezen tó gátjának teljes és sürgős rendbehozását, kijavítását, valamint a vizet átbocsájtó nyílásnak a tóban levő víztömeggel arányban álló hatméternyire leendő megbővítését elrendelni méltóztassék.”¹⁴¹

Az aggodalom nem volt alaptalan, mert bár 1878-ban szerencsére nem szakadt át a Hámosi-tó gátja, amely beláthatatlan módon súlyosbította volna az árvíz pusztítását, három évvel később a májusi esőzések miatt olyan magas volt a tó vízszintje, hogy meg kellett nyitni a gátat.¹⁴² A forrásban említett mérnökök jelentéseiben sincs szó a gátról, így leszögezhetjük, hogy az 1878-ban, majd a későbbi árvizes években, legutoljára 2010-ben felidézett városi legenda a miskolciak mélyen gyökerező félelmének megtestesülése.¹⁴³

Ha tehát nem a Hámosi-tóból érkezett az a nagy mennyiségű víztömeg, amely előntötte a várost, akkor honnan? Nem sokkal az augusztusi árvíz után Hoitsy Pál egy hosszabb cikket közölt a *Vasárnapi Ujságban* az árvíz meteorológiai okairól. Vélekedése szerint a felhőszakadást két nagy erősségű ciklon „összeapása” idézhette elő.

„Alighogy egy pillantást vethettem az egész tünemény lefolyására, látnom kellett, hogy ez nem közönséges szélvész vagy zivatar, hanem hogy ez azok közé- az aequatoriális tengerekben gyakrabban előforduló ciclonikus förgetegek közé tartozik, melyeket kiterjedésük nagysága szerint majd *orkánoknak*, majd meg *tornádóknak* s *trombéknak* nevez a tudomány, s melyeknek gyűjtő nevét más hiányában én a hazánk némely vidékein divó „*viador*” szóval iparkodtam kifejezni, noha ez közönségesen „zivatar” helyett használtatik. [...]

Augusztus 30-án mindkét centrum felénk közeledett, az egyik (az észak-kelet felől jövő) hideg és száraz, a másik langy meleg s vízgőzökkel teljes-teli. Budapest felett csak ez utóbbi húzódtott el, s hatásaiban sem volt más, mint akár Francia- akár Németországon; előbb egy szélroham, azután

¹⁴¹ MNL BAZML IV. 1905. c. 4739/1878.

¹⁴² „A hámosi vízfogó tó, mely ha megtelik, szakértői számítás szerint 24 millió köbláb vizet foglalhat magába, ember emlékezet óta nem volt oly tele, mint a jelen esőzés alkalmával, úgy hogy a víz a gát koronájának tetején kezdett folyni. E nagy veszedelmet előidézhető baj ellensúlyozására a vasgár igazgatósága először nyulgáttal akart segíteni, de ezt csakhamar el kellett távolítani, mert a tó vize egész az ómassáig felhúzódott s betört a házakba. Nem volt tehát mást mit tenni, mint a vízleeresztő zsilipet lehetőleg kitégítani. Innen van az, hogy a Szinva nem akar leapadni, s a tartós vízáradat folytán, medrét egészen megváltoztatva folytonos partszaggatás mellett, hét háztulajdonosnak telkét, házat elsodorta. A hatóság itt is igyekezett segítyt nyújtani a rombolás meggátlására, mind ez azonban csak igen kis mérvben történhetett, mert a rohanó ár még mindig ellentáll mindenféle műveleteknek.” *Borsod*, 1881. máj. 19. 3.

¹⁴³ http://24.hu/belfold/2010/05/17/nem_zudul_miskolcra_hamosi [utolsó letöltés: 2017. 05. 06] Bár a gátat elsősorban a vashámosok energiaellátása érdekében emelték, pozitív hatással volt a Szinva patak ár hullámaina is. Nagyobb esőzésekkor ugyanis a hegyekben hulló csapadékot felfogta, s csak fokozatosan engedte azt tovább a patakba, megóvva ezzel a Szinva mentén fekvő településeket az áradásoktól.

kicsiny szélcsend után bőséges csapadék — s végül ismét erős szél, mely azonban nem délnyugatról fújt, mint az első, hanem határozottan északkelet felől. S magára hagyatva, bizonynyal a Mátra környékein is legföljebb valamivel nagyobb esőmennyiséget juttatott volna a vidéknek, az erdőkkel benőtt hegységek okozta hűsebb lég következtében. Hanem mikorra a nyugat felől jövő vihador a Mátraig ért, akkorára már az északkeletről áramló hideg levegőoszlopot is ott kellett találnia. [...]

A két irány a Mátrában csapott egymásra; hogy mind a két irány centruma-e, vagy hogy a nyugotról jövő vihador centrumát a keleti fürgeteg széle kapta-e meg, azt elhatározni bajos lenne, s az eredményre nézve majdnem mindegy. Az éjszaki szél lehűtötte a vihador centrumának összetorlódott, s víz-párákkal rendkívül telített felhőtömegét, úgy hogy a pára nem maradhatott többé pára, esnie kellett. Esnie kellett pedig rohamosan, mert hisz a felhőréteg nem lassanként hűlt le, hanem hirtelen, a mint a hideg északi széllel érintkezni kezdett.

A vihador úgy látszik Miskolcznál foszlányokra szakadozott, s megtörve az észak-keleti szél ellenállása által, eredeti egységes irányát is elveszítette. Ide mutat legalább az, hogy a következő nap egyes maradványait majd Miskolcztól délnyugatra, majd meg keletre látjuk előtűnni. Így *Eger* és *Ungvár* csaknem ugyanazon időben kaptak belőle nagy felhőszakadásokat: 31-kén reggel. A főtömeg, úgy látszik, az utóbbi város felé tartott, legalább az érkezett leírások, melyek szerint a láthatár egészen elsötétült, oda engednek következtetni, hogy a vastag felhőrétegek főcsapatja útját erre vevé.”¹⁴⁴

Az árvíz okait illetően a meteorológiai tényezőkön kívül a helyi sajtóban előkerültek az egyéb lokális sajátosságok is, így például a korábban már említett túlzott fakivágás és ennek következtében fellépő talajerózió, ami miatt a víz sokkal gyorsabban lezúdul a hegyekből, mint ha a hegyoldalakat sűrű növényzet borítaná. A víz lefolyását emellett tovább gyorsítja a folyók meredek esése, így nagy mennyiségű csapadék esetén a víz rövid időn belül megérkezik a város határához, ahol részben az esés csökkenése, részben pedig a keskeny meder miatt kiönt.

Azonban alig ocsúdtak fel a miskolciak az 1878. évi augusztusi árvíz pusztításából, egy újabb, nem kevésbé erőteljes árvíz söpört végig a városon szeptember 27-én. A szerencse a szerencsétlenségben az volt, hogy a korábbi árvíz már mindent elpusztított, amit csak lehetett, így ez a mostani „csupán” az időközben megindult helyreállítási munkákban tett kárt.

Az éves időjárás ellenére viszonylag kedvezően alakult szüret után a november ismételten esős időjárással köszöntött be. Így november 3-án kiöntött a Szinva,¹⁴⁵ majd november 22-én is magas vízállásról számoltak be mindkét patak esetében, de szerencsére

¹⁴⁴ Hoisty 1878.

¹⁴⁵ *Borsod*, 1878. nov. 7. 3.

a kiöntés ekkor elmaradt.¹⁴⁶ Az év hátralévő része időjárási szempontból eseménytelenül telt el – szerencsére.

Vizsgálódásunkat érdemes kiterjeszteni az 1879. évre is részben az árvizek hátterében lehetséges okként álló ENSO jelenség éveken átívelő jellegzetessége, részben pedig a dolgozatban szintén tárgyalt 1879. évi szegedi árvíz miatt. Az 1879. év – ha lehet még fokozni – sokkalta rosszabb volt az azt megelőzőnél. Az év első harmada rendkívül csapadékosnak volt mondható. Jelentős árhullám vonult le a Tiszán, amely Szeged mellett több településnek is súlyos károkat okozott. Miskolcon a februári esőzés csupán néhány pincében tett kárt, ugyanakkor a májusi esők újabb árvizet eredményeztek a városban.¹⁴⁷ Az esőzés a nyár folyamán sem szűnt meg, így végül a rossz aratási eredmények miatt az élelmiszerek ára jelentősen megemelkedett, és az 1873. évi ínséges esztendő¹⁴⁸ után ismételtén gabonát kellett behozni Oroszországból és Amerikából.¹⁴⁹ A drágaság és a gazdasági pangás miatt Miskolcon sokan drágasági pótlékért vagy pedig későbbi keresetük terhére felveendő előlegért folyamodtak a városvezetéshez. Az 1879. év az áradások és a katasztrofális aratás mellett rendkívül hideg telet is hozott.¹⁵⁰ Átlagban 10 °C-kal volt hidegebb a december a megszokottnál, s nem volt ritka a -20 °C-os hőmérséklet sem,¹⁵¹ A hideg hónapok alatt rendszeressé váltak a falopások a közeli erdőkből, és menhelyeket létesítettek a nem megfelelő hajlékkal rendelkező vagy hajléktalan embereknek.

1878 és 1879 tehát több szempontból is kedvezőtlen évnak számított. Az áradások és a mezőgazdasági eredmények romlása mellett további negatív következményei is voltak az időjárásváltozásnak. A hosszabb esőzések vagy jelentősebb havazások hatására járhatatlanokká váltak a földutak, az árvizek pedig tönkretették a kövezett utakat és hidakat. Ez nem csupán a közlekedésben éreztette hatását, hanem a kereskedelembe is: az áru nem, vagy csak lassabban jutott el a rendeltetési helyére, s a heti és országos vásárok a rossz időjárás miatt kevésbé voltak sikeresek, s olykor el is maradtak. Ráadásul az utak és hidak rendbehozatala, amennyiben az nem állami fenntartású volt, jelentősen megterhelte

¹⁴⁶ Dobrossy 2003: 118.

¹⁴⁷ *Borsod*, 1879. febr. 27. 5; 1879. máj. 15. 1.

¹⁴⁸ Az 1873. év többszempontú elemzéséről lásd Kövér 1986.

¹⁴⁹ Réthly 1998: 549. Részlet a soproni Bruckner- krónikából: „Ebben az évben sok havunk volt, s tavasszal sokat esett. Egészben véve nedves év. Bortermés közepesen sikerült, s a tóközeli szőlőkben is jó volt. De általában csak asztali bor termett. [...] Gabonában országszerte szükség (ínséges) termés volt. Az összes élelmiszerek megdrágultak. Nagy inség keletkezett és éhínség is lett volna, ha más országokból lisztet és gabonát nem hoztak volna.”

¹⁵⁰ Az 1878. és 1879. évi időjárási anomáliák társadalmi és gazdasági következményeiről lásd Bodovics 2019a, 2019c.

¹⁵¹ Budapesten 1878. december 25-én mérték az 1861-1900 közötti időszak legalacsonyabb értékét, -20,6 °C. Réthly 1998: 549.

az útvonalak, hidak használatában érdekelt községeket, akiknek a helyreállítás költségeit viselniük kellett.¹⁵² Az esőzés és az áradások a városi infrastruktúrát is próbára tették; a nagy pusztítással járó árvizek a nem megfelelő árvízvédelem mellett, az ivóvíz- és szennyvízhálózat hiányosságaira is rámutattak. Ezeket a témákat a *Városi válságkezelés* című fejezetben részletesebben is szemügyre vesszük Miskolc kapcsán.

2. Vízgazdálkodás és árvízvédelem Miskolcon

Miskolc története során sokszor szenvedett természeti csapástól: a rendre megismétlődő tűzesetek és árvizek sorát időnként egy-egy földrengés tette változatosabbá.¹⁵³ Az árvizek közül csak kevés érte el a katasztrófális szintet: a várost átszelő két patak, a Szinva és a Pece rendszeresen, de többnyire jelentéktelen kárral járó árvizeket produkált, s csak nagy ritkán – a 19. század folyamán mindössze kétszer, 1845-ben és 1878-ban – okozott valami emlékezeteset. Felvethetjük a kérdést: a rendszeresen visszatérő, de „csendes” árvizek egy tudatos és sikeres árvízvédelmi stratégia eredményének tekinthetők, s a katasztrófális szintet megütő természeti csapások nem mások, mint véletlen események csupán? Vagy éppen ellenkezőleg, a sorozatos árvizek önmagukban is a városi vízgazdálkodás problémáira, az átgondolatlan vízhasználatra utalnak, s mint ahogyan Herman Ottó is megfogalmazta kasszandrai jóslatában,¹⁵⁴ csak idő kérdése volt, hogy mikor következik be a katasztrófa?

Az előző fejezetben ismertetett antropológiai szemléletű katasztrófa kutatás értelmében a természeti katasztrófák a társadalom és a környezet idealizáltan harmonikusnak gondolt kölcsönhatásában bekövetkező zavarok, a környezethez való nem megfelelő alkalmazkodás tünetei. Még ha nem feltétlenül is értünk egyet ennek az idealizáltan harmonikusan fennálló kapcsolatnak a létezésében, azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy a hasonló szerencsétlenségek okai között kiemelt helyet képvisel a környezeti szempontok negligálása. S miután – ugyancsak az antropológiai szemlélet jegyében – a katasztrófák

¹⁵² MNL BAZML IV. 803. b. 170/1879.

¹⁵³ vö. Szendrei 1911: 3-50; Holopcev 2003: 107-112.

¹⁵⁴ „A Bükkhegység völgyületeit, a Szinva és Pece hydrografiáját ismerve, van nálam egy kiadatlan czikk (1874-ből), a melyben kimondom, hogy egy rendkívüli felhőszakadás kettérepeszti Miskolcz városát. Mert a völgyek elég hosszúk, esésök nagy, a patakmedrek pedig, egyfelől összeszorítottak, másfelől — a Peczéé — hihetetlen kanyarulatokkal vonulnak a városon keresztül. A romboló ár pedig nem az emberi óhajtás, hanem megmásíthatatlan törvények szerint veszi útját s ha az előrelátás nem egyengette azt, nyomán csak a végpusztulás járhat. Az építkezést szabályozni kell úgy, hogy a katasztrófával is számolunk, máskülönben, ha egy emberöltő alatt mimagunk ki is kerüljük a bajt s ez unokáinkra tör — úgy tettünk a hogyan tenni nem szabad: »après nous le déluge!«” Herman 1878: 574.

nem egyik pillanatról a másikra keletkeznek – még ha ez így is tűnik a gyors lefolyás miatt – hanem egy hosszabb folyamat részei, ezért mi is egy tágabb időkeretben, 1871 és 1885 között vizsgáljuk meg a vízhasználat módját a borsodi megyeszékhelyen.

Mivel a települést átszelő patakok a város tulajdonát képezték, ezért használatukkal kapcsolatban a város ilyen típusú kérdésekben döntési joggal felruházott szerveinek, a városi közgyűlés és a városi tanács irataiból tudhatjuk meg a legtöbbet. Kutatásunk során ezek közül is elsősorban a tanácsülési jegyzőkönyveket használtuk fel, mert e testület a közgyűlés és a lakosság közötti közvetítő szerepet ellátó közigazgatási szervként egyrészt gyakrabban is ülésezett, másrészt az összejöveteleiken tárgyalt ügyek mind mennyiségükben, mind tematikai változatosságukban messze felülmúlták a közgyűlést. Jóllehet a tanácsülési jegyzőkönyvek számos olyan ügyet tartalmaznak, melyek révén lehetőségünk nyílik az egyéni vízhasználat különböző formáira is következtetni, mindazonáltal mivel ezek mégiscsak a hatóság iratai, s ennél fogva elsősorban a városvezetés vízgazdálkodással kapcsolatos vélekedését tükrözik, a lakosság szemléletének megismeréséhez más típusú források (sajtó, személyes dokumentumok) nyújtottak segítséget. A kutatás során problémaként merült fel, hogy habár mind a közgyűlési, mind pedig a tanácsülési jegyzőkönyvek többé-kevésbé hiánytalanul rendelkezésünkre álltak a vizsgált korszakra vonatkozóan, a bennük szereplő ügyekhez kapcsolódó iratok többsége az idő során tönkre ment, elveszett. Ezáltal több esetben is előfordult, hogy az ügyet lezáró jelentés hiányában a végkifejletre vonatkozóan biztosat állítani nem lehetett.

2.1. A Szinva mint határ, viszonyítási pont

Miskolc mindennapjainak történetében három vízfolyás játszott meghatározó szerepet: a várost behálózó Szinva és Pece patak, valamint a település határában hömpölygő Sajó. Ez utóbbi, mely ma a város egyik természetes határát képezi, korszakunkban még csekély jelentőséggel bírt, bár nagy reményeket fűztek hozzá.¹⁵⁵ Noha a város területe még nem terjedt ekkoriban a folyóig, ám mivel annak partja mentén Miskolc területtel bírt, a sorozatos árvizek okozta problémák megoldása sokszor foglalkoztatta a városvezetést. A másik két vízfolyás, bár mindkettő méretében jócskán elmarad a Sajótól, sokkal több gondot okozott a városnak.

¹⁵⁵ Már ekkoriban felmerül a Sajó hajózhatóvá tételének gondolata, s ezáltal a tiszai kereskedelmi útvonalba való bekapcsolódás, melytől a város jelentőségének növekedését remélték. Az elképzeléshez fűzött várakozások oly nagyok voltak, hogy csak nehezen sikerült elengedni: egészen a 20. század közepéig újra és újra visszatér mint Miskolc jövőbeli fejlődésének legnagyobb esélye.

A Bükk hegységben eredő és a Sajóba torkolló Szinva a hegyi patakok sajátosságaival bír: nagy esésű,¹⁵⁶ heves vízjárású,¹⁵⁷ vízmélysége csekély (0,5 m),¹⁵⁸ emellett a hegyekből durva hordalékot szállít. Mindezen tulajdonságok, valamint a nagy vízgyűjtőterület,¹⁵⁹ illetve a térség csapadék és geológiai viszonyai¹⁶⁰ miatt egy-egy heves esőzés alkalmával a Szinva hirtelen megárad, a magasabb területekről rövid időn belül a városig szállítja a vízmennyiséget, ahol a Pece vizét is magába fogadva, részben az esés csökkenése miatt, részben a lefolyást gátló akadályoknak köszönhetően kiönt. A három ágból álló Pece nem rendelkezik állandó forrással; feladata, hogy a várost szegélyező dombvidékről levezesse a csapadékot. Időszakos vízjárás tehát, melynek medre csak nagyobb esőzések alkalmával telik meg vízzel, többnyire azonban száraz. Azonban éppen e kiszámíthatatlansága miatt sokkal nagyobb veszélyforrást jelent, mint a Szinva.

A Szinva legkorábbi okleveles említése a Miskolc nemzetség birtokaival kapcsolatban keletkezett oklevélben szerepel (1296), amelyben a birtok egyik (északi) határának nevezik meg a patakot.¹⁶¹ Ekkoriban a patak délnek fordult még azelőtt, hogy elérte volna a Sajót, s a Hejővel párhuzamosan haladt. Ismeretes, hogy Miskolc városa két különálló város (Óváros és Újváros) egyesülésével jött létre a középkor folyamán. Mindkét település saját templommal, bíróval és eltérő időpontban tartott vásárnapkal bírt.¹⁶² A funkcionális elkülönülést erősítette, hogy a Szinva természetes határvonalat vont az egymástól valójában nem túl messze fekvő városok közé. Az egyesülés után a Szinva külső határból belső határrá vált, s immáron a város egyházi centrumát (az egykori Óvárost) az Avast, az ott lévő Avasi templomot (korábban Szent István templom) és a kapcsolódó egyházi épületeket választotta el az élet profán színterétől. Az egységes Miskolc létrejöttétől (16. század) kezdve a város további növekedése csak kelet-nyugat irányban történhetett, északon a várost körülölelő dombok, délen az Avas állta útját a terjeszkedésnek. A keskeny Szinva-völgyben, melynek legszélesebb kiterjedése sem haladja meg a két

¹⁵⁶ Esése Diósgyőr és a torkolat között 68 m, ami átlagosan 6, 41 méter esést jelent kilométerenként. (Ringer 1996: 24.)

¹⁵⁷ A Szinva legkisebb és legnagyobb vízmennyiségének arányszáma alapján (1:500), melyet aszályos időben és árvízkor mért vízmennyiség (m³/s) alapján számítanak ki, a heves vízjárású vízfolyások közé sorolható. Összehasonlításképpen ugyanezen arányszám a Duna esetében Budapestenél 1:17-hez. (Trummer 1929: 514-515.) A patak ezen ingadozó vízjárását valamennyire mérsékelte a 19. század elején megépült hátori víztározó, mely felfogta a nagyobb esőzések idején a hirtelen jött csapadéktöbbletet, valamint aszályos időben a felhalmozott vízkészletből biztosítani tudta a patak folyamatos vízellátottságát. Ugyan a kisebbeknek útját tudta állni, a nagyobb áradásokat a gát sem tudta kivédeni.

¹⁵⁸ Ringer 1996: 25.

¹⁵⁹ A Szinva vízgyűjtő területére vonatkozóan eltérő adatokat közölnek az egyes források: nagyságát 159 és 192 km² közé teszik. vö. Dukay 2005: 9., Trummer 1929: 515, Magyar Nagylexikon 2003: 799.

¹⁶⁰ A mészkőből álló Bükk hegység a kőzet tulajdonsága miatt nem képes sokáig megtartani a nedvességet.

¹⁶¹ Gyulai 1996: 178.

¹⁶² Gyulai 1996: 250.

kilométert, az elkövetkező századok alatt felosztásra kerültek az utolsó hasznosítható területek is.

A város 19. századi képének alakulásáról két térkép tájékoztat: az 1817-ben készült ún. Domby-térkép,¹⁶³ illetve az 1884-es Adler Károly¹⁶⁴-féle térkép (függelék, 1. térkép). A két városrajz keletkezése között eltelt közel hetven év túlságosan nagy lépték ahhoz, hogy a városképben bekövetkezett finomabb változásokról információt nyerjünk. Változások pedig voltak: a lakosság száma hozzávetőlegesen 16 000-ról 24 500-ra¹⁶⁵ növekedett, míg a település nagysága érdemben nem változott. Továbbá ezen idő alatt a város két súlyos árvizet szenvedett el (1845, 1878), valamint 1884-re befejeződött a mederszabályozás első fázisa is. Sajnos egyik térkép sem rögzítette a lakóházak helyét, így nem tudjuk, hogy a növekvő népsűrűség milyen hatással volt a beépítettség szintjére. Ami viszont szemmel látható már az 1817-es térképen is, az az, hogy a patakmenti területek a 19. század elején is használatban voltak.

A vízrajz nagyban befolyásolta Miskolc szerkezetét, az utcák, terek, házhelyek elrendezését. Mind a Szinva, mind pedig a Pece kisebb-nagyobb részekre szabdalta fel a várost, melyek között az összeköttetést a patakokat átszelő állandó és ideiglenes átkelőhelyek (hidak, pallók) biztosították. A Szinva ágai és a malomárkok több szigetet is közrefogtak, ahol elsősorban a vizet nagyobb intenzitással használók laktak.¹⁶⁶ Jellemzően, ahogyan a vízrajznak megfelelően a házhelyeket kiosztották: a telkek eleje az utca, végük pedig a patakok felé nézett. A lakóépület az utcafronton állt, s ezt követték a patak irányába – értékben csökkenő sorrendben – a melléképületek. Ez az elrendezés több szempontból is hasznos volt. Egyrészt megkönnyítette a telkek végében elhelyezkedő kert locsolását és az állatok itatását, fürdetését (pl. disznók, lovak), amelyeknek óljai szintén a vízhez közel, a lakóépülettől távol kerültek már csak a szag miatt is. Másrészt a patakok áradása esetén a nagyobb értékű épületek és az ott lévő ingóságok nagyobb biztonságban voltak a pataktól távolabb és sokszor magasabban is fekvő telekrészen.

Ha korábbi időszakokban volt is arra példa, hogy a lakosság foglalkozás és/vagy státusz alapján lakóhely szerint is elkülönült, azaz bizonyos foglalkozást űzők a város egy bizonyos részét lakták, ez a 19. század második felében nem jellemző. Az 1880-as

¹⁶³ Domby István miskolci születésű földmérő, a Szepesi Kamara mérnökeként készítette el a város térképét. Ez a térkép az egész 19. század folyamán érvényben volt; területi viták esetén ez számított a viszonyítási pontnak.

¹⁶⁴ Adler Károly (1849-1905) 1880 és 1900 között Miskolc főmérnöke.

¹⁶⁵ vö. Faragó 2000: 153.; Faragó 2003: 605.

¹⁶⁶ A város Diósgyőr felőli (felső) végén elhelyezkedő sziget Hunyad utca felőli részét hívták Vargaszögnek, utalva egykori lakóikra. Gyulai 1998: 120.

népszámlálás adatait felhasználva azt láthatjuk, hogy nagyfokú foglalkozás, s ily módon státuszbeli keveredés jellemzi a várost, ugyanakkor vannak olyan területek vagy utcák, amelyeket egy-egy foglalkozási csoport dominál – de nem kizárólagos módon. Így mint említettük a nagy vízhasználó iparágak gyakorlói természetesen igyekeztek minél közelebb kerülni a Szinvához, de minthogy a patak keresztülfolyt a településen, így viszonylag egyenletesen elosztva a vízfolyás mentén alakították ki elsősorban iparüzésük helyét (lakóhelyük lehetett máshol is). A szegregációt az is nehezítette, hogy a város fekvése miatt a lakhatásra alkalmas terület viszonylag szűkösnek volt mondható. Így a különféle foglalkozásokat üzök vegyesen, egymáshoz közel voltak kénytelenek kialakítani munka- és/vagy lakhelyüket. A szűkösség azonban azt is eredményezte, hogy a távolság a lakóhely és a munkavégzés helye között nem volt jelentős, ily módon például egy földműves, akinek földje(i) a város határában volt(ak) akár a város kereskedelmi központjában is élhetett, ahonnan naponta felkereshette birtokát.

Az is érdekes jelenség, hogy a gazdagabb és szegényebb lakosság által preferált helyek kialakulásában a folyóvizekhez való közelség – úgy tűnik – nem volt lényeges szempont. Azt várnánk, hogy a tehetősebbek igyekeztek volna magukat távol tartani az árvízveszélyes részekről, átengedve ezeket a szegényebbeknek. De nem ez volt a helyzet. Az Urak utcája, amelynek elnevezése is utal arra, hogy itt hagyományosan magasabb társadalmi presztízsű (többnyire értelmiségi) foglalkozást üzök éltek, a Szinva közvetlen közelében, azzal párhuzamosan feküdt, s ezáltal ki volt téve az áradások fenyegetésének. Nem sokkal lejjebb a Szinva mentén – ugyancsak a vízhez közel – immáron a kisiparosok házai sorakoztak. A státuszbeli különbség nem a lakóhely elhelyezkedésében mutatkozott meg tehát, hanem annak anyagában. Míg a módosabbak megengedhették maguknak, hogy lakóépületeiket kőből és/vagy téglából építsék és zsindellyel vagy cseréppel fedjék, addig a szegényebbek kénytelenek voltak beérni a paticsfalú, nádtetős hajlékkal. Természetesen ez utóbbiakban sokkal nagyobb kárt tehettek az áradások. Mindazonáltal voltak olyan helyek a városban, különösen a Pece mentén, amelyet a többség igyekezett nagy ívben elkerülni. Ilyen volt például a beszédes nevű Rozmaring utca, ahol a Pecéből terjedő bűzt a bordélyházak (kéjtanyák) lakóin és vendégein kívül más nemigen viselte el.

Annak ellenére, hogy a két patak sűrűn behálózta, s ezáltal kisebb-nagyobb részekre szabdalta a várost, éles határt valójában nem jelentett: a lakosság pallókkal megoldotta az elvágott részek összeköttetését. Előfordult, hogy a Szinva Fő utca (Piac utca, ma Széchenyi utca) felőli részén lévő üzletet egy palló kötötte össze a patak túlsó oldalán lévő raktárral.

A működést és átláthatóságot megkönnyítendő több esetben is felosztották a város területét, s a területek közötti (egyik) határvonalat gyakorta a Szinva jelentette. Így volt a városnegyedek kijelölésénél vagy a szüreti beosztás¹⁶⁷ esetében is.

2.2. A Szinva mint erőforrás

Bár Miskolc területén több vízfolyás is található, adottságainak köszönhetően mindig is a Szinva volt az, amely kiemelt szerepet töltött be a város gazdaságában és lakóinak mindennapi életében. Ellentétben a Pecével, a Szinva állandó forrással rendelkezik, s bár vízhozama nem túl nagy, az állandó vízellátottság és a gyors folyás lehetővé tette, hogy számos iparág települjön rá. Egészen a 20. század hajnaláig – a villamos energia széleskörű elterjedéséig – a vízi energia volt a miskolci gazdaság motorja (a gőzenergia ezidőtájt még csak nyomokban képviseltette magát a városban, pl. gőzmalom).

Korszakunkban a város nyugati határa a mai (és akkori) Győri kapuig terjedt, ugyanakkor érdemes egészen a forrásvidéktől nyomon követnünk a vízhasználat különféle módjait. Bár a forráshoz közel a patak vízhozama jelentősen alacsonyabb, esése azonban nagyobb, mint amikor Miskolc területére ér, így kiválóan alkalmas volt például fűrészmalomok hajtására, de a vashámorok is éppen emiatt települtek a Szinva felső szakaszára. Hogy a vízmennyiséget növeljék, a hegyoldalról lezúduló vizet gáttal rekesztették el, melyet az 1810-es években adtak át.

Benkő Sámuel a 18. század végén keletkezett művében említi, hogy Diósgyőr területén, amely korszakunkban nem Miskolc része, hanem önálló település, a hideg vizű Szinva bővelkedik pizstrángokban, s különféle gabonaörlő malmok, kendertörők és cserzővargák is használják a patak vizét.¹⁶⁸ Keveredve a vár közelében feltörő meleg vizű forrással hagyja el Diósgyőrt, amelynek következtében jelentősen megcsappan halállománya, ugyanakkor ereje nem. Miskolcra már úgy érkezik, hogy több kisebb patak vizét is összegyűjti, s bár a városba érve esése csökken, de a megnövekedett vízmennyiség miatt mégis számos iparág hajtóerejét biztosítja.¹⁶⁹ Ráadásul a városban a Pece vizét is magába

¹⁶⁷ A szüret idejét az egybehívott szőlőbirtokosok és hegybírák állapították meg. Két részben történt a szüret: az alsó, vagyis a Szinván túl a déli hegyeken; és a Szinván innen, vagyis az északi hegyeken. MNL BAZML IV. 1905. c. 4994/1879.

¹⁶⁸ Benkő 1976 [1782]: 26.

¹⁶⁹ „a város középső részén a víz szépen, halastó formájában gyűlik össze és több malmot hajt; de ezekért a jótéteményekért a tímárok és csatornák szennyét kapja és tiszta vizéből piszkos lesz; ezért midőn a városból kilép, már zavaros és egyáltalán nem hasonló saját magához, kifolyik a tágas mezőkre és végül *Felső-Zsoltza* falu alatt a *Sajóba* ömlik.” Benkő 1976 [1782]: 26. (kiemelés az eredetiben – B. É.)

fogadja, jóllehet csak a patak alsó szakaszán, így ennek már kevés hasznát veszik a városiak.

Aligha túlzás azt állítani, hogy a 19. századi miskolci gazdaság motorja a Szinva volt, így a patakkal kapcsolatos változások érzékenyen érintettek valamennyi vízfelhasználót, persze különböző mértékben. A felhasznált víz mennyiségét tekintve elkülöníthetünk intenzív és kevésbé intenzív gazdasági ágazatokat. A legnagyobb vízfelhasználóknak a malmok és a vágóhidak bizonyultak, de ugyancsak sok vizet vontak ki a patakból a rituális és közösségi fürdők, az uszoda és a korcsolyapálya is.¹⁷⁰ Mivel ez utóbbiak nem gazdasági szereplők, ezért róluk majd később ejtünk szót.

Bár a Szinva adottságainál fogva nem a legalkalmasabb vízfolyás a malmok szempontjából, ennek ellenére a történeti források szerint régóta építettek a helyiek nem is egy, hanem több malmot is a kicsinyke patakra. A malomtartás joga jelentős kiváltságnak számított a középkorban, hiszen számottevő bevételi forrás volt. A miskolci malmokra vonatkozóan a 14. századból rendelkezünk először forrással, amikor is három jelentős malom működött a Szinván.¹⁷¹ A kora újkorra számuk hétre bővült.¹⁷² Ha megvizsgáljuk azt a kevés számú térképet, amely fennmaradt Miskolcra, s összevetjük az írásos forrásokkal, akkor észrevehetjük, hogy a malmok helye lényegében nem változott az évszázadok során – csupán tulajdonosaik cserélődtek (függelék, 2. térkép). Vizsgált korszakunkban, a 19. század második felében összesen hat malom működött a Szinván, mint láncra fűzött gyöngyszemek sorakoztak egymás után. Közülük mindössze egy volt a város kezében a vizsgált korszak elején (Városmalom), egy a református egyház (Papmalom), egy a Munkácsi Püspökség (Vágómalom) tulajdonában, a többi pedig magánkézben. Míg az utóbbiak az öröklésből szerezték bevételeiket, addig a város és az

¹⁷⁰ A patakmeder és a hozzá kapcsolódó malomárkok, valamint a zúgók karbantartását a vizet használók végezték, mégpedig a vízhasználat mértéke alapján. Mondani sem kell, hogy az arányok megállapítása rendszerint konfliktusba torkollott a városvezetés és a vízhasználók között, akik többnyire nem értettek egyet a város által egyoldalúan meghatározott részesedéssel a költségekből. Amikor például 1881-ben a felső zúgó felépítésének költségét próbálták meg szétosztani az érdekelt felek között, a következő osztályokat állították fel: 1. „kik az [malom]árkot csak árnyékszékeik ürülékeik elvezetésére vagy mesterségükhöz tartozó anyagok áztatására használják.”; 2. „Marko Pál [börgyáros] úr ki iparát gyárilag folytatja”, „az izr. hitközség fürdőháza”, „Kohn Salamon, kinek a vizre az [marha]istálló ürüléke elvezetése céljából van szüksége”, „a kerttulajdonosok kiknek a víz a kert öntözésére szolgál”; 3. „malomtulajdonosok, kikhez az uszoda telkének tulajdonosa is sorozandó, ki is egy fél malom részt fog viselni.” Bár a zúgó 1881-ben megépült, az egyik kerttulajdonos még két évvel később sem volt hajlandó megfizetni a rá kiszabott 10 forintot, mondván, hogy a malomárkok vizét a kerttulajdonosok „örökidőktől” ingyen használhatták. MNL BAZML IV. 1905. b. 335/1883. A zúgók javítása, építése esetében elsősorban a leginkább érdekeltek, azaz a malomtulajdonosok között osztották el a költségeket hol a birtokolt malom, hol pedig a malomkerék számának arányában. MNL BAZML IV. 1905. b. 755/1880, 1129/1880.

¹⁷¹ A miskolci vizekre települt malmok középkori történetéről lásd Gyulai 1996.; Gyulai 1998.

¹⁷² Gyulai 1998: 142-148.

egyházak inkább bérbe adták a malmokat.¹⁷³ A malmok között egyaránt voltak lisztelőmalmok (gabonaörlő malmok) és más iparágak által hasznosított malmok is (például gubacsapó vagy cser- és kendentörő malmok). Ez utóbbiak általában nem jelentettek külön malmot, hanem a lisztelőmalmokhoz csatlakoztak.

A malmok nem csupán a gazdaság meghatározó szereplői voltak, hanem méretüknél és elhelyezkedésüknél fogva a városkép központi elemei is. Az olyan városok esetében, ahol a vízfolyás a település szélén halad, a malmok sem szerves részei a látképnek – s mellesleg kevesebb veszélyt is jelentenek a településre, és a terjeszkedést sem gátolják. Miskolcon, ha a Szinva nem is, de a rá települt malmok viszonyítási pontokként szolgáltak a tájékozódásban. Az emberek nap mint nap látták őket nem csupán azért, mert a város közepén voltak, hanem azért is, mert gyakorta a malomhoz kapcsolódó hidat használták a Szinván való átkelésre. Ez sokszor konfliktushoz vezetett, mivel nem volt egyértelmű, hogy csak a malomtulajdonos vagy más is használhatja-e a hidat.¹⁷⁴

A malmokból sokat profitált a város, hiszen nem csupán a városlakók igényeit elégítették ki, hanem a környékbeli településeik lakóiét is. Ugyanakkor jelentős veszélyforrást is jelentettek két tekintetben is. Egyrészt a malomépületek – az alapot nem számítva – fából épültek, így könnyen lángra kaphattak egy-egy tüzeset alkalmával, ráadásul az őrlés közben könnyen keletkezhetett tűz, így maguk is a veszély okozói lehettek. Nem hiába volt kötelező a bérlőnek a tűz megelőzése érdekében a szükséges eszközöket beszerezni, s tűzkár elleni biztosítást kötni – e nélkül nem is adták bérbe.¹⁷⁵ Másrészt nemcsak a tűz, hanem a víz miatt is könnyen a város pusztulását okozhatták, t.i. a malomépület és a malomszerkezetek potenciális torlasszá válhattak áradás alkalmával. Az így létrejött gát miatt a víz nem tudott lefolyni, s medréből kiöntve pusztította a környéket.

A malmok mellett különösen sok vizet használtak a vágóhidak. Ennek megfelelően a vízhez közel helyezkedtek el, némelyik egészen a Szinva fölött, cölöpökön állt. Hogy korszakunkban hány vágóhíd működött Miskolcon, azt nem tudni, de azt igen, hogy 22 mészáros mestert számoltak össze 1879-ben, akik közül hárman illegálisan működtek.¹⁷⁶ Korábbi korszakban jellemző volt, hogy a mészárosok egy utcába tömörültek, de az árulóhely nem feltétlenül esett egybe a vágás színhelyével. A mai Művészetek Háza

¹⁷³ Egy vitás ügy kapcsán az is kiderül, hogy mire fordítja a református egyház a malom jövedelmét. Amikor ugyanis a város végrehajtási zár alá veszi a Pappalom hasznóbérét, mert az egyház nem hajlandó a zúgó helyreállítási költségéhez hozzájárulni, az egyház azzal az indokkal kéri a zárolás feloldását, hogy „a malom jövedelme nem az egyház pénztárát, hanem kizárólag a lelkészeket és tanárokat illeti”. MNL BAZML 1905. b. 1093/1881.

¹⁷⁴ A vízhasználattal kapcsolatos konfliktushelyzetekről lásd Bodovics 2014.

¹⁷⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 178-180/1878

¹⁷⁶ MNL BAZML IV. 1905. b. 1879/ 196.

területén, az 1878-as árvízig működött a diósgyőri kincstári uradalom vágóhelye négy hússzékkal, vagyis bolttal.¹⁷⁷ A vágóhely miatt lett a közelben lévő, az árvízben szintén elpusztult malom neve Vágómalom. A városnak sokáig nem volt saját vágóhídja, hanem ő maga is bérelte azt az említett diósgyőri uradalomtól. 1875-ben azonban az „odázhatatlan szükség” hatására a Borsod-Miskolci Gőzmalom mellett, az ott lévő mészárosokkal megegyezve saját vágóhidat épített.¹⁷⁸

A városban élő nagyszámú zsidó közösség miatt szükség volt arra is, hogy az állatokat a vallási előírásoknak megfelelően öljék le. Sakter azonban csak a zsidó vágóhelyen működött, ahonnan a többi mészáros mester/hentes beszerezhetette a kóser húst a vásárlói számára.¹⁷⁹ Attól függetlenül azonban, hogy milyen módon ölték le az állatokat, rendkívül sok vízre volt szükségük a vágóhidaknak. A feldolgozás előtt az állatokat le kellett fürdetni, majd a zsigereket és a vért el kellett takarítani, a húst pedig le kellett mosni. A városi szabályzat szerint a zsigereket és a vért a Szinvába kellett mosni, hogy azt a patak vize mihamarabb kivigye a városból.¹⁸⁰ Ezért volt praktikus a patak fölé épített kiugrás, hiszen az ott leölt állat után minden egyenesen lecsurgott a deszkázat között a Szinvába. Amellett, hogy ez a gyakorlat számos higiéniai kérdést felvet, amelyre a vonatkozó részben még visszatérünk, a vágóhidak is – hasonlóan a malmokhoz – könnyen az árvizek okozói lehettek azáltal, hogy a cölöpökben fennakadó tárgyak elállták a víz útját.

A kisebb vízfogyasztó iparágak között említhetjük a bőrgyártást, amely a csizmadia iparral összekapcsolódva Miskolc iparának meghatározó részét jelentette. Vízfogyasztásuk és jelentőségük mértékére utal az a forrás, amely a Szinva medrének kitisztítási költségét 40–60 % arányban osztotta fel a tímármesterek és a malomtulajdonosok között.¹⁸¹ A tímárok műhelyeinek elhelyezkedésére csupán a népszámlálás alapján lehet következtetni, ebben azonban nem szerepel, hogy a tímársággal foglalkozó lakos lakóhelye egyben annak műhelye is lenne. Mindenesetre az összeírásban szereplő lakhelyek többsége a víz mellett található, egyenletesen elosztva a Szinva felső (Serház és Nagy Hunyad utca, Varga szög, Vízköz utca) és alsó szakaszán (Belgrád, Felső Szirma, Alsó Szirma utca).¹⁸² Érdekes

¹⁷⁷ Veres 2003a: 447.

¹⁷⁸ Bár a városvezetésből többen kifogásolták, hogy a vágóhíd túl közel lesz a városhoz, úgy tűnik, hogy a vezetés ezt a vágóhidat csupán ideiglenes megoldásnak szánta a sürgető problémára, addig míg elő nem teremti a szükséges anyagi fedezetet egy a város nagyságához illő, állandó vágóhíd építésére, ahol majd a „közegészségi és orvosrendőri kívánalmaknak lehetőleg elég tétetik.” Egyelőre azonban csak addig jutottak, hogy megtiltották a hús Szinva-vízzel való locsolását, és kötelezték a mészárosokat a vágóhíd alatti Szinva-meder tisztán tartására. MNL BAZML IV. 1905. a. 167/1875.

¹⁷⁹ MNL BAZML IV. 1905. b. 1029/1883.

¹⁸⁰ Rendőri szabályrendelet 1874

¹⁸¹ MNL BAZML IV. 1905. a. 621/1878, 774/1878, 921/1878.

¹⁸² MNL BAZML IV. 1905. j. 1. köt

módon a forrás nem említi a vágóhidakat, amelynek okát talán abban leljük, hogy egyrészt a vágóhidak egy része a Pece közelében állt, másrészt – talán éppen higiéniai és esztétikai okokból – a Szinva mentén lévő vágóhidak a patak alsó, a városból kivezető részén kaptak helyet. Ily módon nem szennyezték a meder városi szakaszát oly mértékben, amely hatással lett volna más használati módokra.

Az ipar mellett természetesen a mezőgazdaság is használta a vizet kisebb-nagyobb mennyiségben. Ahogyan már volt róla szó, a telkek a kertrésszel kapcsolódtak a patakokhoz, hiszen a háztáji gazdálkodás számára létfontosságú volt a víz. De van forrás arról is, hogy a háztájinál nagyobb mennyiségben is használták a Szinva vizét locsolásra: csatornát vágva vezették a vizet egészen a földekig. Némely gazda oly nagy mennyiségben vonta ki a vizet a mederből, hogy azzal súlyos károkat okozott az alsóbb részekben található vízfogyasztóknak.¹⁸³ Ilyen vitás esetről a Szinva felső szakaszán van csak tudomásunk; az alsón, ahol a városszélen szintén voltak nagyobb mezőgazdaságilag hasznosított területek, nem tudunk ilyenről, talán mert ott már senkinek sem okozott károkat a túlzott vízfogyasztás. Különösen a Szinván legfelül elhelyezkedő malom bérlője nehezményezte, hogy annyian használják a patak vizét, hogy a malma számára szinte alig marad.¹⁸⁴

Az elmondottakból nem csak az látszik, hogy sokaknak megélhetésük egyedüli biztosítója volt a víz, hanem az is, hogy ezek az emberek egymástól függtek, s fennmaradásuk érdekében szoros együttműködésre voltak kényszerülve. Ez az együttműködés azonban nagyon sérülékeny volt, a legkisebb vélt vagy valós érdeksérelem is nagy konfliktusokat eredményezett, amelyekben mint félig-meddig külső fél a város próbált igazságot tenni hatalmánál fogva.

2.3. A Szinva mint a kikapcsolódás forrása

A Szinva vize azonban több volt, mint pusztán gazdasági erőforrás. Ez a kis patak számos rekreációs lehetőséget is kínált a városlakók számára. A nagy vízfelhasználók közé tartoztak a fürdők, melyek egy része a városi zsidóság számára rituális célokat szolgált, egy részük viszont mindenki által látogatható volt. Korszakunkban a források két zsidó fürdőt említenek; egyet a Nagy Hunyad utcában, az ún. sárga fürdőt, és egy másikat,

¹⁸³ MNL BAZML IV.1902. c. 129/1878

¹⁸⁴ Eichinger József, a Király malom bérlője a bérleti díj egy részének elengedését és magát a bérlet alól felmenteni kérte hivatkozva a malom vízhiány miatti keresetképtelenségére, amely elsősorban a diósgyőri vasgyárnak, másrészt az uszoda és a korcsolyázó, Zürich János serfőzőmester jégkészítő gödre, valamint a kerttulajdonosok vízfogyasztásának köszönhető, akik valamennyien a malomárok vizét használják, holott annak kialakításához és fenntartásához nem járultak, járulnak hozzá. MNL BAZML IV.1902. c. 27/1878

amelyet a hitközség szefárd ága építtetett a Király utcán – a mai Szinvapark bevásárlóközpont helyén –, miután kiváltak a zsidó közösségből.¹⁸⁵ Sajnos a sárga fürdőről nevén és elhelyezkedésén kívül – ami miatt árvízvédelmi szempontból fontos szerepe volt¹⁸⁶ – lényegében mást nem tudunk, a másik 1882-ben épült fürdőnek viszont megmaradtak a tervei, és az újsághirdetések szerint később közfürdőként is üzemelt. Ezek a fürdők nem közvetlenül a Szinva főmedréből nyerték a vizet, hanem inkább a malomárokból és a Pecéből; talán így próbáltak tiszta vízhez jutni, amelyet aztán visszaengedtek a patakba.

1875-ben épült meg a város egyetlen uszodája, amely télen – jó üzleti érzékről tanúskodva – korcsolyapályaként üzemelhetett.¹⁸⁷ Bár a közelség áldásos volt, hiszen így már nem kellett egészen Tapolcáig kikocsikázniuk azoknak, akik fürdeni és/vagy úszni kívántak, ugyanakkor a víz minősége – ha kezdetben nem is, de később – hagyott némi kívánnivalót maga után.¹⁸⁸ Szerencsére a rákövetkező évben, a tulajdonosváltás után a probléma is megoldódott.¹⁸⁹ Mivel az uszoda a város felső részén volt, s ráadásul tetemes mennyiségű vizet fogyasztott napról napra, sejteni lehetett, hogy a többi vízfogyasztó nem osztotta a lakosság örömét. 1878 júliusában a városi tiszti ügyész felszólítást küldött a tulajdonosnak, Schack Antalné sz. Martin Máriának mihelyt az megnyitotta az uszodát, mert az sértette a város tulajdonában lévő Király malom érdekét.¹⁹⁰

2.4. A Szinva mint veszélyforrás

A sokfajta vízhasználati módból következik, hogy egy esetleges áradás alkalmával sokan károsodtak, ráadásul a számtalanszor nem megfelelőnek minősülő vízhasználat csak tovább súlyosbította a veszélyt. A források arra utalnak, hogy a lakosság többnyire

¹⁸⁵ A szefárd hitközség saját imaháza és fürdője 1882-ben készült el. MNL BAZML IV. 1905. b. 48/1882.

¹⁸⁶ A fürdő melletti zúgó felnyitása áradás idején létfontosságú volt a város védelme szempontjából, ezért elrendelték, hogy a zúgó kulcsából legyen egy példány a sárga fürdő tulajdonosánál, egy a közeli malom molnárjánál, egy pedig a rendőrségen.

¹⁸⁷ A forrásokból nem derül ki, hogy az uszodát használták-e télen korcsolyázásra, vagy volt mellette egy különálló korcsolyapálya is. *Borsod*, 1875. jún. 25. MNL BAZML IV. 1905. a. 551/1875

¹⁸⁸ „Nem akarunk ártalmára lenni a hűsítő intézménynek, de ez alkalmából még sem tartjuk feleslegesnek megjegyezni, hogy a tulajdonos részéről úgy, mint a hatóság részéről több gondot kellene reá fordítani, mert a mostani állapotában ott mindent el lehet érni, csak üdülést és tisztaságot nem. Szerkezete a viznek lefolyást csak igen kis mértékben enged, minél fogva az megbúzhodik és tisztátalanná lesz. – Sajnos, hogy így van, de inkább semmi se legyen, mint ilyen, hol könnyen ragályok fészkevé lehet a hosszasan állót víz.” – írják a *Borsod* 1884. júl. 9-i számában.

¹⁸⁹ *Borsod*, 1885. jún. 18.

¹⁹⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 129/1878.; IV. 1905. c. 3246/1878.

tisztában volt azzal, hogy az év mely részében számíthatnak áradásra,¹⁹¹ de hegyi patak jellegénél fogva a Szinva váratlanul is kiönthetett. Eddigi kutatásainkból az látszik, hogy a város együtt tudott élni a veszélyhelyzettel, s az áradások után képes volt helyreállítani a károkat.¹⁹²

Azt, hogy mennyire hatékony módon képes egy közösség kivédeni az áradásokból fakadó veszélyeket, nagyban meghatározza a témában szerzett korábbi tapasztalat és az ismeret áthagyományozásának sikeressége. Az 1878-as évet megelőző nagyobb pusztítással járó árvíz több mint egy emberöltővel korábban, 1845-ben következett be. Azok, akik akkor aktívan részt vettek a mentésben, helyreállításban, s pontos emlékekkel rendelkeztek a csapásról, 1878-ra megöregedtek, többségük már meghalt. Az 1878-ban életerős, tevékeny korcsoport fiatalon, gyermekként élte át a borzalmakat. A tanácsülési jegyzőkönyvekből és egyéb forrásokból némileg rekonstruálható a két nagy árvíz között eltelt időszak áradásainak, árvizeinek listája (lásd 2. táblázat). A táblázatból kiderül, hogy 1845 és 1878 között több áradás/árvíz is történt a borsodi megyeszékhelyen, sőt az 1878-as katasztrófa után sem szűnt meg a jelenség. Az áradások üteme megfelelni látszik a korábban kimutatott csapadéktrendnek: az 1845-48 és az 1874-82 közötti áradásokban bővelkedő időszakot egy eseménytelen, az éghajlattörténeti kutatásokból kimutathatóan száraz korszak köti össze. Vajon ez a többéves csapadékszegény periódus képes volt feledtetni az 1845-ös árvíz tapasztalatát és elaltatni a lakosság éberségét?

Vizsgált korszakunkban először az 1873. évi tanácsülési jegyzőkönyvben olvashatunk olyan intézkedésekről, amelyek arra utalnak, hogy az elmúlt év nyarán (más források szerint szeptemberben), vagy az adott év júniusában bekövetkezett áradás miatt több hidat is újjá kellett építeni, illetve kijavítani, valamint parterődítési munkálatokról is szólnak, melyeket a Szinván és a Pecén végeztek el. A patakok partjának megerősítése érdekében több helyen is fűzfákat ültettek, ahol azonban ez kevésnek bizonyult, ott egymás mellé szorosan levert cölöpökkel állították meg az omladozó partszakaszt. Az év folyamán mederszabályozásra is sor került: a lakosság kérésére a Király-malom melletti Szinvapart egy szakaszán a városi mérnök terve szerint megerősítették a partfalat, itt-ott változtattak a meder vonalán, megszüntették a foglalásokat,¹⁹³ s eltávolították a mederben felgyűlt iszapot és kavicsot. Ugyancsak egy nagyobb áradásra utalhat az a tény, hogy a város

¹⁹¹ *Borsod*, 1873. ápr. 10. 1.

¹⁹² Lásd erről bővebben Bodovics 2014, 2015, 2017.

¹⁹³ A meder mentén élő telektulajdonosok a pataokban hordalékból képződött földhányásokat gyakorta telkükhöz csatolták, használatba vették. Ezeket a földnyúlványokat a szabályozás alkalmával megszüntették, a hordalékot eltávolították a mederből.

kénytelen volt a birtokában lévő malomhoz (Városmalom) új zúgót készíteni. Az új szerkezetet csigákkal látták el, amely minden bizonnyal gyorsabb mozgást tett lehetővé, mint a korábbi, fahengerrel és láncokkal működő változat.¹⁹⁴

A parterődítési és hídépítési munkálatok a következő évre is áthúzódtak; a Városmalomnál lévő gáthoz a zsilipek újjáépítését is elrendelték, amelyek azonban csak a következő évre készültek el. A város az utóbbi két évben a felhasznált 411 folyóölnyi faanyagon kívül összesen 3850 forintot költött a malomszerkezetek építésére, amely összeg jócskán túllépte a malomból származó remélt éves bevételt.¹⁹⁵ Ezért az is felmerült, hogy talán célszerűbb lenne az épületet más módon jövedelmeztetni.¹⁹⁶ Végül ezt az ötletet elvetették.

Az 1875-ben a Budapesten árvizet okozó nyári viharok Miskolcon „csupán” a görög katolikus templom tornyát döntötték le, áradásról vagy árvízről nincs szó a forrásokban. Talán éppen a viszonylag nyugodt helyzet miatt történhetett, hogy a városvezetés a Szinvameder kitisztításán törte a fejét. „A jelentésben javasolt azon tisztítási módszer, hogy a víz a Bükkféle malomtól lefelé a malmok zúgóinál felfogatván egyszerre rohamosan becsájtassék le, hogy így az iszap egyrészt is magával vigye, - ez míveletet minden malomnál és az egész vonalon többször ismételtetnék míg a meder a fertőző üledéstől lehetőleg megtisztúlna, minthogy azonban ezen módszer tulajdonkép csak kísérlet lehet, midőn annak lehetőleg mielőbb leendő keresztül vitelével r[endőr] kapitányi hivatalunkat megbízzuk, egyszersmind az eljáró küldöttséget útasítjuk miszerint e tárgyban a jövőre nézve gyökeres orvoslási módokról gondolkozzék s a malom tulajdonosok, illetve bérlők s érdeklettek [...] behívása, és meghallgatása után ide mielőbb javaslatot tegyen.”¹⁹⁷ A „fertőző üledés” annak volt köszönhető, hogy a városi lakosság a többszöri felhívás ellenére is a két patak medrét használta hulladéklerakó gyanánt, valamint az árnyékszékeket is a medrek fölé kiugróan építették ki. Emellett a Szinva vizére épült több iparág: a tímárok és cserzővargák mesterségük kellemetlen szagú melléktermékeit engedték a patakba, míg a Szinva fölé és mellé települt vágóhidak az állati vért és belsőségeket mosták a vízbe. A Szinvára épült számos malom ugyan nem termelt semmilyen kellemetlen illatú anyagot, ám a malmokhoz tartozó malomszerkezetek és a

¹⁹⁴ MNL BAZML IV. 1905. a. 896/1873.

¹⁹⁵ Az 1875. évi költségvetésben az előirányzott bevételek között, a 9. tétel alatt, malombér címen mindössze 1030 forint szerepelt. MNL BAZML IV. 1905. a. 896/1873., 1108/1874.

¹⁹⁶ MNL BAZML IV. 1905. a. 896/1873., 332/1874.

¹⁹⁷ MNL BAZML IV. 1905. a. 907/1875. Az 1876. év csapadékos időjárása azonban meghiúsította a medertisztításra vonatkozó terveket, s jobbnak látták, ha a félretett 1500 forintot inkább az azévi áradás következtében beszakadt malomárok helyreállítására fordítják. MNL BAZML IV. 1905. a. 927/1876.

megannyi háromlábú híd felfogták az üledéket, s egészen egy nagyobb esőzésig a mederben tartották.

Hogy a meder karbantartásáért ki volt a felelős, azt nem könnyű megmondani. Elvileg, mivel a patakok a város tulajdonát képezték, és a medret a város köztérként kezelte,¹⁹⁸ azt várnánk, hogy városvezetés tartozott volna azt rendszeresen tisztítani. Azonban a hatályban lévő vízügyi törvény szerint a „vizi munkálatokra szükséges költségeket, a közbirtokosok közül kiki, birtokához és a nyerendő haszonhoz aránylag, fizetni tartozván”¹⁹⁹ a teher a vizet használókra hárult. A költségek közös viselése a gátak és zsilipek építéskor is megfigyelhető volt, hiszen ezeket a szerkezeteknek a hasznát több malom is élvezte. A vita csupán azon folyt, hogy milyen arányban osztozzanak a költségeken. Az 1878. évi árvíz után például a parterődítés költségeit a parttulajdonosok, a mederből a föld kihordását pedig a város vállalta magára, a malomárok esetében viszont a malomtulajdonosok és a tímármesterek 60–40%-ban osztoztak a kiadásokon.²⁰⁰

A hidak is sok gondot okoztak a városnak. Miután a két patak fő- és mellékágaikkal sűrűn behálózták a várost, számtalan híd és illegálisan összetákolt átkelő tarkította a városképet. A város – szükében lévén a hidakra fordítható pénzösszegnek – mindig azt próbálta kideríteni, amikor felmerült egy-egy hídnak a javítása vagy éppen újjáépítése, hogy ki használja leginkább az adott hidat. Sajnos arról hallgatnak a források, hogy miként sikerült ezt megállapítani. A Papmalomnál található híd kapcsán például többéves perlekedésbe bonyolódott a városvezetés a református egyházzal, a malom tulajdonosával, mivel az egyház határozottan megtagadta, hogy fedezze a felújítás költségeit mondván, hogy a hidat nemcsak a molnár, hanem a lakosság is használja. A híd azonban olyan rossz állapotban volt, hogy a város nem tehetett mást, mint engedett, s a költségeket teljes mértékben magára vállalta.²⁰¹ Ha pedig valamilyen módon végre sikerült is megállapítani, hogy ki milyen mértékben tartozik megfizetni a felmerülő költségeket, többnyire az a helyzet állt elő, hogy a lakosság nem volt birtokában a szükséges összegnek. Anyagi hozzájárulás híján a város viszont csak a legsürgetőbb és legszükségesebb munkákra volt hajlandó pénzt áldozni.

A források alapján egy kissé kusza kép bontakozik ki előttünk, már ami a vízhasználatot és az ún. árvízvédelmet illeti, bár nem igazán találtunk olyan intézkedést, melynek kimondott célja az árvizek elkerülése vagy a pusztítás mértékének csökkentése lett volna.

¹⁹⁸ MNL BAZML IV. 1905. a. 220/1879.

¹⁹⁹ 1840. évi X. tc. „Vizekről és csatornákról”, 7. §

²⁰⁰ MNL BAZML IV. 1905. a. 896/1873, 621/1878, 774/1878, 921/1878.

²⁰¹ MNL BAZML IV. 1905. a. 896/1873, 463/1876, 1322/1876, 616/1877, 1027/1877, 1065/1877.

Alapvetően arra törekedtek, hogy amilyen gyorsan csak lehet, kijavítsák azt a kárt, amelyet egy-egy árvíz okozott. Helyreállították a hidakat, megerősítették a partoldalakat, esetleg kihordták a kavicsot a mederből. Ennél többre ritkán került sor. Ha ugyanis jogilag sikerült is tisztázni, hogy kinek a hatáskörébe tartozott az adott munka elvégzése, a pénzhány mind a lakosság, mind pedig a város részéről hosszú időn keresztül akadályozta a folyamatos és átfogó fejlesztéseket. Emellett ritkán, de előfordult az a helyzet is, amikor a vármegye nem hagyta jóvá a város számára előnyös intézkedéseket.²⁰² Hogy a pénz- vagy a megegyezés hiánya, vagy éppen a felelőtlenség – esetleg mindhárom – következtében maradtak el a hatékonyabb árvízvédelmi munkálatok, nehéz megmondani. S azt sem tudhatjuk biztosan, hogy volt-e egyáltalán szükség hatékonyabb védelemre; meglehet, hogy ami volt, az éppen elegendőnek bizonyult, és a rendelkezésre álló lehetőségekkel számolva megelégedtek az eredménnyel.

A fordulatot az 1878-as augusztusi árvíz hozta el, amely oly mértékben sokkolta a városvezetést és a lakosságot, hogy alapvető árvízvédelmi és vízhasználati módosításokat eredményezett. Az árvíz utáni általános félelem arra sarkallta a városvezetést, hogy a korábbinál nagyobb szigorral és eréllyel lépjen fel a város és lakosainak védelmében, hogy egy hasonló méretű katasztrófa elkerülhető legyen a jövőben. Ennek érdekében módosították az építkezési szabályokat azzal a céllal, hogy eltávolítsanak minden akadályt a víz útjából. Tilos volt ezek után a víz fölé kiugró építményeket emelni, s a meglévőket is el kellett távolítani.²⁰³ A hidakat ezután már lábak nélkül, ún. függőhídként építették újjá, amelyek csak a partokon bírtak támasztékkal, a mederben nem. Elrendelték, hogy mindennemű építkezést be kell jelenteni a hatósághoz, amelyet az csak a helyszíni szemle után engedélyezett, majd mikor elkészült, ismételten megsejmelte.²⁰⁴

Az építkezések kapcsán tehát szigorúan és erélyesen lépett fel a hatóság, s csak rendkívüli, a közbiztonságot nem veszélyeztető esetben volt hajlandó engedményeket tenni. A köztereken okozott rongálások és szemetelések tekintetében azonban már kevésbé bizonyult hatékonynak a hatósági szigor, hiszen a felelősségre vonást megnehezítette, hogy

²⁰² Az 1878-as árvíz után az árvízbizottság arra kérte a Papmalom és az Alsó malom tulajdonosait, hogy felülcsapós malomkerekeiket alakítsák át alulcsapósra. Nagy István és Nagy Veronika, az Alsó malom birtokosai, azonban határozottan elleneztek az átalakítást, s megfellebbezték a döntést. Az ügyet az alispánhoz, a malmokkal kapcsolatos kérdésekben illetékes döntéshozóhoz terjesztették fel. Annak ellenére, hogy az országos rendőrfelügyelő is azon a véleményen volt, hogy a malom jelenlegi külső szerkezete közveszélyes, a megye közigazgatási bizottsága mégis meghagyta a malom felülcsapós szerkezetét. Azt viszont legalább sikerült elérni, hogy – ugyancsak az Alsó malomnál – az eddigi állandó gát helyett az új gát „oly módon fog építtetni hogy árvíz idején a meder fenekére lebuktatható legyen.” MNL BAZML IV. 1905. a. 1064/1878; 444/1880, 761/1880, 1042/1880; MNL BAZML IV. 1905. b. 761/1880.

²⁰³ Építési szabályzat 1879, 44.§, 45.§

²⁰⁴ MNL BAZML IV. 1905. b. 119/1879.

a legtöbb esetben ismeretlen volt az elkövető személye. Ráadásul a problémát tovább súlyosbította, hogy a közterületek tisztaságának felügyeletével megbízott rendőrök meglehetősen kevesen voltak a lakosság nagyságához képest, így munkájuk nem bizonyult túlságosan hatékonynak.²⁰⁵

A malomszerkezetek átalakítása is szükségessé vált, hiszen a rögzített gátak, a lassan emelkedő zsilipek vagy éppen a felülcsapós malomkerekek mind-mind növelték az árvízveszélyt. Elrendelték, hogy lebuktatható gátakat kell eztán építeni, a felülcsapós kerekeket alulcsapósra kell átalakítani, és a zsilipek csörlőit is kicserélték.²⁰⁶

A helyzet tehát nem volt egyszerű: adott egy városvezetés, amely elkötelezett a változtatások iránt, viszont kevés az embere a felügyeletre és a felelősségre vonásra. A másik oldalon ott a lakosság, amely bár súlyos csapást szenvedett el az árvíz miatt, mégsem szeretne jelentősen változtatni a korábbi „bevált” gyakorlaton, s nehezen igazodik el a számos új szabály között. Ráadásul még nem említettük a pénzhiányt, amely mindkét oldalon jelentkezett. Így a pillanatnyi veszély elmúltával újra megjelentek a deszkák a meder felett, visszaépültek az elsodort árnyékszékek és erkélyek, s továbbra is a mederbe szórták a szemetet. A változáshoz idő kell. Jól példázza ezt, hogy három évvel a katasztrófa után sem sikerült maradéktalanul végrehajtani az 1878-as építkezési szabályok 44. és 45. paragrafusát, amely megtiltotta, hogy a medrek fölé bármilyen kiugró építményt emeljenek. Tizenöt személyt kellett felszólítani az építményeik elbontására.²⁰⁷ A városvezetés értetlenül állt a polgári engedetlenség különféle megnyilvánulásait látva. „Megütközéssel veszi tudomásul e bizottság [t.i. az árvízbizottság], – hogy a városunkat ért árvizek szerencsétlenségei után, – találkozik polgár – e súlytott város kebelében olyan, – aki a város biztonsága érdekében hozott határozatoknak ellenszegülve, oly építkezéseket szándékol keresztül vitetni, melyek újabb szerencsétlenség esetén számos polgártársainak vagyonát sőt életét teheti tönkre s egész város rész pusztulását idézheti elő”.²⁰⁸ A felháborodás oka Nagy István, az alsó malom tulajdonosának ellenállása volt, aki hatósági engedély nélkül, a város határozott tiltása ellenére, ismét felülcsapósra kezdte el építeni az

²⁰⁵ A rendőrbiztos feladatai közé tartozott a meder tisztaságának felügyelete, a zúgók állapotának és annak ellenőrzése, hogy nagy esőzés esetén felhúzza legyenek, illetve, hogy hetente egyszer nyitva legyenek a meder átöblítése érdekében. MNL BAZML IV. 1905. b. 280/1882. A *Borsod* egyik, 1871. évi cikkében is a rendőrök csekély számával magyarázzák a rendeletek életbeléptetésének, betartásának elmaradását. A helyzet sajnos később sem javult, számuk 1876-ban 20, 1882-ben pedig 24 fő volt a körülbelül 24 000 lakosú városban. *Borsod*, 1871. aug. 31.; *Borsod*, 1876. márc. 9.; MNL BAZML IV. 1902. c. 117/1882.

²⁰⁶ MNL BAZML IV. 1905. a. 1064/1878, 3/1879.

²⁰⁷ MNL BAZML IV. 1905. c. 3454/1881, 3878/1881.

²⁰⁸ MNL BAZML IV. 1905. b. 1064/1878.

1878-as árvíz által tönkretett zúgóját.²⁰⁹ De volt olyan is, aki nem sokkal a tragikus árvíz után már azért folyamodott a hatósághoz, hogy a malomkerekei számára elszűkítthesse a Szinva medrét.²¹⁰ Vagy említhetjük az új Gebauer-féle téglagyár tulajdonosát, aki a vízfordítás megkönnyítése érdekében átvágattatta a Szinva töltését.²¹¹

Végezetül az árvízvédelem kapcsán említést kell tennünk azon gyakorlatról, ahogyan a veszélyre figyelmeztettek, illetve ahogyan a vészhelyzetben cselekedtek. A „vészforgatókönyvre” az 1878-as augusztusi árvizet megelőzően kevés információnk van, miután korábban nem történt hasonló arányú pusztítás, s a források szerint nem is tudtak volna ilyet elképzelni. Annyi bizonyos, hogy a miskolciak minden évben számoltak az árvizek lehetőségével, sőt miképpen azt egy korábbi idézetben olvashattuk, nagyjából azzal is tisztában voltak, hogy mikor milyen méretű árvízre kell felkészülniük. Magas vízállás esetén a molnár feladata volt, hogy a malomzsilipet felhúzza, ezzel engedve szabad utat a hömpölygő víztömegnek. Hogy pusztán figyelmetlenségből és nemtörődömségből vagy önző gazdasági érdekből történt-e, nem tudjuk, de olykor-olykor előfordult, hogy a zsilip lent maradt.²¹²

A nagy árvíz után azonban készen álltak az elképzelhetetlenre is. Az árvízkor tanúsított viselkedésről a későbbi árvizek kapcsán született feljegyzések tájékoztatnak, mint például 1879 tavaszán, amikor a patakok kiöntéssel fenyegettek. A következőt írja a *Borsod*: „Az elővigyázatok azonban a hatóság részéről megtétettek, minden hidhoz csákyás és lámpásos emberek lettek állítva, hogy a torlasz-anyagokat eltávolíthassák s ezen kívül a lakosság is felhivatott az ablakok kivilágítására. – Polgármesterünk több ízben maga megsejmelte a vízállást, szóval a közbiztonság éber őrködésben nyert kifejezést.”²¹³ Ugyancsak „[n]agy elismeréssel kell nyilatkoznunk a parancsnokoló tábornok Krzisch József úr intézkedéseiről, ki minden egyes laktanyán bizonyos számú katonaságot szolgálatkészben tartott, minden hidhoz egy lámpással ellátott altisztet rendelt s félóránként tétetett magának jelentést a víz növekedéséről, s hozzá személyesen is megtekintette a vad robajjal zuhogó árt.”²¹⁴ Hasonló intézkedésekre került sor 1880-ban és 1881-ben is.²¹⁵

²⁰⁹ MNL BAZML IV. 1905. b. 761/1880.

²¹⁰ A Kis malom tulajdonosa, Jávorszky Ferencz össze kívánta szorítani a Szinva medrét annak érdekében, hogy malmának két kerekével dolgozhasson. BAZML IV. 1905. a. 861/1878.

²¹¹ MNL BAZML IV. 1905. c. 4279/1881.

²¹² „[...] hogy a papmalom az árkában összegyűlendő vízzel, valamint örölhessen, a [malom]bérő a sárga-fürdő mellett levő régi rendszerű zúgót újra beállította; de azt már nem tartotta kötelességének: hogy a víz rohamos növekedésénél megnyissa, és így az utcái lakosoknak kellett azt reggel kitörni nagy bajjal akkor, midőn már végig vágatott a víz az utcán és a zúgó alig volt megközelíthető. Így lett áldozatává egy ember gondatlanságának ismét egy egész kis városrész [...]” *Borsod*, 1878. nov. 7.

²¹³ *Borsod*, 1879. máj. 15.

²¹⁴ Uo.

III. AZ 1878. ÉVI AUGUSZTUSI ÁRVÍZ NARRATÍVÁI

Ahhoz, hogy egy súlyos természeti csapásból katasztrófa váljék az szükséges, hogy a társadalom tagjai maguk is annak tartsák azt. Ilyen módon korántsem objektíven megítélhető jelenségek, sőt a következőkben amellet érvelünk, hogy a katasztrófák valójában társadalmi konstrukciók. Létrejöttükben nagy szerepet játszanak azok az áthagyományozódott szociokulturális nézetek és sztereotípiák, amelyek elképzeléseink szerint a katasztrófákhoz szükségesen kapcsolódnak. Hogy miképpen is vélekedik egy-egy közösség az őt ért szerencsétlenségről, az legjobban az eseményről szóló diskurzus segítségével deríthető ki. A továbbiakban tehát a katasztrófa konstruálásának folyamatát az árvizeket követő publicisztikákon keresztül kíséreljük meg bemutatni.

Az árvizeket követően már másnap számos hazai sajtótermékben rövid cikkek jelentek meg a tragikus eseményekről, melyeket idővel bővebb tudósítások, értekezések és elbeszélések követtek képekkel kísérve. Ebben a fejezetben ez utóbbiakkal, vagyis az árvíz után keletkezett verbális és vizuális narratívákkal fogunk foglalkozni. Kiemelésüket a katasztrófát övező diskurzusból azért látjuk fontosnak, mert a narratívák azok, amelyek az eseményeket egy történet keretébe foglaltan, többnyire ok-okozati összefüggések láncolatában, összefoglaló jelleggel beszélik el, amely már feltételez a szerző részéről egy bizonyos rálátást a történetekre, és az értelmezési folyamat megindulását. A többi cikk ezt az elsődleges elbeszélést egészíti ki további információval. Emellett a narratívák alapvetően meghatározzák időérzékelésünket, következésképpen a körülöttünk lévő világ percepcióját is.²¹⁶ Végezetül pedig az elbeszélés mint forma lehetőséget nyújt olyan stilisztikai és retorikai eszközök használatára, amelyek többletjelentéssel ruházzák fel a szöveget.

1. A narratívák forrásértéke és elemzési módszerei

1.1. Elméleti alapok

A narratívákkal és azok értelmezésével kapcsolatos elméletek széles spektrumából csak azokra kívánunk kitérni, amelyek elengedhetetlenül szükségesek forrásaink elemzéséhez.

²¹⁵ *Borsod*, 1880. júl. 8. és 1881. máj. 19.

²¹⁶ Számos kutatás alátámasztja, hogy környezetünk és saját magunk érzékelése és megértése narratívák segítségével történik. A narratív identitás kérdésköréhez a teljesség igénye nélkül lásd például Abbott 2002:1-11.; Ricoeur 2001, Tengelyi 1998, Rákai–Z. Kovács 2003.

Elsőként tisztáznunk kell a narratíva fogalmát. Minden diszciplína esetében megszokhattuk, hogy az alapvető fogalmakat illetően számtalan eltérő szempontú megfogalmazás létezik szimultán egymás mellett. Ez alól a narratológia sem kivétel.²¹⁷ Abban azonban minden teoretikus egyetért, hogy a narratíva – minden formájában – történetet mond el, ahol a történet egy eseményt vagy eseménysorozatot jelöl.²¹⁸ Ez az a kritériumminimum, aminek minden esetben teljesülnie kell ahhoz, hogy az adott alkotást narratívának lehessen nevezni. Ha az elemzés és nem az alkotás felől közelítjük meg a kérdést, akkor a történet mellett a narratíva másik alkotóelemének a narratív diskurzus tekinthető, vagyis az, ahogyan az adott eseményeket elmesélik.²¹⁹ Ez alapján narratívának azokat az írott vagy képi (grafikai, fotográfiai) forrásokat tekintjük, amelyek az árvízet történetként beszélik el.

A szövegek esetében könnyen érthető, hogy mire gondolunk, amikor történetmesélésről beszélünk: egy esemény vagy események időben kibontakozó láncolatát értjük alatta, amelyek élő vagy élettelen szereplőkkel történnek meg. Az időbeliség oly karakteres jellemvonásnak tekinthető, hogy többen egyenesen a narratíva egyik kritériumának tekintik. Seymour Chatman szerint a narratíva egyik sajátossága, hogy kettős időbeliség jellemzi: egyrészt beszélhetünk arról az időről, amennyi idő alatt befogadjuk (elolvassuk, megnézzük, meghallgatjuk) az adott elbeszélést (diskurzus ideje), másrészt létezik a narratív szövegben elbeszélt események ideje is (történet ideje). Éppen ezért a narratív szövegek belső rendje „krono-logikus”-nak mondható, szemben a nem-narratív szövegekkel, amelyek inkább logikus rendet követnek, ahol a diskurzus ideje irreleváns, mint például egy festmény esetében.²²⁰ Chatman tehát a festményeket és minden olyan vizuális alkotást, amelynek értelmezésével saját belátásunk szerinti mennyiségű időt töltünk, nem tart narratívának, viszont a filmet és a képregényt igen. Ezzel szemben a másik tábor azzal érvel, hogy bár az adott vizuális alkotás (festmény, grafika, szobor, installáció stb.) valóban egyetlen jelenetet ábrázol, mégis a megfelelő jelenet kiválasztása révén, a befogadó ismereteire alapozva megannyi történetmintát hív elő, amelynek segítségével az alkotás egy történet részeként dekódolható s ezáltal megérthetővé válik.²²¹ Chatman elgondolása azért sem tartható véleményünk szerint, mert egyrészt a narratív

²¹⁷ A különféle narratíva definíciókról lásd Abbott 2002: 12-24.

²¹⁸ vö. Arisztotelész 1992: 16. Arisztotelész szerint a teljes történet az, amelynek van kezdete, közepe és vége.

²¹⁹ A narratíva részei további alkotóelemekre bonthatók. A narratív diskurzus áll egyrészt az események sorrendjéből (szűzsé), valamint a stílusból, a történetet pedig maguk az események, valamint az entitások alkotják, akikkel az esemény megesik. Abbott 2002: 16-17.

²²⁰ Chatman 2006.

²²¹ Abbott 2002: 6-11.

szövegek esetében is változhat a diskurzus ideje a befogadó kedve szerint (félbehagyja, visszalapoz, vagy filmben visszateker stb.), másrészt a filmek és képregények alkotó elemeiket tekintve ugyanúgy statikus vizuális alkotások, mint például a festmények. Ezért úgy véljük, hogy az ilyen statikus, egyjelenetes művek esetében valójában történetet látunk, vagy legalábbis megkíséreljük bennük felfedezni a közvetíteni kívánt történetet. S bár ténylegesen csupán csak egy részletet kapunk belőle, a teljes történet végül is bennünk, a befogadóban áll össze, miként a verbális szövegek esetében is.²²² Következésképpen az elemzés során az egyjelenetes képeket és a képsorozatok²²³ egyaránt narratívának tekintettük.

A narratívakutatást elsősorban az irodalom- és nyelvtudomány körébe sorolhatjuk, amelynek módszerei azonban sikerrel alkalmazhatóak a katasztrófa-narratívák társadalom- és mentalitástörténeti kutatásainál is. A katasztrófák elbeszéléseivel több diszciplína is foglalkozik, de míg a pszichológia, a szociológia és a kulturális antropológia jobbra a jelen vagy a közelmúlt eseményeit rögzítő elbeszélésekre fókuszál, addig a társadalom- és bölcsészettudományok között – az irodalomtudományon kívül – egyedül a történettudomány vizsgálja a régmúlt katasztrófák narratíváit.²²⁴ Bár a történeti katasztrófakutatások száma szerencsére növekvő tendenciát mutat hazánkban, ennek ellenére a katasztrófa elbeszélések mindeddig kívül maradtak a történészek vizsgálódásainak körén, s felhasználásuk jobbra a történetek rekonstruálásához szükséges „tények” kinyerésére vagy pedig a korabeli szóhasználat és a mai szemmel nézve túldramatizált előadásmód illusztrálására korlátozódott. A nemzetközi kutatások azonban meggyőzően mutattak rá e források történeti szempontú elemzésének szükségességére, lehetőségeire és módszereire.²²⁵

Bár a narratívák irodalom- és nyelvtudományi elemzése is számos érdekességgel szolgálhat akár egy történész számára is, ettől most eltekintünk, és helyette – a dolgozat célkitűzését szem előtt tartva – az elbeszélések kultúratudományi s részben

²²² Az azonban mindenképp a több képből álló narratívák mellett szól, hogy ezek egyértelmű jelentést közvetítenek, míg az egy képből állóknál a jelentés többértelmű lehet. H. H. Price walesi filozófus megállapítását idézi Nyíri Kristóf. Nyíri 2003: 274.

²²³ Egymást követő képek sorozatát a néző hajlamos narratív kontextusban értelmezni különösen, ha a narrativitás alapfeltételei megvannak. Úgymint (1) a színek és formák nem változnak váratlanul a szövegből nem magyarázható módon, (2) részben ugyanazok a szereplők és tárgyak ismerhetők fel rajtuk és (3) az egyes jelenetekben mindig van olyan elem, amelyik egy előző vagy következő képben fellelhető elemre utal. Kibédi Varga 1998c: 159.

²²⁴ Bár a történeti klimatológia is használ történeti elbeszéléseket, de kizárólag a természeti esemény rekonstruálásának érdekében; megközelítésükben a katasztrófa társadalmi okaira és hatásaira elenyésző figyelem jut.

²²⁵ Favier – Granet-Abisset 2005; Folin – Preti 2015.

kommunikációelméleti vizsgálatára teszünk kísérletet. A nemzetközi kutatások eredményei alapján egyre világosabbá válik, hogy ezek az elbeszélések mindamelllett, hogy egy természeti csapás percepcióját rögzítették, többek pusztá lenyomatoknál: formálták és átformálták az emberek katasztrófa-képletét, továbbá az időhöz (a történelemhez) és a környezethez való viszonyukat. Kecsegtető gondolat, hogy hazai viszonylatban vizsgáljuk meg e három problémakört, talán idővel sor is kerül rá, most azonban, idő és hely hiányában csak az első téma, a katasztrófa-kép formálódása kerül terítékre.

A katasztrófák esetében megszokott sajtóvisszhang-kutatás gyakorlatát meghaladva az esemény kommunikálásából kiindulva a katasztrófa konstruálásának folyamatát kívánjuk bemutatni. Arra keressük a választ, hogy ezek a szöveges és vizuális források milyen céllal készültek (funkció), miféle üzenetet kívántak közvetíteni (tartalom), s ezt milyen módon tették (forma). Azt állítjuk ugyanis – más kutatók véleményével egybehangzóan²²⁶ – hogy a katasztrófák szociokulturális konstrukciók, amelyek csak részben a tapasztalatnak, részben viszont a közös kulturális konvencióknak és sztereotípiáknak megfelelően öltenek formát, s az elbeszélésmód áthagyományozódása révén folytonosság teremődik múlt és jelen között. A médiában megjelenő katasztrófakép pedig amelllett, hogy hatással van a katasztrófákról alkotott általános elképzeléseinkre, gondolkodásmódunk ily módon történő befolyásolása révén valóságpercepciónk is alakítja. Ebben a körkörös folyamatban kiemelkedő szerep jut a médiának és az abban megjelenő elbeszéléseknek,²²⁷ amelyek az események ok-okozati összefüggésbe helyezésével előre gyártott értelmezést kínálnak az adott természeti eseményről. Az elbeszélésekhez tehát két értelemben is szorosan kapcsolódik a konstruktív jelző. Egyrészt maguk is konstrukciók, másrészt pedig konstruálják a valóságot, jelen esetben a katasztrófát. Annak érdekében, hogy a kulturálisan determinált szöveg- és képalakító elemek elkülöníthetők legyenek az eseményspecifikus vonásoktól, elemzésünkben összevetettük az 1878. évi augusztusi miskolci és az 1879. évi szegedi árvíz kapcsán született verbális és vizuális narratívákat.

Amennyiben elfogadjuk e fentebbi állítás lehetőségét, azaz, hogy a katasztrófák konstruáltak, s ezt tesszük meg kiindulópontunknak, akkor elkerülhetetlen, hogy szót ejtsünk a narratívák valóságtartalmáról és a reprezentáció problematikájáról, vagyis arról, hogy ezek az elbeszélések hűen reprezentálták-e az árvizeket. Mint ahogyan arra már Nelson Goodman is felhívta a figyelmet, a hasonlóság nem elegendő feltétele a

²²⁶ Holm 2012; Trckova 2012; Tierney–Bevc–Kuligowski, 2006.

²²⁷ Egyesek egyenesen média által teremtett (*media-borne*) katasztrófákról beszélnek. Holm 2012; Tierney–Bevc–Kuligowski, 2006.

reprezentációnak. Bár Goodman a képek kapcsán értelmezte a reprezentáció fogalmát, ugyanúgy érvényesnek tartotta megállapítását a szövegre is, miszerint a reprezentáció akkor jön létre, ha a kép denotálja a tárgyat.²²⁸ Úgy vélte, hogy a reprezentáció maga egy kulturálisan meghatározott rendszert alkot, amely alapvetően befolyásolja valóságglátásunkat és ezzel realizmus-képünket. Mint mondta: „a realizmus szokás kérdése”.²²⁹ Később Frank Ankersmit mutatott rá Goodman elképzelésének gyenge pontjaira, ugyanakkor a hasonlóság lényegtelen voltát a reprezentálás folyamatában ő sem vonta kétségbe.²³⁰ Vagyis a reprezentáció nem azáltal jön létre, ha a képmás hasonlít az eredetire. Esetünkben a valódi kérdés nem az tehát, hogy hűen reprezentálták-e az elbeszélések az árvizet, hanem hogy mihez hűen, a valósághoz vagy a fejünkben élő képzetekhez hűen?

A formai és tartalmi elemek kiválasztásakor a narratívák egyszerre kívántak megfelelni a múlt hagyományainak (előképek), valamint a jelen elvárásainak (korstílus). Itt azonban többről van szó pusztán megfelelés-igénynél. Véleményünk szerint létezett egyfajta „forgatókönyv” arra vonatkozóan, hogy miként kell elbeszélni egy ilyen eseményt, amely nem csupán a tragédia megismeréséhez és megértéséhez, hanem feldolgozásához is segítséget kínált.²³¹ Az ismert verbális és vizuális szóképek és szerkesztési eljárások felhasználásával a szerzők könnyebben át tudták adni a katasztrófa lényegét az olvasóknak, akik a formai és tartalmi elemek dekódolása után megértették és magukévá tették az üzenetet. Emellett az események kontextusba helyezésével az elsőre értelmetlennek tűnő, a mindennapi élettől idegen, látszólag ok nélkül történt esemény értelmet nyert, s azáltal, hogy beépült az elbeszélés keretébe, a mindennapok valóságában is megtalálta a helyét és értelmét.

Ezen elméleti megfontolások alapján érdemes újragondolnunk az elbeszélések történeti forrásértékét, hiszen amennyiben beigazolódik, hogy ezek a szövegek és képek sokkal inkább alkalmasak a katasztrófákról alkotott elképzeléseink megragadására, mintsem az

²²⁸ Goodman 1982: 26-27.

²²⁹ Goodman 1982: 42.

²³⁰ Ankersmit a narratív szubsztancia fogalmának bevezetésében látja a megoldást, amely alatt azon egyedi kijelentések összességét érti, „melyek együttesen megtestesítik azt a múlt-reprezentációt, amelyet a szóban forgó történelmi elbeszélés megvalósít.” Ezen elgondolás alapján a történetírást inkább a művészetek, mintsem a tudományok közé sorolja, hiszen a festőhöz hasonlóan – mondja Ankersmit – a történész alkotása, a szöveg „olyan jelentéssel ruházza fel a valóságot, amellyel az nem rendelkezett”, és miként a festő válogat a megfesteni szándékozott valóságszeletek között, úgy válogat a történész a múlt állításai között, amelyekből végül létrehozza a maga kijelentés-sorozatát. Ankersmit 2003, vö. Arisztotelész 1992: 18.

²³¹ A szerencsétlenségekről szóló elbeszélések azáltal, hogy lehetővé teszik az esemény megértését, a közösségi történelem folyamatába való beillesztését, valamint megkönnyítik a tudás átadását a következő generációknak, hatékonyan járulnak hozzá a közösség rezilienssé válásához.

események rekonstruálására, (újra)vizsgálatuk sokkal nagyobb figyelmet és más megközelítést igényelne. Amikor tehát azt kérdezzük, hogy miként reprezentálták a vizsgált narratívák az árvizeket, nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy a valósággal összhangban tették-e azt, vagy sem. Bármennyi forrás is álljon rendelkezésünkre, a múlt teljes valóságát lehetetlen vállalkozás lenne visszaadni. Éppen ezért az elbeszélések valóság-hűsége csupán annyira lényeges a vizsgálat során, hogy megnézzük, találunk-e, és ha igen, hol és milyen mértékben találunk ellentmondást a rendelkezésre álló egyéb forrásokhoz képest. Ennek érdekében, a forrásadottságoknak megfelelően, bizonyos pontokon megkíséreljük összevetni a szövegek állításait más forrásokkal.

Az azonban már nem mellékes kérdés, hogy a kortársak hogyan reagáltak ezekre a narratívákra, elvárták-e, hogy a valóságnak megfelelően közvetítsék az árvizek eseményét? A reprezentáció sajátossága és a felvázolt hipotézis alapján ugyanis feltételezhetjük, hogy az árvíz-narratívák tartalmazhattak a valóságnak nem megfelelő kijelentéseket. Habár a narratívák alkotói valamelyest a saját üzenetüket kívánták kommunikálni, valószínűleg sokkal jobban igyekeztek az olvasóközönség elvárásainak megfelelni. Így a közönség valóság-igénye befolyásolhatta, hogy mit és hogyan mondtak el az elbeszéléseikben. A szövegek valóságtartalmára és az emberek valóságigényére az elemzést követően, a fejezet végén fogunk részletesebben kitérni.

1.2. Források és módszerek

Az elmondottakból lesűrűsítettük, hogy a vizuális és a verbális elbeszélések között valójában csak a megjelenítés eszközeiben és módjában fedezhetünk fel különbséget, lényegüket tekintve nem.²³² Ezért a sajtóban megjelent elbeszélések mellett – amelyek leginkább közrejátszottak a katasztrófa szociális konstrukciójának folyamatában – a vizsgálat tárgyát képezték az árvíz kapcsán kiadott kisnyomtatványokban, emlékalbumokban közölt beszámolók és elbeszélések,²³³ valamint azok a vizuális ábrázolások (többnyire grafikák és néhány fotográfia), amelyek a szövegekhez kapcsolódóan illusztrációként vagy éppen önálló közlésként a katasztrófát jelenítették meg. Ellenben nem kerültek be az elemzett szövegek közé azok a narratívák, amelyek nem a publikumnak készültek (például naplókban, visszaemlékezésekben szereplő elbeszélések),

²³² Bal 2009: 5.

²³³ Mindkét árvíz esetében a források kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy a sajtótermékek között egyaránt legyen országos és helyi heti- és napilap (kormánypárti és ellenzéki egyaránt), valamint visszaemlékező, összefoglaló jellegű narratív dokumentum is.

mivel ezek nem vettek részt a diskurzusban, az árvízkép közösségi formálásában, és ugyanezen oknál fogva maradtak ki a vizsgálatból az árvizek után időben később keletkezett egyéb vizuális ábrázolások is, mint például a domborművek, szobrok, vagy festmények.

Ismeretes, hogy a szegedi árvíz visszhangja többszörösen felülmúlta a miskolciét mind a megjelent szövegek számát, mind pedig az eseményre irányuló figyelem idejét illetően, melynek okait az árvizek eltérő lefolyásában, a két város megítélésének különbségeiben, valamint a történelmi körülményekben kereshetjük. A szegedi árvízzel kapcsolatos, sajtóban megjelent írások mennyisége oly jelentős, hogy teljes feldolgozásuk és elemzésük meghaladná a dolgozat kereteit. Miután azonban a kutatás középpontjában alapvetően az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz áll, és a szegedi árvízzel kapcsolatos narratívákat csupán az összehasonlítás kedvéért vontuk be a vizsgálatba, így ez utóbbiak bár töredékes mennyiségben, ugyanakkor lehetőleg reprezentatív válogatásban kerülnek bemutatásra.

Az újságcikkek alkotói közül kevés személy kiléte ismert, a többi dokumentum esetében azonban jobb a helyzet: szinte valamennyi aláírással jelent meg. Az ismert szerzőkről elmondható, hogy többnyire hasonló műveltségi háttérrel rendelkezettek, jártasak voltak a tollforgatásban, s rendszeresen publikáltak újságokban vagy más kiadványokban.²³⁴ Képzettségük és szakmai jártasságuk alapján tehát viszonylag homogén csoportot alkottak, ami a szövegek stílusán egyértelműen érződik. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek a szövegek sajtótermékek, melyek esetében olyan konszenzuson alapuló szabályok és szempontok határozzák meg azt, hogy miből és milyen formában lesz hír, amelyeket szerzőink minden bizonnyal jól ismertek.²³⁵

A képi ábrázolások esetében nem ilyen kedvező a helyzet. Többségük készítője megnevezése nélkül került közlésre, s csupán a nevesebb alkotók kiléte ismert. Ezek között szerepel Greguss Imre grafikus, aki Budapestről utazott Szegedre, hogy megörökítse az árvíz borzalmait, illetve Klösz György, aki előbb a Magyar Hírlap felkérésére látogatott el Miskolcra és Egerbe 1878-ban, majd pedig a következő évben Szegedre. A miskolci árvíz megörökítői között – Klöszt leszámítva – jobbára helyiek jeleskedtek: Herman Ottó rajzai

²³⁴ Bakay Nándor (1833–1902) szegedi kötélgyáros, közgazdasági szakíró, Eötvös Károly (1842–1916) politikus, ügyvéd, publicista, Gyöngyössy Sámuel (1833–1886) református lelkész, Gyulai Pál (1826–1909), irodalomtörténész, író, egyetemi tanár, Herman Ottó (1835–1914) természettudós, országgyűlési képviselő, Mikszáth Kálmán (1847–1910) író, újságíró, országgyűlési képviselő, Soltész Nagy Kálmán (1844–1905) ügyvéd, Miskolc polgármestere 1878–1901 között, Szendrei (Wagner) János (1857–1927) régész, történész, Törs Kálmán (1843–1892) hírlapíró, országgyűlési képviselő

²³⁵ A hírek szelekciós elveiről lásd Luhmann 2008: 38-46. és van Dijk 1988: 119-123; sematikus egységeiről pedig van Dijk 1988: 49.

és Szinay István fényképei jelentek meg a Vasárnapi Ujságban. A többi ábrázolás készítője ismeretlen.

Az elemzés során csak kisebb részben alkalmaztuk az irodalomtudomány narratívaelemzési eszköztárát,²³⁶ miután a vizsgálat alapvetően nem ilyen célból közelít a narratívákhoz. Nagyobb segítségét vettük viszont a kommunikációtudomány és a diskurzuselemzés elméleteinek és eredményeinek,²³⁷ de ugyancsak nagy hasznunkra voltak a katasztrófák kultúrtörténeti és kulturanropológiai elemzési módszerei is.²³⁸

2. A miskolci és a szegedi árvíz narratívái

A vizsgálat mindkét narratívacsoporthoz esetében három témakör mentén történt. Elsőként a narratívák lehetséges funkcióit mutatjuk be, majd ezt követi az elbeszélések műfaji formáinak ismertetése, végül pedig azokat a tartalmi elemeket vesszük sorra, amelyek több szövegben is előfordultak.

2.1.A funkció

Amennyiben feltételezzük, hogy ezek a dokumentumok nem, vagy nem csupán a valóság realiztikus lenyomataiként készültek, úgy arra is rákérdezhetünk, hogy milyen egyéb funkciót láttak el a pusztán információközvetítésén túl, s ezt milyen eszközök alkalmazása révén próbálták meg elérni? Az ellátott funkciók meghatározásával az is egyértelművé válik, hogy a kutatás szempontjából mire és mennyire megbízhatóan használhatóak fel ezek a szövegek és képek. Hat funkciót állapíthatunk meg a verbális és vizuális narratíváknál egyaránt: (1) információátadás, (2) értelmezés, (3) traumakezelés, (4) szórakoztatás, (5) részvét felkeltése, és végezetül (6) emlékéltetés. Valószínűleg éppen ebben az összetett, többszörös funkcióban keresendő a kifejezőmód évszázadokon átívelő áthagyományozódásának sikeressége is.

Elsőre úgy tűnhet, hogy az információ átadását, az esemény hírvéltetését tartották fő feladatuknak ezek a dokumentumok, különösen a szövegek.²³⁹ A miskolci csapásról már

²³⁶ A narratívák értelmezéséhez lásd például Bal 2009, Genette 1996, Ricoeur 1998, Barthes 1998, Danto 2003, White 1973.

²³⁷ van Dijk 1988, Jakusné Harnos 2002, Rose 2002.

²³⁸ Holm 2012, Trckova 2012.

²³⁹ A képek ugyanis csak pár nappal később, mintegy a szövegek kiegészítéseként jelentek meg az újságokban, így módon információértékük némileg csökkent, ugyanakkor ha önmagukban vizsgáljuk őket, szintén képesek betölteni az informálás funkcióját.

másnap közölt egy rövid táviratot az ország egyik legjelentősebb német nyelvű lapja, a Pester Lloyd. Ez a rövid szöveg tömören összefoglalja mindazt, ami történt, vagyis lényegében eleget tesz a hírközlés céljának. Akkor mi szükség volt a hosszabb terjedelmű, az árvizet egy történet keretében elbeszélő szövegekre? Pusztán a bővebb részletek miatt jelentették meg a narratívákat? Feltehetőleg ezek a rövid hírek, bármennyi részletet is közöltek, nem voltak képesek betölteni azokat a többletfunkciókat, amelyeket a narratívák igen, ezért volt szükséges ez utóbbiak publikálása.

Az esemény hírül adása nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezekben a szövegekben a valóságot mutatták be, vagyis azt, ami történt. Mint ahogyan arra Niklas Luhmann is figyelmeztet, a tömegművelés esetében a közlésre kiválasztott szövegeknél nem az számít, hogy igazak-e vagy sem az abban szereplő állítások, hanem hogy bírnak-e információértékkel.²⁴⁰ Ugyanakkor nem szabad átesni a ló túloldalára sem, hiszen egy teljes egészében fiktív történet nem érne el a célját, mert az olvasók egyszerűen nem hinnék el. Ezért „[a]z olvasót/nézőt olyan helyzetbe kell hozni – állítja Luhmann –, hogy igen gyorsan kialakuljon benne az elbeszéléshez illő, arra méretezett emlékezet; erre pedig csakis akkor van lehetőség, ha a képekben vagy szövegekben kellő mennyiségű, előtte is ismert részletet tárnak elé.”²⁴¹ Jerome Bruner szerint, aki egy másik irányból közelít a kérdéshez, a történetek esetében egy másfajta gondolkodásmód érvényesül, nevezetesen a narratív mód, amely szemben a paradigmatisz vagy logikai-tudományos móddal (ide tartozik például az érvelés) nem a történet igazságáról kíván elsősorban meggyőzni, hanem jelentéskeresésre ösztönzi az olvasót. Egy életszerű, de nem feltétlenül igaz történetből kiindulva az olvasó „újraírja” azt, s előzetes tudására építve létrehozza a saját virtuális szövegét.²⁴² Egyfelől tehát a szövegnek/képnek építenie kell a befogadó személy előzetes ismereteire, másrészt azért olyan elemeket is kell tartalmaznia, amelyek közvetlenül utalnak a valóságra. Roland Barthes ezt nevezi valóság-hatásnak.²⁴³ A forma és a tartalom vizsgálatakor látni fogjuk, hogy ezek a narratívák mindkét módszert szívesen alkalmazták

²⁴⁰ Luhmann 2008: 47.

²⁴¹ Luhmann 2008: 63.

²⁴² „Ahogyan olvasóink az olvasmányban előrehaladnak, kezdik megkonstruálni saját virtuális szövegüket, mintha térképek nélkül vágnának bele egy utazásba – s mégis rendelkezésükre áll térképek egy készlete, mely *esetleg* tartalmazhat iránymutatásokat, s mindamellett sok mindent tudnak az utazásokról és a térképkészítésről. Egy új terepről szerzett első benyomásaik persze azokon a régebbi utazásokon alapulnak, amelyeket már megtettek. Idővel az új utazás a saját jogán létező dologgá lesz, még ha kezdeti körvonalai a múltból fakadtak is.” Bruner 2001: 27-57; 50. (Kiemelés az eredetiben – BÉ)

²⁴³ Barthes szerint az apró, a történet szemszögéből jelentéktelen részletek segítenek elhíttetni az olvasóval a történet valóságát. Barthes 1975.

annak érdekében, hogy az olvasóknak/nézőknek kellően meggyőző módon átadassák az üzenetet.

A narratívák funkcionális szerepei között kiemelkedő jelentőséggel bír az értelmezés, a magyarázatkeresés és -találás. Csakis elbeszélésbe foglalva vagyunk képesek felfedni egy esemény előzményeit és következményeit, vagyis az ok-okozati összefüggés feltárásával értelmezni azt. Ez a funkció különösen fontos egy olyan esemény tekintetében, mint amilyen egy természeti szerencsétlenség, amely általános vélekedés szerint extrém, abnormális jellegénél fogva kívül esik a hétköznapi tapasztalat terén. Ezzel a hirtelen, váratlanul, látszólag minden előzmény nélkül az életünkbe betörő idegenséggel nem tudunk mit kezdeni. Amíg nem sikerül helyet találni neki az életünkben, amíg nem történik meg az integrálás, addig a „normális”, „mindennapi élet” folyama megszakad, egy időre felfüggesztődik, s helyét átveszi az abnormális. Az elbeszélések úgy segítenek visszaállítani a rendet a káosz helyett, hogy ezt a semmiből jövő eseményt elhelyezik a hétköznapiok láncolatában, értelmet tulajdonítva neki ezáltal.

Az értelmezési keret megteremtésében kiemelkedő fontosságuk van a katasztrófákról alkotott előzetes, többnyire sztereotípiákra és általánosságokra épülő elképzeléseinknek. Isak Winkel Holm a katasztrófák kulturális elemzésekor összegyűjtötte a leggyakoribb értelmezési módokat. Ezek alapján a katasztrófa értelmeződhet a fenséges, a trauma, a vészhelyzet, a kockázat, az egyensúlyhiány, az apokalipszis, az álruhában megjelenő áldás, vagy a teodicea kognitív sémájának keretében.²⁴⁴ Az értelmezést befolyásoló toposzokról, az ún. katasztrófa mítoszokról az elbeszélések tartalmi ismertetésénél lesz részletesebben szó.

Az értelmezés elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy megbirkózzunk az eseménnyel, képesek legyünk feldolgozni azt a traumát, amelyet a katasztrófa okozott. A pszichológiai traumakezelés folyamatában fontos szerepet töltenek be az elbeszélések vagy úgy, hogy a traumatizált személy maga írja le/mondja el az átélt traumát, vagy pedig úgy, hogy egy valaki más által létrehozott koherens történetet és értelmezést magáévá tesz.²⁴⁵ A verbális narratíva gyógyulásban betöltött szerepe kiemelt fontossággal bír, mivel a traumatikus emlékezet jellegéből következően a traumán átesett egyén nem képes a történeteket szavakban, rendezett formában visszaadni, csupán élénk érzetekben és képekben minden

²⁴⁴ Holm 2012: 24-27.

²⁴⁵ Pintér 2014: 67.

kontextus nélkül.²⁴⁶ Az elbeszélés segítségével a traumát kiváltó esemény nemcsak értelmet, hanem helyet is nyer az egyén élettörténetében. Az ismételt felidézés, majd az ezt követő felejtés révén a traumatikus élmény az állandó jelenvalóságból a múlt részévé, vagyis tapasztalattá válik, amit javunkra fordíthatunk azáltal, hogy tanulunk belőle.²⁴⁷

A trauma-narratívumokban szereplő fiktív elemek pozitív hatással vannak a gyógyulásra azáltal, hogy a fantázia segítségével olyan veszélyes és fájdalmas helyzetekbe juttatják az egyént, amelyekben biztonságos körülmények között (hiszen valójában nem eshet bántódása) idézheti fel a traumatikus eseményt. „A valóságtól eltérő fantáziának az is a szerepe ezekben a történetekben – mondja Császi Lajos a sci-fi-k kapcsán, melyek számos rokon vonást mutatnak a katasztrófa-narratívákkal²⁴⁸ –, hogy szórakoztató módon ne csak elképzelhetővé tegye a hétköznapiól annyira eltérő eseményeket, de közömbösítse is a borzalmakat.”²⁴⁹ Ugyanez a védekező mechanizmus jelenik meg akkor, amikor napjainkban szemtanúk próbálják meg elmesélni azt, ami velük történt, vagy amit láttak. Elbeszéléseikben gyakorta említik, hogy „olyan volt, mintha egy filmben lennék” vagy „filmet néznék” ezáltal távolítva el maguktól a valóság borzalmát. De a szerencsétlenségekkel kapcsolatos viccek is hasonló funkciót töltenek be. „Mivel a fikció kellemesebb környezetnek tetszik, mint az élet, igyekszünk úgy olvasni az életet, mintha fikció volna.” – jegyzi meg Umberto Eco.²⁵⁰

Következésképpen valamennyi, fiktív elemeket is alkalmazó műfaj jó eséllyel felhasználható a traumakezelés során. Ugyanakkor fennáll annak a veszélye, hogy maga az olvasó/néző is traumatizálódik az olvasott történetek vagy a látott képek által. Menyhért Anna szerint erre akkor van esély, ha az olvasónak nincsen olyan tapasztalata vagy kulturális tudása, amelyek révén ezeket a saját történetéhez tudja illeszteni.²⁵¹ Ez szerencsére a katasztrófák esetében ritkán következik be, hiszen ha személyes tapasztalata nincs is mindenkinek, kulturális tudása biztosan van.

²⁴⁶Pintér 2014: 41. A traumatikus emlékezet sajátos működésének feltételezett oka lehet, hogy a normális befogadókapacitást meghaladó inger hatására a szimpatikus idegrendszer túlgerjed, s az emlék nyelvi kódolása inaktíválódik átadva helyét a csecsemő- és kisgyermekkorban jellemző szenzoros és ikonikus rögzítésnek. Menyhért 2008: 25-26.

²⁴⁷ Pintér 2014. 32-84.

²⁴⁸ A katasztrófa narratívák sok hasonlóságot mutatnak a fantasztikus irodalommal is, ahol a kiindulási helyzet szintén a hétköznapi, jól ismert világunk, amelyben bekövetkezik egy titokzatos, lehetetlennek vélt, megmagyarázhatatlan esemény. A fantasztikum érzését az a bizonytalanság adja, amely a jelenség megértését lehetővé tevő magasabb szintű tudás megismerése előtt járja át az olvasót. Maár 2001: 20.

²⁴⁹ Császi 2002: 183.

²⁵⁰ Eco 2002: 169.

²⁵¹ Menyhért 2008: 28. Pintér ennél továbbmegy, amikor azt állítja, hogy a trauma nemcsak közvetíthető, hanem a közvetlen vagy közvetett érintkezés révén maga az átélő is részesül a trauma lényegéből. „A tapasztalatban azzá válok ugyanis, amivel érintkezem.” Pintér 2014: 81-82.

Míg a traumán átesett személyek számára a történetek felidézése és némiképp eltűlése terápiás hatással bír, másoknak, akik szerencsére nem tapasztalták meg az eseményt, a katasztrófa-narratívák a szórakozás lehetőségét nyújtják. A módszer mindkét esetben azonos: egy olyan történetet kínálnak fel, amelybe az olvasó vagy a néző belehelyezkedhet és átélheti annak valamennyi borzalmát anélkül, hogy ténylegesen veszélybe kerülne a biztonsága. Ezek az elbeszélések különösen két műfaji elemmel, a fenséges és a katarzis élményével képesek egyszerre gyógyítani és szórakoztatni.

A fenséges,²⁵² amely a szép fogalmával szemben új esztétikai ideálként jelenik meg a romantika idején, annak másik jellemző műfaji elemével, a katarzissal²⁵³ együtt nem csupán az olvasók esztétikai szórakoztatását szolgálták, hanem érzelmi vonatkozásaiknak köszönhetően a traumakezelésben is lényeges szerepet tölthetnek be. Ezen esztétikai tapasztalatok révén ugyanis az olvasó oly módon kerül kapcsolatba a veszélyes, ijesztő és fájdalmas eseménnyel, hogy valójában biztonságban érezheti magát. Jóllehet csupán képzelete segítségével éli (újra) át a traumatikus eseményt, de az ily módon megszelídített, „imitált” körülmények között kiváltott megrendülés és iszonyat²⁵⁴ felforgató erejénél fogva pozitív módon képes hatni a traumatizált személy gyógyulására, aki ennek eredményeképpen a traumatikus élményt tapasztalattá tudja alakítani.²⁵⁵ A fenséges és a katarzis tapasztalatán keresztül a közvetett módon átélt félelem, melyet a feje tetejére fordult, biztonságát veszített világ közepette szeretteink és saját magunk elvesztése okán érzünk, megszelídül, de maga az élmény képes arra, hogy változást indítson el bennünk.²⁵⁶ Itt ugyanúgy az eltávolítás módszere segíti a trauma kezelését, mint a viccek esetében. Ezekről a tartalmi elemeknél részletesebben lesz szó.

²⁵² Edmund Burke a fenséges fogalmát a következőképpen határozza meg: „bármilyen, ami így vagy úgy felkelti a fájdalom és a veszély ideáját, vagyis bármilyen, ami valamiképpen rettenetes, vagy rettenetes dolgokkal kapcsolatos, vagy a rettenethez hasonlóan működik, a *fenséges* forrásául szolgál, vagyis létrehozza a legerősebb érzést, amelyre az elme képes lehet.” Burke 2003: 44. (Kiemelés az eredetiben – B.É.)

²⁵³ Arisztotelész a tragédiával kapcsolatban beszél a katarzis, vagyis a megszabadulás érzéséről. „A tragédia tehát komoly, befejezett és meghatározott terjedelmű cselekmény utánzása, megízesített nyelvezettel, amelynek egyes elemei külön-külön kerülnek alkalmazásra az egyes részekben; a szereplők cselekedeteivel – nem pedig elbeszélés útján –, a részvét és a félelem felkeltése által éri el az ilyenfajta szenvedélyektől való megszabadulást.” Arisztotelész 1992: 12-13.

²⁵⁴ Az iszonyat szintén gyakran előforduló eleme a katasztrófa-narratíváknak, amely a fenségeshez hasonló folyamatot képes elindítani, azzal a többlettel, hogy elsősorban olyan eseményekhez kapcsolódik, amelyeket soha sem szabad elfelejtenünk. Ricoeur szerint az iszonyat sajátos individualizációs funkciót tölt be azért, hogy összehasonlíthatatlanná tesz. Szerinte – miként a fenséges esetében is – a fikció képes arra, hogy feloldja az iszonyattól elborzadt nézőt/elbeszélőt. Bár Ricoeur elsősorban a holokauszt irodalomhoz köti az iszonyat fogalmát, de a holokauszt- és katasztrófanarratívák között fennálló hasonlóság alapján, ez utóbbiak esetében is érvényesek kijelentései. Ricoeur 1999: 364-366.

²⁵⁵ Pintér 2014: 54.

²⁵⁶ Pintér 2014: 60.

Az eddig tárgyalt funkciók mellett, amelyek többnyire a passzív befogadásra épültek, az elbeszélések aktív cselekvésre is buzdítottak: segítségnyújtásra, adománygyűjtésre szólítottak fel. Erre az időszakra bevett gyakorlattá vált az újságokon keresztüli adománygyűjtés a különféle szerencsétlenségeken átesett közösségek számára. Bár a kormányzat maga is küldött adományokat a bajbajutott településeknek, valamint segítségnyújtásra szólította fel – nem kötelező, de erősen ajánlott jelleggel – az ország valamennyi vármegyéjét, a sajtón keresztül szerveződő jótékonyági előadások és gyűjtések révén ugyancsak jelentős nagyságú összegek folytak be. Ennek, és természetesen a dráma hangsúlyozása érdekében, az elbeszélések részletesen kitértek a pusztítás leírására, s a katasztrófa előtti és utáni állapot között feszülő éles kontraszt kihangsúlyozásával próbálták az olvasók emberi és hazafias érzelmeire hatni. A képek igencsak jó szolgálatot tettek e nemes cél elérése érdekében.

A bajba jutott közösség irányába megnyilvánuló szolidaritás a nemzeti összetartozás érzését is felélénkítette. A segítségnyújtás érdekében átmenetileg háttérbe szorultak az egyes területek, nemzetiségek között feszülő ellentétek. Christian Pfister arra hívja fel a figyelmet a svájci nemzetépítésről szóló tanulmányában, hogy a természeti katasztrófák kiváló alkalmat jelentettek a szimbolikus politizálásra, amely által a politikai vezetők megerősíthették és kiterjeszthették az általuk vallott értékeket és nézeteket.²⁵⁷ A rendkívüli körülmények közepette az uralkodó/miniszterelnök feladata volt, hogy értelmezze és kezelje a helyzetet, összetartsa a közösséget, valamint támogatásáról biztosítsa a bajbajutottakat. Amennyiben e téren sikerrel járt el, úgy hatalma és vezetői legitimitása megerősítést nyert. A későbbiekben a narratívákban megtalálható tartalmi elemek kapcsán még visszatérünk erre a kérdésre.

Végezetül pedig arról is szót kell ejtenünk, hogy ezek az elbeszélések bár nem kimondott szándékkal, de végül is emléket állítottak a katasztrófáknak. Az újságokban és emlékkönyvekben megjelent elbeszélések tekinthetők ugyanis az esemény legelső történeti megörökítésének, amelyek mind a mai napig a helytörténeti kutatások alapjait képezik. Ráadásul – általánosságban véve – egy katasztrófa okán, olyan forráscsoportok jöhetnek létre, amelyek az extrém helyzet nélkül valószínűleg nem készültek volna el. Például Miskolc esetében biztosan nem készítettek volna fényképeket magáról a városról, ha az árvíz nem történik meg, hiszen a fényképezési eljárás akkoriban túlságosan is költséges volt ahhoz, hogy egy puszta városbemutató jövöbeli bevételei fedezték volna a

²⁵⁷ Pfister 2008: 120-121.

kiadásokat. Vagyis az árvízkor készített fényképeket tekinthetjük a városról készült legelső fotográfiáknak.²⁵⁸

A narratívák azonban nem csupán az esemény emlékét őrizték meg, hanem a katasztrófahelyzetben követendőként és tiltottként bemutatott cselekvés- és magatartásmintákat is, amelyek a bekövetkezett tragédiák „okainak” ismertetésével együtt figyelmeztetésül és tanulságul szolgálhattak a későbbi nemzedékek számára.

2.2. A forma

Mieke Bal definíciója szerint a narratíváknak számos megnyilvánulási módja lehet.²⁵⁹ A következőkben azokat az elbeszélésformákat vesszük sorra, amelyek az árvizek kapcsán leginkább elterjedtek voltak.

Verbális narratívák

Amikor verbális elbeszélésekről van szó, alapvetően epikai alkotásokra – mítoszokra, mesékre, novellákra, regényekre stb. – gondolunk, de a narratív funkció betöltésére ugyanúgy alkalmasak lehetnek a lírai és drámai műfajok is. Eszerint – elviekben – az árvíz története elbeszélhető például versben, dalban, novellában, regényben, anekdotában, viccben, vagy éppen tragédiában. Hogy ezek közül egy-egy korban melyek voltak a legjellemzőbbek, az nemcsak a kor embereinek preferenciáitól függött, hanem kapcsolatban volt némileg a katasztrófákról, s közvetett módon a természetről vallott vélekedésekkel is. Továbbá, hogy az adott műfajon belül milyen elbeszélésmódot alkalmazott a szerző, abban személyes intenciói mellett meghatározott szerepet játszott a hagyománykövetés, vagyis az évszázadok alatt formálódó katasztrófa-elbeszélés formáinak átvétele. Az elemzés pontossága érdekében érdemes röviden kitérnünk narratíváink történeti előzményeire is, melyek mintául szolgálhattak a későbbiekben.

²⁵⁸ A katasztrófa-fotográfiák történeti forrásértékéről lásd Bodovics 2018.

²⁵⁹ Mieke Bal értelmezésében a narratív szöveg (*narrative text*) egy befejezett, jelekből álló strukturált egész. A jelek lehetnek nyelvi egységek (szavak, mondatok), de akár képfelvételek, festett pontok, vonalak vagy foltok. A befejezettség csupán annyit jelent, hogy minden „szövegnek” kell, hogy legyen egy első és egy utolsó szava, filmkockája vagy képerete. A formától függetlenül minden narratív szövegre három dolog jellemző. A narratív szövegben az alany (*agent, subject*) a címzett számára egy történetet közvetít egy meghatározott közvetítő eszköz segítségével (nyelv, kép, hang, épület stb.). A történet a narratív szöveg tartalma, amely a fabulát megjeleníti. A fabula pedig nem más, mint logikailag és kronologikusan összekapcsolódó események sorozata, amelyet a szereplők okoznak vagy élnek át. Bal 2009:5.

A francia irodalomprofesszor, Françoise Lavocat kutatásai az első társadalmi értelemben is katasztrófának tekintett természeti csapásról, az 1755. évi liszaboni földrengésről számos érdekes eredménnyel járultak hozzá a katasztrófanarratívák elemzési szempontrendszeréhez. A földrengés elbeszélésekre gyakorolt hatásának kiküszöbölése érdekében 1755 előtti szövegeket vizsgálva arra mutatott rá, hogy 1630 körül, a barokk regény kibontakozásával egy időben, a katasztrófa narratívákkal kapcsolatban radikális változás állt be. Míg a 11-14. század közötti egyházi forrásokban kevés utalást találunk katasztrófákra, addig a reneszánsz idején, de főleg a 17. század elejétől kezdve a természeti csapások feljegyzése egyre szaporodik, amely az ilyen típusú események felértékelődésére utal. Tézise szerint a percepcióban bekövetkező változás a történetmesélés új módjainak megjelenéséhez vezetett. Lavocat az elbeszélésekben három alapvető elbeszélésmódot mutatott ki, amelyek szoros összefüggésben állnak a tapasztalat különböző formáival.²⁶⁰ Ezek az allegória, az anekdota, és a történet (*history proper*).

Az allegorikus elbeszélésmód tekinthető a legrégebbinek (a középkorra datálható), míg az anekdotikus, illetve a történeti elbeszélések csak a 17. század kezdetétől virágoznak fel, amikor az allegorikus elbeszélések veszítenek népszerűségükből, s a tényszerűség fontossága felértékelődik.²⁶¹ Lavocat szerint a történeti elbeszélésmód tette lehetővé, hogy a katasztrófa önmaga jogán, eseményként reprezentálódjon a szövegekben, nem pedig mint egy másik eseményre utaló jel vagy metafora. A narratíva révén vált olyan eseménnyé, amely az elkövetkező nemzedékek szemében is emlékezésre méltó.²⁶² Ezek az elbeszélésmódok nem mindig tiszta formában jelennek meg, hanem gyakran keverednek a későbbi művekben, különösen a fikciós elbeszélésekben.²⁶³ Ez narratíváink esetében is megfigyelhető, ahol az alapvető elbeszélésmód történeti, mindazonáltal előfordulnak bennük allegorikus és/vagy anekdotikus megközelítésmódra utaló részletek is. Allegorikus szemléletmódra példaként említhetjük, hogy az árvíz valamilyen elkövetett bűnre adott reakcióként, büntetésként értelmeződik, melyet az özönvízre tett utalások csak tovább erősítenek. Az allegória nyoma nem túl markáns, egy-egy szónál többet nem is nagyon találunk, de ez is elegendő ahhoz, hogy másodlagos jelentést hívjon elő az olvasóból.

²⁶⁰ Lavocat Koselleck nyomán alkotja meg kategóriáit, aki a történetírásban megjelenő háromféle narratíva-mintát a tapasztalat egy-egy módjához kapcsolta. Ezek az „eredeti tapasztalat” (meglepetés), a „felhalmozódó tapasztalat”, és az ismétlés. Erről magyarul lásd Hornyák 2013: 224.

²⁶¹ Lavocat 2012: 258.

²⁶² Lavocat 2012: 257.

²⁶³ A történeti elbeszélésmód gyakorta párosul allegorikus (barokk regények), vagy anekdotikus (18. sz. eleje) elbeszélésmóddal.

Az allegória szerepe nem merül ki a magyarázatadásban, vagyis hogy az árvíz egy korábban elkövetett bűnre adott válaszreakció lenne, hanem az asszociáció révén reményt is kínál: bár az özönvíz Isten büntetése volt az emberi bűnökre, s mindent, ami rossz volt eltörölt a Föld színéről, a víz elvonultával azonban újrakezdődik az élet, ami jobb, erkölcsileg tisztább, mint a korábbi volt. Azonban nemcsak az özönvíz jelenik meg mint az újrakezdés metaforája, maga a katasztrófa fogalma is magában foglalja a változás, a jobb élet lehetőségét. Jörg Trempler egyenesen a katasztrófa leglényegibb vonásának tartja azt a visszafordíthatatlan fordulatot, amelyet az esemény előidéz, amellyel a régi és új élet/világ között egy radikális törést, cezúrát hoz létre.²⁶⁴ Tehát már a katasztrófa szó említése elegendő ahhoz, hogy ugyanazokhoz a konnotációkhoz vezesse el az olvasót, mint a vízözön vagy éppen Atlantisz metaforája.²⁶⁵

Bizonyos értelemben a korábbi szerencsétlenségekre történő utalások is ily módon allegorikus funkciót töltenek be. Amikor tehát a lisszaboni földrengés vagy Pompeii, vagy éppen az 1838-as pest-budai árvíz említődik a szövegekben, amellet, hogy valamelyest az éppen bemutatandó esemény nagyságát és jelentőségét próbálják érzékeltetni a szerzők, magára a katasztrófa pusztító-teremtő jellegére is utalni kívánnak.

A miskolci és szegedi árvíznarratívákban sokkal több példát találunk az anekdotikus elemek alkalmazására, mint allegorikusra. Ennek talán éppen az az oka, amit Lavocat is állít, vagyis hogy a 18. századra az allegorikus elbeszélésmód veszített jelentőségéből, s a katasztrófák már nem pusztán a későbbi szerencsétlenségek előjelei, hanem önmagukban is megörökítésre méltó történeti eseményekké váltak. De az anekdoták népszerűsége mellett szól az is, hogy az ilyen típusú elbeszélések, „mikronarratívák”,²⁶⁶ az egyéni sorsok bemutatásán keresztül próbáltak általános érvényű mondanivalót közvetíteni. Az önmagukban is érdekes egyedi esetekkel és azok szereplőivel az olvasók könnyedén azonosulhattak és okulhattak a történetekből. Az árvíz után keletkezett ponyvák számos ilyen anekdotikus történetet közöltek csekély valóságtartalommal, de a történeti elbeszéléseken belül is sokszor találkozunk illusztratív jellegű anekdotikus betétekkel.

²⁶⁴ Trempler 2013: 205.

²⁶⁵ Talán azt hihetnénk, hogy a szerzők ugyanúgy dobálózta a katasztrófa kifejezéssel, mint ahogyan az a mai médiában megfigyelhető, de ez nem így van. Nem minden természeti szerencsétlenség érdemelte ki a katasztrófa „megtisztelő” címét. Míg az 1838-as, 1878-as és 1879-es árvíz egyértelműen katasztrófa volt a kortársak szemében, addig az 1875-ös és 1876-os árvíz nem. Egy, a különböző természeti csapások sajtóvisszhangját vizsgáló kutatás közelebb vihetne minket a 19. század emberének katasztrófádefiníciójához.

²⁶⁶ Lavocat 2012: 263.

Mivel az anekdoták a katasztrófa szinekdochéiként értelmezhetők – állítja Lavocat –, hangsúlyosan jelenik meg bennük az elbeszélés patetikus és szentimentális aspektusa.²⁶⁷

Ezek a történetek gyakorta a katasztrófahelyzetben tipikusnak gondolt viselkedésmódokat mutatják be, ahol a jócselekedet, a válsághelyzetben elvárt viselkedés természetesen elnyeri jutalmát, míg a közösségi normák szerint elítélendő magatartás súlyos büntetést érdemel, akár csak a mesékben.

Egy további, a katasztrófanarratívák elbeszélésmódjában beállt változásra hívja fel a figyelmet a svájci kutató, François Walter. Véleménye szerint a lisszaboni földrengés után az elbeszélések kerete is alapvetően megváltozott a korábbiakhoz képest azáltal, hogy középpontjukban már nem elsősorban a közösségek, hanem az egyes ember és a tomboló természet összecsapása áll. Ráadásul az isteni büntetés képzete a katasztrófák ontológiai magyarázatában egyre inkább háttérbe került, miként azt Lavocat is hangsúlyozza.²⁶⁸ Ez a megállapítás némileg a vizsgált narratívák esetében is megfigyelhető, hiszen alig van utalás arra, hogy az árvizeket Isten büntetésként mérte volna a városok lakosságára. Helyette sokkal inkább a Természet az, amely megelégtelve az ember környezetszabályozó és – romboló tevékenységét az árvíz képében mutatja meg felsőbbbbségét és erejét az emberrel szemben.

A bemutatott elbeszélésmódok az elbeszélésekben általánosan előforduló kulturális jellemvonásnak tekinthetők, amelyek az embernek az időhöz, a történelemhez, az eseményhez fűződő kapcsolatában bekövetkezett változás eredményeként jelentek meg a 17. század kezdetétől. Vizsgált időszakunkra minden bizonnyal már szervesen beépültek az újságírók, írok, politikusok eszköztárába. Azonban érdemes olyan konkrét előképet is szemügyre vennünk, amely időben sokkal közelebb állt az elbeszélendő árvizekhez, s amely mintául szolgálhatott a szerzők számára, s hatással lehetett a formai és tartalmi elemekre. Ilyen előkép lehetett az 1838-as pest-budai árvíz, amely a vizsgált árvizeket megelőzően a legjelentősebbnek számított a magyar történelemben.²⁶⁹

A miskolci árvíz előtt éppen negyven évvel bekövetkező árvíz minden bizonnyal mély nyomot hagyott hátra nem csupán Pest-Buda városképén, hanem az emberek lelkében is. A víz 151 ember halálát okozta, s romba döntötte a főváros jelentős részét. A pusztítás azonban nemcsak emberéletben és anyagiakban öltött testet; több volt ez egy egyszerű

²⁶⁷ Lavocat 2012: 265.

²⁶⁸ Hermann 2015: 255.

²⁶⁹ Bár az 1838-as árvírről társadalom- és gazdaságtörténeti szempontú tanulmányok is készültek, azonban az esettel kapcsolatban született narratívák elemzése mindeddig nem került a történészek érdeklődésének terébe. Az árvizet feldolgozó tanulmánykötetben (Faragó 1988a) csupán néhány napló- és visszaemlékezés-részletet olvashatunk mindenféle elemzés nélkül.

katasztrófánál. Hermann Zoltán szerint szimbolikus jelentősége volt annak, hogy éppen a fejlődésnek indult, a reformkor eszméit magáévá tevő és hirdető Pestet és Budát érte a súlyos csapás.²⁷⁰ Ez a katasztrófa bár egy várost ért, egy ország ügyévé vált. „A káosz természeti erői elleni összefogás [...] mitikus feladattá lett. Egy modern nemzet-fogalom megjelenésével kecsegtető mítosszá. Utóbb, hogy éppen az 1838-i katasztrófa tizedik évfordulójára esett 1848. március 15., méginkább a nemzeti reformeszmé, a remények és csalódások napjaiként emlékezett az utókor az árvíz napjaira.”²⁷¹ A pest-budai árvíz jelentős mennyiségű dokumentációt hagyott maga után: publicisztikai írások, naplóbejegyzések, visszaemlékezések, utalások novellákban és regényekben, grafikák, festmények, emlékalbumok stb., amelyek révén nemcsak az árvíz emléke élt tovább, hanem az elbeszélésmód is. A kollektív emlékezet részévé vált, egy olyan nemzeti tragédiává, amelynek emlékét legfeljebb 1848 tudta elhalványítani.

Bár csak kevés utalás van rá, feltételezhetjük, hogy a miskolci és a szegedi árvíz elbeszélései akarva-akaratlanul is átemeltek néhányat a mintakép kifejezéstárából. Már csak azért is, mert szoros párhuzam érzékelhető a pest-budai és a szegedi árvíz között. Az 1879-es árvíz, hasonlóan az előzőhöz, mint nemzeti tragédia jelent meg az újságok lapjain. Ennek oka a lefolyás módjában és a következményekben mutatkozó egyezésekben keresendő. Mindkét árvíz hosszas felvezetés után, több nappal az első figyelmeztető jeleket követően, ugyanabban a hónapban (!) következett be. Már-már biztosra vették a megmenekülést, amikor is egy hirtelen előálló szerencsétlen fordulat hatására bekövetkezett a tragédia. Az előtér mértéke mindkét városban nem várt méreteket öltött, olyan területek is víz alá kerültek, amelyekre egyáltalán nem számítottak. Az is közös vonás az elbeszélésekben, hogy Pest-Budán és Szegeden is a vész közelsége ellenére a városvezetés kevéssé, a lakosság pedig egyáltalán nem volt felkészülve a menekülésre, a mentésre.

Ha a pusztítás nagyságát nézzük, az összedőlt házak tekintetében a szegedi katasztrófa felülmúlta a fővárosit: az előbbinél az épületek több mint 90%-a összedőlt, vagy erősen megrongálódott,²⁷² míg Pest-Budán ennek aránya (Óbudát, Budát és Pestet egybevéve) 34% körül volt.²⁷³ Viszont a halottak tekintetében meglepő a hasonlóság: mindkét

²⁷⁰ Hermann 2015: 234.

²⁷¹ Hermann 2015: 234.

²⁷² Az összedőlt házak arányát illetően eltérő vélemények vannak attól függően, hogy ki mennyit számolt az árvíz előtt és után. Lechner Lajos szerint 5724 házból mindössze 265 maradt meg (95%-os pusztulás), míg Reizner János 5595 épületről tudott az árvíz előtt, amelyből 414 maradt épen (93%). Gaál 1991: 148-149.

²⁷³ Faragó 1988b: 45. Faragó figyelmeztet a korabeli sajtóban észlelhető pontatlanságokra a károokra vonatkozó adatokkal kapcsolatban, s egy általa megbízhatóbbnak vélt forrás alapján közli saját számításait.

városban 150 körülire tették az elhunytak számát.²⁷⁴ Az árvizet mindkét esetben jelentős nemzetközi összefogás követte a károsultak megsegítése érdekében, s a kormányzat/az uralkodó is elkötelezett volt az újjáépítés iránt. Véleményünk szerint a bemutatott számos hasonlóság miatt a Szegeden történtek kimondatlanul is a 41 évvel ezelőtti katasztrófa emlékét idézhették fel a kortársakban, s talán a Szegedet ért csapás utáni mélységes fájdalom és felháborodás hátterében némileg az ismételten megtörtént tragédia keserű megtapasztalása állhatott. A terjedelmi korlátok miatt sajnos nem térhetünk ki részletesen az 1838-as árvíz narratíváira, ezért a megfelelő helyeken, elsősorban a vizuális narratívák elemzésekor egy-egy példát hozva fogunk csupán utalni rá.

Vizuális narratívák

A verbális és vizuális narratívák különválasztása csupán az ismertetés és az elemzés könnyebbé tételének érdekében történik; a valóságban az elbeszéléseknek ez a két formája szorosan összekapcsolódik, mondhatjuk, egymástól elválaszthatatlan. A képek ugyanis nem közvetlenül mesélnek, hanem mindig valamilyen szövegre utalnak, amelyek lehetnek írottak (sajtó cikk) vagy szóbeliek (kollektív emlékezet). A vizsgált esetekben a bemutatásra kerülő képek az újságok és emlékkönyvek lapjain mindig valamilyen nyomtatott szöveghez kapcsolódóan jelentek meg, vagyis egyrésről a szövegek illusztrációiként értelmezhetők. Másrésről ugyanakkor önálló alkotások is, amelyek a szövegtől függetlenül önmagukban is képesek betölteni narratív funkciót.

Attól kezdve, hogy a nyomdai technikák egyre kifinomultabb és költséghatékonyabb módon tették lehetővé a képek megjelenítését, a kép mindinkább meghatározó szerepet töltött be a szöveggel szemben az információközlés terén. Ebben a folyamatban az a vélekedés is szerepet játszott, hogy a kép sokkal inkább képes a valóság megjelenítésére, mint a szöveg („egy kép többet mond ezer szónál”), vagyis a kép és a leképzett valóság között sokkal kisebb a szemiotikai távolság, mint a szó és a szó által ábrázolt valóság között.²⁷⁵ A képek előtérbe kerülésével az olvasás módja is részben átalakult.²⁷⁶

²⁷⁴ Faragó szerint a hivatalosan megállapított 151 főnél sokkal többen eshettek áldozatul az árvíznek, különösképpen, ha az árvíz következményeiben (különféle megbetegedésekben) elhunytakat is hozzájuk vesszük. Faragó 1988b: 20-21.

²⁷⁵ Kibédi Varga 1998b: 78.

²⁷⁶ A képek szöveg közti megjelenése eredményeként az intenzív olvasási módot (ugyanazon szöveg ismétlődő, elmélyült olvasása) felváltotta az extenzív (felületes, szelektív olvasás) olvasási gyakorlat. Wittmann 2000: 321-347.

Az árvizek kapcsán keletkezett verbális narratívák sokat küzdöttek a képekre irányuló figyelemmel, s igyekeztek ledolgozni hátrányukat a képi narrációkkal szemben egy olyan esemény elbeszélésekor, amelyről egyébként azt gondolták, hogy valójában csakis vizuálisan ragadható meg. Nem véletlen tehát, hogy a szövegek tele vannak a látványra, a látvány megjelenítésének módjára utaló szavakkal (*kép, festeni, rajzolni*). Hiába a számos drámai hangvételi, szívszorító, s bizonyos helyeken vérfagyasztó elbeszélés a pusztításról, majd a károk egészen apró részletekbe menő felsorolása, az emberek képekre szomjaztak. Nem csupán olvasni akartak a tragédiáról, hanem látni is akarták azt.

A képek nem csak dokumentáltak; sőt talán ez volt a legkevésbé meghatározó funkciójuk. Sokkal nagyobb szerepük volt az értelmezésben, a szórakoztatásban és a traumakezelésben. A képeken megjelenő drámaiság és fenséges ugyanis egyszerre kínálta a katarzis átélésén keresztül a traumatikus esemény megszelídítését, a kíváncsiság kielégítését és a jóleső beleborzongás érzését, valamint egy olyan vizuális reprezentációt, amelynek befogadásával az olvasók a történetet könnyen előzetes ismereteikhez tudták kötni, ezzel könnyítve meg az értelmezést és a feldolgozást.

Korábban említettük, hogy egyetlen kép is képes arra, hogy egy egész történetet elmeséljen. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy az egyedi képek sűrített formában, a centrális pillanat²⁷⁷ megragadásával kísérelték meg elmesélni a történetet. Mivel a kép alkotójának ilyen esetben egyetlen lehetősége van a történet kulcsmomentumának, s ezzel az esemény lényegének megragadására, az egyedi képek esetében a dramatikus narrativitáson van a hangsúly, míg a képsorozatoknál inkább az epikus elbeszélésmód dominál.²⁷⁸ Az egyedi képek azonban csak akkor képesek betölteni funkciójukat, vagyis elbeszélni a történetet, ha a befogadó képes azt egy tágabb kontextus részeként értelmezni. Ebben segítségére lehet, ha a képhez szöveg is tartozik – legyen az bármilyen rövid is (egy cím is elegendő) –, vagy ha felismeri a kép által ábrázolt jelenetet egyedi attribútumok vagy már (kulturálisan) ismert kifejezésmódok alapján, s ennek segítségével előzetes tudásához tudja kötni.²⁷⁹

Ahhoz, hogy a képeket a szerző (művész) vagy a megrendelő intenciójának megfelelően értelmezhessek az olvasók, olyan vizuális nyelvezetet kellett alkalmazniuk, amelyek

²⁷⁷ A centrális pillanat egyszerre fogja át a cselekmény múltját és a jövőjét, így mesélve el az egész történetet. A legtöbb esetben valamilyen krízishelyzetet, sorsfordulatot választanak ki centrális pillanatként. Kibédi Varga 1993: 173.

²⁷⁸ Kibédi Varga 1993: 174.

²⁷⁹ Varga 2014: 25-27.

megkönnyítették az üzenet dekódolását és befogadását.²⁸⁰ A képek morfológiáját ezért alapvetően két dolog befolyásolta: az előzmények formavilága és a korstílus ábrázolásmódja. A vizsgált árvizek képanyaga tekintetében előzménynek, s talán mintaképnek tarthatjuk az 1838-as árvíz kapcsán megjelent képeket, melyeknek alkotói maguk is korábbi, elsősorban külföldi mintákhoz fordultak segítségért az ábrázolhatatlannak tűnő szerencsétlenség megörökítésekor. Horváth Henrik, aki az 1838-as események 100. évfordulója alkalmából áttekintést adott az árvíz képzőművészeti feldolgozásáról, úgy vélte, hogy a művészek nem álltak készen a tragédia megfelelő megjelenítésére. „A művészi ábrázolás módja és készsége Pesten a 30-as években olyan elemi csapással szemben, aminő az árvíz volt, egyszerűen tehetetlennek bizonyult. De ez nemcsak a mi szerényebb viszonyainkra jellemző, hanem az egész középeurópai biedermeier világra. A gondterhes megatottságon és a panaszos kétségbeesésen felül hiányoztak a heroikus gesztusok mind az áldozatok, mind a mentők oldalán. Hiányzott egy Delacroix, egy Géricault.”²⁸¹

Hogy Horváth pontosan mit várt volna el ezektől a képi ábrázolásoktól, arra nem tér ki részleteiben. Csupán a példaképként említett két művész munkássága alapján feltételezhetjük, hogy a nagyobb mozgalmasságot, az érzelmek fokozott megnyilvánulását hiányolhatta a képekről. Ezek megjelenésére azonban egészen az 1870-es évekig várni kellett. Az 1830-as években ugyanis, a romantika, amely központi szerepet szánt az érzelmeknek, még csak kibontakozóban volt Magyarországon, s teljes valójában – némi hazai sajátossággal vegyítve – csak a 19. század közepétől éreztette hatását a magyar képzőművészetben.²⁸² A pest-budai árvíz idején a klasszicista ábrázolásmód sokkal inkább meghatározta a vizualitás nyelvét, mint az érzelmeknek és drámaiságnak teret engedő romantika. A polgári miliő stílusa, a biedermeier, kevesebb hangsúlyt fektetett az emóciók megjelenítésére, helyette – a klasszicizmus elvárásainak eleget téve – a heves érzelmi megnyilvánulásoktól mentes, nyugodt, rendezett megjelenítésmódot preferálta.

De vajon jogosnak mondható-e az az elvárás – a szöveges reprezentációkat is ide véve – , hogy a katasztrófánarratíváknak drámaiaknak és érzelmektől túlfűtötteknek kell lenniük? Vajon ez az az ábrázolásmód, amely közelebb áll a valósághoz, vagy csupán egy sztereotípiának próbálnak megfelelni? A drámai, színpadias megjelenítésmód szinte kínálja

²⁸⁰ vö. Geertz 2001.

²⁸¹ Horváth 1938: 382.

²⁸² A korszak művészetéhez lásd Bakó 1978.

magát már csak a katasztrófa fogalmának eredeti jelentésből adódóan is.²⁸³ De vajon lehetséges egy tragikus eseményt másképp elbeszélni?²⁸⁴ A későbbiekben látni fogjuk, hogy igen.

Jóllehet bizonyos elemeket átvehettek a mintának minősülő korábbi katasztrófa-elbeszélésekből, a miskolci és szegedi árvíz vizuális narratíváit a korstílusnak és a megjelenő új technikának (fotográfia) köszönhetően sajátos, egyéni nyelvezet jellemzi. A miskolci és a szegedi árvíz idején ugyanis már javában érezhető volt mind az irodalmi, mind a képzőművészeti alkotásokon a romantika hatása, de nem kizárólagos módon. Az európai megjelenéshez viszonyított több évtizeddel későbbi kibontakozása miatt a század második felében hangsúlyossá vált realizmussal összefonódva jelent meg (romantikus realizmus). Ez a két korstílus elsőre antagonisztikusnak tűnő elegye erősen rányomta a bélyegét a verbális és vizuális narratívák kifejezőmódjára. A drámai, emócióktól fűtött, már-már fantasztikus írott és képi elbeszélések mellett tökéletesen megfértek (akár egyazon szövegen belül is) a dokumentarista hűségre törekvő, fotókkal, a „valóság tökéletes másával” megörökített narratívák is.

Akárcsak a szövegek esetében, a vizuális narratíváknál is szükség volt olyan elemekre, amelyek a hitelesség érdekében fokozták a kép „valóság-hatását”. Ilyenek lehettek többek között a valóságban is létező helymegjelölő objektumok. Várakozásaink ellenére, meglepő módon a két árvíz kapcsán keletkezett képeknek csupán elenyésző része törekedett arra, hogy a helyszín az olvasók/nézők számára beazonosítható legyen. A miskolci Szinay István által készített fotográfiák (függelék, 1-4. kép) szinte mindegyikén jól felismerhető módon ott látható egy-egy fontosabb miskolci épület (templomok, megyeháza) vagy tájképi elem (pl. Avas hegy). Ezek az elemek azoknak is segítettek az értelmezésben, akik kevésbé voltak járatosak a borsodi megyeszékhelyen: a képekről egyértelműen látszik, hogy az árvíz egy jelentős várost, egy vallási és közigazgatási központot sújtott. Ellenben Klösz György képein, aki nem volt helybeli, kevésbé volt fontos a lokális helykijelölő objektumok szerepeltetése (függelék, 5-7. kép).

Az egyediség megragadása és közvetítése azonban – úgy tűnik – sokadrendű célpontja volt a képalkotóknak. Nagyobb hangsúlyt fektettek az általános kép felvázolására, kihangsúlyozva a miskolci és a szegedi árvíz történelmi katasztrófákkal mutatott hasonlóságát. Ebben meglehetősen hasonlítanak a verbális narratívákra, ahol szintén az

²⁸³ Ehhez lásd a katasztrófakutatásról szóló fejezetet.

²⁸⁴ Hayden White – Northrop Frye alapján – a cselekményesítés négy formáját határozza meg. Ezek a komédia, a románc, a tragédia és a szatíra. White 2001.

általános jellemvonások kiemelése, a sztereotípiák megerősítése kerekedett felül az egyedi elemekkel szemben. Az egyediség ilyen módon történő elhanyagolása némileg ellentmond a korstílus, a romantika szellemiségének, amely éppen hogy a sajátos elemek hangsúlyozására törekedett (elég csak a népi irányzat előretörésére gondolnunk). Míg az 1838-as pest-budai árvíz képi ábrázolásai között találunk néhány nemzeti és sajátosan pesti elemet is alkalmazó elbeszélést,²⁸⁵ addig a miskolci és szegedi árvíz esetében – éppen a romantika és a realizmus időszakában – a vártnál jóval kevesebb példát láthatunk erre. Az általánosság a romantikát megelőző klasszicizmus világképében töltött be hangsúlyos szerepet, ugyanis a kor vélekedése szerint a világ csakis általánosságában, nem pedig egyediségében ismerhető meg, a sajátossággal szemben sokkal előbbre való a dolgok funkciójának megismerése.²⁸⁶ Ez a funkcionális hasonlóságon alapuló szerkesztési elv az árvíznarratívákban is tetten érhető: az általános jegyek kiemelésével sokkal inkább befogadhatóvá válik az esemény mindenki számára.

Feltételezhetjük, hogy a klasszicista gyökerű szemléletmód talán azért olyan meghatározó még az 1870-es években is, mert a romantika nem tudott megfelelő kifejezőmódot nyújtani az elbeszélők számára, ezért inkább visszanyúltak a jól bevált eszközökhöz. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy az általánosítás, a sztereotípiák hangsúlyozása a mai napig meghatározó szerkesztési elv a katasztrófák elbeszéléseinél. Ezért többről lehet itt szó, minthogy a korstílus nem volt képes kellő eszközöket kínálni a borzalmak elbeszéléséhez. Azáltal ugyanis, hogy a történeteket generalizálták, az egyedi, elszigetelt eseményből azonnal időtlen, a történelem folyamatából kiemelt, örökérvényű esemény lett.²⁸⁷ Ily módon sorsközösség²⁸⁸ jött létre a nagyközönség és a szerencsétlenséget elszenvedők között, amely jótékonyan hathatott a segítkezés ügyére.

²⁸⁵ Horváth Henrik szerint az 1838-as árvíz képi ábrázolásaira elsősorban az idegen művészek próbáltak némi magyar jelleget rácsempészni népviseletben megjelenített alakok segítségével, ellenben a magyar művészek képein polgári öltözetet viselnek. Azonban több képen is megjelenik a Kristóf szobor, mint a „pestiség” pars pro toto megjelenítési módja. Horváth 1938: 362., 368.

²⁸⁶ A kétféle szemléletmód közötti átmenetet a felvilágosodás jelenti, amely ugyan még ragaszkodik az általános rend eszményéhez, ugyanakkor ezt csakis úgy tartja megvalósíthatónak, ha feltárja a különbségek gyökereit. Kibédi Varga 1998a: 55.

²⁸⁷ A holokauszt ábrázolhatósága kapcsán többen amellett érvelnek, hogy értelmetlensége, megmagyarázhatatlansága okán nem illeszthető bele a történelem menetébe, hanem fölötte áll, „kilóg” onnan, nem hasonlítható össze más történelmi eseménnyel, tapasztalattal, s ilyen módon reprezentálhatatlan. A holokauszt reprezentációs szabályairól lásd Des Pres 1988: 216-233. és Kisantal 2009.

²⁸⁸ „Ekképpen a természet pusztító erejének megnyilvánulásakor felismert sorsközösség (szenvedésközösség) pörölycsapásai reflektált érdek- és identitásközösségbe vonják össze az elkülönült etnikumokat, s paradox módon így a *katasztrófák egyik funkciója az emberi fajtudat (szemben: nembeliség) folyamatos újrakovácsolása* is.” Z. Karvalics 2013: 90. (Kiemelés az eredetiben – B.É.)

A műfaji formát tekintve elviekben bármilyen alakban elbeszélhető egy katasztrófa története. Mégis az esemény tragikuma okán azt hihetnénk, hogy vannak olyan műfajok, amelyek kevésbé vagy egyáltalán nem találhatóak meg az elbeszélések között, például azok a műfajok, amelyek a komikumot állítják a középpontba. Ez azonban nem igaz. Gyakorta humorral reagálunk az olyan helyzetekre, amelyek kényelmetlenséget, félelmet vagy bizonytalanságot váltanak ki belőlünk.²⁸⁹ Illetlennek, sőt ízléstelennek tartott viccek sokasága kapcsolódott a legmegrázóbb tragédiákhoz, mint például a holokauszthoz,²⁹⁰ a Challenger űrhajó 1986-ban történt felrobbanásához,²⁹¹ vagy a 2001-es World Trade Centert ért merénylet.²⁹² A szakemberek szerint a humor azzal segíti a trauma feldolgozását, hogy a túlságosan is valóságos borzalmat eltávolítja, elszigeteli a szemlélőtől, az irrealitás világába száműzve azt. Elliott Oring a vicc egy másik alapvető funkciójára is felhívta a figyelmet, mégpedig arra, hogy etikai vagy pszichikai okokból kimondhatatlannak tartott, és a média által elhallgatott témákat tesz a közbeszéd tárgyává, így lázadva a média által teremtett világ ellen.²⁹³ A vicc tehát ugyanazt a szerepet tölti be, mint anno a királyi udvarban a bolond alakja: a humor lehetővé teszi, hogy az igazság és/vagy a kritika büntetlenül mondassék ki.

Témánk szempontjából érdemes kitérnünk Heidi Hakkarainen kutatására, aki az 1862. évi bécsi árvízhez kapcsolódó katasztrófa-humort vizsgálta élclapok segítségével.²⁹⁴ Tanulmányában három olyan témát említ, amely az általános bizonytalanságra válaszul jelentkező humoros írásokban és karikatúrákban a komikum forrását jelentette. Elsőként említi a hatósági intézkedésekbe és a hatóság szócsöveibe, vagyis a kormányzati sajtóba vetett bizalom megrendülését. A viccek rámutatnak arra, hogy a hatóság sok mindent elhallgatott az árvízzel kapcsolatban, így például máig ismeretlen a halottak és a károsultak száma, vagy az okozott károk mértéke. Másodszor, a viccek gyakorta tematizálják az ember saját környezete, teste és javai birtoklása feletti kontrolljának elvesztését, amelynek következményeként emberi mivoltát, pontosabban férfiasságát (maszkulinitását) veszítve

²⁸⁹ Dundes 1987.

²⁹⁰ Dundes – Hauschild 1983.

²⁹¹ Oring 1987.

²⁹² James 2014.

²⁹³ Oring 1987: 282-284.

²⁹⁴ Hakkarainen 2017. A kutatáshoz a szöveg megjelenésre elfogadott változatát használtuk, az oldalszámok erre vonatkoznak.

magatehetetlen tárgyként ábrázolódik az elbeszélésekben, amelyet a víz kénye-kedve szerint sodor magával.

Hakkarainen elemzésében a gender szempont érvényesítése érdekes megállapításhoz vezet. A katasztrófahelyzetben elvárható férfi-női szerepeket vizsgálva azt hangsúlyozza ugyanis, hogy a katasztrófa azon vonásának köszönhetően, hogy képes mindent a feje tetejére állítani, úgy a nemi szerepek is átalakulhatnak. A férfiassághoz kapcsolódó hagyományos értékek, mint amilyen a becsületesség, a bátorság, a dolgok feletti kontroll képessége megkérdőjeleződik, ami egészen odáig vezet, hogy az említett értékek mentén felépülő maszkulinitáson alapuló világkép is veszélybe kerül.

Végezetül, a témák sorában harmadikként, ugyancsak számos humoros írás állítja középpontjába a katasztrófahelyzetben előálló felfordult hierarchiarendszert, amikor az uralkodó osztályok tagjai alárendelt helyzetben, gyakorta női szerepekben jelennek meg, míg az alsó rétegek talpraesetten végzik az előbbiektől elvárt munkát. A szerző szerint emögött az a ki nem mondott félelem lapul, hogy az alsóbb osztályok fellázadhatnak, s átvehetik a város feletti irányítást.

A miskolci és szegedi árvíz esetében kevés humoros reprezentációval, viccel²⁹⁵ találkozhatunk, ugyanakkor a Hakkarainen által említett, a viccek hátterében megbúvó kétségek és félelmek nem humoros formában ugyan, de megjelentek az elbeszélésekben is. Az a kevés humoros/ironikus írás és rajz, ami az árvizekkel kapcsolatban fennmaradt, túlnyomórészt a hatóság, pontosabban a kormány, de legfőképp Tisza Kálmán kritikáját fogalmazta meg. A *Bolond Istók*ban a miskolci árvíz után például „Magyarország fürdőidénye” címmel egy három képből álló karikatúra jelent meg a miniszterelnökről, amely Tiszát az ostende-i strandon fürdőzve ábrázolja, míg a másik két képen egy árvíz által elöntött város és egy vérben fürdő csatamező látható (függelék, 8. kép). A képek mellett a következő felirat szerepel: „Hidegvizfürdőt vesznek városaink idehaza/Vérfürdőt vesznek katonáink Boszniában/A miniszterelnök pedig tengerifürdőzik Ostendében.” A képekhez pár oldallal arrébb egy vers is kapcsolódott „Ostende férgéhez” címmel.²⁹⁶ A karikatúra egyértelműen megfogalmazta tehát azt a hivatalosan ki nem mondható rosszallást, hogy a miniszterelnök ahelyett, hogy az árvíz által sújtott városok megsegítésére vagy a Boszniában harcoló katonák támogatására (vagy inkább kivonására)

²⁹⁵ Rendőrségi hírként szerepeltetve jelent meg a következő szösszenet a *Borsszem Jankóban*: „(Ellopott hid.) Tegnapra virradó éjjel a szegedi hajóhid közepéből három hajó kifejtetvén, nyomtalanul eltűnt. A reggel megindított nyomozások által rájöttek, hogy a hidtolvaj: Tisza nevezetű és rendőrileg ismert gonosztevő. A rabló maga ment be a városházára és maga jelentette magát a kapitánynál. Ez enyhítő mozzanat gyanánt tekintetvén, ki akarták bocsátani, de sehogy sem akar elmenni.” *Borsszem Jankó*, 1879. márc. 30. 6.

²⁹⁶ *Bolond Istók*, 1878. szept. 8. 6., 8.

sietne, holmi úri időtöltésnek áldozva, a feladatok és felelősség elől elmenekülve a felsőbb osztályok kedvelt üdülőhelyén, a belgiumi Ostendében időzik. A rajz egyúttal vád is a kormány ellen: egyrészt a hiányos és nem megfelelő árvízvédelem, másrészt az elhibázott és értelmetlennek tartott boszniai okkupáció miatt.

A következő évben, a szegedi árvíz már hosszabban foglalkoztatta az élclapok szerkesztőit, mint a miskolci szerencsétlenség. Az élcek középpontjában a Tisza folyó és Tisza Kálmán miniszterelnök névazonossága állt leginkább, de gúnyolódva írtak a minden bokrban megrendezett jótékonyági estekről és az ott fellépő tehetségtelen emberekről, vagy a külföldről küldött selyemruhákban vonuló szegény parasztokról (függelék, 9. kép).²⁹⁷ De még a kormánypárti élclap, a *Borsszem Jankó* sem hagyta szó és kép nélkül a szegedi katasztrófát. Az árvízet követő első számban a Bosznia megszállására és a város segítésére fordítandó összegek helytelen elosztását emeli ki. (függelék, 10. kép) A kép bár kormánykritikát fogalmaz meg, de nem olyan élesen, mint azt az ellenzéki élclapok tették. Tisza Kálmánt úgy tüntetik fel, mint aki kényszer hatására cselekszik helytelenül. Atyai szerepkörben ábrázolva a két megsegítésre szoruló alak, a csecsemőt tartó nő képében megjelenő Szeged, illetve az akaratos, nyafogó kisfiúként reprezentált Bosznia közül kell választania.

Az iménti példák csupán annak illusztrálására állnak itt, hogy nem elképzelhetetlen meglátni a humort (vagy a kritika lehetőségét) még egy olyan tragédiában sem, mint amilyen egy árvíz. Azt azért hozzá kell tennünk, hogy a legtöbb esetben nem a károsultakon élcelődtek, nem rajtuk nevettek, csupán az esemény faramuci helyzeteire reagáltak.

A vicceknél gyakoribb a természeti katasztrófák versben történő elbeszélése. Mindkét árvíz kapcsán születtek hosszabb-rövidebb versek, amelyek részben a történeteket veszik sorra, részben a városokat ért szerencsétlenség felett keseregnek. A miskolci árvíz után két vers jelent meg, egyik a *Budapestben*²⁹⁸, másik pedig a *Miskolczban* (lásd függelék).²⁹⁹ A

²⁹⁷ A képhez szöveg is tartozott, „Árvízy Szellemér” tudósítása: „Tisztelt Nagysád! Épen most jövök meg a nagy tárházból, hol félig meztelen és fagyoskodó lakóink közt kiosztották azokat a tárgyakat, melyeket Európa könyörületessége szánt nekik. Egy öreg asszony, ki rongyos gyermeket emelt a karján, pompás ruhát kapott; szövete *Vigogne chamois* világos kék selyem alsó ruhával hasonló ujjakkal és plissirozott mell-plastronnal. Reményli, hogy a legközelebb megeső nagy corso-kocsizáson feltűnést fog benne kelteni. [...]” *Borsszem Jankó*, 1879. ápr. 27., 3-4. (Kiemelés az eredetiben – B. É.)

²⁹⁸ A vers cím nélkül jelent meg Szabó Géza tollából, aki talán azonos azzal a református lelkész Szabó Gézával, aki több folyóiratba, köztük a Budapestbe is gyakorta írt költeményeket. *Budapest*, 1878. szept. 8.

²⁹⁹ Gérecz Károly: Részvét-könyvek. *Miskolcz*, 1878. szept. 12., 1. Gérecz Károly (1844-1910) református néptanító, számos lapban publikált. Édesanyja sassi Szabó Eszter volt, akinek több rokona is Miskolcon élt.

szegedi árvívről eddig csupán egy verset sikerült találnunk, némileg meglepő módon, a *Borsszem Jankóban*.³⁰⁰

A katasztrófaversek előfutárainak tekinthetjük a históriás énekeket, valamint az ahhoz hasonló képmutogató énekeket.³⁰¹ Miként a megnevezés is elárulja, ezek a versek valójában dalok voltak, melyekben a szerző egy-egy országos hírű tragikus eseményt (például természeti csapást vagy gyilkosságot) énekelt meg legtöbbször vásárok alkalmával. A históriás és képmutogató énekek szerzői, szereplői és maga a közönség is többnyire egyszerű, hétköznapi emberek voltak, ami a szöveg megfogalmazásán is érződik: művészi megkomponált verssorok helyett egyszerű megfogalmazású, ugyanakkor toposzokban bővelkedő rigmusokat olvashatunk. És éppen e sajátosságánál fogva oly fontosak ezek a művek kutatásunk szempontjából, hiszen nem műkritikát írunk, hanem a katasztrófakép formálódását vizsgáljuk. A versek pedig tökéletes példái a közösségileg megformált, sztereotípiákból építkező katasztrófaképnek, mivel bővelkednek a katasztrófákkal kapcsolatos klisékben, így nem csak produktumai, hanem alakítói is a közgondolkodásnak.

Bár előfordulnak hosszabb, több tíz vagy akár száz strófából álló katasztrófa versek is,³⁰² az általunk vizsgáltak 4-10 versszakra korlátozódnak csupán. A terjedelmi korlátok miatt a szerzők sűríteni voltak kénytelenek mondanivalójukat, ezért szívesen alkalmazták a toposzokat a helyzet általános bemutatására, valamint gyakorta éltek az ellipszis eszközével, vagyis lényeges részleteket hagytak ki az elbeszélésből. Mindezek eredményeképpen nem lépték túl a rendelkezésükre álló helyet, ráadásul a toposzok és a részletek hiánya csak tovább növelte a drámaiságot, nem pedig csökkentette.

A versek közül kettő önállóan, egy viszont címlapon szereplő képhez kapcsolódóan jelent meg, ahogyan a korszakban népszerű képmutogató énekek is. Képsorozat helyett azonban csak egyetlen kép közlésére volt lehetőség, ám az az egy kép megjelenítette az összes, katasztrófahelyzetben tipikusnak tartott jelenetet. (függelék, 11. kép) A versek közé sorolhatjuk azt a „Prolog”-ot is, amely a miskolci és egri árvízkárosultak megsegítésére a budai várszínházban rendezett előadás alkalmával hangzott el, és amely nemcsak a

³⁰⁰ Ismeretlen szerző: Szeged. *Borsszem Jankó*, 1879. márc. 16.

³⁰¹ A képmutogató énekek annyiban térnek el a históriás énekektől, hogy itt képek is kapcsolódnak a történethez, melyek alapján az előadó elmesélte a történetet. Bár az előadás után nyomtatott, szöveges formában is meg lehetett vásárolni a történetet, az előadás egyértelműen a képek köré szerveződött olyannyira, hogy előfordult, hogy a vers nem, csupán a kép rögzítette az aktuális történetet. Nagy 2014.

³⁰² Lásd például Gilitze, 1973 [1821].

Borsodban, hanem később a *Miskolcz gyásza* című kiadványban is megjelent (lásd függelék).³⁰³

Bár a versek formailag eltérnek az elbeszélések prózai formáitól, tartalmilag számos rokon vonás fedezhető fel bennük, ezért vizsgálatukra – a többi verbális elbeszéléssel együtt – a következő fejezetben térünk ki.

2.3.A tartalom

A műfaj, az elbeszélésmód, valamint a korábbi, mintaként szolgáló előképek a verbális és vizuális elbeszélések formai jellemvonásai mellett azok tartalmára is hatással lehettek, amennyiben a forma a szerkezeti felépítésen kívül egyúttal a szöveg/kép jelentését is befolyásolta.³⁰⁴ Miként az előzőekben láthattuk, a különféle elbeszélésmódok más-más témát preferálnak, s az eltérő műfajokban előadott történetek fókusza sem feltétlenül egyezik meg. Ahelyett azonban, hogy egyesével sorra vennénk a különböző szövegekben megjelenő különféle tartalmi elemeket, hasznosabbnak látjuk összegezve bemutatni mindazon jellemvonásokat, amelyek a katasztrófák elbeszéléseiben visszatérő elemnek tekinthetők, s így módon a korszak katasztrófaképéről, pontosabban annak elbeszélésmódjáról árulkodnak.³⁰⁵ Az elemzés során az ismétlődő tartalmi részeket összevetettük a közelmúlt katasztrófáinak diskurzusában megjelenő visszatérő jegyekkel, hogy – a történeti katasztrófanarratíva elemzések számának szaporításával – rámutassak azok történeti gyökereire.

Általános katasztrófakép

Elsőként említhetjük a rendkívüliség és váratlanság hangsúlyozását, amely a narratívák általános közös jellemvonásának tekinthető annak ellenére, hogy Magyarországon az árvizek nem számítanak rendkívüli eseményeknek, s nem voltak azok sem Szegeden sem Miskolcon a 19. században. Vagyis mindkét település lakossága tisztában volt vele, hogy

³⁰³ Erdélyi Béla: Prolog. *Borsod*, 1878. nov. 21. 2. Erdélyi Béla (szül. 1851) minisztériumi fogalmazó, majd 1880-tól Nagyvárad főjegyzője, 1882-től a magyar királyi államvasutaknál fogalmazó. Részben Egerben végezte a gimnáziumi tanulmányait. Számos lapban közölt költeményeket, tárcákat, elbeszéléseket.

³⁰⁴ vö. White 1987.

³⁰⁵ A jellegvonások összegzésszerű ismertetése mellett az is érvként hathat, hogy az újságok sem egy típusba sorolható szövegeket közöltek, hanem eltérő műfajú és elbeszélésmódú történetek válogatását kínálták az olvasónak.

mikor és milyen méretű árvízre számíthat.³⁰⁶ Ám 1878 augusztusában és 1879 márciusában a jól ismert vízfolyások valami olyan méretű pusztítást végeztek, amelyre magyarázatot kellett találni. A magyarázatkeresés első lépcsőfoka annak kijelentése, hogy ami történt, az átlagon felüli, nem mindennapos. A rendkívüliség bizonygatása a magyarázatkeresés mellett további értelmezésbeli következtetésekhez vezet. Először is, ami rendkívüli, az nem mindennapos jelenség, tehát viszonylag kevés tapasztalattal, információval rendelkezhetünk róla, emiatt nem lehet tudni, hogyan kell védekezni ellene. Másodszor a rendkívüliség azt is jelenti, hogy olyan jelenséggel van dolgunk, amelynek ereje többszörösen felülmúlja a miénket (értsd az emberét), így hasztalannak bizonyult volna bárminemű ellenállás. S ugyancsak gyakran megjelenik a szövegekben, hogy a bekövetkezett eseményhez foghatóval „ember emlékezet óta” vagy „az utóbbi évszázadokban” nem találkoztak, mely kijelentés mellett, hogy a rendkívüliséget támasztja alá, egyúttal implikálja azt a ki nem mondott reményt is, hogy hasonló szerencsétlenségre a közeljövőben valószínűleg nem kell számítani.

A sorsszerű, vagyis elkerülhetetlen esemény képét erősítik a mindkét árvíz esetében felbukkanó jóslatok is. Hasonlóan napjaink katasztrófáihoz,³⁰⁷ a miskolci és a szegedi árvíz kapcsán is akadt egy-egy ember, nevezetesen Herman Ottó³⁰⁸ és Paleocapa Péter (Pietro Paleocapa),³⁰⁹ aki évekkel a bekövetkezett szerencsétlenségek előtt felhívta a figyelmet a fenyegető veszélyre.³¹⁰ De miként az ilyen Kasszandrák esetében szokás, senki sem hallgatott rájuk. A végzetszerűség és elháríthatatlanság mellett az egykori jóslat felemlítésével a szerzők az események háttérében álló – valódi, vagy legalábbis annak gondolt – okokra kívántak rámutatni, s egyúttal az erről szóló diskurzust megindítani.

³⁰⁶ *Borsod*, 1873. jan. 28.

³⁰⁷ Richard Salkowe és S. Elisabeth Bird 1885 és 1931 között történt különféle természeti szerencsétlenségek (földrengés, tornádó, árvíz, hurrikán, vulkánkitörés) diskurzusát vetették egybe a 2004-es Katrina hurrikán reprezentációjával. Úgy találták, hogy az elbeszélésmódokban számos visszatérő elem fedezhető fel, mint például a veszélyre figyelmeztető szakértők, akiknek senki nem hisz, a vallásos magyarázatkeresés, a technológiai problémamegoldásba vetett feltétlen hit, a háborús analógiák, vagy a szerencsétlenség idején megmutatkozó, kisebbségekkel kapcsolatos sztereotípiák. Salkowe–Bird 2006.

³⁰⁸ Herman Ottó természettudós, polihisztor (1835–1914); Miskolcon végezte alapfokú iskoláit, egyik testvére neves miskolci ügyvéd felesége volt, akit gyakorta látogatott, továbbá 1893–1896 között a város országgyűlési képviselője (korábban Szeged országgyűlési képviselője is volt). Herman – saját állítása szerint – még 1874-ben megjósolta, „hogy egy rendkívüli felhőszakadás kettérepeszti Miskolcz városát.” Herman 1878.

³⁰⁹ Pietro Paleocapa olasz mérnök (1789–1867). 1845-ben érkezett Magyarországra, hogy a Tisza-szabályozás terveit megvizsgálja.

³¹⁰ „Épen harminczhárom éve annak, a mikor Európa egyik vízműépítészeti tekintélye Paleocapa Péter velencei mérnök gróf Széchenyi István kérére a Tisza-szabályozási terveket és műveleteket megtekintő, szakértő gondos szemével megvizsgálá s a tudomány meggyőződésével kimondá, hogy a Tisza-szabályozás elfogadott rendszere előbb-utóbb Szegednek, a legnagyobb magyar városnak, az alföldi magyarság anyafészkének végveszedelmét idézendí elő.” Eötvös Károly: A szegedi vész, *Vasárnapi Ujság*, 1879. márc. 16.

A katasztrófák másik lényeges jellemvonása a rendkívüliség mellett a váratlanság. Az újságok lapjain olvasható beszámolók, valamint a későbbi visszaemlékezések és egyéb dokumentumok is arról akarták meggyőzni az olvasót, hogy bármennyire is relatíve gyakori jelenségek voltak az árvizek a két város életében, s bármennyire is képesek voltak előre látni a jövőt (pl. „jóslatok”, a vízszint figyelése, folyamatos esőzés), mégis felkészületlenül érte a lakosságot az áradás. Különösen a szegedi árvíz esetében szembetűnő az az igyekezet, amellyel a váratlan csapás képét próbálták megteremteni. Habár a Tisza vízszintjének rohamos emelkedéséről naponta több jelentés is készült, s a mentési és védekezési munkálatok már jó ideje tartottak, az esemény lefolyásában mégis számos olyan részlet akadt, amelyre nem számítottak. Például a gát nem akkor és nem ott szakadt át, ahol várták, vagy éppen a Tisza sokkal gyorsabban elárasztotta a várost, mint azt előre kiszámították, illetve a mentéshez felhalmozott csónakok is végül – meglepő módon – kevésnek bizonyultak.

„Az ár képzelhetetlen gyorsasággal ömlött a városba. Egy óra alatt már a városháztéren volt, hová csak 5-6 órával később várták. Az ár oly hirtelen jött, hogy teljesen készületlen találta a lakosságot. Az orkánszerű szél, mely egész éjjel fújt, mind beljebb korbácsolta a feldühödött hullámokat. Számosan nem érkeztek rá, kimenekülni házaikból.”³¹¹

A pest-budai árvíz esetében is hasonló nem várt helyzetek súlyosbították a szerencsétlenséget: a jég visszaduzzasztotta a vizet, amikor már úgy tűnt, hogy az ár levonul; nem gondoskodtak elegendő számú csónakról; s az élelmiszerkészlet is csekélynek bizonyult az ellátandók számához képest.

A rendkívüliség és váratlanság mint a katasztrófák állandósult jelzői nem csupán arra szolgáltak, hogy jelentős mértékben csökkentsék a csapást elszenvedett közösségek felelősségét az árvíz kialakulásában, hanem a városlakók tehetetlenségének és az árvíz elkerülhetetlenségének kiemelésével a nem egészen vétlen helyieket adományokra, megsegítésre érdemes károsultakként mutatták be.

A rendkívüliség és váratlanság hangsúlyozása a szövegek felépítése révén is elérhető, ezért a verbális narratívák elemzésekor érdemes nagyobb figyelmet fordítani a szövegek szerkezetére, elsősorban arra, hogy a történet mely pontján kezdődik az elbeszélés és hol zárul. A kezdés és a befejezés kapcsolatában mindig a befejezés az irányadó, vagyis az határozza meg, hogy mivel kezdem a történetet, ha tudom, hogy hová akarom kifuttatni

³¹¹ *Nemzeti Hírlap*, 1879. márc. 12. esti, 1.

azt.³¹² Mindkét árvíz esetében a szövegek szerkesztési elve a váratlanságot és a rendkívüliséget volt hivatott kiemelni, hiszen teljesen megfelelnek minden olyan előzményt megemlíteni, ami a szerencsétlenség bekövetkezésére figyelmeztethetett volna. Befejezésük is hasonló: az elbeszéléseket a pusztítás részletes képei zárják, amelyet a felkelő nap fénye tár fel a szerencsétlenséget átéltek előtt.

Szeged esetében a sajtó folyamatosan figyelemmel kísérte a vízszint emelkedését, a védekező munkálatok alakulását, az itt-ott meginduló evakuálást, a Tisza kiöntését és a települések elárasztását az északi vonal mentén már az egyik gát átszakadásától kezdve (1879. márc. 5.). Ily módon a szegedi katasztrófa némiképp elő lett készítve: az olvasók figyelmét már több nappal a végzetes gátszakadás előtt a településre terelték és szinte lélegzetviasszafojtva várták a katasztrófa bekövetkeztének hírére. Ez az előzetes felvezetés nem csupán a figyelem és az izgalom fokozásához járult hozzá, hanem azt is eredményezte, hogy az emberek, miután folyamatosan követték a fejleményeket, nem szorultak rá az előzmények elmesélésére, nem volt szükséges az árvíz történeté szerkesztése, a narratíva megalkotása. Ez lehet az oka annak, hogy ellentétben a miskolci esettel, a szegedi árvízzel viszonylag kevés elbeszélés látott napvilágot az újságokban. De ami elkészült, azok is többnyire a végzetes, márc. 12-i gátszakadással indítanak a kétheti előzmények teljes mellőzésével.

A miskolci árvíz narratívái az árvizet megelőző este kitört viharral veszik kezdetüket, vagyis az árvíz közvetlen előzményeként és egyben egyedüli okaként a vihart és az azt követő felhőszakadást jelölik meg. Ez a szerkezeti megoldás első ránézésre nem tűnik különösnek, de tudván azt, hogy az árvíz előtti két hétben folyamatosan esett az eső,³¹³ igazán érdekes, hogy valamennyi szerző megfelelnek erről, az árvízre minden bizonnyal hatással bíró tényezőről.

S ha már a különösen nagy pusztítással járó árvizet egyetlen éjszakai heves felhőszakadásra vezették vissza, ez a vihar nem lehet mindennapi jelenség, hiszen egy átlagos vihar sohasem lenne képes hasonló rombolásra.³¹⁴ Miskolcon valami rendkívülinek

³¹² Danto 2003: 75. Arisztotelész is a tudatosságot hangsúlyozta a történet szerkesztésével kapcsolatban, szerinte ugyanis a jól összeállított történet nem kezdődhet csak úgy akárhol, és nem végződhet találmórra. „Kezdet az, ami nem következik szükségképpen valami más után, utána viszont valami más van vagy történik. A vég – ellenkezőleg – az, ami más után van vagy történik (vagy szükségszerűen, vagy a gyakoriság alapján), utána viszont nincs semmi más. A közép az, ami más után következik, s ami után is van valami más.” Arisztotelész 1994: 16.

³¹³ Ismeretlen szerző levele a Nemzeti Hirlaphoz, *Nemzeti Hirlap*, 1878. szept. 2.; Ismeretlen szerző, *Borsod*, 1878. aug. 28.

³¹⁴ Korabeli vélekedés szerint a vihart két nagy erejű ciklon szerencsétlen összetalálkozása eredményezte. Hoitsy 1878.

kellett történnie, olyannak, amit évtizedek, évszázadok óta ember még nem tapasztalt. S valóban:

„Alig értünk haza s nyugodtunk le, tizenegy óra után szörnyű vihar vert fel álmunkból. Ily dörgést soha sem hallottam ily sűrű villámlást soha sem láttam. Egy negyedóraig majdnem folyvást rémletes villámfény világította meg a várost s felhőszakadás omlott utcáira. [...] Emberi emlékezet óta nem volt Miskolcon nagyobb árvíz, s így a mentő eszközök teljesen hiányoztak.”³¹⁵

„A Miskolcztól éjszak és nyugotra fekvő hegységekben, mint a következés oly szomorúan igazolta, évszázadokban is ritkán előforduló zivatar és felhőszakadás vonult el.”³¹⁶

A szerkezetnél maradva ugyancsak közös vonás, hogy magáról az áradásról alig írnak a szerzők; a felvezető sorok és az elöntés szűkszavú ismertetése után azonnal rátérnek a károk ecsetelésére. A pusztulást bemutató, helyenként túllontúl részletező leírás terjedelmében jócskán meghaladta a városok elöntésének, a tulajdonképpeni drámának az elbeszélését, hiszen míg a károk számbavétele több bekezdésen vagy akár oldalon keresztül is tartott, addig az árvíz tombolására mindössze néhány mondatot szántak, de előfordult, hogy teljes egészében kimaradt az elbeszélésből. Ennek okát egyrészt a szerző rendelkezésére álló információ hiányában kereshetjük, ugyanis a visszaemlékezést nehezíthette, hogy a szemtanúk sokként, traumaként élték meg a víz betörését a városba, s minden figyelmüket és erejüket a menekülésre összpontosították ahelyett, hogy az őket körülvevő történésekre figyeltek volna.³¹⁷ Továbbá szó szerint gátolhatta a tisztánlátást az a körülmény is, hogy a városok elöntése éjszaka, teljes sötétségben következett be. A rövidre fogott eseményleírás magyarázataként az is felmerülhet – némileg az előzőekhez kapcsolódóan –, hogy egy ilyen sokkoló, traumatikus eseménynél nem is olyan egyszerű elmondani, hogy mi is történt valójában. S ebből a szempontból nincs különbség aközött, hogy a beszélő maga élte át az eseményt, vagy éppen másodkézből származó információból dolgozott. Ugyanis a kvázi-szemtanú is pontosan azzal a nehézséggel találja szembe magát, mint a valódi szemtanú: hogyan lehet szavakkal visszaadni a történetek borzalmát?

³¹⁵ Gyulai Pál levele a Nemzeti Hírlaphoz, *Nemzeti Hírlap*, 1878. szept. 2.

³¹⁶ Soltész Nagy 1879: 3.

³¹⁷ Traumatikus eseményeknél nem ritka, hogy a traumát elszenvedett emberek csak egy bizonyos idő elteltével tudnak beszélni a történetekről. Ráadásul a traumatikus emlékezetet az emlékezet normál működésmódjától eltérően nem történetyszerű, hanem fragmentált, nem kontrollálható, hanem váratlan emlékbetörések jellemzik, továbbá másokkal nem megosztható, hanem magányos. Menyhért 2008: 5; 25-26.

Például úgy, hogy analógiákat sorakoztatunk fel, s az olvasó ismereteire és fantáziájára bízunk az esemény elképzelését. A minden katasztrófa prototípusának számító, több kultúra kollektív emlékezetében előforduló özönvíz-történet szinte megkerülhetetlen analógiát kínál a történetek elbeszéléséhez. Azon túl, hogy a keresztény kultúrában nevelkedett olvasók számára könnyen felidézhető vizuális emlékeket hívnak elő az özönvízzel kapcsolatos kifejezések, morális értelmezési sémát is kínálnak. A bűnbakkeresés tematikus egysége ugyanis egy-két kivételtől eltekintve szinte teljesen hiányzik a narratívákból, s helyette inkább a diskurzusnak teret adó hosszabb-rövidebb hírek síkjára helyeződik át. De mivel az értelmezéshez elengedhetetlen az okok „feltárása”, a narratívák sem kerülhetik meg a témát: az egész közösség „vétkére” adott reakcióként, „büntetésként” értelmezik a történeteket.

A sorsszerűség alátámasztásán kívül az elbeszélhetőséget hivatottak megkönnyíteni az Atlantiszra tett utalások, szóképek is, illetve a korábban megélt valódi katasztrófák említése Pompeii-től kezdve egészen az 1876-os budapesti árvízig. A romok képeinek felidézése is egy jó eszköz arra, hogy elmondjuk azt, amit nem tudunk, vagy nem akarunk elmondani; az előzmények felvázolása után a következmények részletes kifejtésével lényegében elgondolható a köztes szakasz, vagyis maga az árvíz. Az elbeszélések tulajdonképpen nem tesznek mást, minthogy egy kiinduló állapot és egy végkifejlet bemutatása által valamiféle változást ábrázolnak, s ehhez nincs szükség arra, hogy a változás folyamata is szerepeljen a szövegben.³¹⁸

Ez a fatalista megközelítés csak részben menti fel a városok lakosságát az elmulasztott vagy rosszul kivitelezett védelmi- és/vagy mentési intézkedések terhe alól, hiszen a történetekhez hasonló sorsszerű pusztulás ritkán történik ok nélkül.

Ellenben a vizuális reprezentációk között több olyat is találunk, amely a történet csúcspontját, magát a drámát, vagyis az előtér pillanatát, vagy az árban sodródó embereket ábrázolja. Amit tehát nem tudtak szavakkal visszaadni, azt elmondták képekkel. Ezek a képek visszaemlékezések vagy inkább elképzelések alapján készülhettek, ezért számos olyan részlettel és kifejezésmóddal dolgoztak, amelyek sztereotípiákként fedezhetők fel az árvízi ábrázolásokon. Különösen a ponyvák halmozták a tipikusnak mondható, drámaiságot növelő képelemeket a figyelem felkeltése érdekében. A miskolci árvizet megörökítő két ponyva³¹⁹ egy-egy képe a víz tombolását ábrázolja, ahogyan az

³¹⁸ Danto 2003: 75.

³¹⁹ Károly 1878, Ismeretlen szerző [1878].

hatalmas erővel, hullámokat vetve tör-zúz és magával ragadja a tehetetlen embereket és állatokat (függelék, 12-13. kép).

Míg a baloldali kép a víz erejét hangsúlyozza a lerombolt épület látványának középpontba állításával, addig a jobboldali inkább a vízben úszó élő és élettelen dolgokra koncentrálnak. Mindkettő megjelenítési mód elterjedtnek mondható, az árvizek hagyományos képi elbeszélései közé tartozik. A hagyománykövetés nem csupán a témaválasztásra terjed ki, hanem a legapróbb részletekre is. A víz gyakran azonos dolgokat sodor magával: segítségért intő, fuldokló embereket (többnyire nőket), haszon- (ló, ökör) és háziállatokat (kutya), bútorokat (ágy), háztartási eszközöket (hordó), valamint a veszélyről mit sem sejtő, ágyában/bölcsőjében fekvő kisgyermeket/csecsemőt. (függelék, 14. kép) Ez utóbbi téma önállóan is megjelenhet árvízkepen. A katasztrófa fogalmának alakulása kapcsán említettük, hogy a gyermek megjelenése a katasztrófaképeken a felvilágosodás korára vezethető vissza és az isteni jóindulat megnyilvánulásának a jele. A ponyvákön látható háztípusok alapján egyértelmű, hogy az egyik rajzoló helyi ember volt, míg a másik nem. Miskolcon akkoriban ugyanis kevés emeletes ház volt (jobbára a főutcán), de egyikről sem jegyezték fel, hogy ilyen mértékben sérült volna, mint azt a kép ábrázolja. Sokkal inkább hasonlít az 1838-as árvízben megrongálódott, ikonikussá vált Derra-házhoz, melyet többen is megörökítettek (függelék, 15. kép).

A napi- és hetilapok képanyaga sokkal inkább az árvíz utáni helyzetre fókuszált (függelék, 16-17. kép), magát az áradást, az elöntés pillanatát csak egy-két kép reprezentálta, amelyek természetesen nem fénykép alapján készültek (függelék, 18-19. kép).³²⁰

Korábban a természeti szerencsétlenségeket megjelenítő képek gyakorta nagytotálban mutatták be a helyszínt, messziről, madártávlatból szemlélve a szerencsétlenül járt település látványát.³²¹ Ilyen ábrázolásmódokkal találkozhatunk a lisszaboni földrengéstől

³²⁰ A Magyar Hírlap úgy érezte, hogy az árvíz éjszakájáról készült rajzot mentetnie kell: „Lapunk mai száma közli Miskolcz városának rajzát a borzasztó veszedelem éjjelén. A kép vázlatát lapunk egyik barátja küldte be Miskolczról s siettünk a vázlatot egyik ismert hazai művészünk által lapunk részére megrajzoltatni. Ha képünk talán egyes részleteiben nem volna eléggé hű, annak egyszerű s természetes oka az, hogy nem a helyszínen, hanem hirtelen papirosra vetett vázlat után készült. Ámde csak az első képünk igényli a mentetést, mert vasárnaptól kezdve lapunk egy egész heti folyama közölni fog megkapó s a helyszínen fölvetett rajzokat a miskolczy és egri rémdrámából.” *Magyar Hírlap*, 1878. szept. 6.

³²¹ A pusztuló várost megjelenítő ábrázolásokat vizsgálva Marco Folin a városkép és annak lakóinak politikai és morális állapota közötti összefüggésre mutatott rá. A pusztulásban lévő, vagy már elpusztult városkép nemcsak a város fizikai állapotáról tájékoztatott, hanem a lakosok többnyire morális züllöttségére, a társadalmi rend megbomlására is utalt. Ez az értelmezés a középkor végén kezdett megváltozni, amikor is a romok az idő és a civilizációk múlása fölötti elmélkedés tárgyaivá, illetve a múlt és a jelen, a modernitás közötti szakadék emblémáivá váltak. A vizuális művészetekben is egyre nagyobb jelentőségre tettek szert: a háttérből a kép fő témájává váltak idővel a romok. Folin 2015.

kezdve egészen a 19. századig. Az 1838-as pest-budai árvíz kapcsán is számos panorámakép keletkezett (függelék, 14. kép). A vizsgált árvizek idejére ez a fajta ábrázolásmód viszont, úgy tűnik, kiment a divatból. Nem arról volt szó, hogy a panorámaképek helyett a közelebbi, részletgazdagabb és egyben bensőségebb képkivágásokat preferálták volna, hanem inkább arról, hogy ezek a korábbi látképek csakis a perspektíva szabályainak súlyos megsértése révén voltak képesek mindent megmutatni egyetlen képen. A 19. század második felére, mikor már a realizmus irányelvei hatották át a képzőművészetet (is), az ilyen típusú ábrázolásmód nem volt összeegyeztethető a világ új típusú szemlélésével. A *Magyar Hírlap* például eredetileg arra utasította Klösz Györgyöt, hogy magáról fotózza az árvíz sújtotta Miskolcot, hogy a pusztulást teljes egészében megmutathassák. A körülmények azonban nem tették lehetővé a kép elkészültét.³²²

Szeged ellenben jól mutatott a nagy látószögű felvételeken. A hosszú hetek alatt, amíg a víz a városban állt, számtalan kép született a „tengerből” félig kilátszó épületekről. Ezek a képek ábrázolásmódjukat tekintve, az eltérő készítési eljárás ellenére, sok hasonlóságot mutatnak az 1838-as pest-budai árvíz egyik-másik rajzával. A vízfelszín teljesen csendes, sehol egy hullám, csak az épületek és a fák meredeznek az ég felé. Van valami szürreális ezeken a képeken: az óriási, mozdulatlan víztömeg nyugodtsága feszül neki a romba dőlt házak háttérében sejteni vélt iszonyatos drámának. A csata utáni harcmező nyugodt drámaisága köszön vissza rajtuk.³²³ (függelék, 20-22. kép)

Bár a pusztítást bemutató képek és képsorozatok hitelesebbek lehetnek, mint az elöntést ábrázolók, s ezt az újságok is kiemelték,³²⁴ viszont kevésbé „olvasócsalogatók”: nélkülözik a mozgalmasságot és drámaiságot. A hiányzó feszültség megteremtése érdekében éppen ezért a szerkesztők szívesen vetették egybe az árvizet megelőző és követő állapotokat. (függelék, 23-24. kép) Az „egykor és most” szerkezeti elgondolás eltérő mértékben ugyan, de mindkét árvíz diskurzusában helyet kapott; a természeti csapást megelőzően olyan virágzó, fejlődő és jelentős városok képét tárják elénk a szövegek és képek, amelyeknek lakossága „derék”, „zamatosan magyar”, szorgos, becsületes stb., egyszóval olyan emberek, akik a legkevésbé sem érdemelték meg, hogy ilyen szenvedést éljenek át. A természeti csapás előtti városi élet a harmónia és a rend megtestesüléseként jelenik meg az

³²² „Mindenekelőtt madártávlatból akarta a várost levenni, de úgy tapasztalta, hogy hegyről nézve Miskolcz csak olyan, mint a rémes éj előtti volt. A rombolásnak semmi nyomát nem látni és így első tervéről letéve, a részletek lefényképezését kezdte meg.” *Magyar Hírlap*, 1878. szept.12.

³²³ A katasztrófa-fényképek előzményeként tekinthetünk a háborús fotográfiákra, amelyek a 19. század közepétől egyre nagyobb számban készültek a háborúk „szépségeinek” és borzalmainak bemutatása érdekében. Bodovics 2018: 22-23.

³²⁴ *Magyar Hírlap*, 1878. szept. 6.

olvasó szemei előtt, amelyet a pusztító árvíz elsodort, nem hagyva maga után mást, mint káoszt és nyomort.

A rend és káosz kettős képe elválaszthatatlan a katasztrófa fogalmától. Ahogyan arról már korábban volt szó, korszakunkban egyszerre volt használatos a katasztrófa kifejezés fordulat, felfordulás, sorsfordulat értelemben, illetve a forradalom szinonímájaként. Herman Ottó maga is alkalmazta a forradalom szót az árvíz elbeszélésében.³²⁵ Szövegeinkben egyaránt megjelenik a katasztrófa törésként, sorsfordulatként, újrakezdekként való értelmezése, melynek következtében a hosszabb-rövidebb időre megtorpanó fejlődés új irányban, de mindenképpen magasabb szinten halad majd. S látunk példát arra is, hogy a katasztrófa után minden visszaáll majd a régi kerékvágásba, de ebben az esetben is egy, a korábbtól minőségileg magasabb rendű formában.

A katasztrófaképekre utaló analógiák mellett a szerzők egyéb olyan ismeretekre és tapasztalatokra próbáltak építeni, melyekkel vizsgált korszakunkban a lakosság nagyobb része bizonyára rendelkezett. Ilyen volt például a háború képe, amely a káosz egyfajta formájának tekinthető. A háború és a katasztrófahelyzet közötti vélt vagy valós hasonlóságok³²⁶ miatt a katonai kifejezések gyakori kellékek a különféle szerencsétlenségekről szóló elbeszélésekben. A miskolci és a szegedi árvíz kapcsán is szép számmal találkozhatunk ilyenekkel. Ráadásul a valóság csak tovább erősítette ezt az elbeszélési keretet azáltal, hogy a kötelező elszállásolás miatt a városokban nagy létszámú katonai csapatok tartózkodtak, akik aktívan részt vettek a mentésben. (függelék, 25-26. kép)

Az áradás és az árvíz mindkét esetben két fél egyenlőtlen küzdelmeként jelenik meg a szövegekben, olyan háborúként, amelyben a „támadó fél”, a víz, sokszoros túlerőben van a „megtámadott” városlakókkal szemben. Hiába dolgoznak erejüket megfeszítve, éjt nappallá téve a Szegedet védő gáton, az alattomos ellenség könnyedén áttöri a védműveket, s megállíthatatlanul ront rá a városra.

„...az éj orvleple alatt rohant meg a minden ellenségnél borzasztóbb gyilkos áradat. És hozzá még sok tekintetben váratlanul is!

³²⁵ „Ez elemi forradalmak hatalma irtóztató. A gondolkozó embernek fogalmat adnak kettőről: azokról a kataklizmákról [...], a melyek a földkéreg felületét átalakítva, oly rétegeket alkotnak meg, a melyeket a tudomány »földtani rétegeknek« nevez, a melyek azonban, igazában, egész életkorszakok temetkező helyei – és fogalmat nyújtanak arról a gyöngeségről, tehetetlenségről, mely az embernek az elemi forradalmakkal szemközt osztályrésze, egyszersmind végzete is.” Herman 1878.

³²⁶ Az elgondolás továbbélését mi sem támaszthatná alá jobban, mint az, hogy a katasztrófakutatás is éppen ennek a vélekedésnek köszönhetette létrejöttét. Erről lásd a dolgozat bevezető fejezetét.

Hiszen már remélni kezdtük, hogy a fenyegető csapás el lesz hárítható. Mit emberi erőfeszítés ily aránytalan tusában elkövethet, a mit a hősi elszántság, lankadatlan kitartás néhány nap alatt eredményül felmutathat: mindaz megtörtént Szeged védelmére.”³²⁷

Miskolcon nem volt idő a védelem megszervezésére, a helyieket orvul, éjszaka rohanta le a „bősz áradat”. Harc nélkül szenvedtek vereséget.

„A vizár nem csak a folyam medréből fenyegetett veszélyvel, hanem mindenfelől; semmi számitást, semmi okoskodást nem engedett meg a rettenetes ellenség; a ki az utcáról várta a vizet, mielőtt észrevehette volna, bejött a kert felől, betörte az ajtókat, betódult a szobákba, egyet kavardott a falak között, ledöntötte, rakásra hántha a butorokat, a könnyebbeket s a nehezebbeket egyaránt, s melyekkel az ajtón kiférhetett, rohant velök tovább; ha ki nem férhetett: kitörte a falakat s elvitt mindent, az anya kebléről leszakította a gyermeket, oda vetette egy másik hullámnak, maga tovább futott a jajgató anyával, betömte a siró anyának is, a siró gyermeknek is a száját sűrű iszapos vízzel... azután többé nem jajgattak; a miket ott hagyott a szobában, szétrombolta, összetörte, behántha iszappal.”³²⁸

„Nagy csata volt... Az ég a föld csatázott..

A szegény föld csatát veszített, elázott;

A halottak ott feküsznek a sárba;

Belefultak a patakba – az árba...”³²⁹

„Reggeli 4 órakor a hajnal feltünésével a habok zúgása megszűnt; éltünk koczkáztatása nélkül jöhettünk házainkból ki, széttekinthettünk, hogy lássuk a veszedelem nagyságát [...]; hogy lássuk azon óriási küzdelem mérvét, melyben szeretett városunk, mint a megvert hadakozó fél földje, rom és pusztulásnak martaléka lett.”³³⁰

És hogy ki az ellenség? Az eddigiekből csakis az következhet, hogy valami nem emberi. Ilyen erővel, gyorsasággal és – tegyük hozzá – ésszel ember nem képes harcolni. Az ellenség képében valami ősi és ösztönös lény rejlik, akinek vérében van a harc és a kegyetlenség.

„Széttörve a gát, jön az ár azon át!

Zúg, bög, forog és tör a sodra,

Éjjel jön orozva, halált vészt hozva, -

Nem virradnak soha napra!

³²⁷ *Nemzeti Hírlap*, 1879. márc. 13. reggeli

³²⁸ Gyöngyössy 1879: 11-12.

³²⁹ Szabó Géza cím nélküli verse, *Budapest*, 1878. szept. 8.

³³⁰ Soltész Nagy 1879: 4.

Mint fenevad, prédára ha csap,
S gyilkos foga szívbe, vesébe harap:
Úgy marczangolja az ár Szegedet;
Gyógyítani, van-é csodaszer, sebedet?”³³¹

Ezekben a szövegekben nyoma sincs a szigorú és büntetni kész, ám egyébként jóságos apa- vagy anyafigurát megtestesítő Istennek/Sorsnak, sokkal inkább az észérvekkel meg nem győzhető, kérlelhetetlen Természet jelenik meg ellenfélként, aki az embert alapvető természeti voltára és a természettől való függésére figyelmezteti. Nem más ez, mint természet harca a kultúrával, amelynek kimenetele nem kétséges: a természet nemcsak megteremti az életet, hanem el is pusztítja azt könyörtelenül, ha arra van szükség.³³²

A természet világa a kultúra, az ember világával szemben – a háborúhoz hasonlóan – a káosz egyik megtestesülési formája. Bár a természetben szintén működnek szabályok és törvényszerűségek, ismeretlensége és kiszámíthatatlansága okán az ember idegenként és félve mozog benne, csak a kultúra által képes azt valamennyire kontrollálni. A vad természet teljességében soha meg nem ismerhető, ezért bizonyos távolságtartásra mindig szükség van. A kultúra világa ezzel szemben ismerős szabályok és értékek mentén épül fel; a rend és a biztonság territórium. Éppen ezért a veszély csakis kívülről, a másik világból érkezhet. Ezzel magyarázható, hogy az értelmezés első fokaként a veszélyforrást azonnal „természetinek” bélyegezzük meg, amely vad és kontrollálhatatlan, s így a kultúra világának szabályai nem érvényesek rá.³³³ A támadó gyakorta a szörny alakját is felveheti, amely hibrid lényként a természet és kultúra határmezsgyéjén helyezkedik el. Mikszáth Kálmán leírásában a Tisza megbokrosodott, már-már démoni jelleget öltő ló képében jelenik meg:

„És mégisincs megelégedve a Tisza. Haragszik, dühöng. Hátát felborzolja. Sima képe feldagad és komor ráncokat vet. S ilyenkor nem nézi barátait, halálos ellenségévé válik azoknak. Szilajan nyargal át a rónán, mintha démonok korbácsa üzné, szakít, zúz útjában, mintha örült volna, barnás hullámai esetlenül hánykolódnak, mint a terhes lelkiismeret, mint a fekete szándék.”³³⁴

³³¹ Ismeretlen szerző: Szeged. *Borsszem Jankó*, 1879. márc. 16.

³³² Az esetek többségében nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy Isten vagy éppen a Természet az, aki az ár képében pusztít, mert alakjuk gyakorta összemosódik a szövegekben. Különbség a viselkedésükben nyilvánul meg: míg Isten megfontoltan, racionálisan cselekszik (büntetés), s ezáltal a kultúra világába tartozik, addig a Természet a *natura* szó szerinti megtestesülése, állatiasan, ösztönöktől vezérelve támad (önvédelem).

³³³ vö. Hoffman 2002.

³³⁴ Mikszáth 1967b: 57.

Susanna Hoffman szerint, aki az 1991-es Oakland-i (Kalifornia) tűzvész kapcsán vizsgálta a katasztrófák szimbólumvilágát, a szerencsétlenséget átélt embereknek egy paradoxont kellett feloldaniuk annak érdekében, hogy továbbléphessenek. A szerencsétlenség okozója ugyanis ugyanaz a természet, mint ami biztosítja számukra az életet és az újrakezdés lehetőségét. Annak érdekében, hogy a kettőt szétválasszák, a tűzvészt, a fizikai környezet kegyetlen oldalát dehumanizálták, „természetietlennek” (*unnatural*) jelölték meg a gondoskodó, támogató Anyatermészettel szemben. A szörny alakjában találták meg azt a kettősséget, amely ezt a duális természetképet legjobban kifejezi.³³⁵ Hoffman több párhuzamot is felsorol a szörny alakja és a katasztrófa értelmezése között. Mindkettő az emberi és természeti világ határán helyezkedik el; az emberiségen élőködnek és pusztítják; kiismerhetetlenek; felbukkanásuk kiszámíthatatlan; nem lehet őket elcsípni vagy tudományosan „megfogni”; felbukkanásuk után eltűnnek, s csak a következmények maradnak; de mindig visszatérnek, s nem lehet megállítani őket.³³⁶

Itt most sajnos nincs arra lehetőség, hogy tüzetesebben megvizsgáljuk, hogyan vélekedtek a korszakban a természet-kultúra kapcsolatáról, de az árvízkérdés kezelése szempontjából nem lényegtelen megemlíteni, hogy a 19. században, és különösen annak második felében a tudományos ismeretek bővülésével párhuzamosan egyre nagyobb hangsúly helyeződött a közbeszédben az ember környezetformáló tevékenységének káros hatásaira. Ez a vita különösen a szegedi árvíz kapcsán izzott fel, amikor – az elbeszéléseken kívül – egyértelműen a Tisza-szabályozást tették felelőssé a város pusztulásáért. De a miskolci árvíz kapcsán is előkerült a téma, ugyanis egyesek a túlzott fakitermeléssel magyarázták azt, hogy a hegyekből a korábbiaknál sokkal gyorsabban és nagyobb mennyiségben zúdult le a víz a lentebb fekvő településekre.³³⁷

Visszatérve az elbeszéléskeretként szolgáló háborús analógiához, a háborúval vont párhuzam sokkal komolyabb következményekhez is vezethet annál, mint hogy a kialakult helyzetet két fél hadakozásaként gondoljuk el. Előfordulhat ugyanis, hogy az irányítás kikerül a helyi vezetők kezéből, s azt a katonaság vagy egy magasabb szintű, többnyire állami szerv veszi át.³³⁸ Ráadásul az olyan, hétköznapi helyzetben nem megszokott intézkedések is

³³⁵ Hoffman 2002: 126-127.

³³⁶ Hoffman 2002: 128-129.

³³⁷ Nagy Gyula: Hadat az erdő kártevőknek! *Borsod*, 1878. okt. 31. 1.

³³⁸ Kathleen Tierney és munkatársai a Katrina hurrikán kapcsán rámutattak arra, hogy a háborúként értelmezett szituáció lehetővé tette a hatóság számára, hogy a szükségesnél több katonai egységet vessenek be a mentési és helyreállítási munkák alkalmával és hogy elrendeljék a háborús viszonyok között megszokott hírzárlatot. Továbbá a mentési munkálatok helyett inkább a rendteremtésre helyeztek nagyobb hangsúlyt, amellyel emberek életét veszélyeztették. Tierney – Bevc – Kuligowski 2006.

elfogadhatóvá válhatnak, mint amilyen a teljhatalommal való felruházás, vagy a statárium felállítása.

„Szeged város tanácsa tegnap hirdette ki a rögtönbiráskodást (statáriumot), s mi a kormány ezen intézkedését épen nem tartjuk helytelennek, mivel értesülésünk szerint még Algyőn is, melyet a víz tökéletesen tönkretett, találkoztak oly nyomorultak, kik a menekülő gazdák által elhagyott házakba betörvén, nemcsak raboltak, hanem a megmaradt butor ugy más tárgyakat s élelmi szereket megsemmisítették, ily eljárás valóban kívánatossá tette a statáriumot.”³³⁹

Nehéz megmondani, hogy mindezekre valóban szükség van-e ilyen helyzetekben, de az bizonyos, hogy az újságok nagy szerepet játszottak/játszanak abban, hogy a katonai/állami közbelépés elkerülhetetlenségét (ál)híreikkel alátámasszák.³⁴⁰

Ugyanakkor az ostromként elképzelt katasztrófahelyzet pozitív következménnyel is járhat. Miután már nem a városállamok korát éljük, egy hazai települést ért támadás annyit jelent, mintha maga az ország (a nemzet) került volna idegen ostrom alá. E párhuzam révén az elszigetelt, helyi eseményből egy csapásra országos, nemzeti jelentőségű katasztrófa válik, és a háborús helyzetben megnyilvánuló összetartozás, szolidaritás és áldozatvállalás érzése által hatékonyabbá válhat a helyreállítás folyamata.³⁴¹

A katasztrófa szereplői

A katasztrófahelyzet jellemzői mellett az általános katasztrófaképhez hozzátartoznak az ilyenkor (el)várható viselkedésmódok is. Az erről alkotott elképzeléseinket különösen erősen befolyásolják azok a sztereotípiák, amelyeket a média közvetít. Ezek a sztereotípiák és sémák, melyeket a szakirodalom katasztrófamítoszok (*disaster myths, disaster images*) névvel illet, makacsul bennünk élnek, újra és újra termelődnek olyannyira, hogy katasztrófaképünket mind a mai napig erősen meghatározzák. Ilyen állandósult tartalmi elemnek tekinthetők a (1) pánikról és menekülésről, (2) az ennek következtében kihirdetett szükségállapotról, (3) a fosztogatásról, (4) a felárakat felszámító lelkiismeretlen kereskedőkről, (5) a lakosság evakuálásáról, (6) a kitelepítettek menedékhelyen történő

³³⁹ Budapest, 1879. márc. 13., 3.

³⁴⁰ „Városunk tele volt álhirekkel, hogy a vizimalmokon lopott holmik rejtettek el. Alapos és szigorú rendőri vizsgálat után kiderült, hogy abból egy szó sem igaz. [...] Szeged népének az egész katasztrófa alatt tanúsított példás becsületességéről e szenyfolt is lemosatott.” *Szegedi Napló*, 1879. márc. 21., 1.

³⁴¹ vö. Kempe 2007. Pfister 2008.

letelepítéséről, (7) a nagyszámú halálesetről, (8) a jelentős anyagi kárról szóló hírek.³⁴² Mint minden mítosznak, ezeknek is van valamennyi igazságtartalmuk, de a legújabb szociológiai-antropológiai kutatások szerint többnyire nem állandó „kellékei” a katasztrófáknak.³⁴³

A katasztrófamítoszok nemcsak ahhoz nyújtanak segítséget, hogy el tudjuk beszélni, formába tudjuk önteni a katasztrófa eseményét, hanem azáltal, hogy felsorakoztatják a katasztrófakor lehetséges helyzeteket, felkészítenek minket arra, hogy a vészhelyzet bármikor bekövetkezhet. Ezek alapján pedig előre kigondolhatjuk, miképpen fogunk rájuk reagálni, ha bekövetkeznek.³⁴⁴ Már ha bekövetkeznek. A katasztrófamítoszok veszélye ugyanis abban rejlik, hogy olyan mélyen gyökeret vernek gondolatainkba, hogy még akkor sem tudunk szabadulni tőlük, ha a valóság éppen ellentmondani látszik nekik. Ily módon a szocializáció során elsajátított szociális reprezentációk visszahathatnak a valóságra és befolyásolhatják azt.³⁴⁵ A Katrina-hurrikán kapcsán kialakult válsághelyzetet vizsgáló társadalomtudósok arra mutattak rá, hogy a rögzült sztereotípiák miatt nem megfelelő intézkedések történtek, amelyek többet ártottak, mint amennyit használtak.³⁴⁶

A katasztrófamítoszok többsége a vészhelyzetben előforduló viselkedésmódokra vonatkozik, ezért érdemes részletesebben is megvizsgálni, hogy narratíváinkban miképpen ábrázolják a történetek szereplőit.

Az árvizeket leíró narratívákban a történet aktív szereplője maga a vízár, amely mint önálló gondolattal és akarattal rendelkező lény a városok utcáin rombolva, zúzva ront végig, hogy végül elnyelje az előle menekülni nem képes – a csapást passzívan elszenvedő – embereket.

A természet ily módon történő perszifikációja ugyan már a felvilágosodás leíró költészetében megjelenik, de ekkor a tájleírás, melynek célja a természet szépségeinek bemutatása, még realisztikusnak mondható. A romantikusok viszont már kivetítik érzelmeiket a természetre, s az organikus természetszemlélet jegyében a természetet emberi érzelmekkel ruhazzák fel.³⁴⁷ Lenyűgözte őket a szabad és vad természet, s ennek

³⁴² Henry Fischer: *Response to Disaster*, Lanham, Idézi Császi 2002: 178.

³⁴³ Auf der Heide, 2004.; Tierney–Bevc–Kuligowski, 2006.

³⁴⁴ A katasztrófamítoszok szívós továbbélése azzal (is) magyarázható, hogy katasztrófahelyzetben átveszik a sérült normarendszer feladatát, vagyis „forgatókönyvet” kínálnak arra vonatkozóan, hogy kell viselkedni a katasztrófa előtt, alatt és után. Császi, 2002, 194. Ralph Turner: *Types of Solidarity in the Reconstitution of Groups*, *Pacific Sociological Review*, 1967, 60-68. Idézi Császi 2002: 179.; Holm, 2012: 23.

³⁴⁵ Serge Moscovici szerint válságos helyzetekben mutatkozik meg igazán a szociális reprezentációk karaktere. Moscovici 2002: 270-271.

³⁴⁶ Tierney – Bevc – Kuligowski 2006.

³⁴⁷ A 18-19. század fordulóján megjelenő organikus természetszemlélet értelmében a természetet és az embert ugyanaz a világszellem hatja át és irányítja, tehát hasonló érzelmek kifejezésére képesek. A

megnyilvánulása akár pusztító formájában is: a fenséges megtestesülését látták benne. A természeti erők antropomorfizációja nem korlátozódik csupán a 18-19. századra: napjaink sajtója is szívesen ruházza fel az elmondottakhoz hasonló módon emberi, állati, esetleg démoni tulajdonságokkal a természeti jelenségeket.³⁴⁸

Bár a szövegekben gyakori a vízár perszónifikációja, a vizuális elbeszélésekben mindössze egyetlen konkrét példát találunk. A szegedi árvíz kapcsán megrajzolták az árvíz allegóriáját, egy tépett ruhájú rémült nőalak képében, aki görcsösen kapaszkodik egy fa törzsébe miközben lábát a zúgó áradat csapdossa (függelék, 27. kép). Ez a fajta vizuális megfogalmazás ellentmondani látszik a szövegek által közvetített képnek, hiszen azokban az ár egy erőszakos, kegyetlen harcos/démon/vadállat formájában ölt testet. Valószínűbb, hogy a nőalak nem az árvíz, hanem a bajba jutott város perszónifikációja,³⁴⁹ ahogyan azzal több helyen, például a külföldről érkező anyagi támogatás vizuális megjelenítéskor is találkozhatunk (függelék, 28. kép). Ettől eltekintve a víz általában nyugodt formában, ugyanakkor nagy területeket elöntve ábrázolódik a képeken. Ez a megjelenítési mód reflektál a szövegekben oly sokszor előforduló tenger motívumra.

Amennyiben a történetek aktív szereplője a víz, vagy közvetve a természet, úgy az emberek többnyire tehetetlen és alávetett módon viselkednek az elbeszélésekben. Nem képesek kontrollálni az eseményeket, ily módon ugyanolyan tárgyakként reprezentálódnak, mint saját javaik, melyeket a víz magával sodor. Ez a megfogalmazási mód azokban a narratívákban hangsúlyos leginkább, melyek a katasztrófát büntetésként értelmezik. Ilyenkor már nincs értelme ellenállni a magasabb hatalomnak, mert a büntetés jogosnak mondható, de nem is lehetne ellenállni egyrészt a szembenálló fél tekintélye miatt (természet/sors/Isten mint büntető apa- vagy anyafigura), másrészt az erők egyenlőtlensége miatt.

Azokban a történetekben, ahol a természeti katasztrófa katonai támadásként interpretálódik, a passzivitás mellett erősebben jelen van a harcot vállaló, aktív fellépés. Gyakori szereplői az ilyen típusú történeteknek a bátor, talpraesett, veszélyhelyzetben is

romantikusok számára kiemelt jelentőséggel bír a táj, amely menedéket kínál a valós élet csalódásai, feszültségei elől, ahol a természet reális valóságában vagy mint szimbólum a szemlélő (a költő) érzéseinek előcsalogatója és kifejezési módja egyszerre. A romantika természetszemléletében is a teljesség megjelenítésére törekszik: a szerető, gyógyulást hozó jó anya képében megjelenő természet mellett ott találjuk a pusztító, titkokkal teli, démoni, emberidegen, s ezáltal kiismerhetetlen és kontrollálhatatlan ellenképét. Horváth 1997.

³⁴⁸ Trckova 2012.

³⁴⁹ A városok és országok perszónifikációja minden esetben egy nőalak képében történik utalva a nőiség és a szülőváros/szülőföld közötti szimbolikus kapcsolatra.

hideg fejjel gondolkodó férfiak,³⁵⁰ akik akár saját életük árán is mentik a bajbajutottakat. Az 1862. évi bécsi árvíz narratíváival szemben elbeszéléseinkben nemcsak az uralkodó tetszeleg a hős szerepében, hanem ismeretlen átlagemberek is.³⁵¹ A városokban állomásozó katonaság tagjai is hasonló szerepben tűnnek fel. Ezekben a történetekben azonban nincs happy end, bármennyire is küzdenek hőseink, a katasztrófa nem kerülhető el. Az ember nem győzheti le a természetet, vagy másképp fogalmazva: nem kerülheti el a sorsát.

Ugyanakkor a katasztrófa nemcsak pusztulást hoz magával, hanem reményt is a változásra. Előbb azonban helyre kell állítani az egyensúlyt; a káoszról ismételt rendet kell teremteni. Ebben a folyamatban fontos szerep jut a városok vezetésének és természetesen az uralkodónak, Ferenc Józsefnek. Miskolcra a király nem látogatott el, csupán a szárnysegédjét, Rohonczy Gyulát küldte el a belügyminiszter, Wenckheim Béla társaságában. Szegeden viszont személyesen győződött meg a katasztrófa nagyságáról. (függelék, 29-30. kép)

A király megjelenése, akinek képében maga a nemzet látogatott Szegedre, reményt és erőt adott a szegedieknek városuk újjáépítéséhez; az ő személye és szavai („Szeged szebb lesz mint valaha!”) maga volt a garancia az újrakezdésre, a jövő garanciája. Másrészt, miként arra mások is rámutattak,³⁵² az ilyen szerencsétlenségek egyúttal az uralkodó hatalmának megerősítését is szolgálták. Az árvíz lehetőséget teremtett számára, hogy a rend helyreállítójaként, kvázi „honalapítóként” lépjen fel alattvalóinak szemében.

Az uralkodó és felesége mellett a szövegek egyértelműen pozitív képet közvetítenek a városvezetésről, különösen a polgármesterről és a rendőrség vezetőjéről. Mindkét árvíznél intézkedéseiket gyorsaság, megfontoltság, erélyesség és hatékonyság jellemzi. A város első emberei a vezéregyéniségek ideális megtestesülései: bátrak, fáradhatatlanok, kiváló szervezők, akik a helyzetet uralva példát mutatnak a többieknek. Igazi hősök. Mivel Miskolcra nem jött el Ferenc József, bár nagyobb összeggel támogatta az újjáépítést, szerepköre némileg a város polgármesterére, Soltész Nagy Kálmánra szállt át, akit az

³⁵⁰ Az elbeszélésekben a nők egyetlenegyszer sem jelennek meg hősként, legfeljebb anyaként, akik gyermekeiket próbálják menteni inkább kevesebb, mint több sikerrel. A sztereotípiák a nemek szerinti viselkedésmódokra is kihatnak, így a nők a katasztrófátörténetekben túlnyomóan áldozati szerepben ábrázolódnak, akiket meg kell menteni, de sosem mint a mentésben résztvevő szereplők, noha erre is van példa (vö. Hakkarainen 2017: 11). A másik nemcsak elfogadott, de el is várt szerepkör az adományozáshoz és adománygyűjtéshez kapcsolódik.

³⁵¹ Hakkarainen 2017: 11. Az 1862-es árvíznarratívákban Ferenc József a férfias és bátor megmentő, illetve apafigura képében jelenik meg, aki legyőzve a veszélyt visszaállítja a rendet a káosz helyett a városban. Hakkarainen szerint abban, hogy az uralkodó a szövegekben egyedüli hősként, határozott és erős vezetőként ábrázolódik minden bizonnyal szerepet játszik, hogy 1848 után vagyunk. Az 1830-as, a forradalom előtti bécsi árvízkor ugyanis nem volt szükséges az uralkodó erejének hangsúlyozása.

³⁵² Hakkarainen 2017, Pfister 2008.

utókor az „újjáépítő polgármester” címmel tisztelt meg. Valószínűleg kvalitásainak köszönheti, hogy egymás után háromszor is újraválasztották, de nem elképzelhetetlen, hogy az árvízkor tanúsított helytállása is közrejátszott népszerűségében.

A vezetőség mellett a középkori lovag modern változataként jelennek meg a mentésben segítő katonaság tagjai, kik életük kockáztatásával is bátran és rendületlenül menekítik a bajbajutottakat – leginkább nőket, gyerekeket és időseket. Hozzájuk hasonló tisztelet illeti meg a helyi rendőröket, de kiváltképp az önkéntes tűzoltókat. A történetek e kitüntetett személyiségeinek népes táborát szaporítják azok a – többnyire névtelen – hétköznapi hősök, akik erejükön felül, magukkal nem törődve mentették családtagjaikat, barátaikat, szomszédjaikat, ismeretleneket.

Az egyik gyakori katasztrófamítosz szerint katasztrófahelyzetben ugyanakkor mindig akadnak olyan emberek is, akik önző módon, emberiségükről megfeledkezve, mások kárára mentik életüket és vagyonukat.

„Tegnap éjjel 11 órakor a tűzoltók elfogtak egy embert, aki egy másiknak erőszakkal elvette a csónakját és bundáját. Az őt elfogni akaróknak is erőszakosan ellenállt. Felakasztatása több mint bizonyos. Holnap rendkívüli városi közgyűlés lesz.”³⁵³

De közéjük sorolhatjuk azokat a kereskedőket is, akik az átmeneti élelmiszer- és egyéb áruhiányt kihasználva többszörös árat kérnek portékájukért, illetve a naplopó, ráérősen ácsorgó „csöcseléket”, akik nem érzik át a fenyegető veszély és a rájuk nehezedő felelősség súlyát.

„Lehetetlen itt fel nem említenem azon sajnós körülményt, hogy akadtak Miskolczon lelketlen kufárok és napszámosok, kik a közszerencsétlenséget undok nyereszkeskedési vágyuk kielégítésére használták fel. Így a vész utáni első két napon egy zsemle 4-6 krért, egy tojás 8-10 krért árultatott város szerte, s a napszámos urak 8 ft napi béren alól a fülök botját sem akarták mozdítani, inkább oda állottak bámulni, a hol a katonaság verejtékben fürödve dolgozott.”³⁵⁴

A nehéz helyzetben a toposzok mellett előkerülnek a súlyosabb társadalmi konfliktusok is. Bár a szerzők igyekeztek meggyőzni olvasóikat arról, hogy a katasztrófában mindenki egyenlő, ugyanúgy meghal a gazdag „delnő”, mint a szegény koldus, mégis megjelentek a kétkedő hangok. Ily módon a sikeresen megmenekült, ám a bajbajutottakon segíteni nem

³⁵³ *Nemzeti Hírlap*, 1879. márc. 17. esti, 2.

³⁵⁴ *Debreczeni Ellenőr*, 1878. szept. 4.

akáró gazdagok igencsak kedvezőtlen fényben tűntek fel.³⁵⁵ A társadalmi rangsor másik végén elhelyezkedők, a „proletár nép”, a „csőcseléknép” viselkedése is nagy ellenszenvet váltott ki, akik „az iparos, kereskedő s általában a birtokos polgárság”-gal ellentétben dologtalanul nézték mások küszködését.³⁵⁶

Ezek a személyek vétének a közösség normái ellen, s így módon – negatív példaként – annak a magatartásformának a megtestesítői, amit kerülni kell. A lelketlen, önző emberek bemutatásának célja nem merül ki a leleplezésben; a normasértés felmutatásával a cikkek szerzői magát a normát erősítették.³⁵⁷

S végezetül, ismételten toposzként él a köztudatban, hogy katasztrófahelyzetben, a rendet felváltó kaotikus körülmények között, megemelkedik a bűncselekmények száma: az emberek fosztogatnak, rabolnak, ok nélkül törnek-zúznak.

„Éjjel nagy tűz volt; két gyújtogatót elfogtak; számos lopásról és rablásról beszélnek. [...] A csolnakosok zsarolnak, és nem lehet segíteni. A fejtelenség rendkívüli nagy; az élelmiszerek fogynak, a drágaság nő. A víz szakemberek véleménye szerint két hétig is itt maradhat, és akkor a legerősebb épületek sem biztosak. Szeged egy óriási romhalom.”³⁵⁸

Hogy mennyi alapját találjuk a vizsgált két árvíz esetében ennek a mítosznak, azt nehéz megmondani. Részletes statisztikai adatok hiányában a bűnesetek számát összefoglalóan közreadó polgármesteri jelentések alapján azt mondhatjuk, hogy Miskolcon nem volt jelentős eltérés a korábbi és a későbbi évek adataihoz képest.³⁵⁹ Szeged esetében pedig a statárium felállítása, úgy tűnik, szükségtelennek bizonyult.³⁶⁰ Felmerülhet a kérdés: az alacsony számok a hatékony rendőri és katonai fellépés következményei, vagy e beavatkozás nélkül is hasonlóan alakultak volna az eredmények? Ezt már nem tudjuk meg.

³⁵⁵ „A. J. óraművész, két ház tulajdonosa és városi virilista, ki az árvízben semmi kárt nem szenvedett, Temesváron [ahová a menekültek egy részét vitték] tíz fírtot vett föl a szegedi árvízkárosultaknak szánt könyörület filléreiből. E becstelen eljárást, miután a statáriumból kiesik, kérem a tekintetes szerkesztő urat lapjában való nyilvános fölemlítéssel bélyegezni meg.” *Szegedi Napló*, 1879. márc. 27., 1.

³⁵⁶ „A dologtalan, proletár népség ma is, midőn oly nagy a veszedelem, ráér ácsorogni a köztereken, különösen pedig a tiszaparton, s ott törvénykeznek az urak fölött. [...] keveredik közéjük sok jóra való ember, a kiket galád nyelvökkel megmételtyeznek s így ebben a veszélyes időben gonosz magvakat hintenek el a nép közt.” *Szegedi Híradó*, 1879. márc. 6., 2.

³⁵⁷ Luhmann 2008: 40.

³⁵⁸ *Nemzeti Hírlap*, 1879. márc. 14. reggeli, 2.

³⁵⁹ Polgármesteri jelentések. A forrással kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy csupán 1878-ból, 1879-ből, 1882-ből, 1884-ből, 1886-ból, 1887-ből és 1888-ból maradtak ránk adatok a betörések és lopások számát illetően, ráadásul azt sem tudjuk, hogy milyen kimutatás alapján és milyen szempontok szerint állították össze.

³⁶⁰ „A statárium kihirdetése óta mindössze egy statáriális eset fordult elő, az sincs a vízveszélylyel semminemű összefüggésben. Koczó János fölgyújtotta bosszúból a tulajdon ipának tanyáját. A gaz tettes rossz időt választott bosszujára, mely a szó szoros értelmében torkára forrt. Ma fölakasztották.” *Szegedi Napló*, 1879. márc. 21. 1.

Ha a bemutatott visszatérő tartalmi elemek alapján szeretnék összefoglalni, hogy miképpen jellemezhető egy katasztrófahelyzet, akkor elsősorban azt mondhatjuk, hogy a katasztrófa egy olyan rendkívüli, váratlanul és hirtelen bekövetkező, nagy pusztítással járó esemény, mely erejénél fogva megtöri a közösség korábbi fejlődésének ívét. Ennek eredményeként egy átmeneti, liminális állapot áll elő,³⁶¹ mely alatt új szabályok és értékek lesznek követendők. A katasztrófa a normalitás világán kívül esik. Egy olyan állapot, amikor a megszokott világ a feje tetejére áll, annak szinte mindenben az ellentéte. A rendet felváltja a káosz, a biztonságot a veszély, a kiszámíthatóságot a bizonytalanság. Az eddigi értékek és szabályok érvényüket veszítik, morális süllyedés figyelhető meg. Még az idő rendes folyása is megszakad, megáll vagy éppen összezavarodik. Hogy mikor áll vissza a világ a „normális” rendbe, az attól függ, hogy mennyi idő alatt sikerül helyreállítani a kultúra világát. Merthogy tulajdonképpen itt nincs másról szó, minthogy a kultúra és a természet szférája között fennálló érzékeny egyensúly megbomlik, és a természet átveszi a hatalmat a kultúra világa felett. A két világ határa összemosódik átmenetileg, s a normalitás akkor áll helyre, ha sikerül ismételten szétválasztani a kettőt, s visszaállítani az egyensúlyt.

3. Valóság vagy konstrukció? – a valóság konstrukciója

Láthattuk, hogy a narratívák sok tekintetben a hagyományoknak, előképeknek megfelelően épültek fel, de mondandójuk és kifejezőkészségük aktualizálásával igyekeztek megfelelni az adott korszak elvárásainak is. Összetett funkciójuk, valamint formai és tartalmi determináltságuk mind arra mutatnak, hogy csak részben kívánták és tudták a valóságot reális formában reprezentálni. Részben fiktív alkotásoknak tekinthetők, amelyek egy valós esemény okán, meghatározott elbeszélési sémát követve, kulturálisan áthagyományozódott üzeneteket és értékeket közvetítenek. A konstruálás folyamata azonban nem áll meg magánál az elbeszélésnél, hanem a média kiterjedt hatásának eredményeképpen a valóságot is a narratíváknak megfelelően érzékelik az emberek. A legizgalmasabb kérdés persze az, hogy ez az érzéki csalódás mennyire tűnt fel az embereknek, s ha feltűnt, zavarta-e őket egyáltalán? A valóság-igény vizsgálata nem egyszerű feladat, de talán a narratívák kapcsán némileg közelebb juthatunk a probléma feltárásához.

³⁶¹ vö. van Gennep, 2007.

Már az is érdekes, ahogyan ezek a szövegek és képek megjelentek a sajtótermékekben: a különféle cikkek összerendezésekor láthatóan nem tettek különbséget a szerkesztők a szöveg vagy kép valóságtartalma között, minden egyenlő súllyal esett latba. Ugyanakkor egyértelmű a vizuális reprezentációk elsőbbsége a szövegekkel szemben, legyen szó fiktív vagy valós ábrázolásról. A képeken belül a fénykép, jobban mondva a fénykép alapján készült rajz számított a legbecsesebbnek; a lapok mindent megtettek azért, hogy fényképhez jussanak, s egyszer sem mulasztották el hangsúlyozni egy-egy grafika fényképeredetét. Talán még a szemtanú által készített rajznál is előrébb állt a rangsorban. Röviden: bármilyen kép többet ért, mint akármelyik szöveg, de a fényképet semmi sem taszíthatta le a reprezentálás képzeletbeli trónjáról. Mindez arra utal, hogy a valósághű ábrázolás – legalábbis a képi reprezentációt tekintve – egyre inkább meghatározó tényezővé vált az újságok szerkesztési/eladási politikájában.³⁶² (Azt viszont nem tudni, hogy az újságok mutatták-e az irányt, vagy már a közönség elvárásainak kívántak eleget tenni.)

A szövegek kapcsán nem lehetséges hasonló rangsor felállítása. Nagyon vegyes a felhozatal; általánosnak mondható a tárgyyszerű valós beszámolók és a részben fiktív, vagy teljes egészében fiktív leírások keveredése a sajtótermék profiljától függetlenül. A hatóság által kiadott beszámolók egyértelműen hitelesnek számítottak, viszont jellemző ezekre a dokumentumokra, hogy az esemény után több héttel, vagy akár hónappal később keletkeztek, másrészt viszonylag alacsony példányszámban nyomtatták őket. Így bár a publikumnak készültek, s emiatt nem hagyhatók figyelmen kívül a katasztrófa konstruálásának folyamatában, befolyásuk jelentéktelen lehetett a sajtótermékekkel összevetve. Felmerül a kérdés: hogyan tudtak a korabeliek ebben a zűrzavarban tájékozódni?

A napi- és hetilapokban számos útmutatás segítette a kor emberét a valóság és fikció szétválasztásában. Elsősorban a cím, vagy esetleg az alcím a műfaj megjelölésével (például regény, tárcá stb.), de ugyanilyen fontos lehetett a szöveg, képanyag elhelyezkedése is az adott dokumentumon belül. A különféle rovatoknak, így például a folytatásos regényeknek vagy a tárcának általában rögzített helyük volt a lapokban. Tehát már a szöveg lapon belüli elhelyezkedése információt közölt annak realitástartalmáról. Emellett a hihetetlennek tűnő leírások ellensúlyozására a szerzők a szövegek hitelességének alátámasztásaként figyeltek

³⁶² Sajnos nem sikerült olyan kutatásra bukkannunk, amely a sajtóbeli valóságábrázolás problematikáját vizsgálná hosszabb időmetszetben, pedig érdekes lenne tudni, hogy miképpen alakult ez a folyamat a 19-20. század során, mikortól lett egyre erősebb az objektivitásra való igény és törekvés?

az adatbőségre, illetve annak kiemelésére, hogy információik szakértőktől, szemtanúktól származnak, továbbá szövegeikben számos olyan apró „tény” szerepel, melyek csak fokozták a korábban már említett valóság-hatást.

„Nincs egyetlen ház, a melynek élve maradt lakói egész regénnyel, de jól megértjük, valóban megtörtént regénnyel ne tudnának szolgálni a rémes éjről.”³⁶³

„Szakértőktől tudom, hogy a város épületeiben közel 3 millió a kár, a város maga százezer forintig károsult.”³⁶⁴

A fotográfia ugyancsak a reprezentáció valóságosságát erősítette, amelynek széleskörű használata a lapokban a valóság közvetett tapasztalatának egy új formájával ismertette meg az olvasót. A fénykép ugyanis azt a – téves – benyomást kelti, hogy az általa megjelenített valóság nem pusztán az eredeti objektív képmása, hanem azzal pontról-pontra azonos is. Mintha az olvasó a fényképen keresztül – akár csak egy ablakot nyitnának a múlt valóságára – úgy és ott és akkor tapasztalná meg a valóságot, ahogy az úgy és ott és akkor volt. „[A] múlt a fotó megjelenésétől kezdve ugyanolyan bizonyosság, mint a jelen; amit a papíron látunk, az ugyanolyan biztos, mint amit megérintünk.” – mondja Barthes.³⁶⁵ Ily módon az ábrázolt kép „jelene” – a fényképen keresztül – összekapcsolódik a szemlélő jelenével: egyidejűvé és egyterűvé válik. A fénykép elhitette a nézővel, hogy ő is pontosan ugyanazt látta volna, mint a fényképész, ha ott lett volna. A realizmusnak ezt a fokú megjelenítését nehéz lett volna túlszárnyalni. Ezért is voltak hajlandók a laptulajdonosok komoly pénzt áldozni arra, hogy egy-egy jelentősebb eseményről a szokásos grafikák mellett fénykép is készüljön.³⁶⁶ Így például a Magyar Hírlap, amely bizonyos mértékben kívül állt a napi- és hetilapok hírhálózatán,³⁶⁷ Klösz Györgyöt kérte fel arra, hogy örökítse

³⁶³ Ismeretlen szerző: Miskolcz veszedelme, *Debreczeni Ellenőr*, 1878. szept. 03.

³⁶⁴ Wagner János: Miskolcz, *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 8.

³⁶⁵ Barthes szerint a fotográfia annak köszönheti kizárólagos sikerességét a valóság reprezentációjában, hogy míg a többi eszköz (például a festészet) csupán a múlt rekonstruálására képes, addig a fotó tanúsítja azt. A fotó határozottan állítja a dolog létezését („ez volt”), „nem kitalál, hanem hitelesít, maga a hitelesítés.” Barthes 2000: 92. Kibédi Varga Áron az egyidejűséget emeli ki: „A fényképészet realizmusigénye arra támaszkodik, hogy a fényképész *azt, ami van*, abban a pillanatban tudja ábrázolni, *amikor van*.” Kibédi Varga 1998b: 75. Bourdieu egy másik irányból közelítve meg a kérdést, arra mutat rá, hogy a fénykép valójában társadalmi rendeltetésének köszönheti objektivitását, hiszen annak a tradicionális világszemléletnek a logikája alapján ragadja meg a világot, amely szerint a világot szemléljük. „Ha igaz, hogy »a természet utánazza a művészetet«, akkor természetes, hogy a művészet utánzása a természet legtermészetesebb utánzásának tűnhet.” Bourdieu 1982: 228.

³⁶⁶ A sajtóban megjelent képek kereskedelmi értékéről lásd Révész 2009.

³⁶⁷ Egy korábbi, az árvízzel kapcsolatos információk terjedését vizsgáló kutatásunk kapcsán arra figyeltünk fel, hogy a Magyar Hírlap volt az egyetlen olyan magyarországi sajtóorgánus, amely nem vett át és nem is továbbított más lap(ok)nak híreket. Értesüléseit mindig saját levelezőire hivatkozva közölte, míg a többiek

meg az egri és miskolci árvíz borzalmait, akinek már a neve is garancia volt a minőségre és a hitelességre.

Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy a sajtóorgánumok bármit leköszöltek, aminek hírértéke lehetett, s amivel növelhették az eladási számokat. Így tehát az olvasókra maradt az a feladat, hogy eldöntsék, hisznek-e az újságokban olvasott cikkeknek és az abban látott képeknek. Ám az árvizekről szóló cikkek oly túlzónak tündek, hogy a szerzők minden igyekezete ellenére sokan képtelenek voltak elhinni a bemutatott borzalmakat, egyedül csak a saját szemüknek voltak hajlandók hinni.³⁶⁸ Miskolcon hamar megteltek a szállodák, fogadók, melyeknek lakói között az otthon nélkül maradottak mellett jócskán akadt bámészkodó is, ma úgy mondanánk katasztrófaturista.

Bár a források a részleteket tekintve nem túl bőbeszédűek, érdemes megkísérteni a szövegekben szereplő toposzok érvényességének vizsgálatát. Szinte valamennyi, korábban általánosan áttekintett mítoszra találtunk példát a narratívákban. Az egyik leggyakoribb valóságferdítés az áldozatok és a keletkezett károk számának jelentős mértékű eltúlzása. Miként a legtöbb szenzációs esetről tapasztalható, úgy az árvizekre is érvényes, hogy minél messzebb jut a katasztrófa híre, az adatok annál túlzóbbak. Angliában például már hatszáz halálos áldozattal közölték a miskolci árvíz hírét.³⁶⁹ A hazai (és birodalmi) lapokban azonban, a kisebb pontatlanságokat leszámítva, azt mondhatjuk, hogy a számok lényegében megegyeztek a hivatalos források adataival.³⁷⁰

Szeged esetében egyértelműen igazolhatóak az evakuálásról és a menedékhelyen való letelepítésről szóló hírek is; Miskolcon is jelöltek ki szálláshelyeket az otthon nélkül maradottaknak, ám azt nem tudjuk, hogy az elszállásolás szervezeten folyt-e. Nehezebb helyzetben vagyunk a lelkiismeretlen kufárokról szóló hírekkel kapcsolatban, mivel valószínűtlen, hogy az újságokon kívül más írott forrás rögzítette volna ténykedésüket. Mindenesetre a vizsgált szövegekben nem találoztunk a róluk szóló hírek cáfolatával.

Továbbmenve a mítoszok során, szinte nincs olyan szöveg, mely ne tenne említést a „páni félelem”-től ártárt menekülőkről, azonban viselkedésük nem ölt irracionális jelleget,

vagy megnevezték, hogy mely újságtól származik az adott információ, vagy pedig a tartalom és megjelenés idejének nyomon követésével kideríthetővé vált, hogy ki/mi lehetett a hírforrás.

³⁶⁸ „Mindennap sok idegen özönlik be a vidékről, meggyőződést szerzendő a rémhírek valóságáról. Ámde valamennyien annyit mondanak, hogy vajha csak oly mérvű lett volna a baj, mint milyennek a legrosszabb esetben gondolták, de ez minden képzeletet felülmul, és mindenki csak az ohajtja, hogy segélygyűjtés rendeztessék a nyomor enyhítésére.” *Borsod*, 1878. szept. 5. 3.

³⁶⁹ Több nagy-britanniai lap is négyszáz vagy hatszáz áldozatról, illetve eltűntről írt. *Monmouthshire Merlin*, 1878. szept. 6., 6.; *Bury and Norwich Post*, 1878. szept. 10.; *Sheffield Independent*, 1878. szept. 2.; *Bucks Herald*, 1878. szept. 7.; *Western Gazette*, 1878. szept. 13.; *Pall Mall Gazette*, 1878. szept. 2.

³⁷⁰ Hakkarainen kutatása azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos okokból előfordulhat, hogy még a hivatalos szervek sem merik közölni a valós adatokat. Hakkarainen, 2017: 3.

mint a pánik esetében, sokkal inkább az általános „zűrzavar” vagy „fejetlenség” részét képezi, s a pánik kifejezés sem használatos. Ráadásul a várakozásokkal szemben „[e]gyetlen ijedt arccal sem találkoztunk, s a város külszine csak annyiban változott, hogy a piac valamivel néptelenebb volt, mint rendszerint. A férfi-népség – munkásszerszámokkal ellátva – már kora reggeltől kisebb-nagyobb csoportokban, nyugodtan vonult ki az alföldi vasúthoz [...]”³⁷¹ – hangsúlyozták a szegedi lapok, de országos lapokban is olvashatjuk, hogy „[a] víz a városháztérről az alsó városba tódult, s ellepte a város minden utcáit; a nép ezrenként menekült s csodálandó higgadságot tanúsított. Csak fehér cselédek sirtak.”³⁷² Kérdés persze, hogy ez a lapok többségének ellentmondó kijelentés mennyiben célozta az általános vélekedés cáfolatát, s mennyiben volt hivatott a rendíthetetlen szegedi nép képének megteremtését szolgálni.

Elképzelhető tehát, hogy a sajtó bizonyos esetekben a valós helyzetnek nem megfelelő kijelentéseket tett, de azt nem tudhatjuk, hogy ez mennyiben volt tudatos, illetve amennyiben az volt, pontosan milyen szándék vezérelte. Jobbára csak találgathatunk, de van egy konkrét helyzet, amely indokolhatja a tények elferdítését vagy teljes elhallgatását. Mikszáth Kálmán a szegedi árvívről írott visszatekintő munkájában a következőket írja:

„A szörnyű veszedelemmel szemben, dacára, hogy azt a kormánybiztosi intézmény éppen nem érintette, mintegy önkényt elveszett a sajtószabadság.

Azt például, hogy a város pénztára kiürült, nem volt szabad megírni, mert ha a munkások megtudják, hogy a városnak pénze nincsen, könnyen hátrányukra magyarázzák e körülményt, s megszöknek a töltésekről.

Az előjáróság intézményei ellen írni szinte nem volt tanácsos (dacára, hogy a sajtónak ezek bírálása a föladata), mert a hatóság tekintélyét rontani ilyenkor bajt szülhet.”³⁷³

A rend és a hatékonyság fenntartása érdekében, úgy tűnik, elfogadottnak számított nem valósat állítani. De vajon meddig lehet ezzel elmenni? Milyen horderejű tényekről volt tanácsos megfeledkezni a közjó érdekében? Talán a tények elhallgatása még a kisebb rossz, mert nem vezet tévútra, viszont a tények elferdítésének vagy felnagyításának súlyosabb következményei is lehetnek. Emellett ott vannak még az egyéb indokok a valóság átírására, mint amilyen az 1862-es bécsi árvízkor a bajbajutottakat mentő nő esete, akinek cselekedete egyszerűen nem volt összeegyeztethető a katasztrófahelyzetben elvárt nemi szerepekkel, vagy ugyanennél az árvíznél a mentésben tevékenyen részt vevő férfiak

³⁷¹ *Szegedi Híradó*, 1879. márc. 7. 1.

³⁷² A *Pesti Naplót* idézi a *Budapest*, 1879. márc. 13. 2.

³⁷³ Mikszáth 1967a: 169.

említésének mellőzése az uralkodó tetteinek és nagyságának felnagyítása érdekében.³⁷⁴ És akkor még nem is beszéltünk az egyszerű piaci indítékokról, amely a közölteket az eladás növelése érdekében alakította. Nem elég tehát az, hogy az elbeszélések hagyományához való igazodás már első körben megszüri a tények halmazát, de ott vannak még a további szűrők is, amelyek alakítják a „valóságot”. Olyan ez, mintha homályos szemüveggel néznénk a külvilágot egy koszos ablakon keresztül.

A valóságigény megragadásában segítséget jelenthet, ha megvizsgáljuk, hol találunk valamiféle ellentmondást az újságírói beszámolók és az érintettek tapasztalata között, ahol a valótlan állításokat már a kortársak sem hagyták szó nélkül. Miskolccal kapcsolatban kevés olyan esettel találkozhatunk, amikor a helyi sajtó cáfolta volna az országos, illetve a fővárosi lapokban megjelenteket,³⁷⁵ a szegediek viszont többször is említést tettek a ferdítésekről. „Az árvízről, a mentési műveletekről, s általában e borzalmas katasztrófáról az időszaki sajtóban annyi ferdítés, annyi téves dolog lett megírva, hogy az érdeklődő, ki a lapokból olvasta a dolgok állását, sokkal többet most sem tud, mint amikor semmit sem tudott.”³⁷⁶ Nem is csodálkozhatunk hát, ha mindezek után „[...] méltó bosszankodás fogja el afölött a közönséget, hogy az egész árvízveszélyt és az azzal kapcsolatos dolgokat elferdítve vagy éppen valótlanul olvassa a fővárosi lapokban”,³⁷⁷ hiszen az alaptalan híreknek köszönhetően nemcsak rosszul informáltak lesznek az olvasók, hanem kedvezőtlen kép alakulhat ki a város lakosairól is.

A miskolciakat sokkal jobban bosszantotta az – legalábbis látszólag –, hogy az árvízről nem megfelelő módon emlékeznek meg. Amikor például egy bizonyos Károly Károly – a kortársak szerint – pusztán nyereszkesedési vágyból a valóságtól teljes mértékben elrugaszkodott történetekből egybefűzött füzetecskével³⁷⁸ próbált hasznot húzni az árvíz eseményéből, a helyi lapban heves hangvételű cikkben bírálták tettét. A probléma feltehetően nem a szövegek valóságtartalmával volt, hiszen más is megjelentetett hasonló kiadványt; a gond inkább az lehetett, hogy az eladásból származó bevételt nem ajánlotta fel a bajbajutottak megsegítésére. Az erkölcsi normáknak e nyílt megsértése válhatta ki a közösség haragját.

Egy másik esetben szintén erkölcsi probléma merült fel. A várost és a városvezetést többféle vád is érte: például hogy a segélyek nem jutnak el a rászorulókhhoz, vagy hogy a

³⁷⁴ Hakkarainen, 2017: 10-11.

³⁷⁵ Általában véve kevés jelét láttuk annak, hogy a miskolci lapok bármilyen kérdésben is reagáltak volna az országos lapok írásaira az üggyel kapcsolatban.

³⁷⁶ Mikszáth 1967a: 144.

³⁷⁷ *Szegedi Napló*, 1879. márc. 19. 1.

³⁷⁸ Károly 1878.

városban jelentősen romlott a közbiztonság az árvizet követően. Ezeket a rágalmakat természetesen a polgármester azonnal igyekezett megcáfolni.

Ilyen kevés eset alapján nem lehet egyértelmű képet festeni a kor emberének valóságigényéről, arra viszont elegendőek, hogy felhívják a figyelmet az újságok torzításaira. Nem tudni, hogy mekkora lehetett az elferdített tények mennyisége; talán ez volt az összes, amit itt bemutattunk, de az is meglehet, hogy ennél jóval több volt, csak éppen az érintettek nem tartották fontosnak felemleni a szavukat ellene. Mert hát lássuk be, bizonyos valótlanságok, mint például, hogy nem boncolgatták nagyon a tragédiák okait, sokkal inkább kedveztek, mint ártottak a szerencsétlenül járt közösségeknek. Mindenesetre tény, hogy voltak olyan hírek, amelyeket az érintettek határozottan és többszörösen is cáfoltak. Persze, ha rosszmájúak lennénk, feltehetnénk a kérdést: mi bizonyítja a cáfolat igazságát? Hiszen egyetlen bizonyítékot sem szolgáltatnak a felszólalók: kijelentés áll kijelentéssel szemben. Továbbmenve az is felmerülhet, hogy vajon volt-e hatása a cáfolatnak? Mennyire befolyásolta ez az olvasókat és az esemény bennük kialakult képét?

Ettől függetlenül a lapok által közvetített árvízkép meghatározó szerepét a katasztrófa reprezentációjának kialakításában nem vonhatjuk kétségbe. Úgy véljük, hogy a sajtó által érintett témák részben a korábbi tapasztalatok és ismeretek eredményeként, részben pedig az olvasói elvárások szem előtt tartása révén kerültek a fókuszba. Az egyes témákon belüli konkrétumokat pedig az az általános vélekedésnek való megfelelés formálta, miszerint a katasztrófahelyzet a megszokott, normális életmeneten kívül esik, olyan állapot, amelyben a súlyos veszteségek egzisztenciális, gazdasági, és szociokulturális válságot eredményezve próbatétel elé állítják az egyént és a közösséget egyaránt. Ily módon a publikumnak szánt szövegek az értelmezési folyamat részeként egy kulturálisan rögzült tartalmi elemekből felépülő konstruált „katasztrófát” mutatnak be.

IV. VÁLSÁGKEZELÉS AZ ÁRVÍZ UTÁN

Az előzőekben a miskolci és a szegedi árvíz narratíváinak vizsgálata révén részben a katasztrófák szociokulturálisan konstruált jellegére, részben pedig arra kívántunk rámutatni, hogy a természeti szerencsétlenségek értelmezése és tapasztalata sokban ettől a konstruált képtől függ. Vagyis amilyennek elképzeljük általában a jelenségeket, hajlamosak vagyunk annak megfelelően megélni és értelmezni. A katasztrófa általános jellemvonásához tartozik, hogy olyan fordulópontként értelmeződik, amely éles cezurát von a katasztrófa előtti és utáni időszak közé; lezárja a múltat, hogy ajtót nyithasson egy sokkal jobb jövő számára. Az 1878. évi árvíz is mint korszakhatár jelenik meg a helytörténeti irodalomban, amikortól Miskolc dinamikus fejlődésének kezdetét datálják.³⁷⁹ A dinamikus fejlődés azonban csak sikeres válságkezelés révén érhető el. Ebben a fejezetben arra keressük a választ, hogy milyen nehézségekkel kellett megbirkóznia a városnak és a lakosságnak az árvizet követő két-három éven belül, és hogy erőfeszítéseik mennyiben vezettek eredményre.

1. Városi válságkezelés

Az árvíz után eltelt időszakot, a válságkezelés időszakát két nagyobb egységre oszthatjuk fel. Az első, rövidebb szakasz a vészhelyzeti intézkedések ideje, amikor a legfontosabb feladatok, úgymint a közlekedés és a hírközlés helyreállítása, a segélyezés megindítása és lebonyolítása, a közbiztonság megteremtése, valamint a közegészségügy helyreállítása volt az elsődleges szempont. Ezt követte a második, időben lényegesen hosszabb szakasz, amikor is a hosszú távú célok megvalósításán volt a hangsúly. Ezen időszak alatt kerülhet sor azon munkálatokra, melyek visszavezetik a települést a megszokott életbe, illetve ellenállóbbá teszik a későbbi kihívásokkal szemben azáltal, hogy egyre tudatosabban kezelik a kockázatot.³⁸⁰ Ily módon a reziliencia nem csupán mint tulajdonság, hanem mint folyamat is értelmezhető, amely során a felfordulás állapotából – egy átmeneti időszakon keresztül – a „normalitás” (*normalité*) állapotába, egy egyensúlyi helyzetbe térünk vissza.³⁸¹

³⁷⁹ Az árvíz helytörténeti megítéléséről *Az árvíz emlékezete* című fejezetben lesz részletesebben szó.

³⁸⁰ Blanchard 2008: 74-75.

³⁸¹ Uo. 77.

Az első szakasz további három periódusra bontható az elvégzendő feladatok sürgőssége tekintetében. Az első periódus idején, azaz az árvizet követő 1. héten a közvetlen krízisállapot megszüntetése volt a városvezetés feladata, vagyis a város működéséhez elengedhetetlen feltételek megteremtése, valamint az életveszély elhárítása. Ezért rögtön az árvíz másnapján, augusztus 31-én ideiglenes vészbizottságot jelöltek ki, amely azonnal hozzálátott a legfontosabb feladatokhoz. Szeptember 4-én ezt egy állandó árvízbizottság váltotta fel, amely tovább folytatta a megkezdett munkát. A bizottság kezdetben naponta, majd a helyzet stabilizálódása – körülbelül egy hét – után kétnaponta, majd októbertől egészen az év végéig 10-25 naponta ülésezett. A második periódust jelentő 2-4. héten további funkciók helyreállítása, valamint a kialakult állapotok stabilizálása volt a cél. Egy hónappal a szerencsétlenség után – a harmadik periódus idején – a korábban megkezdett munkák folytatása mellett megkezdődhetett a hosszabb távú célkitűzések előkészítése.

1.1. A válságkezelés első szakasza

Ha precízek szeretnénk lenni, akkor a tulajdonképpeni válságkezelés már az áradás közben megkezdődött. A kora hajnalban érkezett vízár álmában lepte meg a lakosságot. Erős lélekjelenlét kellett ahhoz, hogy a legveszélyesebb részeken élők elmeneküljenek a teljes sötétség közepette. Amint az áradást észlelték, félreverték a harangokat, aminek hallatán nemcsak a civil lakosság, hanem a „mentőalakulatok”, nevezetesen az önkéntes tűzoltó egyesület tagjai, valamint a városban állomásozó 65. zászlóalj több tagja is felébredt, s a vész helyszínére sietett menteni. Többen életüket áldozták azért, hogy másokon segítsenek. Hőstetteiket a fennmaradt elbeszélések örökítették meg.

Amint az ár levonult, s megvirradt, felgyorsultak a folyamatok. Azonnal táviratot küldtek a környező településeknek és a legfontosabb napilapoknak, hogy a külvilágtól elzárt város számára mielőbb segítséget szerezzenek. Bay Bertalan Borsod megyei alispán a közelebbi községekből 50 szekeres és 200 gyalogos munkaeőrt rendelt be,³⁸² s az élelmiszerhiány megakadályozása érdekében felhívta a megye községeit a miskolciak megsegítésére.³⁸³ Éppen ezért legelőször is a hidak szétrombolása, illetve a torlaszok és a járhatatlan utak miatt lehetetlenné vált közlekedést kellett helyreállítani. Még aznap hozzáláttak a torlaszok eltávolításához, részben hogy a felgyülemlett víz lefolyhasson, részben pedig, hogy a torlaszokban fennakadt állati és emberi holttesteket a máshol

³⁸² MNL BAZML IV. 809. b. 1881/1878.

³⁸³ MNL BAZML IV. 809. b. 2887/1878.

felleltekekkel együtt mielőbb eltemethessék. Olyan sokan lelték halálukat a hirtelen támadt árvízben, hogy a holttestek felkutatása és eltemetése több napon keresztül zajlott. Az ideiglenes vészbizottság úgy döntött, hogy azokat a halottakat, akiket a családjuk nem temet el, közös sírban, de külön koporsóban temessék el. A koporsókat az elhunytakról készített jegyzék alapján jelölték meg.³⁸⁴

Szeptember 2-án négy albizottságot hoztak létre az átláthatóbb és hatékonyabb munkavégzés érdekében. Az egyik az élelmiszerek begyűjtésére és kiosztására, a másik a közegészségügyre, a harmadik a közlekedés helyreállítására, a negyedik pedig a torlaszok szétbontására ügyelt.³⁸⁵

Négy nappal az árvíz után a torlaszok többségét sikerült megszüntetni; ha nem is hordták el teljesen, de legalább lyukat vágtak rajtuk, hogy a víz lefolyhasson. A torlaszokban az állati és emberi holttestek mellett számos használati tárgy is felhalmozódott. Ezeket a közelben, egy szabad és tágas helyen összegyűjtötték, s szétválogatták értékük szerint. Az értékteleneket bárki elvihette, az értékesebbeknél azonban igazolni kellett a tulajdonjogot.³⁸⁶ Herman Ottó, aki hallván a szerencsétlenségről azonnal a városba sietett rokonaihoz, részletesen leírta, sőt lerajzolta az árvíz utáni állapotokat (függelék, 16. kép).³⁸⁷

Az árvíz után azoknak, akiknek a háza összedőlt vagy életveszélyessé vált, szállást kellett találni. Egy részüket befogadták a családtagok, de többségük a városvezetés segítségére szorult. Számukra ideiglenes menhelyet alakítottak ki a minorita zárdában, a református líceumban, valamint a tímár ipartársulat helyiségeiben.³⁸⁸

Szeptember 5-én az ideiglenes vészbizottságot felváltotta az állandó árvízbizottság. A királyi főmérnök jelentette, hogy a legfontosabb útvonalak már járhatóvá váltak, emellett megkezdték a kórház épületének kitisztítását is. Sok volt még a teendő, szükség volt a segítő kezekre, ezért kérvényezték, hogy a Kassára vezényelt zászlóalj a városban maradjon még egy ideig,³⁸⁹ továbbá Budapestről rendőrök érkeztek a helyreállításban,

³⁸⁴ Bizottsági ülés jegyzőkönyve, 1878. aug. 31. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

³⁸⁵ Soltész Nagy 1879: 8.

³⁸⁶ Bizottsági ülés jegyzőkönyve, 1878. szept. 3. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

³⁸⁷ „A legborzasztóbbak azonban a malomtájak, legfőképpen a városmalom melletti rész. Itt a víz nemcsak sodró, hanem robbantó hatalommal dúlt. A patak medrét a megfontolás nélkül való építkezés itt összeszorította, a hajtókereknek valóságos torlaszt alkottak. A rohanó ár tömege itt nem birt áttódulni s mi több, a felvégtől elragadott tárgyak itt fönnakadtak s oly torlaszt emeltek, melynél borzasztóbbat az ördögi képzelet sem tudna festeni. E torlasz toronymagasságra ékelődött-zsúfolódott. Gerenda, háztető, több mint kétszáz hordó, kád, bútor elállotta a víz útját; a kisebb közöket emberi testek, háziállatok hullái töltötték ki. Az ár földagadt s jobbra-balra valóságos robbantó erővel dühöngött.” Herman 1878.

³⁸⁸ Soltész Nagy 1879: 8.

³⁸⁹ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 5. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

illetve a rendfenntartásban segédkezni.³⁹⁰ Bár a közbiztonsági állapotokról nem szólnak a források, de miként azt a narratívák elemzésekor említettük, általános vélekedés szerint katasztrófák idején erősen meginog az emberek morális értékrendje, s romlik a közbiztonság. A királyi postaigazgató táviratban arról érdeklődött pár nappal az árvíz után, hogy szükséges-e a helyi postát rendőrökkel őriztetni.³⁹¹ Jóllehet a válasz megnyugtató volt, mondván, hogy a helyzet korántsem olyan súlyos, mint vélik, a városvezetés is amellet volt, hogy ártani nem árthat, ha néhány rendfenntartót kölcsönvesznek a fővárosból. Ennek hátterében azonban nem kizárólag közbiztonsági okokat kell sejtenünk; a helyzet ugyanis az volt, hogy Miskolcon rendkívül kevés rendőr teljesített szolgálatot a lakosság számához mérten. A segítség sajnálatos módon nem maradt sokáig, szeptember 6-án már 21 főt vissza is rendelték.³⁹² Ezért – tartva az árvíz okozta elszegényedés miatti esetleges bűncselekményektől – a városvezetés jobbnak látta a rendőri személyzet mellett polgári őrjáratok felállítását is a későbbiekben.³⁹³

A szeptember 7-i polgármesteri jelentés szerint 36 kényszer-, 13 vidéki munkás, 27 szekér és 189 katona állt a városvezető rendelkezésére.³⁹⁴ A teendőket látva azonban mindenképpen több munkaerőre volt szükség. Szerencsére néhány nappal később, szeptember 10-én Dobsináról munkások érkeztek, akik közül a település vezetése hatvan főt nyolc napra minden költség nélkül bocsájtott a bajba jutott város rendelkezésére. Emellett a megyéből is tovább érkezett a segítség, szeptember 9-én 89 szekér és 94 munkás, szeptember 10-én pedig további 50 szekér és 85 munkás képében. Rajtuk kívül 300 katona segítette a helyreállítást.³⁹⁵

A sok munkáskéznek meg is lett az eredménye. Szeptember 10-ére a város főbb útvonalain helyreállt a közlekedés, a főbb torlaszokat szétbontották, az összes emberi és állati holttestet eltemették. A közlekedés megindulása nemcsak a hírközlésen javított, hanem egyszerűbbé vált az adományok városba be-, valamint a törmelékek városból kijuttatása. A torlaszok elhordása, illetve átvágása következtében lefolyt a maradék

³⁹⁰ Bizottsági ülés jegyzőkönyve, 1878. szept. 4. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.; IV. 809. b. 2886/1878.

³⁹¹ MNL BAZML IV. 1905. c. 4327/1878. A rendőrfőkapitány a következőt válaszolta: „a jelenlegi közbiztonsági viszonyok veszélyeztetve nincsenek ugyan annyira, hogy a Postahivatalt őriztetni kellene, de miután a jövőbe az ember be nem láthat, szerény véleményem az volna, hogy a vasúthoz kijáró kocsik mellé a rendőrség által egy rendőr rendeltessék ki; a postahivatali éjjeli őrök felállítása végett a Posta igazgatóság keresné meg rendes úton a katonai parancsnokságot; miután a rendőrség, a rendőrök csekély létszáma miatt a postát őriztetni a legjobb akarattal sem képes.”

³⁹² Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 6. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

³⁹³ MNL BAZML IV. 1905. b. 1244/1878.

³⁹⁴ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 7. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

³⁹⁵ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 10. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

felgyülemlett víz is, ráadásul csökkent annak a veszélye, hogy egy újabb felhőszakadás ismét árvizet okozzon. A holttestek eltávolításával pedig elhárult a járványveszély, amitől sokan tartottak. Mondhatjuk tehát, hogy az árvíz után kicsivel több mint egy héttel, megszűnt a közvetlen vészhelyzet, amelyet az is jelez, hogy szeptember 8-ától az árvízbizottság elegendőnek látta, ha csak minden második nap ülésezik.³⁹⁶

A válságkezelés első szakaszának második periódusában, szeptember 8-10. napjától kezdetüket vették a helyreállítást célzó munkálatok. A városvezetés megbízta Gettó Gyula és Kotz József városi mérnököket, hogy a megmaradt régi hídanyagok figyelembe vételével készítsenek tervek a hidak újjáépítésére vonatkozóan.³⁹⁷ Az új hidakat a régi, háromlábú hidakkal ellentétben két lábra, de leginkább partoldali tartópillérekre kívánták építeni (ún. lebegő hidak), hogy elejét vegyék a veszélyes torlaszképződésnek. Ráadásul a nagyobb forgalomnak kitett átkelőhelyeket vasból tervezték elkészíteni. Így tehát nem a korábbi állapotok visszaállítására, hanem annak átalakításra került sor a biztonság növelése érdekében. Ugyancsak közbiztonsági okokból került napirendre már ekkor a Szinva és a Pece medrének tisztítása és szabályozása. „Miután pedig a bizottság a jelentést tevő mérnökök azon nézetét teljesen osztja, – hogy hidaink, sőt a város igen nagy része mindaddig veszélynek lesznek kitéve, – míg a víz folyását gátló, feltartóztató malmok különösen a szinva anyáárkán fenállanak, míg a szinva és pecze medre nem mélyítettik, a partok szabálytalanok maradnak; felkéri mérnökeinket, hogy a szinva és pecze medrének mélyítésére, partjainak szabályozására nézve javaslatot készítsenek [...], – a mi a malmokat illeti, – ezen kérdésnek bővebb megvitatására akkora tartatik fel, – midőn a közlekedés helyreállítása után a bizottság a városra nézve készítendő egy nagyobb tervezet, javaslat kidolgozására nyugodtabb s elegendő idővel fog rendelkezni.”³⁹⁸

Bár a malmok szerepe az árvizekben mindenki előtt egyértelmű volt, eltávolításuk alapos megfontolást igényelt. Miskolc mint a térség kereskedelmi központja, fontos gabonaárusító és -feldolgozó település volt, ahol nemcsak a helyiek, hanem a tágabb régió számára is biztosította a mindennapi kenyérhez szükséges liszt őrlését vagy a dara és kása előállítását. Emellett a malmokat – miként arról korábban már szóltunk – más iparágak is használták. Következésképpen a malmok eltávolítása jelentős változást okozott volna a

³⁹⁶ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 8. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

³⁹⁷ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 10. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

³⁹⁸ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 12. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

város gazdaságában, ezért sem lehetett elsietni a döntést. A vitába a helyi újság, s rajta keresztül az olvasók is bekapcsolódtak.³⁹⁹

Időközben megkezdték a károsultak számbavételét és a károk összeírását. A kárfelvétel módjáról és hiányosságairól a következő fejezetben, a károsultak bemutatásakor lesz részletesebben szó, itt csupán a válságkezelés kapcsán foglalkozunk vele előljáróban. A várost 11 körzetre osztották fel, s körzetenként két-három biztos írta össze a károkat egy nyomtatott formula alapján.⁴⁰⁰ A felvétel háztartásonként történt; név szerint csak a családfőt nevezték meg. Éppen ezért a hivatalos jelentésben szereplő 2956 „károsult”⁴⁰¹ inkább a károsult háztartások számára vonatkozik, nem pedig a személyekre. Miután nem voltak ritkák az 5-8 vagy akár 10-12 fős háztartások, feltételezhetjük, hogy az árvízben károsodottak száma legkevesebb is háromszorosa volt a hivatalos kimutatásnak.

A nyomtatvány alapján elmondható, hogy a városvezetést a károk tételes kimutatásán túl (emberélet; ingatlanban, ingóságban, áruban, állatokban keletkezett kár) az is foglalkoztatta, hogy az adott háztartáshoz tartozók képesek lesznek-e fenntartani magukat az elkövetkezőkben, ezért rákérdeztek a családfenntartó foglalkozására, illetve arra is, hogy lakható lesz-e a lakás a télen és szükség van-e azonnali segélyre. A károk hivatalos megállapításával kapcsolatban ugyanolyan óvatosan kell eljárunk, mint a károsultak számával, ugyanis annak ellenére, hogy a kárfelvételi ívek kitöltésében mutatkozó hasonlóságok alapján feltételezhetjük, hogy általános útmutatásban részesültek a biztosok a kitöltés módját illetően, ezt nem mindenki tartotta be. Némelyek tételesen, krajcárra pontosan adták meg például az elveszett ingóságok értékét, míg mások a „mindene tönkrement” kifejezés mellé egy találmányra megbecsült összeget jegyeztek fel a kárfelvételi ívre. Ráadásul a számos panaszos levélből az is tudható, hogy a biztosok több esetben is – a károsult távollétében – látatlanul „vették fel” a károkat. Mindezek következtében a polgármesteri jelentésben szereplő kárösszegek hitelességükben erősen megkérdőjelezendők.

A városi mérnök becslése alapján a várost érintő károk összege 34 670 forintot tett ki. (függelék, 1. táblázat) Ez elenyészőnek mondható az 1 739 771 forintban megállapított lakossági kárhoz képest (függelék, 2. táblázat). A vármegyére vonatkozó források segítségével azt is megtudhatjuk, hogy a környező települések, így Ó- és Újhuta,⁴⁰² Hámor és Diósgyőr milyen mértékű károsodást szenvedett az árvíz következtében. Ó- és Újhuta

³⁹⁹ *Borsod*, 1878. szept. 26., okt. 10., okt. 17., nov. 7.

⁴⁰⁰ A kárfelvétel módjáról a következő a *Lakossági válságkezelés* alfejezetben lesz részletesebben szó.

⁴⁰¹ Soltész Nagy 1879: 12.

⁴⁰² Óhuta a mai Bükkzentlászló, Újhuta pedig Bükkzentkereszt 1940-ig használatos elnevezése.

községekben az utak helyreállítására az éves közmunkaerejüket kívánták felhasználni, amelynek költségei, a közmunkák válságösszeget, a 314 forint 70 krajcárt biztosan meg fogják haladni.⁴⁰³ A vármegye engedélyezte a közmunkaerő felhasználását, ám az kevésnek bizonyult a közlekedési utak helyreállításához.⁴⁰⁴ Még 1880-ban is arról panaszkodtak, hogy a községek közötti, valamint Miskolccal összekötő utak hiányában jelentős keresetforrástól esnek el az ott élők, akik elsősorban fuvarozásból tartották el magukat és családjukat.⁴⁰⁵ Óhután 28 lakóházat elsodort, 46-ot rendkívül megrongált az áradás, csak öt ház maradt ép. Négyen meghaltak, nyolc szarvasmarha pedig megfulladt.⁴⁰⁶ Újhután összesen húsz károsultat írtak össze; a többségnek a krumpli, káposztás és kenderföldjében esett kárát összesen 453 forintban állapították meg.⁴⁰⁷

Ennél nagyobb volt a pusztítás az akkor még különálló településként létező Diósgyőrben. A város bírása, Nagy János hasonlóan a még le nem szolgált szekeres és kézi közmunkaerő odaadományozását kérte a vármegyétől, hogy ebből fedezhessék a károk helyreállítását.⁴⁰⁸ A településen hatan haltak meg az árvízben,⁴⁰⁹ az áradás elsöpört 24 hidat (más forrás szerint 9-et),⁴¹⁰ 150 lakóházat részben vagy egészében lakhatatlanná tett, az utak járhatatlanokká váltak.⁴¹¹ A teljes kárösszeg 16 728 forintot tett ki a részletes felszámítás szerint. Ami azonban ennél is rosszabb volt, az a határban okozott pusztítás, amely előrevetítette a következő év nehézségeit. Nemcsak a learatott termés ment tönkre, hanem „[t]etézte még e szerencsétlenséget azon körülmény is, hogy a vetés alá elkészített szántóföldeket a vizár elborítván, a földek az egész határban vetetlenül maradtak, nincsen a határban senkinek őszi vetése, a földek s rétek egy része a Szinva mentén maig is víz alatt van, más része pedig a köszirt darabokkal van borítva, s több helyen öles mélységű árkokkal barázdálva, mindenféle tsak pusztulás látható a határban, nincsen a népnek ideje utakat s hidakat javítani – pedig járhatlanok – mert a családnak élelem kell, és ha nem keres nem tud annak enni adni; – nincs pénze adóra, fogyasztási adóra, szállódezmaváltságra, községi adóra, kórházi alapra, bélyeg és jog illetékre, nem tud a

⁴⁰³ MNL BAZML IV. 803. b. 170/1879.

⁴⁰⁴ A Miskolcra Ó Hútra vezető útvonal helyreállítását Windt Lajos királyi mérnök 1878-ban 15-20 ezer forintba becsülte MNL BAZML IV. 809. b. 3273/1878.

⁴⁰⁵ MNL BAZML IV. 803. b. 1264/1879; 454/1880.

⁴⁰⁶ MNL BAZML IV. 809. b. 2897/1880.

⁴⁰⁷ MNL BAZML IV. 809. b. 1264/1879.

⁴⁰⁸ Diósgyőr eredetileg 1000 forintot kért a megyétől az utak és hidak helyreállítására, azonban – bár a megye elismerte, hogy a község önerőből nem képes a helyreállításra – csupán 300 forintot, a község éves közmunkaváltságával megegyező összeget küldött segélyként. MNL BAZML IV. 803. b. 331/1879.

⁴⁰⁹ MNL BAZML IV. 809. b. 1264/1879.

⁴¹⁰ MNL BAZML IV. 809. b. 1264/1879.

⁴¹¹ MNL BAZML IV. 803. b. 171/1879.

lelkésznek, cántornak, tanítónak, harangozónak fizetni, mert a múlt évben minden termése elpusztult. Kétségbeesve néz a jövő tél elébe, tudva: hogy vetése nincs, kenyere megint nem terem gyermekei számára, s így azok kitartásában ismét a bizonytalan keresetre leend utalva.”⁴¹²

Az árvíz sújtotta vármegyei településeknek ugyanazzal a problémával kellett szembenézniük, mint később Miskolcnak a szegedi árvíz miatt: a segítségnyújtás a fontosabbnak ítélt cél felé irányult. A borsodi alispán tehetetlenül állt a segélyért folyamodó kérések előtt: „A megye minden községe s lakosságának áldozatkészsége igénybe van véve ez időszerint a Miskolcz városát sújtott vész enyhítésére, minek folytán könyöradomány gyűjtést sem rendelhetek ez időszerint Ó Huta község számára.”⁴¹³ Egy lehetőség maradt: állami segélyért folyamodni. Ennek eredményeképpen Ó Huta és Diósgyőr lakosai 400-400 forintot kaptak a Belügyminisztériumtól az országos könyöradományi alapból.⁴¹⁴

Miután a biztosok néhány napon belül befejezték a károk összeírását Miskolcon, megkezdhatték a károsultak segélyezését az időközben befolyt pénz- és egyéb adományokból. A városvezetés nemcsak a segélyek elszámolásakor igyekezett mindent megtenni azért, hogy ne érje szó a ház elejét, hanem a kiosztáskor is kényszerűen ügyelt arra, nehogy az igazságtalanság vádjával illessék őket. Ez okból elsőként a hitelesség megállapítása miatt átnézte a kárfelvételi íveket. A revizorok elsősorban a túlságosan magas kárösszegeket találták gyanúsak, míg a túl alacsonyak esetében csupán lakossági kérvényre küldtek ki biztosokat a kár újbóli összeírására. A tisztviselőket és egyéb állami apanászból élőket azonnal kiemelték a segélyezendőek közül; őket csak legutolsó sorban tartották pénzbeli támogatásra jogosultaknak. A megmaradtakat nyolc csoportba osztották. A csoportok közötti rangsort az anyagi és családi helyzet alapján határozták meg; a leginkább segélyre érdemesektől a legkevésbé rászorultak irányába haladt a felsorolás.⁴¹⁵

A segélyösszeg mértékét is szigorúan megszabták.⁴¹⁶ A csoportokba sorolt károsultak között a kárösszeg 10%-ának megfelelő⁴¹⁷ segélyt osztottak ki, amelynek összege nem haladhatta meg a 300 forintot, bármekkora volt is a kár. Az, aki már korábban részesült a király vagy a királyné által küldött könyöradományból, annak összegét levonták a város

⁴¹² MNL BAZML IV. 803. b. 171/1879.

⁴¹³ MNL BAZML IV. 809. b. 2897/1880.

⁴¹⁴ MNL BAZML IV. 809. b. 4030/1878; 2429/1880.

⁴¹⁵ Soltész Nagy 1879: 13-14.

⁴¹⁶ Soltész Nagy 1879: 14.

⁴¹⁷ A segélyeket három szakaszban osztották ki. Az első kettőben még 10%-kal számoltak, az utolsóban már csak az összes kár 8%-ának megfelelő összeget fizették ki.

által juttatandó segélyből. A segélyezés három ízben zajlott le, összességében 70 148 forintot és 85 krajcárt osztottak szét 1795 személy között.⁴¹⁸ Ha csak a kárfelvételi íveken szereplők károsodtak volna az árvízben (de tudjuk, hogy ez nem így történt), akkor is csupán 60%-uk részesült pénzsegélyben, amelynek összege átlagosan 5-30 forint között volt.⁴¹⁹

A segélyek összegyűjtésében az előző fejezetben bemutatott sajtótermékek mellett fontos szerepet játszott a kormányzat. A belügyminiszter, Wenckheim Béla miután személyesen is meggyőződött a hozzá beérkezett hírek valóságáról, felhívást intézett valamennyi megyéhez Miskolc és a többi árvíz sújtotta település megsegítése érdekében.⁴²⁰ Emellett az elsők között érkezett meg az egri érsek és a király 5-5 ezer forintos pénzsegélye. Soltész Nagy Kálmán, elkerülendő a gyanúsításokat, precíz kimutatás vezetett minden segélyként beérkezett pénzüsszegekről (függelék, 1. ábra).⁴²¹

Az állam nem csupán a segélyezés tekintetében vette ki részét a válságkezelésből, hanem a helyreállítási munkálatokban is szerepet vállalt. Jóllehet az ezirányú kormányzati beavatkozás kevésbé a város megsegítését, mintsem inkább a munkálatok ellenőrzését, a kiküldött szakértők személyén keresztül a központi hatalom érvényesítését célozta. Bár kézzel fogható segítségnyújtás érkezett az állam részéről, a szimbolikus támogatás lényegében elmaradt, hiszen egyik politikai vezető – a király és a miniszterelnök – sem tette tiszteletét Miskolcon az árvíz után, hogy ezzel is kifejezze a nemzet szolidaritását a bajbajutottakkal. Ellenben néhány hónappal később, a szegedi árvíz idején, mind Ferenc József, mind pedig Tisza Kálmán a romba dőlt városban tett szimbolikus értékű látogatásuk alkalmával egyszerre biztosították a helyieket és az országot is, hogy „Szeged szebb lesz, mint volt!”. Nem tudni, hogy miért nem tartotta egyikük sem fontosnak ellátogatni a katasztrófa után Miskolcra, s miért elégedtek meg a kormány részéről Wenckheim Béla belügyminiszter, s a király részéről, Rohonczy Géza királyi szárnysegéd elküldésével.

A belügyminiszter szeptember 5-én érkezett a városba Jekkelfalussy Lajos miniszteri tanácsos kíséretében. „A minister ur célja volt, városunkat szerencsétlenségében látni, reményt adni csüggedésünkben, serkenteni a munkára, mindenek felett pedig a kormány

⁴¹⁸ Soltész Nagy 1879: 14.

⁴¹⁹ MNL BAZML IV. 1923. 5. köt. Az árvízkárosultak közül pénzbeli segélyben részesültek főkönyve

⁴²⁰ Belügyminisztériumi rendelet az adományok gyűjtéséről. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴²¹ MNL BAZML IV. 1923. 4. d. 4. cs. Bár a kimutatás 14 hónapon keresztül tartalmaz bejegyzéseket, amely alatt összesen 90 321 forint 23 krajcár és egy darab 10 frankos arany érkezett be, az adományok nagy része (80 766, 22 ft) az árvízét követő két hónapon belül folyt be.

tudomására adni szánandó állapotunkat.”⁴²² Miután megszemlélte a pusztítást, a korábban leküldött 2000 forinton túl további 3000 forintot bocsátott a város rendelkezésére.⁴²³

Mindazonáltal a kormány rajta tartotta a szemét a helyreállítás folyamatán és szakértőket küldött ki a közlekedés, az építkezés és a közegészségügy helyzetének megvizsgálására és fejlesztésére. Ez utóbbi kiemelt szereppel bírt a válságkezelés korai szakaszában. Az emberi és állati holttestek magas száma, a város több helyén még felgyűlve lévő víz, a szennyezett kutak, az egyébként is elkeserítő általános higiéniai állapotok, valamint a folytonos esőzés miatt tartani lehetett tőle, hogy járvány alakul ki a városban. Ezért a belügyminiszter elküldte dr. Grosz Lipót osztálytanácsost, aki a helyi tisztí orvosokkal és a kórház igazgatóságával tanácskozva arra jutott, hogy nem kell járvány fellépésétől tartani, ugyanakkor további óvintézkedések megtételére szükség lehet. Többek között gondoskodni kell a szegény lakosság téli élelmezéséről, a kutak kitisztításáról, a lakóépületek kiszárításáról és rendbehozataláról, a közterületek és a patakmedrek tisztításáról, az állati és emberi trágyahalmok fertőtlenítéséről és elhordásáról, a holttestek temetés előtti fertőtlenítéséről, a víz által megfertőzött élelmiszerek összegyűjtéséről, illetve a közkórház helyreállításáról arra az esetre, ha mindezen intézkedések ellenére mégis járvány lépne fel.⁴²⁴ Szerencsére erre nem került sor, s így dr. Bódogh Albert megyei tisztifőorvos elégedetten írhatta az évet értékelő jelentésében, hogy „[a] helyi, vagy tájkórokra nézve, valóban csodálatot keltő tapasztalatot tehetett ez évben, a figyelmes orvos megyénkben. Méltó okot szolgáltat ugyanis a csodálkozásra az, hogy nálunk; az augusztusi és szeptemberi nagy esőzések, itt ott árvizek, sok kiöntések daczára, nem csak erősebben és szaporábban nem lépett fel, a más évek őszén jelentékeny erővel és nagy számban fellépő helyi kór, a váltóláz, mocsárláz,⁴²⁵ hanem egészen ellenkezőleg, sokkal kevesebb számban, sokkal rövidebb lefolyással, sokkal szelidebb jelleggel mutatkozott az mint máskor. – És ezen tapasztalat alól nem képez kivételt Miskólcz város sem; hol pedig az aug 30-31ki árvíz után, annyi sok factor működött össze egy nagy kiterjedésű mocsárláz gerjesztésére.”⁴²⁶

Két héttel az árvíz után már 500 katona, a megyéből 27 szekér és 46 gyalogerő munkálkodott a város helyreállításán. Szeptember 14-e után azonban a katonákat nem lehetett tovább alkalmazni a megkezdődő szabadságolások miatt, aminek feltétele volt,

⁴²² Soltész Nagy 1879: 9.

⁴²³ Soltész Nagy 1879: 9.

⁴²⁴ MNL BAZML IV. 809. b. 3130/1878.

⁴²⁵ A malária régies elnevezései, amely a 20. század közepéig a Kárpát-medencében is gyakorta előfordult.

⁴²⁶ MNL BAZML 803. b. 184/1879.

hogyan a legénységnek legalább két hétig folytonos katonai szolgálatban kellett állnia.⁴²⁷ A kieső munkaerőt tehát pótolni kellett, ezért Mezőkövesdről hatvan napszámot fogadtak fel 1 forint napszám mellett.⁴²⁸ A megcsappant munkáslétszám ellenére minden bizonnyal jól haladtak a munkálatok, mivel a szeptember 23-i árvízbizottsági ülésen a szekerek számát naponta huszonötre, a kézi erőt harmincra akarták csökkenteni.⁴²⁹ Ekkor azonban még nem tudták, hogy hamarosan ismét segítségre lesz szükség.

Az eddig elvégzett helyreállítási munkák egy része ugyanis szeptember 27-én egy újabb árvíz martalékává lett. A katonákat már nem vehették igénybe, ráadásul addigra a dobsinai munkások, valamint a pesti rendőrök is hazatértek. A város szorult helyzetét látva a napszámok egyre drágábban adták segítségüket. A város ezért az igazságügyi minisztertől kérelmezte, hogy a miskolci börtön rabjait alkalmaztathassa az újabb árvíz nyomainak eltüntetésére. A miniszter engedélyt adott, hogy ingyen maximum 8-10 napig „az itteni börtönben tartóztatottak közül, kellő felügyelet alatt annyi rab alkalmaztathassék, a mennyi a börtönbeli rendes munkák mellett nélkülözhetőnek s külső munkára minősíthetőnek s ama nyilvános közmunka teljesítésére saját beleegyezése szerint hajlandónak mutatkozik.”⁴³⁰ Ennek megfelelően október 15-étől naponta húsz fegyencet bocsájtottak a város rendelkezésére.⁴³¹ A királyi ügyész engedélyezte, hogy a város az igazságügyi miniszter által megszabott határidő lejártá után is igénybe vehesse a rabok munkáerejét.⁴³²

1.2. A válságkezelés második szakasza

A szeptember 27-i újabb árvízet a válságkezelés második szakasza kezdetének tekinthetjük, mert bár némileg visszavetette a helyreállítás folyamatát, ugyanakkor pozitív következményekkel volt arra. Hatására ugyanis a városvezetés határozottan elkötelezte magát a mederrendezés mellett, s Klasz Márton királyi tanácsost és országos középítészeti felügyelőt kérte fel egy nagyobb szabású tervet elkészítésére. Klasz októberben Miskolcra érkezett, s megvizsgálván a körülményeket november elejére el is készítette javaslatát. A mederszabályozás szükségességét, amennyiben az augusztusi és a szeptemberi árvíz nem nyomatékositotta volna kellőképpen, a november 3-i újabb áradás

⁴²⁷ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 14. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴²⁸ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 15. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴²⁹ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 23. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴³⁰ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. okt. 2. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴³¹ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. okt. 21. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴³² Soltész Nagy 1879: 12.

már kétséget kizáróan bizonyította. Az áradás nem okozott nagy károkat, s csupán egyetlen halálos áldozata – egy báméskodó gyermek – volt, „mégis aggasztó reánk nézve azon okból, mert a tapasztalatok után abban reménykedtünk, hogy a hives őszi napok beálltával s a tél közeledtével árviztől már nem tarthatunk, és még is az váratlanul meg lepett harmadszor is bennünket.” – írták gondterhelten az árvízbizottság jegyzőkönyvében.⁴³³ De ezzel a megpróbáltatásoknak nem lett vége, még ugyanebben a hónapban, 22-én ismét kiöntött a Szinva, három hónap leforgása alatt immáron negyedszer.

Klasz Márton mellett a városvezetés kikérte Wohlfarth Henrik és Schmiedt Ferenc főmérnökök véleményét is az árvíz okait illetően. A közmunkatanács által kiküldött két mérnök még szeptemberben, a második árvíz előtt járt Miskolcon. A helyszíni szemle alapján a Pecét több helyen is szükségesnek vélték átvágni, de legaggasztóbbnak a Szinva anyáárkán lévő malmok meghagyását tartották.⁴³⁴ A szakértők véleménye, valamint a szeptember 27-i árvíz által is megerősítve elhatározásában a város tárgyalást kezdett a Kis és az Alsó (más néven Nagy Ignác-féle) malom megvételéről.⁴³⁵ A Kis malmot sikerült is megvásárolni 6000 forintért, de az Alsó maloméért a tulajdonosok olyan magas árat (33 459 forintot) kértek, amelyet a város nem tudott megadni. A felajánlott 24 000 forintot a tulajdonosok viszont nem fogadták el.⁴³⁶ Ráadásul a lakosság egy része is a malom fennmaradása mellett állt ki, s aláírásgyűjtésbe fogtak a malom kisajátítása ellen.⁴³⁷ A tulajdonosok csökönyös ellenállása miatt – hosszas huzavona után – annyit sikerült elérni, hogy a malom árvízi szempontból veszélyes felülcsapós kerekeit alulcsapósakra cserélték ki.⁴³⁸ A malom kisajátítására azonban csak 1898-ban került sor.⁴³⁹

A veszélyesnek ítélt malmok közül kettő egyházi tulajdonban volt. Míg az egyébként sem túl jövedelmező vágómalom eltávolításába a munkácsi püspök készségesen beleegyezett,⁴⁴⁰ addig a református egyház tulajdonát képező ún. papmalom felszámolása – hasonlóan az alsó maloméhoz – éveken át elhúzódott. A város tulajdonában lévő városmalom felszámolását nem csupán az árvízveszély indokolta, hanem az is, hogy a

⁴³³ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. nov. 4. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴³⁴ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 23. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴³⁵ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. okt. 2. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴³⁶ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. okt. 2. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁴³⁷ „Hogy mily kiskorúak az emberek vagy számítani nem tudók, sőt lehetne mondani önzők, kitűnik azon jellemző tényből, hogy valami bölcs ember a város alsó részében ívet indított meg a polgárok közötti aláírás gyűjtés végett azon szempontból, hogy a Nagy Ignác féle malom ne sajátíttassék ki, mert abban szokott öröltetni a város egész alsó része. [...] az emberek számítani nem tudnak, a gazdálkodást a gyufa megtakarításon kezdik, azaz, az apró örlés megszüntetéséből eredő csekély kárt számításba veszik, de azt nem, mit egy lehető újabb árvíz képes nekik okozni.” *Borsod*, 1878. okt. 10. 3.

⁴³⁸ Bodovics 2014.

⁴³⁹ MNL BAZML IV. 1902. a. 45/1898.

⁴⁴⁰ MNL BAZML IV. 1902. a. 163/1878., IV. 1905. c. 3703/1879.

malom már évek óta nem hozott elég jövedelmet, és többször is felmerült az eladás gondolata.⁴⁴¹

A mederszabályozás előkészítése nem csupán az alkudozási folyamat miatt haladt nehézkesen, hanem azért is, mert a városvezetés addig nem akart nagyobb lépéseket tenni, amíg el nem készülnek a felkért szakértők a teljes mederrendezést felvázoló tervezetekkel. Így tehát október 21-én a következőt rögzítették az árvízbizottság jegyzőkönyvébe: „Elnöklő polgármesterünk előadja, hogy a Szinva mellékáráján levő malmok létezésének jövője nincs ugyan még eldöntve, amennyiben e részben a szakértők nem nyilatkoztak; mindazáltal addig is, míg ez irányban véleményt mondanának a közgyűlés ennek alapján döntő határozatát meg hozná; nem volna haszon nélküli és céltalan a részben intézkedni, hogy ezen malmok, habár ideiglenesen is használható állapotba hozassanak.”⁴⁴² A malmok működése, mint korábban említettük, a város érdeke volt több szempontból is, de természetesen nem minden áron. Az árvízbizottság csak úgy volt hajlandó támogatni a polgármester javaslatát, ha a malmok működéséhez elengedhetetlen felső zúgót árvízi szempontból a legbiztonságosabb, szakértők által jóváhagyott módon építik újjá.

Október végére elkészült Wohlfarth és Schmiedt, november elejére pedig Klasz Márton javaslata is. Jóllehet a terv Miskolc biztonságos jövőjének záloga volt, a megvalósítás miatt a városra nehezedő következmények évekig hatással lehettek a megyeszékhely fejlődésére. A szabályozási bizottság jelentése jól érzékelteti ezt a dilemmát:

„Belátjuk ugyan, hogy a bizottság által javasolt szabályozási tervzet kivitele városunkra igen nagy terhet hárít, hogy az áldozat mérve majdnem visszarettentő, s néhány évtizeden át legnagyobb szükségünkől kell megvonni azon összegeket, miket e célra fordítanunk kellend, azonban ha felidézünk azon pusztítás, nyomor kétségbeesés látát mit az 1878. Aug 31iki felhőszakadás okozta árvíz városunk legnagyobb részén nyújtott, ha meggondoljuk, hogy az ez alkalommal szenvedett összes kár, a teljesített összeírások szerint 1.700.000 fitra rúgott, ha visszaemlékezünk, hogy azon anyagi veszteségen kívül mennyi drága, meg nem becsülhető emberi élet esett áldozatul, és hogy 1878. évi Aug. 31ike óta is hányszor fenyegettetett már városunk árvízveszedelemmel, ha végül tekintetbe vesszük azon figyelmet érdemlő körülményt, hogy idegenek jövőre városunkban csak akkor fognak telepedni, ha biztosan tudják, miként maga a város saját biztonsága érdekében minden áldozatra kész: ily körülmények között [...] a Szinva folyó és pecze patakok szabályozására, és az Erenyő, Lyukó völgyek vizeinek a szinva anyamedrébe leendő elvezetésére vonatkozó tervezeteket [...] elfogadjuk és az ezek kivitele által a bizottság részéről kiszámított 150.000 firt kölcsön felvételét

⁴⁴¹ MNL BAZML IV. 1905. a. 1318/1877.

⁴⁴² Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. okt. 21. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

fájdalmas szívvel ugyan, de városunk jövőjére tekintettel nyugodt lelkiismerettel ezennel megszavazzuk.”⁴⁴³

A nagyszabású tervezet, mint látjuk, nagyszabású költségvetéssel párosult, így hát a szükséges anyagi fedezet előteremtése érdekében a városvezetés nagyobb összegű kölcsön lehetősége felől kezdett érdeklődni. A legfontosabb feladatok elvégzésére eddig 20 ezer forintot vettek fel a helyi pénzügyektől,⁴⁴⁴ de a szabályozás kivitelezéséhez ennél sokkalta nagyobb összegre volt szükség. A városvezetés ezért levélben fordult Tisza Kálmán miniszterelnökhöz és ideiglenes pénzügyminiszterhez. A jelentős összegű kölcsön felvételéhez ugyanis telekkönyvi betáblázásra lett volna szükség, azonban egy évvel korábban, amikor a diósgyőri uradalomtól a város megvásárolta az úri jogokat és néhány ingatlant⁴⁴⁵ – szintén hitelből –, azok is a telekkönyvbe lettek betáblázva. Éppen ezért arra kérték Tiszát, hogy ezúttal tekintsen el a hitel telekkönyvi betáblázástól, és elégedjen meg a városvezetés ígéretével a kölcsön visszafizetésére vonatkozóan.⁴⁴⁶ Végül az a megoldás született, hogy az állami jószágigazgatóság engedélyével törölték a telekkönyvből a megváltásra vonatkozó betáblázást, cserébe az évi törlesztési járulékok erejéig zálogosították a város jövedelmét a kincstár javára.⁴⁴⁷

A kölcsönfelvétel mellett a miskolci városvezetés egyéb pénzszerzési lehetőségeket is fontolóra vett. A legegyszerűbb megoldást a város tulajdonában álló nélkülözhető ingatlanok eladása jelentette. Mivel a városvezetés hosszú távon egyébként sem kívánta meghagyni a vízimalmokat, így az augusztusi árvíz után nem sokkal fel is merült annak a gondolata, hogy talán érdemes lenne most – a városi korcsmatelekkel (Serház) és a Kiss János-féle telekkel egyetemben – megszabadulni a Király-, a Fáy- és a városmalomtól.⁴⁴⁸ Egy másik lehetőség az adók emelése lett volna. Bár a lakosság anyagi helyzetét látva

⁴⁴³ MNL BAZML IV. 1902. a. 72/1879.

⁴⁴⁴ MNL BAZML IV. 1905. c. 4718/1878.

⁴⁴⁵ 1877-ben a város megvásárolta a diósgyőri koronauradalom tulajdonát képező regále és vásártartási jogokat, valamint a Korona és Zöldfa vendéglőt, a Serházat, illetve a Fáy és a Király malmot. Ezzel a város ugyan megváltotta magát a földesúri függés alól (Miskolc földesura a koronauradalmat is birtokló Kincstár volt), ugyanakkor hosszú évekre eladósodott. A jogokért és ingatlanokért fizetendő 337 ezer forintot 22 év alatt, 8%-os kamat mellett, 44 egyelő részletben kívánták visszafizetni. MNL BAZML IV. 1902. a. 39/1877.

⁴⁴⁶ MNL BAZML IV. 1905. c. 4738/1878.

⁴⁴⁷ MNL BAZML IV. 1905. c. 111/1879., IV. 1902. c. 23/1880. Azért a kincstár javára történt a zálogosítás, mert a diósgyőri koronauradalom a kincstár tulajdonában volt, tehát a megváltakozást is a kincstárnak fizette a város.

⁴⁴⁸ MNL BAZML IV. 1902. a. 144/1878. A Király- és a Fáy-malom eladását egyelőre elhalasztották. Helyette inkább kijavították és többszöri sikertelen próbálkozás után 1882-ben – áron alul – értékesítették. A malmok sorsa 1906-ban pecsételődött meg, amikor a város visszavásárolta őket, hogy elbontsa azokat. A Kiss János-féle telket és a városmalmot viszont már 1880-ban sikerült eladni 12020 ft-ért. A serház eladásáról nincs forrás. MNL BAZML IV. 1902. a. 158/1878; 142/1880; 52,157/1906. MNL BAZML IV. 1902. c. 95/1882.

mindenképpen el kívánták kerülni a pótdó növelését, ugyanakkor nem zárkóztak el egyéb adónemek rátájának emelésétől, illetve újabbak bevezetésétől. Az új közvetett adók elsősorban a szeszbehozatalra irányultak (égetett szeszes italok, sör), továbbá emelni kívánták a kövezetvámot és a málhadíjat, mondván egyébként is a legalacsonyabb a hasonló városok között.⁴⁴⁹ A városatyák az anyagi források növelése érdekében a törvénymódosítástól sem riadtak vissza. Az elszenvedett károkra, valamint a közteherviselésre hivatkozva kérelmezték a képviselőháztól az 1871. XVIII. t. c. 124. §-ának megváltoztatását annak érdekében, hogy az állami, megyei tisztviselőket, különösen pedig a határozott évi fizetéssel ellátott magánhivatalnokokat és tanárokat is lehessen községi pótdóval sújtani, illetve hogy a pótdót ne az 1%-os jövedelmi adó, hanem – a többi adózóhoz hasonlóan – a 10%-kal számított állami adó után fizessék.⁴⁵⁰

A kezdeményezések közül egyedül a kövezetvám és málhadíj emelése járt sikerrel. A városba behozott és kivitt szeszes italok megadóztatását a helyi kereskedők ellenállása miatt vissza kellett vonni, de a helyben elfogyasztott italokra kivetett közvetett adóról a város nem volt hajlandó lemondani.⁴⁵¹ A város többször is kérelemmel fordult a képviselőházhoz a törvénymódosítás érdekében, arról azonban nincs forrás, hogy egyáltalán napirendre tűzték volna a kérdés tárgyalását a parlamentben.

Ugyancsak a bevételeket kívánták gyarapítani azzal, hogy kérvényezték egy további országos vásár megtartásának jogát a meglévő öt⁴⁵² mellett. A földművelésügyi miniszter azonban visszautasította a kérést, mondván, egyetlen községnek sem engedélyez négynél több országos vásár megtartását, ahol pedig ennél több van, azok számát nem szaporítja.⁴⁵³

A bevételek növelésének egy közvetett formáját jelentette az, amikor az egyébként a város költségvetését terhelő kiadásokat a megye vagy az állam magára vállalta. Ilyen volt például a Miskolcon keresztülmenő Budapest–Dukla (Lengyelország) államút városi szakaszának fenntartási költsége, amelyet a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium átvállalt, ráadásul meghagyta a város vám- és málhadíjszedési jogát ezért az útszakaszért, holott jogilag – így hogy már az államot terhelte a fenntartási költség – nem illette volna

⁴⁴⁹ MNL BAZML IV. 1902. a. 131/1879., IV. 1905. c. 1356/1881.

⁴⁵⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 134/1879., 41/1880.

⁴⁵¹ MNL BAZML IV. 1902. a. 155/1879., MNL BAZML IV. 1902. a. 125/1880.

⁴⁵² Miskolcon ebben az időben öt országos vásárt tartottak a következő hónapokban: február (Julianna napi), május (Orbán napi), augusztus (Sámuel napi), október (Lukács napi) és december (Lázár). Az újonnan bevezetni kért országos vásárt júniusban, Péter Pál napján tartották volna, mondván, hogy május és augusztus között túl sok idő telik el vásár nélkül, s a gazdáknak nincs lehetőségük a tavasszal felhizlalt marhák eladására, valamint saját maguk ételkészítéssel való ellátására. MNL BAZML IV. 1902. c. 29/1881.

⁴⁵³ MNL BAZML IV. 1902. c. 36/1882.

meg a várost.⁴⁵⁴ Voltak kisebb összegű anyagi segítségek is. Amikor például a városi kórház épületét kellett helyrehozni, mivel az a Pece patak partján állván súlyosan megsérült az árvizekben, a kórház, amely csak bérelte a várostól az épületet, felajánlotta, hogy a város „nyomasztó anyagi helyzetére” való tekintettel magára vállalja a munkabér és a vízálló cement kifizetését, amennyiben a város fedezi az építkezéshez szükséges 4000 téglát és 40 szekér homok költségét.⁴⁵⁵

A mederszabályozás

Bár a szabályozási tervezet első verziói még 1878-ban elkészültek, a konkrét munkálatok csak három évvel később, 1881-ben indultak meg. A köztes években a szabályozás kérdése továbbra is a közbeszéd tárgya volt, s az időközben előforduló árvizek csak még inkább sürgetővé tették a cselekvést. Az 1879. évi májusi árvíz után a Borsod lapjain „Sz.” egyenesen a város visszafejlődésének veszélyére figyelmeztetett, amennyiben a mederrendezés mégsem valósulna meg. „Szándékunk Miskolcztot felső Magyarország központjává tenni, megnyerni a város részére azon kedvezményeket, központi hivatalokat stb. melyek városunkat földrajzi fekvése, s tisztán magyar lakossága folytán megilletik, de ha nem teendünk semmit a városunkat fenyegető veszély elhárítására, nem hogy ezeket meg nem nyerendjük, hanem még elfogjuk veszteni azokat is, melyekkel eddig birtunk, mi pedig úgy hiszem egyértelmű leendő a városnak kis provinciális helységgé való súlyedésével.”⁴⁵⁶

A rejtélyes „Sz.” mellett mások is kifejtették véleményüket árvízi kérdésben pro és kontra. Kissházy Gyula vasúti mérnök azon a véleményen volt, hogy a szabályozás nem fogja elérni célját, vagyis nem ármentesíti Miskolc városát. Számításai alapján ahhoz az kellene, hogy egy hat méter mélységű vízmedernél 67 m, nyolc méteres mélységnél 50 m széles legyen a meder, hogy a víztömeget le tudja vezetni. Ehhez azonban a patak mellékének beépítettsége miatt nincs elegendő tér.⁴⁵⁷ Ugyancsak a meder befogadóképességében látta a probléma fő okát a városi mérnök, Gettó Gyula is. Számítása szerint jelenleg a Szinva nem képes másodpercenként 45 köbméternél több vizet levezetni, holott – amennyiben Klasz Márton királyi mérnök számításai helyesek – az 1878.

⁴⁵⁴ MNL BAZML IV. 803. b. 499/1878.

⁴⁵⁵ MNL BAZML IV. 1905. b. 490/1879.

⁴⁵⁶ *Borsod*, 1879. máj. 15. 1.

⁴⁵⁷ *Borsod*, 1879. szept. 18. 1.

augusztus 31-i árvízkor másodpercenként 100 köbmétert kellett volna a medernek magába fogadnia.⁴⁵⁸

Az eszmefuttatások mellett a kényszerű várakozás ideje alatt azért konkrét lépések is születtek a patak mentén élők helyzetének biztonságosabbá tétele érdekében. Felszedték a városmalom és kis malom zúgóinak zsilipjeit, s e helyeken háromszáznál is több cölöpöt húztak ki a Szinva medréből. Az árvízveszély csökkentése érdekében tett intézkedés azonban kontraproduktívnak bizonyult: miután a víz útjából elhárult az akadály, a Szinva esése oly mértékben megnövekedett, hogy a sodró víz nemcsak az egyik legfontosabb híd (Forgó-híd) középső kőoszlopának alapzatát, hanem több, a patakra épült ház pillérét is kimosta.⁴⁵⁹

A késlekedés hátterében nem csupán anyagi problémák álltak, hanem a többlépcsős engedélyeztetéssel járó bürokratikus akadályok is lassították a folyamatot. Mint rendezett tanácsú városnak Miskolcnak először a megyével kellett elfogadtatnia a tervezetet. A megyei bizottság azonban először túlzónak találta a költségeket, s egy független szakértői küldöttséget kért a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz intézett felterjesztésében.⁴⁶⁰ Miután a tervezetet az a Klasz Márton készítette, akit a nevezett minisztérium küldött ki, és aki figyelembe vette a város körülményeit, a közmunka- és közlekedésügyi miniszter nem látott indokoltnak egy újabb küldöttségi szemlét.⁴⁶¹ Ezek után a megye 1880-ban végül is áldását adta.⁴⁶² Ezt követően már csak a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium jóváhagyására volt szükség, amely – mivel az általa kiküldött mérnök végezte a felmérést – hamar zöld utat adott a terv megvalósításának. Azonban a kormány által a szabályozási tervezet felülvizsgálatára kiküldött Bodoky Lajos vízügyi felügyelő a Duna-szabályozás fontos teendői miatt 1880 februárja helyett csak áprilisban tette tiszteletét a borsodi megyeszékhelyen.⁴⁶³ „Igy mulik hét, hét után, hónap

⁴⁵⁸ *Borsod*, 1879. okt. 16. 2.

⁴⁵⁹ *Borsod*, 1879. jún. 19. 3.

⁴⁶⁰ „Mi ugyanis a javaslatba hozott szabályozási műveleteket oly nagy mérvűeknek s az azokra előirányzott 150 ezer forintot, a mely költsön útján leend előteremtendő, oly rendkívüli magas összegnek [sic!] tartjuk, hogy sok mindenféle hiányokkal küzdő s anyagilag igen szegény székvárosunk ily roppant terhet maga után vonni intézkedéséhez beleegyezésünkkel elsietve járulni nem akartunk.

Egyelőre is hajlandók vagyunk úgy vélekedni, hogy ezen tervezetek a közel mult rendkívüli katastróphalis veszély tulságokra izgató befolyása alatt készültek, hogy azoknak életbe léptetése nem fogja eredményezni az áldozat nagyságával fölerő sikert, hogy az augusztus 31-dikihez hasonló, légköri forradalomtól meg nem ment, az annál csekélyebb árvíz veszélyét pedig korlátozni és kisebb mérvekre szorítani szerényebb szabályozási művelet által is lehet, hogy 150 ezer forint költsön, a már addig meglevő egyéb terhekkel együtt, hosszú időre megnehezítené sőt megakasztaná a város oly annyira kívánatos és szükséges fejlődését.”
MNL BAZML IV. 803. b. 264/1879.

⁴⁶¹ MNL BAZML IV. 803. b. 287/1879.

⁴⁶² MNL BAZML IV. 1902. a. 180/1880.

⁴⁶³ *Borsod*, 1880. febr. 5. 3.; 1880. ápr. 15. 3.

hónap után s szabályozásunk, mely reánk nézve szintén épen nem csekély fontosságu, mindig elodáztatik. – De hát mit tehetünk? várnunk kell szépen, várni kell velünk a munkát kereső népnek, mely mindenéből kifogyva, most már közel áll ahhoz, hogy nincs mit ennie.”⁴⁶⁴ – siránkozott a *Borsod* újságírója.

A részletes tervezet és a költségvetés 1880 novemberére készült el,⁴⁶⁵ s a kötelező közszemléretétel után, a város 1881. április 14-ére hirdette meg a szabályozási munkálatokra vonatkozó zárt versenytárgyalást,⁴⁶⁶ majd a pályázatok elbírálása és a nyertes kihirdetése után a tényleges munkálatok május elsején vették kezdetüket.⁴⁶⁷

Egy másik nagyszabású építkezés előtérbe kerülése azonban ismételten megakasztotta a mederszabályozás folyamatát. A kötelező katonai beszállásolás miatt ugyanis a városvezetés amellett döntött, hogy egy állandó katonai laktanyát építtet, ahelyett hogy a városban tartózkodó katonaságot továbbra is a lakosságnál szállásolná el, mivel ez már eddig is sok problémát okozott. Amíg azonban a laktanya építési költségeit – amelyet szintén kölcsönből szándékoztak fedezni – pontosan nem tudták meghatározni, jobbnak látták elhalasztani a mederszabályozáshoz szükséges hosszú lejáratú kölcsön felvételét,⁴⁶⁸ s inkább rövid lejáratú kölcsönök felvétele mellett döntöttek.⁴⁶⁹ „Mindezek után a szabályozási bizottságot megbízzuk, és meghatalmazzuk, hogy a Szinva és Pecze patakok szabályozási műveletét, a jóváhagyott tervezet és költségvetés szerint jól, helyesen a czélnak megfelelőleg foganatosítsa, eszközölje azt házilag, vagy vállalkozás útján a mint a czélszerűség és saját legjobb belátása hozza magával teljesítsen mindent, mit a szabályozás érdekében szükségesnek talál, alkalmazzon felügyelő személyzetet oly számban, – mely a szükséges ellenőrzést sikeressé teheti, – végül felhatalmaztatik a szabályozási bizottság arra is, hogy a szabályozás tartamára rendes mérnökünk segédkezésére egy oly szakszerőt fogadjon fel, ki a szabályozás nagy fontosságú műveletének végrehajtásánál műszaki szempontból kifogástalanul képes eljárni és működni.”⁴⁷⁰

A munkálatok a szabályozás útjába eső telkek kisajátításával vették kezdetüket. A lakosok egy részével sikerült megegyezni a város által előírányzott árban, másokkal pedig

⁴⁶⁴ A kedvezőtlen időjárás következtében beállott általános elszegényedés miatt a szabályozás kereseti lehetőséget jelentett volna a megyei lakosság számára, ráadásul a helyzet a városra is kedvező lett volna, „miután a munkálatok inséges időkbén félannyi árba kerülnének.” *Borsod*, 1879. nov. 20. 3.

⁴⁶⁵ MNL BAZML IV. 1905. b. 1760/1880.

⁴⁶⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 20/1881.

⁴⁶⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 106/1882.

⁴⁶⁸ A 120 ezer forintot eredetileg a Pesti Első Takarékpénztártól kívánták felvenni 30 évre, 7%-os kamat mellett. MNL BAZML IV. 1902. a. 2/1881.

⁴⁶⁹ MNL BAZML IV. 1902. a. 13/1881.

⁴⁷⁰ MNL BAZML IV. 1902. a. 13/1881.

olyan megállapodást kötöttek, amely szerint a kisajátítani kívánt földjükért cserébe máshol kaptak a várostól földterületet, s esetleg némi pénzbeli kárpótlást,⁴⁷¹ de akadtak olyanok is, akik ingyen engedték át a földet a szabályozás számára.⁴⁷²

A városvezetés szerette volna minél előbb elvégezni a szabályozást, azonban a kisajátítási eljárás olyan hosszadalmas volt, hogy a városatyák több esetben is inkább a terület megvásárlása mellett döntöttek, még ha emiatt nagyobb árat is kellett fizetni az adott földdarabért. A polgármester csupán annyit kért a pénzügyminiszterhez írott kérvényében, hogy az adásvételi szerződések után fizetendő illetéket engedjék el a városnak. „Méltóztatik látni azt, hogy Miskolczi város közönsége nem saját akaratából hanem a szerencsétlen körülmények kényszerítő nyomása alatt határozta el ezen szabályozást, melynek költségei egyáltalán nincsenek arányban a város jövedelmével, de a melyre még is elkerülhetlen szükségünk van, hogy városunkat a 3 év alatt 8or ismétlődött árvizek pusztításaitól lehetőleg megoltalmazzuk, [...]”⁴⁷³ 1881 folyamán szántóföldekben 23 993 m², belső telkekben 2318 m² földterületet sajátítottak ki a szabályozás céljára, amely összesen 13 802 forint 85 krajcárba került.⁴⁷⁴

A szabályozás négy nagyobb szakaszban ment végbe. Elsőként a legproblematisabb terület, a Szinva patak középső része, a mai belvárosi szakasz került szabályozásra (az Urak utcájától a takarékpénztári hídig).⁴⁷⁵ Második lépésben a Felső-Szinva térségét rendezték (az Urak utcájának felső végétől a Király-malomig), majd az Alsó-Szinva szakaszt (a takarékpénztári hídtól az alsó zúgóig), míg utoljára a patak gömöri vasúti hídtól a tiszavidéki vasúti hídig tartó részének szabályozására került sor.⁴⁷⁶

Az első szakasz szabályozása kapcsán a városvezetés az előirányzott költségvetéshez képest harmad akkora összegre, 57 926 forintra várta az ajánlatokat. Ennek és a további lehetséges kiadások fedezésére a polgármester 80 ezer forintot vett fel a helyi takarékpénztártól 7%-os kamatra. A beérkezett hat ajánlat közül végül Gubányi Antal orsovai vállalkozó pályázata került ki győztesen, amely a legalacsonyabb összegért, 51 000 forintért vállalta a feladatot.⁴⁷⁷ A május elsején nagy irammal meginduló munkálatok láttán a városatyákban felmerült, hogy talán a korábban vállalt októberi határidő előtt sikerülhet befejezni a Szinva e szakaszának szabályozását. Ám az öröm korainak bizonyult. A májusi

⁴⁷¹ MNL BAZML IV. 1905. b. 1517/1883.

⁴⁷² MNL BAZML IV. 1902. c. 106/1882.

⁴⁷³ MNL BAZML IV. 1905. c. 5667/1881.

⁴⁷⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 106/1882.

⁴⁷⁵ MNL BAZML IV. 1905. b. 125/1883.

⁴⁷⁶ A patakszakasz szabályozására Lachs Gyula vállalkozóval kötött szerződést a város. MNL BAZML IV. 1905. b. 391/1884.

⁴⁷⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 106/1882.

esőzések miatt megáradt Szinva nemcsak megakasztotta a szabályozás menetét, hanem a megkezdett földmunkákban is tetemes károkat okozott.⁴⁷⁸ „Azt tapasztalhattuk ugyan is, hogy a hat napos rohanó nagy víz, a Szinva medrében az 1878iki árvíznél nagyobb rongálást és változást hozott létre. Ezen körülmény tette aztán szükségessé azt, hogy hasonló eshetőségre számítva, a partfalazatok alapjai az előirányzatnál mélyebben fektetendők le, és ez okozta azt, hogy a falak magasabbra építettén, azok köbtartalmában az előirányzattól eltérő különbség állott elő.”⁴⁷⁹ Ily módon a szerencsétlen helyzetből hosszú távon profitált a város.

Hogy milyen paraméterekkel bírt a kiépített kőfal, amely Miskolc belvárosában máig kordában tartja a Szinvát, arról egy tanácsulési iratból vannak ismereteink. Ebben arra köteleztek néhány színvparti lakost, hogy saját költségükön folytassák a város által megkezdett védfal kiépítését telkeik végében. Eszerint a 11 méter hosszan kiépítendő védfal 3 méter magas, középvastagsága 80 cm. Alapja egy méter széles és egy méter mély; mind az alap, mind pedig a falazat harsányi kőből és „hydraulikus” mészhabarccsal készült.⁴⁸⁰

A közbejött áradás miatt megcsúszott munkálatok, amelynek során a Szinvát 2858 méter, a Pecét pedig 732 méter hosszan szabályozták, végül késő ősszel fejeződtek be. A rongálással kapcsolatos változtatások miatt a Szinva (és Pece) első szakaszának szabályozása végül 20 000 forinttal többbe, 71 805 forint 77 krajcárba került, ráadásul a vállalkozó az áradás okozta többletkiadásaiért további 5646 forintot kért.⁴⁸¹ A munkálatok végleges átvételére 1883 januárjában került sor. A *Borsod* büszkén számolt be az eseményről: „Miskolcz város hatósága ezzel a szabályozási kérdést szerencsésen oldotta meg; szerencsésen, mert Eger városa korábban kezdett hasonló munkálatokhoz s talán még

⁴⁷⁸ A *Borsod* így írt az áradásról: „A mult héten szerdán, csütörtökön, pénteken nem kis ijedelemben volt városunk közönsége. A Szinva folyam kedden éjjel után megáradt s szerdán egész nap oly roppant nagy ár hömpölygött a folyamnak most már jól kimelyített medrében, hogy minden perczben attól kellett tartanunk, hogy az utcákra fog kiömleni s ismét házakat elseperni. Fokozta aggodalmunkat még az is, hogy az eső folytonosan szakadt s egyáltalában nem volt kilátásunk az idő kitisztulására. Legnagyobb mérvet öltött az áradat szerdán éjjel 12 órákor, a midőn a Lyukó és Erenyő völgyből rohanó víz, elszakítva a még meg nem ülepedett védgátat, medréből a nagy-hunyad utczába kitört s a Szinva medre is színig megtelt. [...] Csütörtökön virradóra az eső még mindig esett, bár csak időközönként, de a hegyekben még mindig nagy mérvben és folytonosan, mert a víz, még pénteken és szombaton is roppant nagy mennyiségben zúdult alá a hegyekből. Ma kedden már egy hete, hogy megjött a vízünk és még ma is oly nagy a Szinva, hogy a szabályozási munkálatokat folytatni lehetetlen.” *Borsod*, 1881. máj. 19. 3.

⁴⁷⁹ MNL BAZML IV. 1902. c. 106/1882.

⁴⁸⁰ MNL BAZML IV. 1905. b. 427/1884.

⁴⁸¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 106/1882.

csak pár év múlva éri azt el, a mit mi ezelőtt egy évvel elértünk s most végleg megoldottunk.”⁴⁸²

A második szakasz, az Urak utcáján felüli Szinva-rész szabályozása 1882 tavaszán történt meg, amikor is a nevezett területen fűzfa fonadékokból készült sarkanytúkkal látták el a Szinvát, valamint kitisztították és szélesítették a felső zúgón túli patakmedert, illetve meghosszabbították a balparti védőtöltést.⁴⁸³

Miután a középső és a felső Szinva szakasz szabályozása megtörtént, a szélesebb és egyenesebb meder kialakítása miatt a víztömeg nagyobb esésben és sebességgel érte el a patak alsóbb részeit. Emiatt szükségessé vált, hogy a baj elkerülése érdekében e részeket is mielőbb szabályozzák. Lakossági megkeresésre a tanács 1881-ben el is rendelte a Szinva medrének kitisztítását, a korábban felhalmozódott iszapból kialakult, a víz lefolyását gátló partmellék levágását, valamint a partoldal kiegyenesítését.⁴⁸⁴ Valahol azonban elakadhatott a folyamat, ugyanis két évvel később a korábbi kérelmező, Bató István ismételten a tanácshoz fordult a Szinva medrén lévő kiugrások és a víz lefolyását gátló más akadályok eltávolítása miatt. A tanács felszólította a városi mérnököt, hogy készítse el a tervet a Szinva alsó szakaszának rendbetételére.⁴⁸⁵ Valószínűleg ezúttal sikerült elérni a célt, mert a későbbi jegyzőkönyvek nem tartalmazzak újabb kérelmet Bató Istvántól vagy szomszédjaitól. A források nem említik, hogy milyen módon történt a szabályozás, de feltételezhetjük, hogy egyelőre nem történtek nagyobb átalakítások, ugyanis a patakmeder e szakaszának szélesítését, kiegyenesítését és partjának kiépítését egy 1897-es városrendezési tervzet tartalmazza.⁴⁸⁶

A városvezetés olyannyira belejött a mederszabályozásba, hogy miután 1883-ra befejezte mindkét patak városi szakaszának rendbetételét, éppen az elkészült munkák védelme érdekében jobbnak látta, ha a Szinva vasúti hídon túli része is szabályozásra kerül egészen a Sajóba való torkolásáig.⁴⁸⁷ A Szinva e szakaszának rendezése kapcsán a város hosszan elhúzódó vitába került a Tiszavidéki Vasúttársasággal. A városvezetés azon a véleményen volt, hogy mivel az Alsó-Szinva mederrendezéséből egyedül a Vasúttársaság

⁴⁸² *Borsod*, 1883. jan. 31. 3.

⁴⁸³ MNL BAZML IV. 1902. c. 106/1882.; *Borsod*, 1882. ápr. 26. 3.

⁴⁸⁴ MNL BAZML IV. 1905. a. 1248/1881.

⁴⁸⁵ MNL BAZML IV. 1905. a. 493/1883.

⁴⁸⁶ MNL BAZML IV. 1902. a. 105/1898.

⁴⁸⁷ A döntést a következőképpen indokolták a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumnak: „A Miskolc városát 1878 augusztus 30-31 közti éjjel elöntött árvíz folytán városunk közönsége tetemes költséggel szabályozta a Szinva patakot egészen a város alsó végénél levő vasúti hidig. Utóbb azonban elkerülhetlenné tűnt fel hogy a szabályozás tovább is folytatva legyen és ez által ugy a város alsó részén levő házak a víz feltorlódása ellen, valamint a fentebb említett vasúti hídon alúl levő indóházi munkástelep is a kiáradás ellen biztosítva legyenek.” MNL BAZML IV. 1905. c. 6285/1883.

profitál, annak költségéhez a város a szükséges terület kisajátításán kívül mással nem kíván járulni.⁴⁸⁸ A tárgyalások során a város végül engedett, s a Társaságtól kért 8000 forintos hozzájáruláson felüli összeget (4000 forintot) is hajlandó volt fedezni.⁴⁸⁹ Abban viszont sikerült megegyezni, hogy a szabályozott Alsó-Szinva jobb oldali töltésének karbantartása a Magyar Államvasutakat, míg a baloldali töltésé Miskolc városát terheli a jövőben.⁴⁹⁰ A szabályozás végül 1884 márciusában indult meg; a megbízást elnyert vállalkozó, Lachs Gyula, hatvan napos határidőt vállalt.⁴⁹¹ A szakasz szabályozása 13 799 forint 42 krajcárba került.⁴⁹²

Az árvízbizottság jelentése szerint a mederszabályozás végösszege (az Alsó-Szinva szabályozási költségén kívül, amely szakasz még nem készült el ekkorra) 123 473 forintot és 45 krajcárt emésztett fel. Ebből 120 ezer forintot kölcsönből fedeztek, az azon felüli összeget, továbbá a minorita zárda előtti ház rendezésének és a Pecén két híd építésének költségét több évre felosztva tervezték be a város költségvetésébe.⁴⁹³ A többletkiadásért elsősorban az 1881. május 13-17-e közötti árvíz volt a felelős, amely a megkezdett szabályozási munkák mellett tizenegy, többnyire a Szinva felső szakaszán élő lakos ingatlanában⁴⁹⁴ és a gubás ipartársulat kallójában tett kárt.⁴⁹⁵

A szabályozási munkák végéhez közeledvén a több helyről felvett rövid lejáratú kölcsönöket egy, a Miskolci Takarékpénztártól felvett 32 éves futamidejű, ugyancsak 7%-os kamatú kölcsönné alakították át.⁴⁹⁶

Az árvíz hosszú távú következményei

A meder szabályozása mellett a miskolci városvezetés további intézkedéseket is tett annak érdekében, hogy 1878. augusztus 31-ének tragédiája egyszer s mindenkorra elkerülhetővé váljon. Először is, néhány hónappal a tragikus árvizet követően módosítottak a meglévő építkezési szabályokon. Szigorúbban ellenőrizték az építkezéseket,⁴⁹⁷ s több,

⁴⁸⁸ MNL BAZML IV. 1902. a. 105/1881.

⁴⁸⁹ MNL BAZML IV. 1902. a. 106/1882.

⁴⁹⁰ MNL BAZML IV. 1902. a. 109/1885.

⁴⁹¹ *Borsod*, 1884. márc. 19. 5.

⁴⁹² MNL BAZML IV. 1902. c. 138-139/1885.

⁴⁹³ MNL BAZML IV. 1902. a. 106/1882.

⁴⁹⁴ MNL BAZML IV. 1902. a. 41/1881. A lakosokat ért kár összege összesen 3165 ft 95 kr volt.

⁴⁹⁵ MNL BAZML IV. 1902. a. 81/1881.

⁴⁹⁶ MNL BAZML IV. 1902. a. 117/1882.

⁴⁹⁷ Még az építkezések megindulása előtt, 1879 februárjában hirdetmény figyelmeztetett a hatóság szigorára: „Az építkezésekre alkalmas idő bekövetkezése előtt ideje korán figyelmeztetik a közönség, miszerint minden építkezés, legyen az teljesen új vagy az árvíz által megrongált épületek újra építése, kijavítása, kerítkezések,

árvízvédelmi szempontból fontos elemet is belevettek. Az újonnan beemelt paragrafusok értelmében pénzbüntetés terhe mellett⁴⁹⁸ tilos volt a patakokba fölé árnyékszék, valamint egyéb kiugró épületrészeket építeni.⁴⁹⁹ A meglévő szabálytalanságokat pedig igyekeztek felszámolni: felszólították a szabálytalanul építkezőket az épületrészek visszabontására, az ideiglenes átkelőhelyek felszámolására, az összeszűkített mederrészek visszaállítására. Amennyiben ezt nem tette meg valaki önként a kiszabott határidőn belül, akkor a város a tulajdonos költségére kivitelezte a szükséges változtatásokat.⁵⁰⁰

Mondani sem kell, az új, határozott intézkedések nem arattak osztatlan sikert a lakosság körében. Többen a megélhetésüket féltették az új rendelkezések miatt, mások egyszerűen nem voltak hajlandók a régi, megszokott gyakorlaton változtatni.⁵⁰¹ A városatyák tehetetlenségét jól mutatja, hogy az 1885-ben újonnan kiadott építkezési szabályzatban a korábbi, 1879-es szabályzat több pontját is meg kellett ismételni.⁵⁰² Jóllehet a meghozott intézkedések a helyiek biztonságát szolgálták, a lakosság mindennapos nehézségeivel – amely némileg magyarázattal szolgált „renitens” viselkedésükre – a városatyák nem voltak kellően tisztában, vagy csupán érzéketlenek voltak problémáikkal szemben. Erről a következő, a városi lakosság válságkezelési módszereit ismertető fejezetben bővebben is lesz szó.

Az építkezési szabályzat módosításán túl, a város nagy gondot fordított a köztisztaság, különösen a patakmedrek tisztaságának fenntartására. A patakok medrét és a partszakaszt naponta rendőrökkel ellenőriztették, s az esetleges szeméthalmokat igyekeztek minél előbb eltávolítani, s amennyiben lehetséges volt, az elkövető(ke)t előállítani. Ez utóbbi azonban gyakorlatilag lehetetlen vállalkozás volt, mivel az illegális szemétkihordásban nagy gyakorlattal rendelkező miskolciak többnyire éjjel, minden feltűnést kerülve végezték munkájukat. Ráadásul meglehetősen kevés volt a rendfenntartók száma a város méretéhez és lakosságához viszonyítva. A köztisztaság nem csupán árvízvédelmi szempontból vált

czölöpözések a hatóságnak mindenkor és jó előre bejelentendők avégett, hogy a kiküldött bizottság által helyszíni vizsgálatot tarthasson s az ennek jelentése alapján az engedélyt megadhassa. Az előleges engedély nélkül való építkezés büntetést von maga után.” MNL BAZML IV. 1905. b. 119/1878.

⁴⁹⁸ Az egyéb építkezési kihágások esetében fizetendő 1-50 forinttal szemben az árvízvédelmi pontokat megsértőkre 1-től 100 forintig terjedő pénzbüntetést szabhattak ki. Építkezési szabályok 1879. 60. §

⁴⁹⁹ Építkezési szabályok 1879. 44. és 45.§ A szabályzat további, árvízvédelmi szempontból fontos pontokat is tartalmazott. Így például árvízjárta területeken az újonnan épült házak színvonala nem lehetett 50 centiméternél alacsonyabb (19.§), az új építkezésekhez a belváros területén kizárólag kő vagy téglá használható (40. §), a patakok medréig terjedő épületek esetében előírta a kőfalak vagy cölöpök használatát (49. §), s megtiltotta, hogy a mederbe bármit is építsenek, vagy a partból foglaljanak (49. §)

⁵⁰⁰ Építkezési szabályok 1879. 60. §

⁵⁰¹ MNL BAZML IV. 1905. c. 924/1879, 2163/1879.

⁵⁰² Építkezési szabályok 1885. 47. § Ismételten kimondták, hogy a patakok medréig terjedő épületek főfala vagy cölöpökre, vagy pedig köre, illetve vízhatlan habarcsba rakott téglára építendő, továbbá a patakok medre fölé kiugró építményeket fél éven belül távolítsák el. MNL BAZML IV. 1920. 5. dob. 48/2.

kiemelt ügyé Miskolcon az 1878-as árvizet követően, hanem az időközben az orvostudományban végbemenő paradigmaváltásnak köszönhetően (miazmatikus helyett bakteriális kóroktan) nagyobb hangsúlyt kapott a szemmel nem látható kórokozók elterjedésének megfékezése. A városvezetés 1885-ben egy egészségügyi szakértőt, Fodor Józsefet⁵⁰³ kérte fel a városi ivóvíz minőségének megvizsgálására. Az eredmény lesújtó volt. A város tíz kútjából vett minta közül mindössze kettőt tartott megfelelőnek a neves tudós, aki a talajvízrétegnél mélyebbre fűrt kutakat és a trágyahegyek eltávolítását javasolta a kutak mellől.⁵⁰⁴

A személtelhelyezés régi problémának bizonyult a városban, ezt bizonyítják a korábbi szabályzatokban időről időre ismétlődő tiltó rendelkezések. Különösen az emberi és állati trágya eltávolítása okozott nehézséget.⁵⁰⁵ A patakokra épített árnyékszékek régóta közbeszéd tárgyát képezték, amelyekkel szemben nem csupán egészségügyi, hanem esztétikai kifogások is merültek fel.⁵⁰⁶ A falusias jellemvonásoktól szabadulni és polgáriasodott városképet mutatni kívánó városimázsba nem fért bele a várost átszelő patakok mentén sorjázó árnyékszékek, illetve a vízben fürdő marha- és sertéscsordák látványa. A tragikus árvíz után az árnyékszékek és egyéb szennyeződések eltávolítása elsőrangú fontosságot nyert, mert – miként a több lábon álló hidak is – közrejátszhattak a torlaszok képződésében. Elrendelték, hogy a kertek végében helyet kapó árnyékszékeket ürögdrókkal kell ellátni, mégpedig oly módon, hogy falukat cementtel borítják a szivárgás meggátolása érdekében. Vélhetően ez az intézkedés sem volt sokak ínyére. Az egyik lakos például több oldalas levélben érvelt az ürögdrók ellen.⁵⁰⁷ Ugyancsak a víz feltorlódását

⁵⁰³ Fodor József (1843-1901) orvos, egyetemi tanár, elismert higiénikus. Külföldi tudományos körútja után visszatérve Magyarországra megteremtette a hazai közegészségtan oktatási programját. Munkásságával, tanácsaival jelentősen segítette a főváros korszerű csatorna- és ivóvízhálózatának kiépítését. 1885-ben készítette el jelentését Miskolc közegészségügyi állapotáról a városvezetés felkérésére.

⁵⁰⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 36/1885.

⁵⁰⁵ Egy helyi vállalkozó, bizonyos Lévy Ignác, körülbelül 300 magánháztól hordta a szemetet, és az abban talált rongyok, csontok és egyéb hulladékok értékesítéséből tartotta fenn magát. 1880-ban kérvényt nyújtott be annak érdekében, hogy vállalkozását az egész városra kiterjeszthesse, így gátolva meg, hogy a városban csavargó rongyszedők megelőzzék az értékes „portéka” kikutatásában. MNL BAZML IV. 1905. b. 1829/1880.

⁵⁰⁶ „Emelkedő városunk derekát kacskaringósan keresztül metsző, az éjszak-nyugoti szőlőhegyek s legelői árkaiból lerohanó eső- s hóvíznek levezetésére szolgáló ezen Pecze árok, azon ponttól kezdve, hol a város határát elérte, a Szinva medréig mindenütt a legundorítóbb látványt szolgáltatja; ha eltelünk undorral, bizonyára csak fokozódik azon látványnyal, mely a legjáratott helyről a forgó hidról tekintve a Szinvára, szemeink eleibe tárul. A nevezett folyó medre lónak is hasig érő iszappal fedve, a Szinvára dülő házak hátulján éktelenül szembotrántóztatólag függő árnyékszékek fa-alkotmányai látszanak; - de tovább nem folytatjuk a leírást, mert betegé tehetné a jámbor olvasókat.” *Borsod*, 1876. jún. 22. 1-2.

⁵⁰⁷ MNL BAZML IV. 1905. b. 756/1879. Bárczay Miklós szerint az ürögdrók nem csupán feleslegesek, hanem haszontalanok is, mert nemhogy javítanák a város közegészségügyi viszonyait, hanem éppenséggel rontják, hiszen a szenny nem tud távozni belőlük rendszeresen. A csatornák ezzel szemben a patakba vezetik a szennyvizet, amelyet a víz állandó sodrása magával visz. „A’ túlkapó, a’ theoreticus, a’ datrinér urak ne

megakadályozandó fordítottak nagyobb figyelmet a meder időnkénti tisztítására. Kimondták, hogy nagyobb esőzésekkor a zúgókat fel kell húzni, hogy a víz kimossa az időközben felhalmozódott szennyeződések.⁵⁰⁸

Még az ivóvíz-, csatorna- és szennyvízhálózat kiépítése, amely az árvíz utáni években vette kezdetét sem kizárólagosan közegészségügyi célokat szolgált. Azzal ugyanis, hogy a vízelvezetést szabályozott keretek közé terelték,⁵⁰⁹ megszűntek az illegális vízvétel⁵¹⁰ és szennyvízelvezetések, amelyek bizonyos tekintetben növelhették az árvizek kialakulásának veszélyét. A korábbi gyakorlat szerint a csapadékvíz többnyire fedetlen csatornákon folyt le egyenesen a Szinvába vagy a Pecébe, a háztartási szennyvíztől pedig vagy ugyanilyen módon szabadultak meg, vagy pedig szennygödrökbe vezették bele. A legtöbb probléma a nagytételben állattenyésztéssel foglalkozó marha- és sertéshizlalókkal volt. Ők a hizlalókból származó szennyeződések a patakokba csatornáztatták, de az is előfordult, hogy a szárazság miatt éppen üres Pece medrében nevelték a disznókat.⁵¹¹ Az árvíz után szabályzatban korlátozták a város területén tartható sertések számát, s hatósági orvossal vizsgáltatták meg a hizlaldákat valamint az összes mézsárszéket.⁵¹²

A mézsárszékekkel kapcsolatban további szabályokat vezettek be. 1883-ban elrendelték, hogy a metszőhelyeket helyezték közel a Szinvához, „hogy ekként az ott elkészülhetlenül összegyűlő, s a kórok terjedésének és fejlődésének alapjául szolgáló vér és talú egyenesen a Szinvába vezethetők legyenek. Maga a helyiség ne a szabadban, hanem nagyobb zárt helyen emeltessék, s nem csak földszintje, hanem falai is megfelelő vastagságú Czement réteggel láttassanak el, hogy úgy minden akadály nélkül könnyen leöblíthető legyen. A metsző helyiségek közvetlen közelében kutak állíttassanak fel s a lemosás ne mint állítólag eddig napról napra, de óráról órára eszközöltessék.”⁵¹³

azon legyenek hogy a' mi jó, és helyes azt is elrontsák, csak hogy újíthassanak. Hanem igen is változtassák, javítsák, szépítsék a' mi rossz, a' mi nem szép: - de a' mi jó, és czélszerű azt tartsák meg; azt ne bántsák.”

⁵⁰⁸ MNL BAZML IV. 1905. a. 1470/1880.

⁵⁰⁹ A közegészségügyi szabályoknak megfelelő új, immáron földalatti csatornának kőből kellett készülnie, s kivezető nyílásának a mindenkori Szinva vízszint alá kellett esnie. Azonban a terveztetés és az építés költségei sokak számára vállalatlanok voltak.

⁵¹⁰ Az illegális vízvételről lásd a *Vízgazdálkodás és árvízvédelem* című fejezetet.

⁵¹¹ MNL BAZML IV. 1905. a. 29/1876.

⁵¹² Kohn Salamon marhahizlaldájáról és szeszfőzdéjéről dr. Kun Tamás városi tiszti orvos így írt 1878 szeptemberében: „megvizsgálván a Kohn féle főzdet és hizlaldát: ott mindennemű növény és állati már nemcsak erjedésnek de rothadásnak indult anyagokat is találtam. A pálinka főzde előtti Szinva meder, valóságos körgerjet. Úgynevezett mocsár lázra való hajlamot idéz elő, a közlének fertőzése által első sorban, második sorban a közel eső kutak talajának fertőző átvivódása által. A Szinva medrének ezen része a főzdetől fölfele, de legfőképpen lefele tartó irányban, nagy téren, oly fertelmes bűdös posványnyal és mindenféle hulladékkal van telve, hogy a környéken lakók sem nappal sem éjjel nem szívhatnak be elenyítő levegőt, mert nyitott ablakok mellett lenniök nem tanácsolt.” MNL BAZML IV. 1905. b. 466/1879.

⁵¹³ MNL BAZML IV. 1905. b. 1105/1883. Az egyik érintett, Robitsek Mátyás izraelita hitközségi elnök hatósági túlkapásnak nevezte a városvezetés rendeletét, amely teljesíthetetlen anyagi áldozatokra kényszeríti

Bár a közegészségügyi helyzet javítása fontos volt a városvezetés számára, de nem elsőrangú. A legfontosabb célt a város biztonságának megalapozása jelentette. Az, hogy az ennek érdekében hozott intézkedések mellesleg az egészségügyi állapotokon is javítottak, szerencsés következmény volt. Felmerül a kérdés: vajon az árvíz, és az azt követő árvízvédelmi intézkedések nélkül sor került volna-e a közegészségügyi állapotok javítására, s ha igen, mikor?

1.3. A helyreállítás szakaszai

Théo Blanchard Grenoble 1733. és 1740. évi árvizeit vizsgálva a gazdasági reziliencia ritmusának, azaz a katasztrófát követő helyreállításnak hat fázisát különítette el (13. ábra).⁵¹⁴

13. ábra

A gazdasági reziliencia fázisai

Forrás: Blanchard 2008: 78.

Az árvízet követő első szakaszban (1) az ún. „holt idő”-ben a gazdasági aktivitás megbénul. A szerencsétlenség által kiváltott sokk után egy vészhelyzeti fázis következik (2), amikor is a gazdasági aktivitásban váratlan növekedés figyelhető meg a sürgősen

a hitközséget. „Lelkiismeretesen kívánjuk teljesíteni az összes előírt óvintézkedéseket, nem ugyan a Szinva közelében, hanem ez idő szerint tulajdonunkat képező telkünkön, úgy hogy sem hiány orvoslása, sem büntetés kiszabása nem fog szükségessé válni. Telkünknek a Pecze melletti fekvése, az arra épített fürdőház sokkal nagyobb garantiát nyújtanak a tisztán tarthatásra, mint a metszőhelyiségnek a Szinva közelében való elhelyezése, a menyiben a fürdőházból a metszőhelyiséghez vezető csövön folyton ömlő víz segítségével az egészségellenes képződések nem óránként, hanem öt percenként lemoshatók, és egy közvetlen csatornán a Pecze árokba vezetvük.”

⁵¹⁴ Blanchard 2008: 78.

elvégzendő feladatok hatására. Ezt a körülbelül tíz napos időszakot erőteljes eladósodás jellemzi a túléléshez szükséges kiadások miatt. A harmadik szakaszban (3) bizonytalanul, kissé dőcögösen megkezdődik a stabilizáció, melyet azonban egy nehéz átmeneti fázis (4) akaszt meg, amikor is a katasztrófa következtében változó időtartamú válság lép fel. Ebből az állapotból a kereskedelem újraindítása vezethet ki, amely egy hosszabb ideig tartó, magas intenzitású gazdasági aktivitáshoz vezet (5). Végül az előbbi felfokozott aktivitás lelassul (6), és stabilizálódik a katasztrófa előtti átlagos szinten.

A miskolci árvíz utáni stabilizálódási folyamat több tekintetben is követi Blanchard fázisait, amennyiben közvetlenül a szerencsétlenség után beállt a „holt idő”, amikor nemcsak a gazdasági aktivitás, hanem a város teljes működése is leállt. Ez az állapot azonban csak néhány óráig tartott, hiszen már az árvíz másnapján, augusztus 31-én összeült az árvízbizottság és hozzálátott az azonnali válságkezeléshez, amely elsősorban a külvilággal való kapcsolatfelvételt célozta meg. Ez a lázas munka, amely a második fázisnak feleltethető meg, körülbelül egy hétig tartott, így időben is követte a Blanchard-féle felosztást. A vészhelyzeti intézkedéseket (árvízveszély elhárítása, halottak eltemetése, élelmiszer- és ruhaosztás, a közlekedés és az ivóvízellátás helyreállítása) a stabilizációt szolgáló munkálatok megkezdése követte Miskolcon. Összeírták a károkat és megkezdtek a segélyek kiosztását, hozzáláttak a romok eltakarításához, az épületek, hidak, közlekedési utak javításához, ahol lehetőség volt rá, újraindultak az ipari, kereskedelmi egységek.

Bár a szeptember 27-i újabb árvíz részben tönkretette a megkezdett munkálatokat és így módon visszavetette a stabilizációs folyamatot, Miskolc esetében ezt leszámítva nem találkozunk a Blanchard által megjelölt válsággal, legalábbis igazgatási szinten nem. A következő részben, a lakossági válságkezelés bemutatásakor azonban szó lesz arról, hogy a különböző foglalkozási-társadalmi csoportok eltérő mértékű és idejű válsághelyzetbe kerültek az árvíz után, amely minden bizonnyal visszahatott magára a városra is. Ezért az iparosoknál vagy a kereskedőknél megfigyelhető gazdasági válság – az érintettek nagy száma miatt – depressziót idézhetett elő Miskolc gazdasági életében is. Erre vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk kimutatásokkal; csak az egyes vállalatok gazdasági tevékenységének nyomon követése révén juthatnánk közelebb a kérdés megválaszolásához. Az elhúzódó mederszabályozás azonban annyiban válsághelyzetet teremtett, hogy jelentősen lelassította a stabilizálódás folyamatát. Az árvíz utáni két évben – a tervekre és az engedélyezésre való kényszerű várakozás miatt – nem tudtak hozzálátni a hosszú távú, a közbiztonság növelését és a modernizációt elősegítő munkálatokhoz.

Az elhúzódó stabilizálódást látszanak alátámasztani a lakossági építkezésekre vonatkozó adatok is. A városvezetés nemcsak biztonsági okokból változtatott a korábbi építési szabályokon nem sokkal az augusztusi árvíz után, hanem abbéli reményében is, hogy a város újjáépülése rövid időn belül végbemegy majd. A házak építése azonban a várttal ellentétben meglehetősen lassú ütemben haladt. 1879-ben 70 egyszobás, 37 kétszobás, 8 háromszobás, és 3 négyszobás, összesen 118 az árvíz által elsodort ház építésére szóló engedélyt adtak ki.⁵¹⁵ Az építkezések elhúzódásának hátterében minden bizonnyal nem a munkaerő hiánya állhatott, hiszen a városi építkezések miatt vélhetően megemelkedett a városba érkező, építőiparban dolgozók száma. Meglehet azonban, hogy az építkezések ütemét nem tudta követni az építőanyagok gyártása, így építőanyag hiány állhatott be. 1872-ben erre már volt példa,⁵¹⁶ de az 1878 utáni évekből erre nem találtunk utalást. Arra viszont igen, hogy éppen a megszorodó városi építkezések miatt a munkaerő jelentősen megrágult, s így többen is építkezésük elhalasztására kényszerülhettek.⁵¹⁷ Ezzel magyarázható, hogy az 1880. évi népszámlálásban is még számos üres telek, illetve lakatlan ház szerepel, melyeknek egy része minden bizonnyal az árvíz miatt vált elhagyatottá.⁵¹⁸

Az elhúzódó helyreállítás azért is sajnálatos, mert – miként arra az antropológusok rámutattak – az újjáépítés kiemelkedő szerepet játszik minden súlyos anyagi veszteséggel járó szerencsétlenségen átesett közösség újraszerveződésében. A romok eltakarításával, és a korábbi épületek újjáépítésével vagy újak építésével ugyanis nem csupán a lakókörnyezet újul meg, hanem a társadalom szövete is. Az épített környezet társadalmi kapcsolataink materiális megtestesüléseként is felfogható, amely nem csupán kifejezi ezeket a kapcsolatokat, hanem formálja is azokat.⁵¹⁹ Ily módon az újjáépítés hozzájárulhat a közösség regenerálódásához. Következésképpen amennyiben ez a folyamat elhúzódik, úgy a közösség szövetének helyreállása is késedelmet szenved.

⁵¹⁵ MNL BAZML IV. 1905. a. 1234-1368/1879. Az építkezés ütemének mérsékelt voltát látszik alátámasztani az építkezési engedélyek számának alakulása is.

Év	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Engedélyek száma	31	39	n. a.	n. a.	67	53	67	n.a.	56	90

Forrás: Éves polgármesteri jelentés 1879, 1880, 1885, 1887, 1888, 1889.

⁵¹⁶ *Borsod*, 1872. ápr. 4.

⁵¹⁷ MNL BAZML IV. 1905. c. 5511/1881.

⁵¹⁸ Bár a népszámlálásban csak néhány ház helynél szerepel, hogy az adott telek vagy épület az árvíz következtében vált lakatlanná, feltételezhetjük, hogy az árvíz által súlyosan érintett utcákban szereplő ingatlanok esetében is erről lehet szó.

⁵¹⁹ Oliver-Smith 2005: 51-52.

A mederszabályozások megindulásával együtt viszont a gazdaság is újraindult, az építőipar tekintetében minden bizonnyal, hiszen a városi megrendelések munkalehetőséget teremthettek a lakosság számára.⁵²⁰ Maga a városvezetés kétféle módon reflektált a város helyzetének alakulására. Egyrészt a javuló gazdasági állapotok mércéjeként került elő a városi költségvetés tekintetében annak kérdése, hogy a kiadások hány százalékát kényszerült a város pótdó formájában beszédni (3. táblázat). 1884. évi jelentésében a polgármester jólesően állapította meg, hogy az eltelt tíz évben 62%-ról 21%-ra sikerült csökkenteni a pótdó arányát.⁵²¹

3. táblázat

A kivetett pótdó aránya a városi kiadás tekintetében

Év	Kiadás (frt)	Pótdó által fedezett (frt)	Pótdó mértéke (%)	Javított ⁵²² %
1875	74996	47052	62	62,7
1876	78037	42126	52	54,0
1877	84971	55983	68	65,9
1878	133023	61532	46	46,3
1879	139219	57080	41	41,0
1880	137194	61289	44	44,7
1881	136892	42361	30	30,9
1882	141056	52939	37	37,5
1883	166769	54255	32	32,5
1884	179376	38577	21	21,5

Forrás: Éves polgármesteri jelentés, 1884: 24.

Vizsgálatunk szempontjából mellékes, hogy a százalékok tekintetében van némi számolási hiba, a kérdés inkább az, mit árulnak el a számok Miskolc gazdasági viszonyairól? A javulás hátterében két magyarázat állhat. A számok vagy azt tükrözik vissza, hogy a lakosok anyagi helyzete javult az évek során, következésképpen pusztán az egyenes adók fedezni tudták a kiadások nagyobb hányadát. Vagy utalhatnak az adózás fejlődésére is az egyenes adók számának és rátájának emelkedése, illetve az adóbehajtás hatékonyságának növekedése révén. Mindenesetre az árvizet megelőző évek magas

⁵²⁰ A kutatások azonban azt mutatják, hogy a helyiek nem tudtak élni ezzel a lehetőséggel, mert az építőipari konjunktúra szakképzett helybeli munkások hiányában sokkal inkább az idegeneknek kedvezett, míg a miskolciakra hátrányosan hatott azáltal, hogy hozzájárult a munkaerő és az építőanyag megdrágulásához. Veres 2003b: 379.

⁵²¹ Éves polgármesteri jelentés 1884. 24. A 21% csupán becslés érték, az 1884. évi költségvetéstervezet fényében állapították meg.

⁵²² A forrásban szereplő értékek több helyen is pontatlanok voltak, ezeket úgy javítottuk, hogy a pótdó által fedezett összeget vettük hitelesnek.

pótadóaránya azt sejteti, hogy ezekben az években jelentősen megemelkedtek a város kiadásai, amelyet az egyenes adókból már nem tudtak fedezni.

A számok mellett érdemes figyelmet fordítanunk narratív forrásainkra is, amelyek a helyreállítás folyamatának percepciójáról nyújtanak némi támpontot. Nem sokkal az árvíz után a legtöbben még úgy látták, hogy a szerencsétlenség több évvel, akár egy egész emberöltővel vetheti vissza a város fejlődését, és hogy Miskolcnak évekre, vagy évtizedekre lesz szüksége a csapás kiheveréséhez.⁵²³ Két évvel később, 1880-ban már sokkal bizakodóbban tekintett a jövőbe a városvezetés is: „városunk, a gyászos emlékü 1878. évi Aug. 31-iki árvíz sulyos csapásai után is, határozottan kedvező haladásnak indult, s kebelében az emelkedés feltétlen tényezői, a forgalom élénkülése, a kereskedelem és ipar felvirágozása mindinkább kielégítőbb mérvet öltenek [...]”.⁵²⁴ Újabb három év elteltével a városi mérnök, Adler Károly pedig egyenesen amellett érvelt, hogy Miskolc készen áll arra, hogy 1885-ben helyet adjon egy országos iparkiállításnak.⁵²⁵

Az utókor is felfokozott gazdasági aktivitást, a modernizáció ugrásszerű megindulását köti az árvíz utáni időszakhoz,⁵²⁶ azonban a lakosság körében tapasztalható elhúzódo válság vagy stagnálás, illetve a hiányzó források miatt óvatosan viszonyulunk a kérdéshez. Merthogy az árvíznek voltak hosszú távú pozitív következményei, amint azt az előzőekben láttuk, de hogy ez minden korábbinál nagyobb, lökésszerű fejlődéshez vezetett volna, azt egyelőre – a források alapján – nem látjuk bizonyítottnak. És miután az ötödik, felívelő szakasznak az időtartama és egyáltalán a létezése is bizonytalan, nehéz megmondani, hogy mikor következhetett be az utolsó szakasz, vagyis az árvíz előtti aktivitási szint visszatérése. A pontos válaszhoz további, a gazdasági szereplők körülményeit feltáró kutatásokra lenne szükség, ugyanakkor az elmondottakból látható, hogy erre öt-hat éven belül nem került sor.

⁵²³ MNL BAZML IV. 809. b. 2887/1878.

⁵²⁴ MNL BAZML IV. 1905. b. 271/1880.

⁵²⁵ „elérkeznek találom az időt és alkalmat hogy Miskolcz városa – mely ön erején és daczára a nagy csapásnak azzá lett a mive [sic] vált, mely ugy szépítési mint közhasznu intézményei által számos anyagilag jobb viszonyban levő magyar városok közül kiemelkedett – nem hiuság de más városok példájául a kiállítás verseny terére álljon, értem hogy exponáljon.” MNL BAZML IV. 1905. b. 562/1883.

⁵²⁶ Gyimesi Sándor Miskolc 19. századi történetét tanulmányozva arra a megállapításra jutott, hogy míg az 1870-es éveket a stagnálás jellemezte, amelyben szerepet játszhatott többek között az 1878-as árvíz is, addig az 1880-as években – hasonlóan az 1850-es évek végéhez – egy újabb nagy fellendülés következett be, amely a századfordulón érte el csúcspontját. Gyimesi 1965: 149.

1.4.A sorstárs Eger esete az árvízzel

Annak a kérdés a megválaszolásában, hogy mennyiben volt eredményes a miskolci városvezetés válságkezelése, segítségünkre lehet, ha összevetjük a miskolci helyzetet a szomszédos Eger tapasztalataival. Az összevetést lehetővé teszi, hogy a hevesi megyeszékhely és Miskolc között számos hasonlóság figyelhető meg. Azon túl, hogy Eger és Miskolc ugyanabban a régióban (Északkelet-Magyarország), egymáshoz meglehetősen közel helyezkedik el, a földrajzi adottságaik is többnyire megegyeznek. Mindkét város közel azonos magasságban,⁵²⁷ egy szűk völgybe ágyazottan terül el. A dombvonulatokkal szegélyezett völgyeket egy-egy patak szeli ketté,⁵²⁸ amely a hegyi patakok tulajdonságaival bír: nagyeshű, általában alacsony vízállású, de áradáskor átlagos vízhozamának többszörösét produkáló, a hegyekből kavicsos hordalékot szállító vízfolyás. Mindkét patak esetében jellemző, hogy a legnagyobb árvizek nem hóolvadáskor következnek be, hanem a nyári felhőszakadások alkalmával. A Bükk hegység két oldalán elterülő települések ugyanis egy-egy olyan patak mellett jöttek létre, melyeknek vízgyűjtőterülete igen nagy,⁵²⁹ és így a kevés idő alatt, nagy mennyiségben lehulló csapadékot a patakok rövid időn belül a város területére szállítják.

A természeti tényezők mellett a városok nagysága, jogállása, közigazgatási berendezkedése, társadalomszerkezete, illetve foglalkozási megoszlása is többé-kevésbé hasonló. Vizsgált korszakunkban, vagyis a 19. század utolsó harmadában a két város azonos jogállással bír, azaz mindkettő rendezett tanácsú város, mely a törvényhatósági joggal felruházott vármegyének van alárendelve. Ez az alárendelt helyzet sokkal inkább gazdasági téren jelentett hátrányt (pl. a bevételeket illetően), mintsem jogi-közigazgatási kérdésekben, hiszen bár a legtöbb ügyben a megyei bizottság beleegyezésére volt szükség, ezt többnyire meg is kapták. A bevételek növelése azonban kulcsfontosságú kérdés volt mindkét város életében, ezért mind Eger, mind pedig Miskolc sok áldozatot hozott annak érdekében, hogy előbb a földesúri függés alól megváltsa magát, majd pedig elnyerje a szabad királyi városi rangot.⁵³⁰

⁵²⁷ Eger átlagos tengerszint feletti magassága 140-160 m, Miskolc 130 m.

⁵²⁸ Pontosabban fogalmazva egy-egy meghatározó patak és azok mellékvei.

⁵²⁹ A Szinva vízgyűjtő területére vonatkozóan eltérő adatokat közölnek az egyes források: nagyságát 159 és 192 km² közé teszik. vö. Dukay 2005: 9., Trummer 1929: 515., Magyar Nagylexikon 2003: 799. Az Eger patak vízgyűjtő területe 892 km². Barna 2011.

⁵³⁰ Eger korábbi földesura a püspökség és a káptalan volt. 1854-ben váltotta meg magát a földesúri függés alól. Nagy 1978: 279.

Az igazgatás terén lényeges különbség is adódott, mégpedig az, hogy Eger a vizsgált periódusban püspöki (később érseki) székhely volt. Ez nem csupán azt eredményezte, hogy a hevesi megyeszékhely jelentős oktatási központnak számított, hanem azt is, hogy az egyház meghatározó eleme volt a város gazdaságának és társadalmának egyaránt. Ráadásul a felekezeti megoszlás emiatt a katolikusok javára tolódott el, míg Miskolcon a reformátusok tették ki a lakosság nagyobb hányadát.⁵³¹

Az elmondottak az árvizek kezelésében is éreztették hatásukat. Mint a megyének alárendelt városok, minden jelentősebb intézkedés kapcsán, s különösen a malmok ügyében a megye jóváhagyására voltak utalva. A korlátozott döntéshozatali jog mellett rendezett tanácsú városként kevesebb bevételre tehettek szert, mint a szabad királyi városok. Ez különösen Eger esetében volt érezhető, amely még Miskolcnál is kisebb összegből gazdálkodott. A városok társadalmi összetétele pedig előrevetíti, hogy az árvizek alkalmával a károsultak között nagy számban fordulnak elő a kereskedők (üzletük és lakóhelyük elhelyezkedése okán), illetve a szegényebb, paraszti életmódú kisiparos és napszámos rétegek (életkörülményeik okán).

Egy árvíz két eset

Az 1878-ban hírlapi szenzációvá vált augusztusi árvíz mellett egy másik áradás is figyelmet érdemel: az augusztus 30-i éjjeli árvizet alig egy hónappal később, szeptember 27-én egy újabb, nem kevésbé jelentős méretű áradás követte. Sőt a források szerint a lezúduló víz mennyisége még felül is múlta a korábbi.⁵³² Miután mindkét felhőszakadás árvizet okozott Egerben és Miskolcon egyaránt, lehetőségünk nyílik arra, hogy megnézzük, miként reagált a két város – lényegében – ugyanarra a helyzetre.

Azért csak lényegében, merthogy az árvizek lefolyása között voltak különbségek, s ebből kifolyólag a következmények is némiképp eltértek. 1878. augusztus 30-án az eső este 10-11 óra tájban kezdett el ömleni a Bükk hegység térségében, s néhány óra elteltével már a városok felé hömpölygött a nagy mennyiségű csapadék. Miskolcot hajnali 1 óra tájban, míg Egert csak két és fél órával később érte el az áradat. A várost védő gát, a Posuerunt azonban felfogta a vizet, s még néhány óráig őrizte a várost, miként arra hivatva volt. Miskolcot azonban – mondhatjuk – telibe találta a hirtelen jött árvíz, ráadásul a várost

⁵³¹ MNL BAZML IV. 1905. j. 1. köt.

⁵³² Breznay 1995: 84.

északról szegélyező dombvidékről lefutó Pecze patak vize tovább növelte a már jócskán megemelkedett Szinva vizét.

Amikor Egerben hajnali fél négy körül az ár elérte a védgátat, s megszólaltak a vészt jelző harangok, az emberek gyorsan a helyszínre siettek. De nem azért, hogy hozzálassanak a mentéshez, hanem sokkal inkább a kíváncsiság hajtotta őket. Bízta a 4 méter magas és ugyanilyen széles gát visszatartó erejében, s a menekülés helyett mindenki hozzáfogott a saját aznapi munkájához. A Posuerunt azonban két óra múlva megadta magát, átszakadt, s az időközben feltorlódott víztömeg teljes erejével ömlött a városra. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy az érseki kert kőfala a város alsó részén visszaduzzasztotta a vizet, így amíg ez a fal is le nem dőlt, addig Eger nagy része több méteres vízben állt.

„Az áradás alatt városunk, borzasztóan nagyszerű képet nyújtott, olyat a melynek láttára az emberi sziv elszorúl s a gyengébb lélek a kétségbeeséssel vívódik. – A főutcán, a káptalan utcán és e két utca között lévő tereken, a piacon, 6-8 láb, sőt helyenként 2 ölnyi magasságra⁵³³ emelkedett a víz és szilaj kedvében körbe forgatta a hátán uszkáló és általa felszaggatott hidaknak súlyos gerendáit és az Eger patak mentében lévő malmok kerekeit, s hogy a kép tarkább legyen, ki-kiragadott a házakból egy-egy butor-darabot, egy kaput, egy ajtót és hogy élő lény se hiányozzék, a megfojtott állatok közül is számosat.”⁵³⁴

Miskolcon is hasonló helyzet alakult ki, ugyanis itt az érsekkert falának szerepét a patakra épült malmok és az azokhoz kapcsolódó szerkezetek, valamint a hidak látták el. A torlaszok miatt megemelkedett víz kicsapott a főutcára, ahol elöntötte a legjelentősebb kereskedők boltjait és a pincéket, melyben az árukészlet volt.

Mindkét városban a belváros szenvedett a legtöbbet, de mivel a patakok keresztülfolytak a településeken, a külvárosi részek is jelentősen károsodtak. Egerben a patak mellékén, annak ellenére, hogy a belváros (az egykori városfalon belüli rész) már a 18. század elejére elérte beépítettsége határát, viszonylag kevés számú lakóépület volt található a 19. század utolsó harmadában. A telkek beépítettségét tekintve hasonló helyzettel találkozunk, mint Miskolcon. A patak menti telkek nagy részén a házhoz tartozó kertek feküdtek közvetlenül a patak mellett, míg a házak a víztől kellő távolságban a telek ellenkező végére épültek. A vészbizottsági jelentés szerint⁵³⁵ az árvíz során összedőlt házak legtöbbje a Posuerunt környékén, az ún. Cifra-negyedben helyezkedett el, egyrészt

⁵³³ Egy bécsi láb 32 cm, egy bécsi öl 189 cm.

⁵³⁴ *Eger*, 1878. szept. 5.

⁵³⁵ A vészbizottság jelentését közli az *Eger* című lap. *Eger*, 1878. szept. 26.

mivel ezen a részen volt a legtöbb lakóház, másrészt pedig a gát átszakadása után itt volt a legerősebb az ár sodra. A patak alsó szakaszán már csak a piactér környékén találkozunk nagyobb számú lakóépülettel, de miután ez a rész a város igazgatási, azaz reprezentatív központja is egyben, s így az itt lévő épületek masszív alapra, kőből épültek, s ráadásul az ár is veszített erejéből mire idáig ért, az épületek kevésbé szenvedtek nagyobb károkat. Nem így az itt élő kereskedők.

Az épületekben, emberéletben és ingó vagyonban keletkezett károk – a miskolci romboláshoz viszonyított – látszólagos csekélysége ellenére a pusztítás pénzben kifejezett értékének nagyságát, mely meghaladta a két millió osztrák értékű forintot, a városvezetés – és a szakirodalom is – a kereskedők árukészletének jóformán teljes pusztulásával magyarázta, magyarázza.⁵³⁶ A *Heves Vármegye* a miskolci áradással összevetve méltatta a károkat:

„Miskolc város szintén borzasztó vízar által lett sújtva habár ott nem volt oly magas a víz mint nálunk, mégis rémítő ember áldozatot követelt, mivel éjjel jelentkezett az ár. A halottak száma százakra megy, a rombadőlt épületeké szintén. A kereskedői osztály azonban feleannyit sem szenvedett ott, mint nálunk. Nemes lelkű érsekkünk a hír hallatára egyik titkára által azonnal 5000 frtot küldött a rögtöni szükség enyhítésére.”⁵³⁷

A víz Egerben behatolt a minoriták templomába és rendházába, a ferencesek és irgalmasok zárdájában működő kórházba, elöntötte a városháza földszinti helyiségeit, a pincéket, kárt tett a Schwarz-féle gőzmalomban, de a vízimalmokat is megrongálta, a meder menti kerteket, köztük az érsekkertet is vastag iszappal fedte be. Pontosan azokat a részeket pusztította, amelyeket a korábbi árvizek alkalmával is.⁵³⁸ A város közlekedése megbénult: a kövezet felszaggatva, a hidak – néhány kivételtől eltekintve – tönkremenve.

Az árvíz után mindkét városban vészbizottságot állítottak fel, amely átvette a mentési és helyreállítási munkák irányítását. Nem kevés feladat várt egy olyan testületre, melynek tagjai legjobb esetben is gyermekkorukban találkoztak hasonló szerencsétlenséggel.⁵³⁹ S

⁵³⁶ A miskolci árvízzel ellentétben Egerben nem végeztek hatóságilag kárfelvételt, azonban van arra utalás, hogy valamilyen formában mégis összeírták a lakossági károkat, ehhez kapcsolódó dokumentumra azonban nem akadunk a kutatás során.

⁵³⁷ *Heves Vármegye*, 1878. szept. 4. Érdemes megemlítenünk, hogy az egri helyi sajtó folyamatosan reflektált a miskolci eseményekre, a város tetteikészségét követendő példaként állította az egri városvezetés számára.

⁵³⁸ A korábbi árvizekről és kezelésükről lásd Bodovics 2017.

⁵³⁹ Az 1878-as árvízet megelőző legutolsó két, hasonló mértékű szerencsétlenség az 1845. évi árvíz és az 1843. évi tűzvész volt Miskolcon, Egerben pedig szintén az 1845. évi, s talán az 1857-es árvíz bírhatott hasonló következményekkel.

ráadásul ezen intézkedéseket rövid idő alatt, néhány nap, de inkább néhány órán belül végre kellett hajtani.

A szerencsétlenség hírüladása után a környező települések szinte azonnal a bajbajutottak megsegítésére siettek; ki pénzzel, ki élelmiszerrel, ruhával, vagy saját munkaerejével járult hozzá a károk enyhítéséhez. Eger ebből a szempontból szerencsésebb helyzetben volt, mint Miskolc, hiszen a lakosság kisebb hányada károsodott, míg a miskolciak közel fele érintett volt, s közülük is sokan mindenüket elvesztették. Ráadásul a víz tönkretette a már betakarított gabonát is. Az árvíz után mindkét városban rövid időn belül számba vették a károsultakat és megkezdték a segélyek kiosztását. A helyreállítási munkákat nagymértékben hátráltatta a szünni nem akaró csapadék, valamint az ennek eredményeként bekövetkező szeptember 27-i újabb áradás.

„Még nincs egy hónapja, hogy az aug. 31-iki áradás veszélyeivel küzdöttünk, még nem törölhattük el borzasztó nyomait s szept. 27-én újlag árvíz pusztította városunkat. [...]

Most is Mónosbél környékén éspedig az aug. 31-iknél nagyobb felhőszakadás volt s a szarvaskői völgy felől omlott a roppant víztömeg városunkba. A vizár újlag kereskedőinket s iparosainkat sújtotta, kik az első katasztrófa alkalmával is a legtöbbet szenvedek; mert habár az áradás nem érte el az aug. 31-ikinek vízállását, a piactéren mégis ölnyi magasságban állott a víz így a végső erőfeszítéssel újonnan felszerelt boltokat tönkre tette.”⁵⁴⁰

Az árvizek után hamar megindult a vita a nyilvánosság fórumain a szerencsétlenség okait illetően. Miskolcon ismét előkerült a malmok és a szabályozás ügye, míg Egerben a védgát szükségességének kérdése vetődött fel, amelyről hosszan elhúzódó vita alakult ki a helyi lapban. A védgát ellen felhozott érvek közül az első az volt, hogy a gát a nagy áradásokat úgysem tudja felfogni, a kisebbek ellen meg minek. Másodszor, a gát csupán felduzzasztja a vizet, s ezzel sokkal többet árt, mint használ a városnak, mivel gátszakadáskor nagyobb erővel zúdul a víz a városra. Harmadszor pedig ott vannak az anyagiak; egy hasonló gát újbóli felépítése óriási költségeket tenne ki, s nem biztos, hogy emiatt érdemes lenne a városnak adósságba vernie magát.⁵⁴¹

Az *Eger* című lap október 3-i számában, tehát már a második árvíz után, ezen általános érvek megcáfolására tesz kísérletet Veress aláírással egy helyi újságíró.⁵⁴² Először is, a gát igenis képes felfogni a nagyobb árvizeket is, ha azt megfelelően karbantartják. Erre azonban több mint hatvan éve nem került sor – mint írja –, s a gátat támasztó földtöltést is

⁵⁴⁰ *Eger*, 1878. okt. 3.

⁵⁴¹ *Eger*, 1878. okt. 3. 1.

⁵⁴² Verres: Kell-e vízgát? *Eger*, 1878. okt. 3., 1.

lassacskán elhordták az emberek, s ezért tudott lényegében kifordulni a gát a helyéről. Másodszor, a szeptember 27-i áradást semmi sem fogta fel, hiszen a gátat az előző árvíz megbontotta, s ennek ellenére ugyanolyan erővel ömlött a városra, mint a korábbi, felduzzasztott vízmennyiség. Harmadszor pedig a szerző sorra veszi, hogy miként lehetne pénzt szerezni nem csupán a Posuerunt, hanem további két gát építésére felesleges kiadások átcsoportosításával, kölcsönök és adományok kérésével.

Noha Eger területén is több malom (négy vízimalom, egy gőzszerkezettel ellátott vízimalom és egy gőzmalom) működött, mégsem merült fel sem a közvéleményben, sem a városvezetésben az eltávolításuk gondolata. A források alapján úgy tűnik, hogy a Schwarzféle gőzmalmot kivéve túl nagy kár nem esett bennük, csupán a malomkereket vitte el a víz. Egyedül az egri érsekség tulajdonában lévő ún. Belső-malmot tartották veszélyesnek a szakértők az elhelyezkedése miatt. Ez a malom ugyanis – miként arra a neve is utal – majdnem a város közepén, az Eger-patak anyamedre és a malomárok által közrefogott „szigeten” feküdt. A városvezetés szerette volna megvenni a malmot, mert véleményük szerint tökéletes helyiségül szolgált volna a tűzoltóegylet őrhelyének és szertárának, ráadásul maga a telek és az épület is többet ért, mint a kikiáltási ár. A város mellett egy magánszemély is licitált a malomra, de az érsekség inkább a városnak kedvezve felajánlotta, hogy 50 000 darab téglával járul hozzá a malom átépítéséhez, ha a városvezetés hajlandó megadni a magánszemély által kínált 3000 forintot. A szerződést 1883. dec. 3-án kötötték meg.⁵⁴³ A városnak ezután három malom (alsó, felső, Belső-malom) volt a tulajdonában, melyből kettőt továbbra is eredeti formájában kívánt hasznosítani annak ellenére, hogy nem túl sok bevételre számíthatott bérbeadásukból.⁵⁴⁴ Az ún. Lötyögő malmon, amely a káptalan tulajdonában volt, illetve a Czifra-malmon, amelyet az egri egyházmegyei nyugdíjintézet birtokolt, úgy tűnik, hogy egyelőre nem kívántak túladni, s megszüntetni sem akarták azokat. A mederszabályozáshoz kapcsolódóan kisebb átalakításokat végeztek a zúgókon és a zsilipeken: csökkentették a zúgók magasságát, illetve lebuktatható gátat építettek be a Posuerunt helyére, a Belső-malom gátját pedig felnyitható zsilippel látták el. Egerben tehát a malmok terén, a Belső-malom kivételével, nagy változás nem történt, ugyanakkor a kapcsolódó malomszerkezeteket biztonságosabb módon alakították át.

⁵⁴³ MNL HML V-71/4, 8714/83.

⁵⁴⁴ MNL HML V-71/4, 5372/82, 102.; 6023/82, 141. A két malom bérbeadásáért rendezett árverésen a felső malomért 280 forint, az alsó malomért 2000 forint volt a kikiáltási ár, azonban az alsó malomért a legmagasabb ajánlat 700 forint volt, a felső malomra pedig 285 forintos ajánlat érkezett.

Az egriek is, akárcsak a miskolciak a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumtól kértek mérnököket, hogy szemléljék meg a helyszínt és készítsék el a szabályozási terveket. A november 13-án megtartott szemle, melyet Boros Frigyes királyi tanácsos és országos középítészeti felügyelő elnökölt, megállapította, hogy a patak medrét mindenképpen le kell metszeni és rendbetenni, s a védgát helyreállítása is szükséges.⁵⁴⁵ Habár a helyszínbejárás viszonylag hamar megtörtént, a jelentés, mely a szabályozás tervét is tartalmazta, csak a következő év augusztusában érkezett meg. Ezt követően véleményezés végett egy bizottsághoz került, de miután a tagoknak nem sikerült megegyezésre jutniuk, mert olyannyira eltérő vélemények születtek, a terv visszakerült a szemlét tartó küldöttséghez. Már több mint egy év telt el az árvizek óta, de más egyéb nem történt, minthogy a kövek kihordásával kitisztították a medret.

A következő év nyarán az önkormányzat megkereste a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot, s egy új terv készítését szorgalmazta „tekintettel arra, hogy az 1878ik évi augusztus havi árvíz óta nemsokára két év múlik el, és hogy a lakosság folytonos rettegés a hatóság pedig örökös zaklatás között él a patak szabályozatlansága folytán bekövetkezhető újabbi Catastrofa miatt”.⁵⁴⁶ Terv hiányában a többi, patakkal kapcsolatos munkálat, például a hidak helyreállítása is késedelmet szenvedett.⁵⁴⁷ A lakosság pedig mind türelmetlenebbül viseltetett a kialakult helyzet iránt. Ráadásul a munkálatokhoz szükséges pénznek is szűkében voltak. Ezért a kiadások fedezésére sorsjátékot indítottak, amely 35 000 forint tiszta jövedelemmel kecsegtetett.⁵⁴⁸ Emellett pedig kisebb összegű kölcsönöket vettek fel, illetve bizonyos esetekben a megyétől és a minisztériumtól kértek segítséget.

1881-ben végre – Miskolcot megelőzve – elindultak a szabályozási munkálatok, melyek irányításával Kovács Kálmán királyi főmérnököt bízták meg 2000 forintos tiszteletdíjjal. A munka során nagy gondot fordítottak arra, hogy a költségeket a lehető legminimálisabbra szorítsák, illetve igyekeztek azt másokkal is megosztani, ugyanakkor szem előtt tartották a minőséget is. Így mikor kiderült, hogy az építők nem vízálló cementtel készítették el a mederfal egy szakaszát, a tanács erélyesen felszólította a vállalkozót a szerződésben meghatározott anyagok használatára.⁵⁴⁹ S a régi köveket is csak alapként alkalmazták.⁵⁵⁰ Még mielőtt azonban a szabályozás végére értek volna, 1882 elején Kovács Kálmán

⁵⁴⁵ MNL HML V-71/3, 5456/78, 5457/78, 133.

⁵⁴⁶ MNL HML V-71/3 3423/80, 352.

⁵⁴⁷ MNL HML V-71/3 3042/80, 359.

⁵⁴⁸ *Eger*, 1879. dec. 11. 396.

⁵⁴⁹ MNL HML V-71/3 3058/81, 543.

⁵⁵⁰ Uo.

főmérnök ismeretlen okokból lemondott posztjáról, s a munkálatok irányítását a városra hagyta, amely ezidőtájt még állandó városi mérnökkel sem rendelkezett.⁵⁵¹

A lakossági építkezésekkel kapcsolatban meglehetősen szűkszavúnak bizonyultak a források, így csupán annyit tudunk, hogy az árvíz után az építkezést fontolgató egriek számára tájékoztatásként az *Eger* című lap közölte a Szépészeti szabályok egy korábbi, 1877-es változatát.⁵⁵² Az újabb rendszabály megalkotásával nem siettek túlságosan; két évvel az árvíz után fogadta el a közgyűlés, s újabb két évet kellett várni, mire nyomtatásban is megjelent. Árvízvédelmi szempontból fontos változtatásra azonban ebben sem került sor.⁵⁵³

A vészbizottság jelentése szerint az augusztusi árvíz következtében 35 ház dőlt össze, s mintegy 166 fenyegetett összedőléssel. A forrásokból nem derül ki, hogy ezek a házak milyen anyagból épültek, milyen elrendezésűek voltak, illetve közülük hány épült újjá vagy javíttatott ki az árvíz után közvetlenül vagy a későbbi években. Miskolc esetében szerencsére többet tudunk, hiszen a kárfelvételi ívek egy részén rögzítették az összedőlt vagy megrongálódott házak anyagát, elrendezését és a károk mértékét. Ez alapján elmondhatjuk, hogy az összedőlt házak többsége vályogból, paticsból épült, zsúptetővel ellátott, konyhával, néhány éléskamrával is, és egy vagy két szobával rendelkező egyszerű épület volt, melyhez melléképületek (ólak, istállók, kocsiszínek, műhelyek) csatlakoztak.⁵⁵⁴ De több kőfallal és zsindeletetővel rendelkező épület is súlyosan károsodott.

Hogy ezek a települések a jövőben ellenállóbbakká váljanak az árvizekkel szemben, és hogy ezáltal biztosítva legyenek zavartalan fejlődésük körülményei, ahhoz több nagyszabású és néhány kevésbé látványos, ugyanakkor hatásában jelentős változásra volt szükség az árvízkezelés terén. Ezek között említhetjük a mederszabályozásokat és az azt követő fokozott figyelmet, mellyel a meder tisztaságát és a partmenti építkezéseket kísérték. Az árvizek elkerülése érdekében technikai újításokat is eszközöltek: egy-egy malmot eltávolítottak, a malomszerkezeteket biztonságosabbakra cserélték, és a hidakat is átalakították. Miskolcon, ahol a patakok menti területek sűrűn be voltak építve, az építkezési szabályokon is változtattak, amelyek betartására fokozottan ügyeltek. Egerben erre kevésbé volt szükség, mivel a patak mentén kevesebb lakóépület volt, s az áradás is kevesebb házat rongált meg.

⁵⁵¹ MNL HML V-71/4 999/82, 22.

⁵⁵² *Eger*, 1879. szept. 4. és 1879. okt. 2.

⁵⁵³ Szépészeti szabályok 1882.

⁵⁵⁴ MNL BAZML IV. 1923.

A narratív források arról tanúskodnak, hogy a nagyobb kérdésekben, mint amilyen a mederszabályozás, a gátépítés vagy a malmok eltávolítása, tisztán látták az előttük álló feladatokat, de a kivitelezést megnehezítette, s olykor meg is akadályozta az egyetértés és az anyagi fedezet hiánya. A két város különböző módon próbálta meg előteremteni az építkezésekhez szükséges pénzt miután a befolyt segélyek kevésnek bizonyultak. Eger sorsjegyeket bocsátott ki, illetve kisebb összegű kölcsönökből fedezte a kiadásait. Miskolc viszont teljes egészében kölcsönből, s csak kisebb mértékben lakossági hozzájárulásból fizette a szükséges munkálatokat.

Mindezek a nehézségek és – furcsamód – a nem teljes pusztítást hozó árvíz eredményeképpen egyik városban sem kerülhetett sor olyan mértékű városrendezésre, mint amilyen megtörtént Pest-Budán az 1838-as, és Szegeden, az 1879-es árvízét követően. Az említett városok átalakulásához képest a bemutatott változtatások csekélynek, sőt jelentéktelennek tűnhetnek. Mindazonáltal létrejöttük egy, a korábbinál sokkal tudatosabb árvízkezelés kialakulására utal, amely hosszú távon a városok reziliensebbé válásához, s ezáltal fejlődésükhöz járulhatott hozzá.

2. Lakossági válságkezelés

Amikor egy település katasztrófa utáni válságkezelési mechanizmusát vizsgáljuk, mindenképpen külön kell választanunk a város mint közigazgatási egység, és a lakosság helyreállítási stratégiáit és lehetőségeit, noha a kettő bizonyos mértékben kölcsönösen függ egymástól. A szétválasztásra az elérhető tőke miatt van szükség – legyen szó kulturális, gazdasági vagy kapcsolati tőkéről.⁵⁵⁵ Más lehetőséggel gazdálkodhat egy város, és megint mással egy-egy háztartás, család vagy egyén.

Az előzőekben ismertettük, hogy milyen ütemben, és milyen eszközök felhasználása révén sikerült Miskolcnak (a városvezetésnek) először úrrá lenni a sokkoló helyzeten, majd pedig rövid és hosszú távú célok megfogalmazásával és megvalósításával lépésről lépésre maga mögött hagyni a tragédiát, és előnyt kovácsolni belőle. A lakosság esetében nehezebb helyzetben vagyunk, ha a válságkezelés időbeli folyamatát kívánjuk felvázolni, mert meglehetősen kevés azon források száma, amelyek segítségével hosszabb időn keresztül nyomon tudnánk követni egyének, esetleg teljes háztartások és/vagy családok mindennapjait. Ehelyett a forrásadottságok alapvetően pillanatképek felvázolására

⁵⁵⁵ Bourdieu 2010.

teremtenek lehetőséget egy-egy időpontban, s csak elenyésző esetben van módunk a statikus helyzetkép helyett dinamikus mozgás megfigyelésére.

A fejezet első részében az 1880. évi népszámlálás felhasználásával egy általános képet vázolunk fel az 1870-es évek végének, 1880-as évek elejének miskolci társadalmáról. A vizsgálatot nemcsak azért gondoltuk szükségesnek, mert segítségével átfogó ismereteket szerezhetünk a városi társadalom egészéről, hanem azért is, mert összevetve a kárfelvételi ívek adataival, megtudhatjuk mennyiben reprezentálja a „károsult társadalom” a teljes népességet. A második részben a kárfelvételi ívek kerülnek a fókuszba. Forráskritikai bemutatásuk után segítségükkel megpróbáljuk foglalkozási csoportok mentén – néhány példán keresztül – bemutatni, hogy milyen válsághelyzetek álltak elő az árvíz után, és ezt milyen módon sikerült vagy éppen nem sikerült megoldaniuk a lakosoknak. Ezek a vizsgált foglalkozási/társadalmi csoportok a következők: mezőgazdasággal foglalkozók, kereskedők, a kis- és „nagyipar” képviselői, értelmiségiek és tisztviselők, végül pedig a házbérből élők.

2.1. Miskolc társadalma az 1880-as évek elején

Az árvíz által érintett lakosok jóllehet Miskolc társadalmának jelentős részét tették ki, önmagukban való vizsgálatuk által csupán töredékes képet kapnánk a város társadalmáról. Hiszen a lakosok egy nagyobb csoportja alapvetően a szerencsés lakóhelyének köszönhetően megmenekült az árvíz borzalmától, következésképpen nem szerepelnek a kárfelvételi íveken. Bár a károsultakról sok mindent, gyakran egészen részletes dolgokat is megtudhatunk, a forrásunk arra sajnos nem ad választ, hogy miképpen viszonyult ez a „károsult társadalom” Miskolc teljes lakosságához. Éppen ezért az 1880. évi népszámlálás adatsorát⁵⁵⁶ segítségül hívva megpróbálkozunk a lakosság nem-, kor-, és vallási megoszlására, valamint foglalkozási szerkezetére vonatkozóan egy általános képet felvázolni, amelynek fényében a károsultak csoportjának a miskolci társadalomban betöltött helye is jobban értelmezhetővé válik.

A forrással kapcsolatban érdemes néhány dolgot megjegyeznünk. Először is maga a felvétel 1880 végén történt, tehát az árvízet követő állapotokat rögzíti. Arra tehát nem használhatjuk fel, hogy megismerjük az árvíz kori társadalmi viszonyokat. Ugyanis azt

⁵⁵⁶ MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt. Miskolc város lakosainak házsám szerinti névsora 1880. A népszámlálás felvételi lapjai nem maradtak fenn, csupán az összesítő kötet állt rendelkezésünkre. Elemzésünkhöz a kötet elektronikus változatát (Excel) használtuk. A továbbiakban nem hivatkozunk külön, de minden esetben erre a forrásra vonatkoznak a kijelentéseink.

feltételezzük, hogy az árvíz következtében nem elhanyagolható jelentőségű változások történtek, elsősorban a népességmozgással kapcsolatosan. Úgy véljük, hogy az árvíz után kialakult sanyarú helyzet többeket arra kényszerített, hogy elhagyják Miskolcot. A városvezetés is felkészült erre az eshetőségre, ezért a népszámlálástól többek között azt is várták, hogy megtudhassák, mennyivel csökkent a város lakossága.⁵⁵⁷ Sajnos erre a források nem reflektálnak, így a pontos szám vagy arány ismeretlen a kutató előtt.⁵⁵⁸

Ami egyben hátrány, az ugyanakkor szerencse is, hiszen bár az árvíz előtti állapotok rekonstruálására nem, viszont az azt követő időszakra vonatkozóan felhasználható a népszámlálás. Ráadásul az időbeli közelség miatt az árvíz után életben maradt és a városban maradó egyénekről is további adatokat tudhatunk meg, ahogyan azt majd a későbbiekben be is mutatjuk.⁵⁵⁹

A népszámlálás előtt nem sokkal a városvezetés elrendelte a városban lévő épületek újraszámolását és újraszámozását.⁵⁶⁰ Ez azt jelente, hogy a korábbi, az egész városra kiterjedő folyamatos sorszámozás helyett, utcánként számozták meg a házakat. Sajnos emiatt a kárfelvételi íveken szereplő sorszámok beazonosítása jelentősen megnehezült, ezért a lakóhely változtatások nyomon követésére nem vállalkoztunk.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a foglalkozásszerkezet vizsgálatához a népszámlálásban előforduló foglalkozások neveit az 1900. évi népszámlálás terminológiáját felhasználva összesítettük. Két okból döntöttünk így. Egyrészt az 1900. évi népszámlálás foglalkozás-megnevezései és a foglalkozási ágak csoportosítása a korábbi

⁵⁵⁷ „Az 1878-iki árvíz halottait megszámláltuk, de nem tudjuk azt, hogy az első félelemben, s a többször ismétlődő fenyegető napok után hány, különösen szegényebb sorsú család keresett más tájékon oltalmat. Fogyott-e tehát vagy szaporodott városunk népessége, volna az új népszámlálás előnye.” Éves polgármesteri jelentés 1880: 29.

⁵⁵⁸ Megpróbálkoztunk az átlagos évenkénti népszaporulat meghatározásával, hogy ez alapján megbecsülhessük a Miskolcot elhagyók számát. A KSH gondozásában Klinger András összeállításában megjelent statisztikai kimutatás szerint (Klinger 1979) Miskolc átlagos évenkénti népszaporulata 1828 és 1900 között 143,6 fő volt (a számításból kivettük a legtöbb halálozást mutató 1831., 1849. és 1873. éveket). Ugyanakkor a teljes népességszámnál azt olvashatjuk, hogy 1832-ben 32 118, 1870-ben pedig 30 661 fő volt Miskolc lakossága. Ezek a számok teljesen irreálisak, mivel a forrásokból tudjuk, hogy az 1869-es népszámlálás idején 21 535 főt, míg 1880-ban 24 343 főt írtak össze a városban (MNL BAZML IV. 1902. a. 1/1881.). Minekután a kiadványban szereplő összlakosságra vonatkozó számok az évenkénti népszaporulatból adódnak össze – amivel mi is számoltunk –, megkérdőjelezhető ezen évenkénti adatok pontossága. Amennyiben elfogadjuk a közgyűlési jegyzőkönyvben szereplő számokat, úgy Miskolc lakossága 10 év alatt 2808 fővel gyarapodott, tehát az átlagos népszaporulat meghaladta a Klinger-féle kiadványban szereplő adatok alapján számolt átlagos népszaporulatot.

⁵⁵⁹ Az 1880. évi népszámlálás újítása a korábbi népszámlálásokhoz képest, hogy háztartási lajstromok helyett egyéni számlálólapokkal hajtották végre. Ráadásul a férjezett nők is a lánykori nevükön szerepelnek benne ellentétben az 1900. évvel. Mindkét vonása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy értékes adatokat tudhassunk meg a károsult személyekről. Tóth 2015: 179.

⁵⁶⁰ A belügyminisztériumi rendelet szerint a várost négy szakaszra osztották volna, és szakaszonként újakezdődött volna a házszámozás. A város a rendeletről annyiban tért el, hogy nem szakaszonként, hanem utcánként kezdte újra a számozást. *Borsod*, 1880. szept. 10.

népszámlálásokhoz képest nemcsak hogy részletesebb, de korszerűbb is.⁵⁶¹ Másrészt mivel Miskolc esetében rendelkezésünkre áll az 1900. évi népszámlálás is (de sem az 1869.,⁵⁶² sem az 1890. évi), ezért az azonos elnevezések és csoportosítások használata megkönnyíti egy későbbi összevetés elvégzését.

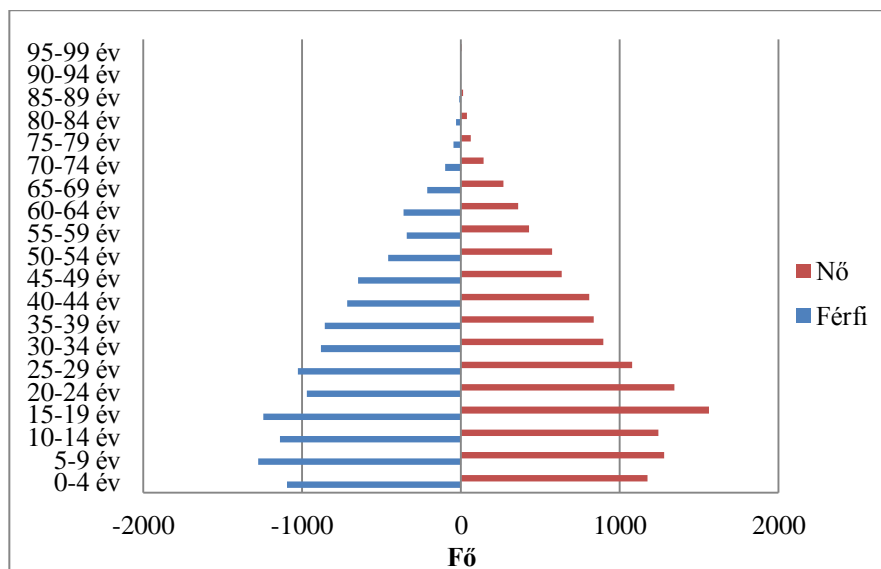
Rátérve a népszámlálás elemzésére, előbb a kor- és nemek szerinti megoszlást, illetve a családi állapotot, ezt követően a vallási felekezetek arányát, végül pedig a foglalkozási csoportokat ismertetjük.

Korszerkezet és a nemek aránya

A népszámlálás összesen 24 606 bejegyzést tartalmaz, ebből 277 lakó nélküli telket jelöl. A 24 329 lakosból hét esetben nem ismert a név, 28-nál pedig nem lehet egyértelműen megállapítani a nemi hovatartozást a név vagy annak rövidítése alapján. Ezek után azt állapíthatjuk meg, hogy 1880-ban Miskolcon 11 474 férfi és 12 814 nő élt, amely egy nemi tekintetben kiegyenlített, enyhe nőtöbbségű társadalmat mutat. A korosztályi megoszlásban sem találunk kirívó aránytalanságokat, amelyet a korfa is jól szemléltet (14. ábra).

14. ábra

Miskolc népességének életkori megoszlása nemek szerint (1880)

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt., a diagram saját szerkesztés

⁵⁶¹ Az 1900-as népszámlálás névjegyzéke 3016 foglalkozási megnevezést tartalmaz, ráadásul először alkalmazza a korszerű fiziokratikus alapbeosztást a foglalkozási ágazatok tekintetében. Tóth 2015: 165-184.

⁵⁶² Sajnos az 1869. évi népszámlálás miskolci kérdőívei mindössze néhány külterületi utcára vonatkozóan maradtak fenn.

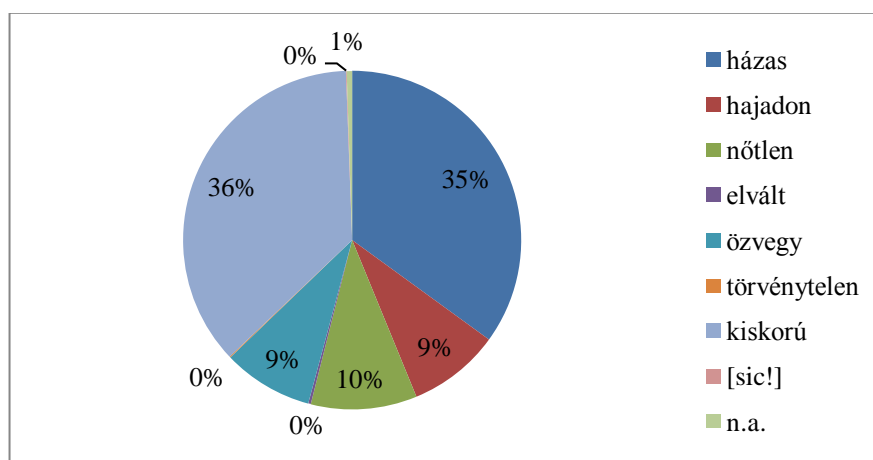
Miskolc lakossága 1880-ban a hagyományos demográfiai rendszerre érvényes korszerkezettel jellemezhető: a fiatalabb korosztályok magas, míg az idősebb korosztályok egyre kisebb arányban képviseltetik magukat a népességben. A nőtöbbség a házasulókban lévőknél (15–24 év), valamint a 40–44 év közötti korosztályban szembetűnő.

Családi állapot

A miskolci népességre jellemző hagyományos demográfiai szerkezet miatt magas a kiskorúak aránya a lakosságon belül (15. ábra). A népszámlálásban koruktól függetlenül „kiskorú” megjelöléssel illetették a legtöbb tanulót és iskolást, mi azonban csak azokat vettük fel ténylegesen a kiskorúak csoportjába, akik 1864-ben, vagy azt követően születtek, tehát 16 évesek vagy annál fiatalabbak a népszámlálás idején.⁵⁶³ Az ennél idősebbek értelemszerűen a hajadon vagy a nőtlen státuszúak közé kerültek.

15. ábra

Miskolc népességének megoszlása családi állapot szerint (1880)

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt., a diagram saját szerkesztés⁵⁶⁴

Amennyiben a teljes lakosságból kiemeljük a kiskorúakat, valamint azokat az eseteket, ahol nem volt adat vagy hibásan szerepelt, úgy a felnőtt lakosságra vonatkozóan egy meglehetősen kiegyensúlyozott képet kapunk (16. ábra). A házasságban élők a felnőtt

⁵⁶³ A 16. életév számított a korszakban a nagykorúság határának, inentől kellett adót is fizetniük.

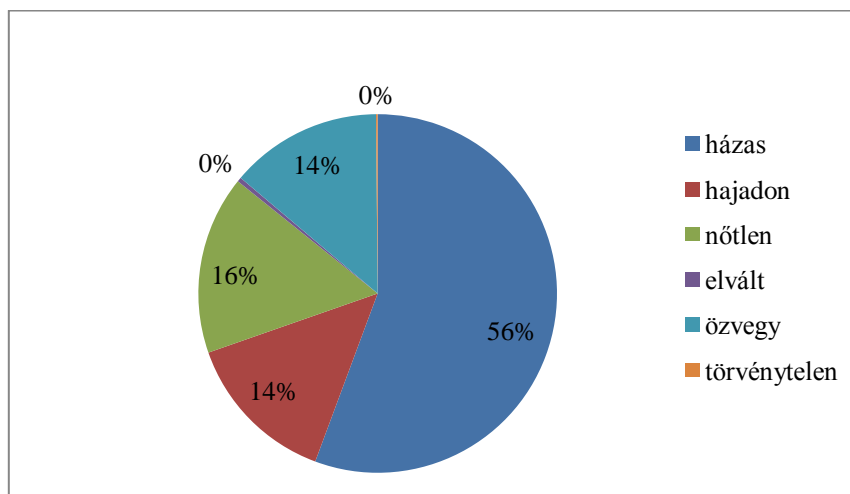
⁵⁶⁴ Az összeírásban több helyen is található elírás. Ahol lehetett, korrigáltuk a hibát, a nem javítható esetek „sic!” jelzéssel kerültek be az elemzésbe.

lakosság kicsivel több mint felét teszik ki,⁵⁶⁵ míg a fennmaradó 44%-ban közel egyenlő arányban képviseltetik magukat a hajadonok és a nőtlenek, illetve az özvegyek, míg az elváltak a lakosság 1%-át sem érik el.

Nemek és korosztályok szerinti bontásban tovább árnyalhatjuk a képet. Míg a házasságban élők között fele-fele arányban képviseltetik magukat a férfiak és a nők (4259 fő, 4257 fő), addig az özvegyek esetében jelentősen a nők javára tolódik el ez az arány (334-gyel szemben 1757 fő). Az elváltak csoportja bár meglehetősen apró, itt is a nők vannak többen (19-cel szemben 41 fő).⁵⁶⁶

16. ábra

Miskolc 16 éves és idősebb népességének megoszlása családi állapot szerint (1880)

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt., a diagram saját szerkesztés

Valószínűleg náluk is ugyanaz a tendencia érvényesül, mint az özvegyeknél, tudniillik, hogy a nők kevésbé hajlanak az újraházasodásra.⁵⁶⁷ De a házasságot még nem kötötték sem sietik el a dolgot, ugyanis a 16 év feletti nők 33%-a, a 16 év feletti férfiak 36%-a még nem házas. Ez az arány növekedést mutat a 19. század közepi állapotokhoz képest.⁵⁶⁸ A nem házasokat, azaz a nőtleneket és a hajadonokat korcsoportos bontásban mutató ábrán

⁵⁶⁵ A népszámlálásban néhány esetben feltüntették a törvénytelen együttélés állapotát is, ilyenkor amennyiben megnevezték a törvénytelenül együtt élő családi állapotát („törvénytelen férjes”, „törvénytelen nős” stb.), úgy azt a személyt a családi állapota szerinti csoportba soroltuk be. Ahol viszont ez nem szerepelt, ők a törvénytelen kategóriába kerültek.

⁵⁶⁶ Két esetben éppen folyamatban volt a válóper, őket sem a házasokhoz, sem az elváltakhoz nem számoltuk, külön kategóriát („válás alatt”) kaptak.

⁵⁶⁷ Faragó Tamás megjegyzi, hogy az özvegyeknél mutatkozó csökkenő újraházasodás nem feltétlenül az újraházasodási kedv hanyatlásával magyarázandó, hanem a javuló felnőtt halandóságra is visszavezethető. Véleményünk szerint azonban ez utóbbi ok valójában nem ad magyarázatot az újraházasodás elmaradására, különösen így hogy tovább élnek az emberek. Faragó 2003: 578.

⁵⁶⁸ Faragó 2003: 578. A 19. század közepén a 15 év feletti nők közel 24, a férfiak 30 %-a nem házas.

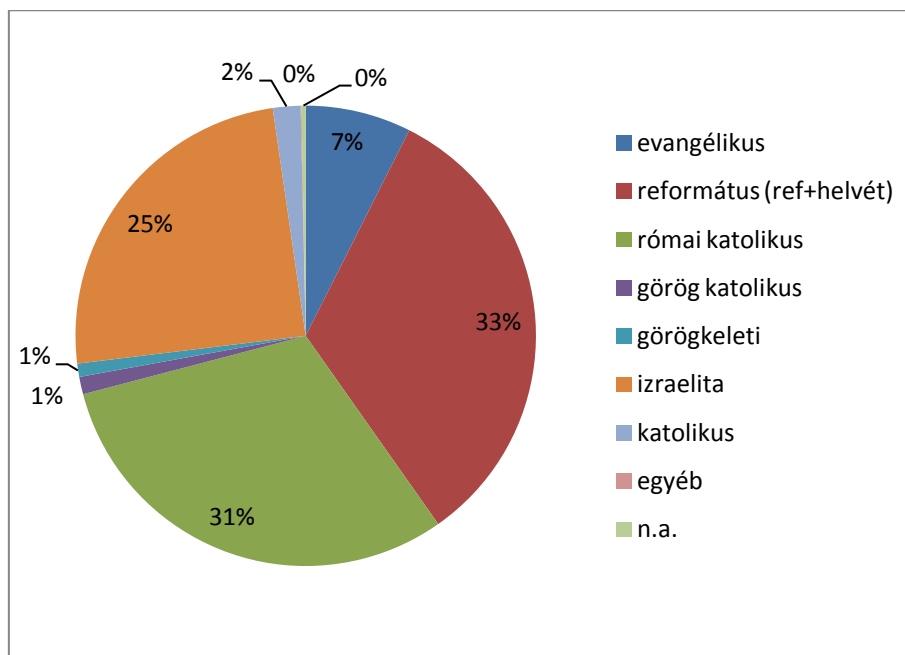
(függelék, 2. ábra) a 20–24 éves korcsoportban találjuk a legtöbb nem házast, majd a következő korcsoportban (25–29 év) mindkét nem, de különösen a nők esetében jelentősen visszaesik az arány. Anyakönyvi vizsgálatok nélkül – amelyekre mi most nem vállalkoztunk – nem állapítható meg a házasságkötés életkora egyik nem esetében sem.

Vallás

Forrásunk a vallás tekintetében egy kiegyensúlyozott, ugyanakkor sokszínű felekezetű várost tár elénk (17. ábra). A római katolikus és a református egyház tagjai közel egyenlő arányban vannak jelen a város lakosságában; a korábbi református dominancia 1880-ra már nem mutatható ki.⁵⁶⁹ Őket követik a zsidóság képviselői, akik a város lakosságának egynegyedét alkotják. A római katolikusok, a reformátusok és a zsidók a lakosság 90%-át fedik le; a maradék 10%-on az evangélikusok, a görög katolikusok, a görög keletiek és az unitáriusok osztoznak. Jóllehet csekély többséggel, de összességében a város még mindig protestáns többségű, ha a reformátusokat, az evangélikusokat, az unitáriusokat és a differenciálás nélküli „protestáns”-okat is egybe vesszük.

17. ábra

Miskolc lakossága vallási felekezetek szerint (1880)

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt., a diagram saját szerkesztés

⁵⁶⁹ Ö. Kovács–Szendi 2000: 533-537.

A teljes lakosság foglalkozási viszonyait vizsgálva azt láthatjuk, hogy a miskolciak nagyobb fele az összeírás szerint nem rendelkezik foglalkozással, mert vagy iskolás (8%), vagy kiskorú (20,7%), vagy pedig a „foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak” táborába tartozik (26,7%) (4. táblázat). Ez utóbbiak magas aránya alapvetően nem a nagyfokú munkanélküliséggel, hanem egyrészt azzal magyarázható, hogy a férjezett nőknél szereplő „háztartásbeli” megjelölés az 1900. évi népszámlálás kategóriarendszere szerint ebbe a csoportba sorolandó. Másrészt pedig a csoport nagyságát tovább növelte az adatfelvétel pontatlansága is, amely sajnos más kategóriáknál is kimutatható. A kérdezőbiztosok több helyen sem mentek bele a részletekbe, így az „ismeretlen foglalkozású” mellett „az egyéb foglalkozású”, az „egyéb iparos”, illetve „egyéb kereskedő” kategóriák is hatalmas, differenciálatlan csoportokat fednek le.

De nemcsak a „foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak” kategóriáját kell óvatosan kezelnünk, hanem az „iskolás” és a „kiskorú” megjelöléseket is. A korszerkezet vizsgálatánál ugyanis láthattuk, hogy az életkor szerint kiskorúnak minősülő, tehát 16 éves vagy annál fiatalabb miskolci lakosok aránya a teljes lakosságon belül (36%) nem egyezik meg a foglalkozás kategóriáján belül megjelölt kiskorúak és iskolások együttes arányával (28,7%). Azaz a 16 éves vagy annál fiatalabbak egy része valamilyen foglalkozással rendelkezett 1880-ban (függelék, 3. táblázat). Többségük vagy valamelyik iparos mellett tanoncként, inasként, segédként esetleg legényként irattatott össze, vagy pedig cselédként, szolgálóként kereste kenyerét. Mellettük azonban néhány meglepő foglalkozást űző fiatallal is találkozunk a népszámlálásban, amely felveti annak a gyanúját, hogy vagy a foglalkozást, vagy a születés idejét tévesen jegyezte be a kérdezőbiztos.⁵⁷⁰ Mindezek után az is kérdéses, hogy az iskolásnak vagy kiskorúnak titulált személyek esetében a biztosok eltartott helyzetüket vették-e alapul, vagy inkább az életkorukat? Következésképpen elmondható, hogy Miskolc kereső népességének esetében nem lehetséges az életkori határ meghúzása.

⁵⁷⁰ A 16 év alattiak között találkozhatunk 10 éves (!) lelkésznővel, 16 éves tanítónővel, 16 éves teológussal, 11 éves haszonbérrelővel és néhány „önálló”-val is.

Miskolc teljes népességének száma és megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880)

Foglalkozási ágazat	Fő	%
Östermelés	705	2,9
Ipar	2845	11,7
Kereskedelem és pénzügy	742	3,0
Ipari és kereskedelmi segédszemélyzet	567	2,3
Közlekedés	357	1,5
Polgári és egyházi közszolgálat, szabadfoglalkozások	799	3,3
Véderő	81	0,3
Posta, távírda és távbeszélő	26	0,1
Temetkezési vállalatok	1	0,0
Napszámos	2060	8,5
Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók	391	1,6
Egyéb foglalkozások	2179	9,0
n.a.	87	0,4
Foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak	6502	26,7
Iskolás	1957	8,0
Kiskorú	5030	20,7
Összesen	24329	100,0

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt.

Amennyiben csak a kereső lakosságot, azaz a valamilyen foglalkozással rendelkezőket – életkori megszorítás nélkül – vesszük figyelembe, pontosabb képet kaphatunk az egyes ágazatok foglalkozási szerkezeten belüli súlyáról (5. táblázat).

Miskolc hagyományosan kereskedővárosnak tekinthető, ezt azonban a népszámlálás nem látszik alátámasztani, ugyanis a kereső lakosságon belül a legtöbben az iparban, azon belül is a szolgáltatóiparban dolgoznak. Ezzel szemben kereskedelemből a lakosságnak mindössze 7%-a tartja fenn magát. Az állítások között a valóságban azonban nincs ellentét, csupán a statisztika nem volt képes a valóságot megragadni. A miskolci ipar sajátosan kisipari körülmények között működött, ahol az iparos mester néhány legénnyel vagy

tanonccal készítette áruit saját eladásra. A népszámlálásban a fő kereseti forrást kellett megadni, így az nem tudta rögzíteni az egyéb elfoglaltságokat, ellenben a kárfelvételi íveknél, ahol nem a fő foglalkozás dokumentálása, hanem a család jövedelemforrásainak számbavétele volt a cél, gyakorta megjelent több foglalkozás megnevezése is.⁵⁷¹

5. táblázat

Miskolc kereső lakosságának megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880)

Foglalkozási ágazat	Fő	%
Östermelés	705	6,6
Ipar	2845	26,5
Kereskedelem és pénzügy	742	6,9
Ipari és kereskedelmi segédszemélyzet	567	5,3
Közlekedés	357	3,3
Polgári és egyházi közszolgálat, szabadfoglalkozások	799	7,4
Véderő	81	0,8
Posta, távírda és távbeszélő	26	0,2
Temetkezési vállalatok	1	0,0
Napszámos	2060	19,2
Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók	391	3,6
Egyéb foglalkozások	2179	20,3
Összesen	10753	100,0

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt.

Erről a kárfelvételi ívek elemzésekor bővebben lesz szó. Így hát az iparosok és kereskedők kapcsán azt mondhatjuk, hogy a kereskedőkként rögzítettek többségére igaz az, hogy alapvetően kereskedelemről tartják fenn magukat, azonban az iparosok nem kizárólagosan az iparukból élnek meg, hanem egyben kereskednek is. Röviden: nem minden kereskedő iparos, de minden (legalábbis a legtöbb) iparos egyben kereskedő is. Éppen ezért talán pontosabb, ha kereskedő-iparos rétegről beszélünk, s így az iparosok és

⁵⁷¹ A népszámlálások visszatérő problematikus kérdése a kettős (vagy több) foglalkozásúak felvételének megoldása. Bár már 1880-ban és 1890-ben is kísérleteztek a mellékkeresetek rögzítésével, egészen az 1900. évi népszámlálásig nem sikerült szisztematikusan összeírni azokat. Gyáni – Kövér 2006: 75.

kereskedők mellé számoljuk az iparos és kereskedő segédszemélyzetet, valamint az egyéb iparosokat és egyéb kereskedőket is. Ezek összesen a kereső lakosság 36%-át teszik ki.

Az „egyéb foglalkozások” mindent elnyelő kategóriájáról már beszéltünk, de szót kell ejtenünk a harmadik legnagyobb csoportról, a napszámosokról. Bár a népszámlálás nem tett különbséget közöttük, a kárfelvételi ívekből látszik, hogy a napszámosok sokasága számos foglalkozási ágazatban megfordult. Többnyire a mezőgazdaságban tevékenykedtek (szőlőben, földeken) idényjelleggel, de az ipar (például építőipar) is szép számmal alkalmazott napi bérben embereket. Az idényjellegű munkavégzés jellemzi ezt a csoportot, ezért sokan kiegészítő kereseti forrásként mentek el napszámba dolgozni. Feltételezhető tehát, hogy számuk a népszámlálásban mutatkozónál nagyobb lehetett.

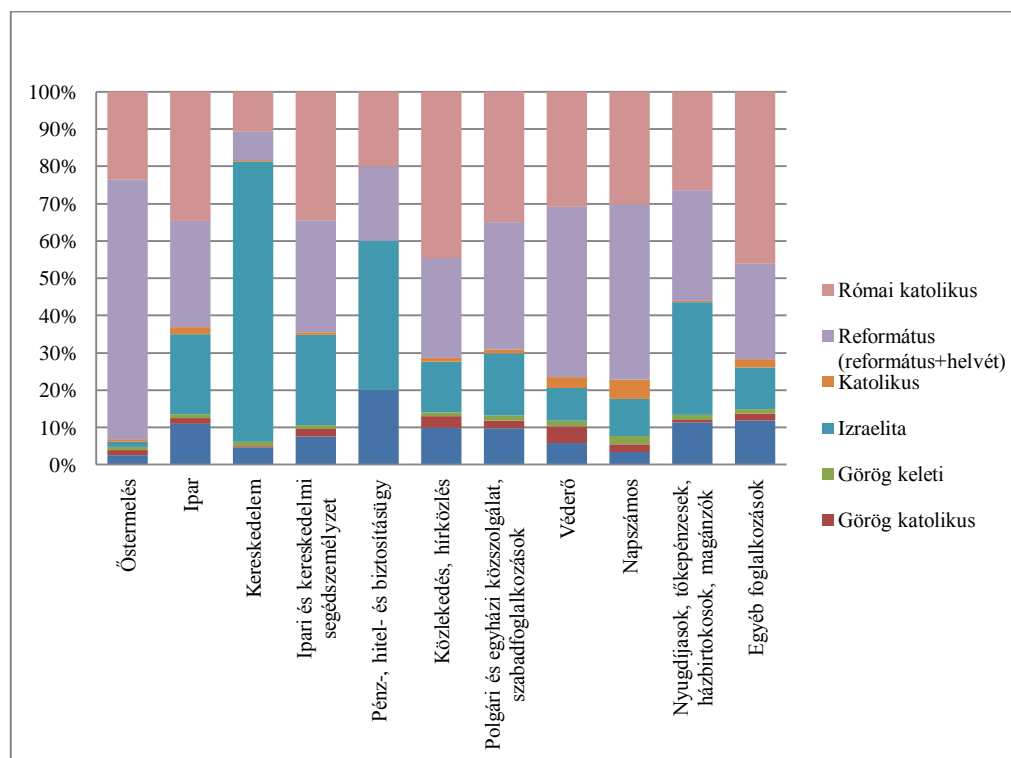
A nyugdíjasok, tőkepénzesek csoportjába sorolt házbirtokosok arányát is magasabbra kell tartanunk a népszámlálásban szereplőnél a korábban említett kettős foglalkozások miatt. A szoba- vagy lakáskiadás ugyanis elterjedt kereseti forrásnak számított Miskolcon a korban. Kereskedők, iparosok, tisztviselők, és különösen sok özvegyasszony jutott így hozzá megélhetésének fő vagy mellékes biztosítékához. A népszámlálásban csak azok szerepelnek ebben a kategóriában, akiknek a lakáskiadás volt a fő keresetük, holott a kárfelvételi ívek arra utalnak, hogy akinek volt egy felesleges szobája, pincehelyisége, az kiadta lakásnak, műhelynek vagy éppen raktárnak.

A foglalkozási viszonyokat tovább árnyalhatjuk vallási megoszlás és családi állapot tekintetében. A legtöbb embert foglalkoztató iparban közel egyenlő arányban képviseltetik magukat a római katolikusok (35%), a reformátusok (28%) és az izraeliták (21%) (18. ábra). Hasonló arány mutatkozik az ipari és kereskedelmi segédszemélyzetben belül, bár itt az izraeliták száma elmarad a másik két felekezetétől. Ugyanakkor a kereskedelembe belül egyértelmű a zsidó túlsúly; római katolikusok és reformátusok csekély számban képviseltetik magukat ebben a foglalkozási ágazatban. Az értelmiségi hivatásokat lefedő „Polgári és egyházi közszolgálat, szabadfoglalkozások” csoportjában az állások kétharmadát római katolikus vagy református személyek töltötték be, míg a maradék egyharmadon osztozott az összes többi felekezet. A katolikusok és a reformátusok dominanciája figyelhető meg az őstermelésben, a nyugdíjasok, tőkepénzesek és házbirtokosok, valamint a napszámosok csoportjában. Miképpen az izraeliták meghatározó szerepet töltenek be a kereskedelembe, annyira meghatározóak a reformátusok az őstermelésben, azaz a mezőgazdaságban. Ahogyan a napszámosok között is, akik közül szintén sokan dolgoztak a mezőgazdaságban. Ugyanakkor a lakosság negyedét kitevő izraeliták szinte egyáltalán nincsenek jelen az őstermelésben és a nyugdíjasok és

tőkepénzesek között is csak elvétve találkozunk velük. A napszámból való megélés sem tartozott a fő kereseti forrásaik közé.

18. ábra

**Miskolc népességének száma foglalkozási ágazatok és vallási felekezetek szerint
(1880)**

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt.

Az „egyéb foglalkozások” általános kategóriája érdekes képet mutat, ugyanis azt várnánk tőle, hogy miután bármilyen foglalkozást magába foglalhatott, reprezentatívan tükrözi a miskolci társadalmat. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a római katolikusok és a reformátusok teszik ki ennek a csoportnak a nagyobb hányadát, míg a lakosság negyedét alkotó izraeliták csupán olyan mértékben képviseltetik magukat, mint a lakosság 7%-át kitevő evangélikusok. Nehéz megmondani, hogy a kérdezőbiztosok hanyagsága ütközik-e ki ezen a ponton, vagy az izraeliták ennyire könnyen besorolható – mint láttuk elsősorban kereskedelmi – foglalkozást űztek. És ha már szóba kerültek az evangélikusok, az egyéb foglalkozásúak kategóriáján kívül döntően az iparban, kisebb mértékben pedig az értelmiségi pályákon tűnnek fel.

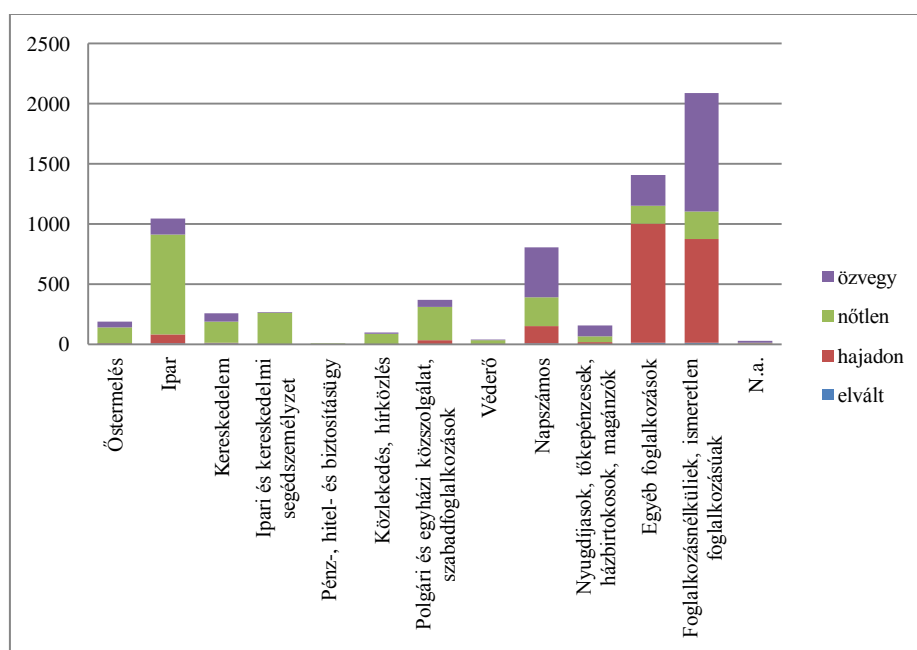
Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy míg az iparban, az értelmiségi foglalkozások és a nyugdíjasok, tőkepénzesek és házbirtokosok között nagyjából egyenlő arányban szerepel a

három legjelentősebb vallási felekezet, addig vannak olyan ágazatok, amelyek egy-egy felekezet által domináltak. Ilyen az őstermelésben a reformátusok, illetve a kereskedelemben a zsidók túlsúlya.

A családi állapot és a foglalkozás metszetében az egyedülállókat vizsgáltuk; a házasok azért kerültek ki az elemzésből, mert esetükben torzítást okozott volna az a tény, hogy a házas nőket rendszerint háztartásbeliként tüntették fel, holott gyakorta ők is hozzájárultak a családi kasszához (19. ábra).

19. ábra

A Miskolcon élő egyedülállók megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880)

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt.

A lakosság 14%-át kitevő özvegyek a népszámlálásban iparosként, napszámosként, egyéb foglalkozásuként, de legnagyobb számban ismeretlen foglalkozásuként vagy foglalkozás nélküliként szerepeltek. Az iparon belül az özvegyasszonyok elsősorban a ruházati iparban tevékenykedtek mint mosónők, varrónők, kézimunka készítőik, de elterjedt volt a kocsmatartás vagy kávéházvezetés is. Mellettük voltak olyanok is, akik elhunyt férjük iparát vitték tovább, így az összeírásban találkozunk nyomdatulajdonossal, kováccsal, csizmadiával, szitással, sőt még mészárossal is. Gondolhatjuk persze, hogy elírás történt, és az özvegynél férje egykori foglalkozását tüntették fel, merthogy történt ilyen is, de a kárfelvételi ívekből az is tudható, hogy voltak, akik ténylegesen továbbvitték

férjük iparát annak halála után, még ha az kevésbé volt is megszokott egy nő esetében. Az iparnál sokkal nagyobb arányban dolgoztak az özvegyek napszámosként, illetve az egyéb foglalkozásúak között is szép számmal szerepelnek. Az 1900. évi népszámlálási terminológia ez utóbbi csoportba sorolta a házi szolgálatot teljesítőket, így egy részletesebb elemzésből kiderül, hogy az egyéb foglalkozást űző özvegyek (250 fő) 80%-a cselédként, 4%-uk dajkaként, 3%-uk szolgálóként, illetve 13%-uk szobalányként, takarítóként, csavargóként, egyéb foglalkozásuként tartotta fenn magát. Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy a nyugdíjasok, tőkepénzesek, magánzók és házbirtokosok csoportjának több mint felét is az özvegyek teszik ki legtöbbször magánzóként feltüntetve. Ez nem látszik ellentmondani a kárfelvételi ívek alapján szerzett benyomásunknak, miszerint az özvegyek jelentős része házbérből élt, mivel a magánzók is gyakorta ezt tették.

A hajadonok csoportja az özvegyekhez hasonló képet mutat: ugyanazokban a foglalkozási ágazatokban képviseltetik magukat nagyobb számban. Ez alól egyedül a nyugdíjasok és tőkepénzesek csoportja kivétel; ott alig találunk hajadon családi állapotú egyént. A hasonlóság oka a hasonló álláslehetőségek: az iparon belül a varrás, a szabás, a mosás, a kézimunkázás, továbbá a kávéházi segédszemélyzeti foglalkozások (kasszírnő, pincérnő), illetve az egyéb foglalkozásokon belül (934 fő) cselédként, dajkaként, szolgálóként, szobalányként való elhelyezkedés. Az özvegyekhez képest azonban újdonságként jelenik meg az egyéb foglalkozások között a kéjnőség (25 fő).

A nőtlen férfiak az egyéb foglalkozások csoportján belül értelemszerűen kisebb arányban szerepelnek a túlnyomóan női foglalkozások miatt. Ellenben a foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak között is jelentősen elmarad a számuk az özvegyekhez és a hajadonokhoz képest. Ennek magyarázata részben az lehet, hogy körükben nagyobb a foglalkoztatottság, részben pedig, hogy specifikusabb, könnyebben meghatározható/felvállalható munkát végeztek. Kizárólagosnak mondható jelenlétük az ipari és kereskedelmi segédszemélyzeti foglalkozások, közlekedés és hírközlés, valamint a véderő csoportban.

2.2. A „károsult társadalom”

A károk felvétele és a segélyezés lebonyolítása

A károk összeírása az árvíz után az azonnal elvégzendő feladatok között kiemelkedő fontossággal bírt. A pusztítás számbavételére nem csupán azért volt szükség, hogy

jelenthessék az adatokat a felsőbb hatóságoknak, hanem mert a városvezetés is tisztában kívánt lenni a rombolás valódi mértékével és az előttük álló feladatokkal. Éppen ezért már az árvíz másnapján kijelölték a kárfelvevő biztosokat, akik kettesével, hármassával járták be a város egy-egy „kerületét”, összesen 11-et.

A károk összeírásához nyomtatott felvételi ívet használtak, amelyen a következő rovatok szerepeltek: utca, házszám; családfő neve, foglalkozása és tagjainak száma; a családból elhaltak száma, neme és kora; a fel nem talált családtagok száma, neme és kora; a kár feltüntetése épületben, ingóságokban, árukban, állatokban, faj és szám szerint; a kár hozzávetőleges kiszámítása külön-külön épületben, ingóságokban, árukban, állatokban, a kár összegezve; a ház a legközelebbi téltre lakható lesz-e?; kisebb pénzbeli segélyre van-e és rögtönös szükség?; illetve megjegyzés (függelék, 32. kép).

A kitöltött ívek alapján feltételezhető, hogy a biztosok az összeírás előtt közös eligazításon vehettek részt, ahol elmondták nekik, hogy pontosan milyen adatok feljegyzésére van szükség. Valószínűleg az általános utasítás a részletező leírás lehetett, de nem minden biztos fordított erre – s másra sem – kellő figyelmet. Az utca és a házszám esetében nem mindig látták indokoltnak mindkettőt feltüntetni, mivel a korszakban a házszámozás nem utcánként, hanem városi szinten történt, így a „házszám” megadásával az utca is könnyen beazonosítható volt.

A kárfelvételi biztosok a „családfő” alatt nem a család eltartóját értették többnyire, hanem a család tiszteletbeli vezetőjét, a *pater* vagy *mater familias*-t. Az idős, már nem dolgozó szülő tehát továbbra is mint családfő jelent meg az íveken (ez megözyegyült asszonyokra is igaz), akit fia/lánya/veje tart el. Ezért a foglalkozás nem kifejezetten a családfő személyéhez kötődött, hanem arra törekedtek, hogy rögzítsék, miből tartja fenn magát a háztartás. Ezért előfordult, hogy a főfoglalkozás mellett feljegyezték a melléket, vagy a háztulajdonos idős szülő neve mellé odaírták az őt eltartó gyermek/vő foglalkozását is. Bár a felvételi ívek között csak néhányat találunk, amely kettő vagy több „foglalkozást” is feltüntet, a népszámláláshoz viszonyítva még mindig jobb arányokkal számolhatunk.

A családfő nevén kívül a többi családtag – pontosabban háztartástag – csak statisztikai szinten jelenik meg: feleség, gyerekek száma (nemre és korra való tekintet nélkül), egyéb családtagok és segédszemélyzet. Ez utóbbiak nem mindig különülnek el a családtagoktól; sok esetben csak az összlétszámot adják meg, míg máshol részletesen lebontják a nem családtagok csoportját (férfi és női cselédek, szakácsnő, pesztonka, segéd, inas, tanonc stb.). A családból eltűnt személyek esetében is az látszik, hogy statisztikai kimutatáshoz

kértek adatokat: hányan, milyen nemű és korú egyének haltak meg, illetve tűntek el. Pontos kilétük lényegtelen volt.

Az ívek második nagyobb egysége a károkra kérdezett rá; külön felsorolotva a konkrét károkat és azok pénzbeli értékét. Itt is meglehetősen különbözött a felvétel gyakorlata. Volt aki precízen, minden elveszett bútort vagy ruhaneműt (egészen a keszkenőig) krajcárra pontosan feljegyzett, míg mások egyszerűen csak annyit írtak az ívre: „mindene elveszett”, „mindene tönkre ment”. A történész szempontjából ez nagyon sajnálatos tény, ugyanakkor a városvezetés, bár maga kérte a részletes kárismertetést, valójában nem használta fel az így megszerzett információt. Csupán a károk pénzben kifejezett értékét összesítették a végén. Így a felvételi biztosok nem voltak érdekeltek a darabszintű rögzítésben.

A felvételi ívet záró két kérdésre („Lakható lesz-e az épület a télre?” „Szükség van-e azonnali segélyre?”) adott igen vagy nem válaszokból a városvezetés az előtte álló feladatokra következtethetett.

Az íveket egy héten belül sikerült felvenni, majd ezt követően szortírozták különféle szempontok szerint. Először is szétválasztották a segélyre jogosultak kárfelvételi íveit azokétól „kik akár vagyoni helyzetük, illetve szolgálati állásuk, akár más körülményeknél fogva egyéb más módon magukon segíthetnek, vagy, kik már magán uton kellő segélyben részesültek [...]”⁵⁷² Ezt követően a segélyezendőket négy osztályba sorolták a következőképpen:

1. azon házbirtokosok, kiknek egyetlen fekvő vagyonukat képező házuk leomlott és lakhatatlanná lett, ha egyszersmind ingó javaikat is elvesztették, és ha özvegygel vagy több gyermekkel bírnak
2. azon házbirtokosok, kiknek egyedüli fekvő vagyonukat képező házuk leomlott és lakhatatlanná lett, de ingóságai megmaradtak
3. kiknek fő életfenntartási alapjuk ingóságaikban állott és ezek megsemmisültek
4. mindazok kik a három első osztályba nem tartoznak, de könyöradományra jogosultak⁵⁷³

Általános irányelvként mondták ki, hogy a gyermekes családapák vagy családanyák megsegítése előnyt élvez az azonos osztályba sorolt, de gyermekkel nem rendelkező házaspárokkal vagy egyedülállókkal szemben. Ennek megfelelően minden osztályt két alkategóriára osztottak, tehát összesen nyolc csoportba sorolták a károsultakat. Noha sejthető volt, hogy a segélyezéssel nem lesz mindenki megelégedve, a városvezetés

⁵⁷² Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 15. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

⁵⁷³ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 15. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

mindent megtett annak érdekében, hogy legalább megközelítse a „tökéletes igazságot”. Éppen ezért az osztályok felállítása mellett elfogadták, hogy az egyes osztályok részére kiutalt segélyeket a kár arányában osszák ki az egyének között.⁵⁷⁴

Bár a károk összegszerű megállapítását a felvevő biztosokra bízta – ahogyan annak eldöntését is, hogy lakható lesz-e az épület a téltre, illetve hogy szükség van-e azonnali segélyre – azért utólag ellenőrizték őket, s a túlságosan kirívó tételeknél újabb felvételt (megkérdezést) rendelhettek el.

Az egyes csoportokhoz eltérő szorzószámot rendeltek, amellyel megszorozva a kár ténylegesen kiszámított összegét megkapták a segély mértékét. Azt azonban kikötötték, hogy 300 forintnál többet senki sem kaphat. A városvezetés célkitűzése egyértelmű: minél több embert segélyben részesíteni, még akkor is, ha a segélyezettek nagy száma miatt az összeg egészen minimális s következésképpen a segítségnyújtás eredménytelen lesz.

A segélyezés három szakaszban ment végbe a kevésbé rászorulókat hagyva a legvégére. A kiosztott pénzösszegeket az általános felhívás és hírverés kapcsán befolyt adományokból fedezték; aki azonban már a korábbi rögtöni adományokból (például a királynétól) részesült némi pénzjuttatásban, annál azt az összeget – az igazságosság nevében – levonták a később megítélt segélyből.

A kárfelvételi ívek hitelessége

A kárfelvételi ívek pontossága – miként azt fentebb említettük – részben a felvevő biztosok lelkiismeretességén, részben pedig a károsultak őszinteségén múlt. A károk megállapítása ugyanis alapvetően bemondáson alapult; senkinek sem kellett igazolni ingóságai tulajdonjogát és értékét (nem is lehetett volna). A károsultak – elvileg – bármekkora összeget bemondhattak volna, mégis csak kevés esetben találkozunk kirívó értékekkel. Az ívek utólagos átválogatásakor az átnézést végző hivatalnok hatalmas vörös kérdőjellel jelezte a hiteltelennek tűnő adatot. A több tízezer forintot kitevő kárösszegek többnyire kereskedők kárfelvételi ívein jelennek meg, amely bizonyos árukészlet tekintetében akár lehetséges is volt.

Ahol csak néhány dolog ment tönkre, ott nagyobb pontossággal sikerült rögzíteni a károkat, mint ott, ahol minden elveszett, mert a ház összedőlt. Ilyenkor a tulajdonos emlékezőképességétől és realitásérzékétől függött összvagyonának pontos számbavétele.

⁵⁷⁴ Árvízbizottsági jegyzőkönyv, 1878. szept. 15. MNL BAZML IV. 1923. 4. dob. sz. n.

Utólagosan több miskolci lakos is panasszal fordult a városi tanácshoz a kárfelvétel módját illetően. Leginkább azt kifogásolták, hogy a biztos nem jól határozta meg a kár pénzbeli összegét, de több levéllel is találkoztunk, amelyben egyenesen arról írtak, hogy mivel a biztos nem találta otthon a lakókat, a felvételi ívet csupán a szomszédok elmondása alapján töltötte ki. De az ellenkezőjére – a biztosok pozitív elfogultságára – is utalnak a források. Porcs János tanár, egykori összeíró 1912-ben így emlékezett vissza: „A szenvedett károk felvétele tekintetében azonban a bizottságok nem egyöntetűen jártak el. Némelyek annyira jószívűek voltak, hogy a szenvedett kár értékét a lehető legmagasabbra tették, hogy így az összegyűlt segélyösszegekből az ő károsultjok többet kaphasson.” Mint írja, társa is hasonlóan kívánt eljárni, ő azonban felhívta a figyelmét, hogy így annival kevesebb jut másnak, amennyivel többet adnak ennek. Ugyanakkor az adakozókkal szemben sem tisztességes a dolog, hiszen így „megsértjük az adakozókat is, kik a segélyt nem egyes egyéneknek, hanem az összes károsultaknak adták.”⁵⁷⁵ A károk becslésének folyamatába enged betekinteni a következő jelenet, ugyancsak Porcs János visszaemlékezéséből: „A mai viszonyokhoz mérve érdekes volt egy esetnek a felvétele. Néhány oszlop és a kapufélfa jelezte egy teleknek a határát. A telek tulajdonosa búsan nézte a pusztává lett területet. Sajnálkozásunkat fejezzük ki szenvedett kárán és kérdeztem tőle, hogy őseitől örökölte-e a házát vagy vette?

Azt felelte, hogy a házat két évvel ezelőtt vette 50 forintért.

Azt kérdeztem tőle, hogy nekem adná-e az üres telket 10 forintért?

Dehogyan adnám. – Volt a felelete.

A háza elvesztése miatt szenvedett kárát tehát igazságosan becsültük 40 forintra.”⁵⁷⁶

Mindezekből érzékelhető, hogy a károk megállapítása korántsem nevezhető pontosnak. Éppen ezért az a gyakorlat, amely az elszenvedett károk (pénzbeli értéke) alapján kívánják meghatározni egy-egy természeti szerencsétlenség nagyságát, megkérdőjelezhető. Talán közelebb jutunk az esemény súlyának megbecsüléséhez azzal, ha megvizsgáljuk a stabilizálódás folyamatának módját és időbeli hosszát. A következőkben néhány társadalmi csoport válságkezelési módjait vesszük sorra, egy-két személyes példán keresztül.

⁵⁷⁵ Porcs 1912: 3.

⁵⁷⁶ Uo.

Az 1880. évi népszámlálás és a kárfelvételi ívek kategóriái között kevés átfedést találunk. A kárfelvételi ívek ugyanis nem rögzítették a károsultak születési helyét és idejét, miképpen a vallását és családi állapotát sem (kivéve az özvegyek esetében), hiszen ezek az információk irrelevánsak voltak a segélyezést illetően. Összességében tehát a lakóhely és a foglalkozás mentén nézhetjük meg, hogy a „károsult társadalom” mennyiben fedi a teljes társadalmat.

A korábban már említett utcaszámozás⁵⁷⁷ miatt, amelyet a népszámlálás előtt hajtottak végre, arra csak hosszas kutatómunka után lenne lehetőségünk, hogy a telkek szintjén egybevessük a két összeírásban szereplő adatokat. Ezért most megelégszünk annyival, hogy megvizsgáljuk mely utcák szerepeltek mindkét forrásban. A mellékelt térképen jól látható, hogy a károsultak lakóhely szerinti elhelyezkedése nagyrészt lefedi a város teljes területét; egyedül a magasabban fekvő utcák lakói mentesültek az árvíz alól (függelék, 3. térkép).

A foglalkozást tekintve hasonló arányokat kapunk, mint az 1880. évi népszámlálás esetében (20. ábra; függelék, 4. táblázat). A károsultak 20%-ának nem ismert a foglalkozása. Ez részben azzal magyarázható, hogy a kárfelvevő biztos egyszerűen nem rögzítette ezt az adatot, részben pedig azzal, hogy a károsultak közé azokat is felvettük, akiknek nem maradt fenn a kárfelvételi ívük, csupán a segélykérő levelük. Ez utóbbiban pedig legtöbbször nem tüntették fel a foglalkozásukat.

A fennmaradó 80% foglalkozási megoszlását tekintve azt láthatjuk, hogy a legtöbben az iparban dolgoztak, ahogyan a teljes lakosság esetében is, viszont sokkal nagyobb arányban (39% szemben a 26%-kal). A kereskedelem képviselői a mezőgazdasággal foglalkozókhoz képest nagyobb arányban szerepelnek a károsultak között, mint a népszámlálásban. Vagy úgy is mondhatjuk, hogy a mezőgazdaság képviselői kevésbé károsodtak, mint az iparosok és a kereskedők.

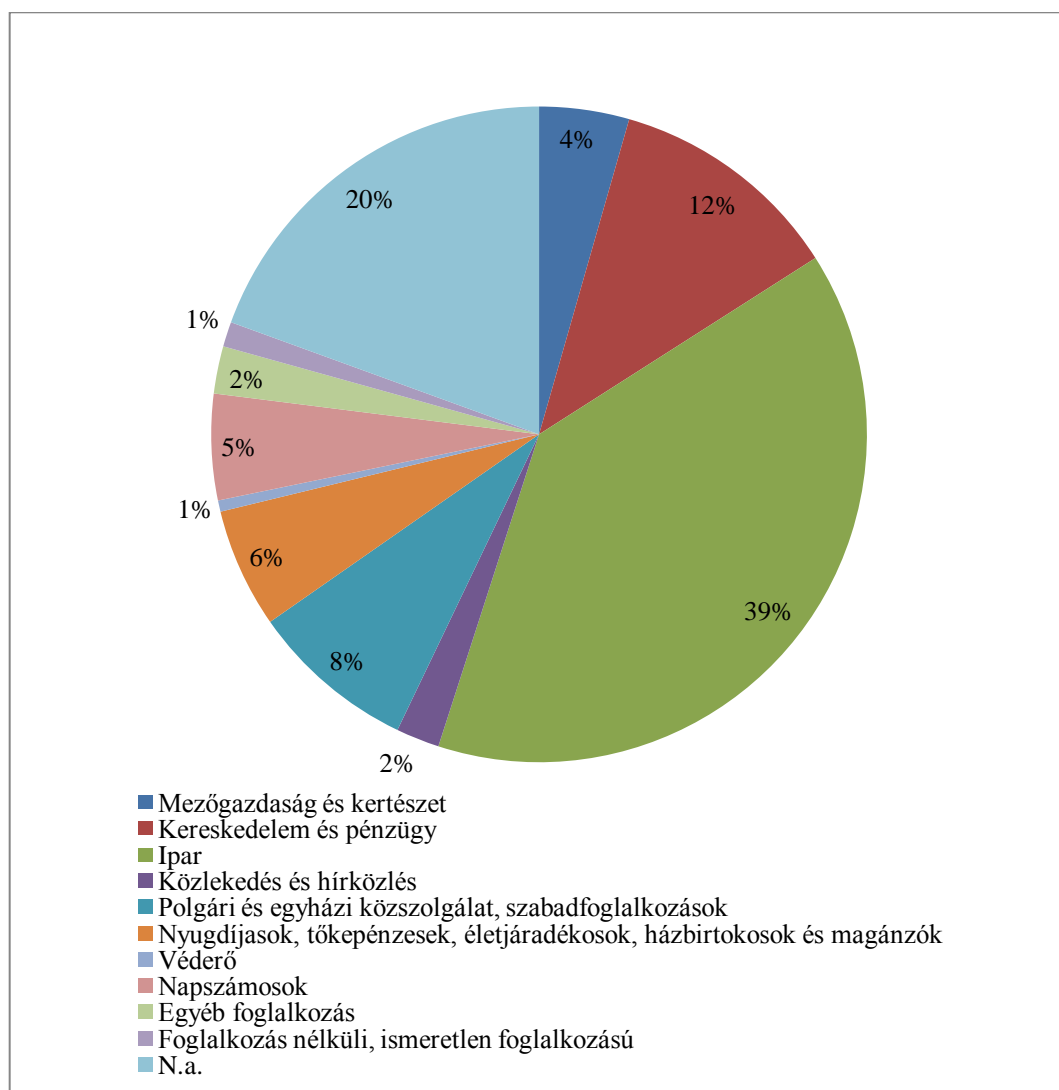
A közlekedés és hírközlés, a véderő, valamint a polgári és egyházi közszolgálat, illetve szabadfoglalkozásúak csoportjai a teljes lakosságnak megfelelő arányban képviseltetik magukat a károsultak között, ellenben a nyugdíjasok, tőkepénzesek és házbirtokosok enyhén felül, míg az egyéb foglalkozást űzők és a napszámosok jelentősen

⁵⁷⁷ A tanácsulési iratokban szereplő bejegyzés szerint összesen 83 utca és 3220 házszám, a tanyákon és a városi utaknál (talán az országutakra gondol) szereplő házakkal együtt 3248 házszám jött létre a házsámozás után. A népszámlálás azonban csak 81 utcát tartalmaz. MNL BAZML IV. 1905. b. 1880/1880.

alulreprezentáltak a népszámláláshoz képest. Az egyéb foglalkozásúak alulreprezentáltsága feltehetően azzal magyarázható, hogy a kárfelvételkor általában pontosabban sikerült felvenni a foglalkozási adatokat, mint két évvel később. A napszámosok esetében pedig a városon belüli elhelyezkedés lehet a kulcs, mivel a népszámlálás szerint a legtöbb napszámos Miskolc peremterületein (Gordon, Gyöngyvirág, Szeles utca és Szentpéteri kapu) élt, amelyek kevésbé károsodtak az árvízkor, mint a belterületek.

20. ábra

A miskolci árvízkárosultak megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1878)

Forrás: Kárfelvételi ívek (MNL BAZML IV. 1923.)

Összességében azt mondhatjuk, hogy mind a lakóhely, mind pedig a foglalkozás tekintetében a „károsult társadalom” jól reprezentálja a teljes lakosságot, amennyiben a

peremterületeket kivéve a teljes város érintett volt az árvízben, és a foglalkozási csoportok többsége is a népszámlálásbeli arányuknak megfelelően szerepelt. Egyedül az iparosok, a kereskedők, valamint a nyugdíjból és házbérből élők (a „magánzók”) jelentek meg nagyobb arányban a károsultak között, mint a népszámlálásban.

A károsultak pontos számát nem egyszerű megállapítani. Az árvízet követő munkálatokat összegző Polgármesteri Jelentés szerint összesen 2956 károsult volt.⁵⁷⁸ A Jelentés azonban nem tér ki arra, hogy a megadott szám magában foglalja-e a felvett háztartások valamennyi tagját, vagy csupán a háztartások számára, esetleg a károsodott lakóházakra vonatkozik. Szerencsére ez utóbbiról pontos adatunk van, miszerint a városban összesen 2182 ház károsodott.⁵⁷⁹ A házak száma azonban nem egyenlő a háztartások, s különösképpen nem az abban élők számával.

A levéltárban található kárfelvételi ívek feldolgozása során adatbázisunkba külön sorba vettük fel az egy íven szereplő, de láthatóan elkülönült háztartásba sorolt egyéneket. Hasonlóan jártunk el az általában a „Megjegyzés” rovatban szerepeltetett lakókkal kapcsolatban is. Ugyancsak rögzítettük azokat az egyéneket is, akiknek nem volt kárfelvételi ívük, azonban az iratok között megtalálható volt a segélykérő levelük. A magánszemélyek mellett az adatbázisba bekerültek a károsodott intézmények is (függelék, 5. táblázat). Összességében 2579 bejegyzésünk lett így. A felvevő biztosok munkájának összehangolatlansága miatt egyaránt találkozunk épületek, illetve háztartások szerint felvett ívekkel. Ezért történhet meg az, hogy míg egy biztos az adott épület valamennyi háztartásának kárát egy íven szerepelteti, addig egy másik – különösen utólagos kárfelvételnél gyakori ez az eljárás – minden háztartásnak külön ívet szentel. Így csak az utólagos összesítésnél derül ki, hogy egy-egy épülethez akár négy-öt felvételi ív is készült. Ez a számolásban nem okoz problémát, hiszen ismerjük a károsodott épületek számát, azonban a több ingatlannal bíró vagy azt bérlő egyének esetében ez a többszöri felvétel azt eredményezi, hogy legalább kétszer, de akár háromszor-négyszer is szerepelnek az adatbázisban. Így akinek több ingatlanja volt a városban, az egyszer megjelenik a saját családja által lakott épület kapcsán, majd pedig – a birtokolt ingatlanok számának megfelelően – a tulajdonában lévő épületekben keletkezett károk felvételekor (ekkor már csak egyedül, nem pedig a teljes háztartással). Ugyanígy kétszer szerepelnek azok, akiknek lakóhelye és munkahelye (bolt, műhely) nem egyezett meg.

⁵⁷⁸ Soltész Nagy 1879: 12.

⁵⁷⁹ Soltész Nagy 1879: 12.

1.3. Lakossági válságkezelés foglalkozási csoportok szerint

Amennyiben a természeti katasztrófát válsághelyzetnek fogjuk fel, érdemes összevetnünk más válságtípusokkal annak érdekében, hogy elképzelhessük, mivel kellett szembenézniük az árvízkárosultaknak. (6. táblázat)

6. táblázat

Válságtípusok összehasonlítása

	Létfenntartási válság/demográfiai válság (járvány, éhínség)	Gazdasági válság (pénzügyi, kereskedelmi, hitel-, agrárválság)	Természeti válság (természeti katasztrófa)
Időtartam	lassan kibontakozó	lassan kibontakozó	azonnali
Térbeli kiterjedés	regionális, országos	regionális, országos	lokális
Anyagi kár	jelentéktelen	jelentős (pénzben)	jelentős (ingó és ingatlan vagyon)
Emberi kár	jelentős	jelentéktelen	jelentős

A fenti táblázatban a természeti válságot (természeti katasztrófa) a létfenntartási, valamint a gazdasági válsággal vetettük egybe az esemény lefolyásának időtartama, térbeli kiterjedése, illetve a keletkezett anyagi és emberi kár tekintetében. Természetesen az egyes válságok jelentős mértékben eltérhetnek egymástól, az összehasonlíthatóság érdekében az általános jellemvonások megragadására törekedtünk. Ezek alapján elmondható, hogy – általánosságban – a természeti válság ötvözi a létfenntartási és a gazdasági válságok tulajdonságait, hiszen egyszerre jellemezhető nagymértékű anyagi és emberi veszteséggel, ráadásul ez a pusztulás többnyire rövid időn belül, településszintű (esetleg regionális szintű) térségben valósul meg. A gyorsaság szerepe a válság súlyosságának tekintetében talán nem igényel magyarázatot, ugyanakkor a lokális jelleg igen. A természeti katasztrófák legtöbbször egy-egy kisebb-nagyobb települést érintenek. Amennyiben a központi hatalomnak nem fűződik érdeke a település megsegítéséhez vagy nem áll rendelkezésre a kellő anyagi támogatás, a bajba jutott közösségek legtöbbször magukra maradnak. Ilyenkor a közvetlen környezetüktől (például a szomszédos településektől) kérhetnek segítséget. Viszont abban az esetben, ha a természeti válság egy nagyobb régióra terjed ki (példaként említhetjük a nagyobb folyók áradását, amikor a folyó mentén több település is károsodik), akkor éppen azoknak a közeli településeknek a segítségét veszíthetik el, lévén, hogy azok is válsághelyzettel küzdenek, amelyekre leginkább rá

lennének szorulva. Regionális szintű természeti válság esetén azonban gyakorta már beavatkozik az állam, ami részben kiváltja a közeli települések által nyújtandó segítséget.

Az 1878. augusztusi árvíz után a miskolciaknak tehát egy olyan helyzettel kellett szembenézniük, amely egyszerre eredményezett létfenntartási és gazdasági válságot többek számára. Hogy kit milyen mértékben érintett ez a kombinált válság, és hogy milyen kimenetelű volt, az számos tényezőtől függött. A vizsgált csoportokat az 1880. évi népszámlálás és a kárfelvételi ívek alapján kirajzolódó főbb foglalkozási kategóriák mentén határoztuk meg. Az egyes csoportok eltérő mértékben függtek az éghajlat változásától; a skála az erősen kitettől (mezőgazdaságban érdekeltek) a teljesen irrelevánsig terjedt (értelmiségiek). Az elérhető tőke tekintetében is hasonlóan változatos képet mutattak a csoportok, ezért vizsgálatuk révén átfogó képet kaphatunk az egyes társadalmi rétegek válsághelyzetéről és kezelési módjáról.

Házbérből élők

A teljes házak vagy házrészek (lakások) kiadása sokak számára biztos megélhetési forrást jelentett Miskolcon a dualizmus idején. Egyesek csupán kereset-kiegészítésképpen adták bérbe ingatlanjukat fő foglalkozásuk mellett, míg mások számára – különösen ha több ingatlannal is rendelkeztek – a házbér jelentette a megélhetési forrást. A házbérből mellékesen vagy kizárólagosan élők pontos számát, de még hozzávetőleges arányát is nehéz meghatározni, mivel a népszámlálásokban csak azoknál tüntették fel foglalkozásként, hogy „házbérből él”, akik – saját bevallásuk szerint – ezt tartották fő megélhetési forrásuknak. Akiknek viszont a pénzszerzés e módja csupán mellékes volt, nem tartották fontosnak ezt megjegyezni. Ezért lehet az, hogy az 1880-as népszámlás szerint Miskolcon hivatalosan mindössze 38 fő élt ingatlanjának bérbeadásából.

A pénzkeresés e formája – különösen fő „foglalkozás” esetében – azoknál volt gyakoribb, akik más módon nem tudtak volna jövedelemhez jutni. Ilyenek voltak például az özvegyasszonyok, akik a társadalmi normák miatt, vagy mert gyerekeik miatt nem tudtak volna más munkát vállalni, arra kényszerültek, hogy otthonukat idegenekkel osszák meg. Ez még mindig könnyebb pénzszerzési lehetőség volt, mint eljárni mosni, vagy egész nap varrni. A családfenntartó szerepben lévő nők számára ugyanis – hacsak nem volt kellően képzett, hogy tanítson, vagy nem rendelkezett elegendő pénzügyi tőkével, hogy saját vállalkozása lehessen – más lehetőség nemigen kínálkozott, mint mosást, varrást vagy

szolgálatot (szakácsnő, cseléd) vállalni volna valahol. Esetleg elmehetett még napszámba a szőlőkbe, földekre dolgozni.

A bérbeadást néhányan nagyban üzték, több házzal is rendelkezvén a városban, a többségre azonban az volt a jellemző, hogy házának egyik szobáját/pincéjét adta bérbe. Ezt a foglalkozási csoportot különösen érzékenyen érintette az árvíz, mivel többségük esetében egyetlen kereseti forrásukat, az ingatlanukat vitte el, vagy rongálta meg. A hatóság is azokat a gyermeket nevelő özvegyeket vagy házaspárokat tartotta leginkább segítségre szorultaknak, akiknek egyetlen vagyonát, a házukat az árvíz elsodorta. Gazdasági szempontból ők számítottak a legsebezhetőbbnek, mivel a házukkal együtt nem csupán lakhelyük és kereseti forrásuk, hanem minden megtakarításuk (az ingó és ingatlan vagyon) vált a víz áldozatává. Több olyan emberrel találkozhatunk a kárfelvételi íveken, akik egyik napról a másikra veszítették el teljes vagyonukat, sokszor életnyi munkájuk eredményét. Amennyiben ehhez az anyagi csődhez hozzájött még egy-egy családtag elvesztése, úgy a válsághelyzet még súlyosabbá vált.

A nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók csoportjába 148 személy volt besorolható az árvízkárosultak közül. Közülük 53-an foglalkoztak „hivatalosan” ház vagy lakáskiadással, de több példa alapján feltételezhető, hogy a rejtélyes „magánzók” csoportjából is, a 85 főből, többen házbérből tartották fenn magukat. Ráadásul a kettős foglalkozással felvett 53 háztartásfőből 42 „háztulajdonos” is volt egyben.⁵⁸⁰ A magánzóként felvett, de valójában házbérből élő egyén példája Fabó Bertalanné sz. Kocsis Borbála, aki a Nagyhunyad utca 767 szám alatti házát három gyermekén kívül lakóival, Szathmáry Pállal,⁵⁸¹ Szentiványi Kálmánnal⁵⁸² és Korlator Máriával⁵⁸³ osztotta meg. Az árvízben elsodortatott a Szinva és az utca felőli kerítése is, két szobája, egy istállója, a nyári konyhája, valamint „szivárványos” (szivattyús) kútja összedőlt. Kárát 1172 forintban állapították meg, de csak 50 forint segélyben részesült. Ennek ellenére valószínűleg sikerült helyrehozatnia ingatlanát és folytatni a lakáskiadást, mert 1879-ben a városi tanácshoz intézett panaszában arról számol be, hogy szomszédjai

⁵⁸⁰ Felmerülhet az a gondolat, hogy a „háztulajdonos” kifejezés nem a kereseti forrásra, hanem az ingatlanra vonatkozott, azaz hogy a nevezett ingatlan a háztartásfő tulajdona, nem pedig bérlemény. Ugyanakkor relatíve oly kevés esetben találoztunk ezzel a megjelöléssel, hogy valószínűbbnek tartjuk, hogy a kifejezés az egyéb bevételi lehetőségre utalhatott.

⁵⁸¹ Városi tanácsnok, három családtag, 1600 forintnyi kárt szenvedett bútorokban, ruha- és ágyneműkben, illetve két házidősertése elveszett.

⁵⁸² Hivatalnok, négy családtag, 500 forintnyi kár bútorokban, ruhaneműkben és élelmiszerekben.

⁵⁸³ Kárfelvételi íve nem maradt fenn, csupán segélykérő levele. Ebből kiderül, hogy két kiskorú gyermeket nevelt, akiket valószínűleg varrásból tartott fenn, mert veszteségei között említi varrógépét. A biztosok kárát 500 forintra vették fel, de segélyben nem részesült. Az 1880-as népszámlálásban nincs nyoma.

éppen házával szemben építették meg árnyékszékeiket, melyből a terjedő bűz miatt lakói elhagyják a házat. Arra kérte a tanácsot, hogy távolíttassák el a szerinte szabálytalanul a Szinva malomárka fölé épített árnyékszékeket, mert neki nagy szüksége van a lakbérre a gyermekei neveléséhez. A kiküldött bizottság azonban nem talált kivetnivalót az objektumokban, így nem távolíttatta el azokat.⁵⁸⁴ Nem tudjuk biztosan, hogy mi történhetett vele, talán tényleg az árnyékszékek miatt ment csődbe a vállalkozása, de 1880-ban már nincs a városban.

Klinga József bodnár mesterségéből származó bevételét lakók tartásával egészítette ki. Az Alsó Posta 2632 szám alatti házában segélykérő levele alapján több bérlő élt, akik azonban elköltöztek tőle, miután a 12 öl hosszú és 6 öl széles ház fő és közfalai kidőltek, csak az utca felőli fala maradt épen.⁵⁸⁵ Klinga jó taktikai érzékkel rámutatott arra, hogy ez nem csupán számára veszteség, hanem a városnak is az, hiszen „így az álami, és az városi pót adót azon bérlők után nem fizethetem.” Bár a városvezetés 50 forint segélyben részesítette, a bodnár kevesellte az összeget, és az általa szenvedett kár (1500 forint) 10%-ának – a szokásos segélyösszegnek – a kifizetését kérte. Újabb levelében már nem a lakói elvesztése miatt panaszodik, hanem mesterségéhez szükséges, kölcsönpénzen beszerezett anyagainak elvesztése felett kesereg, amely megakadályozza abban, hogy munkáját a legalkalmasabb időszakban (azaz ősszel) folytathassa. Két évvel később Klinga József és segédként dolgozó fia, István továbbra is ugyanabban az utcában (új nevén Régiposta) élt feltehetően új lakójával, Orosz Máriával. A háztartáshoz hozzátartozott még egy 14 éves fiú, aki inasként lett felvéve, és egy 10 éves iskolás lány.

Jóllehet a népszámlálás vizsgálata nem igazolta általános mértékben azt a benyomásunkat, miszerint ez a megélhetési forma különösen gyakori lett volna az özvegyek esetében, a károsultakra ez mindenképpen igaz. Ugyanis azon özvegyek közül, akiknek ismert a foglalkozása (227 fő) 25 házbirtokos volt, 35 pedig magánzó. Az özvegyek foglalkozási megoszlása a további ágazatok tekintetében a következőképpen alakult (7. táblázat):

⁵⁸⁴ MNL BAZML IV. 1905. c. 4043/1879.

⁵⁸⁵ A kárfelvételi ívek csak egy özvegy öreg nevelőnőt, Vida Pálnét rögzítették, aki 300 forint kárt szenvedett. Az árvíz nem csupán lakóhelyétől, hanem megélhetésétől is megfosztotta, mivel a csapás után elmaradtak tanítványai. A város 20 forint segélyben részesítette. 1880-ban már nem találjuk nyomát.

Az árvízben károsult özvegyek száma és megoszlása foglalkozási ág szerint

Foglalkozási ágazat	Fő	Százalék
Mezőgazdaság és kertészet	10	2,4
Kereskedelem	34	8,2
Ipar	66	15,9
Polgári és egyházi közszolgálat, szabadfoglalkozások	12	2,9
Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók	61	14,7
Napszámosok	35	8,4
Egyéb foglalkozás	9	2,2
Foglalkozás nélküli, ismeretlen foglalkozású	13	3,1
N.a.	176	42,3
Összesen	416	100,0

Forrás: Kárfelvételi ívek (MNL BAZML IV. 1923.)

A Széchenyi utca 2532. szám alatti házban élt özv. Czeper Sámuelné ötödmagával, aki sok más özvegyhez hasonlóan házbérből tartotta fenn magát.⁵⁸⁶ A kárfelvételi ív szerint egy lakház leomlott, „mindene tönkre ment”, illetve 30 köből gabonáját⁵⁸⁷ és 20 köből búzáját elvitte a víz. Szokatlanul hosszú (három oldalas) levelében részletesen leírja életkörülményeit. Belsősegből és némi külsősegből – kellő takarékoság mellett – tisztességesen megélt a korábbi években. Azóta azonban lánya családjával együtt hazaköltözött, s birtokba vette jogos illetőségét, így az özvegy elesett korábbi bevételeinek egy részétől. A levélből azt is megtudjuk, hogy javítási célra pénzt kölcsönzött a Takarékpénztártól, de „meg unva az örökös megújítás utáni járást, kénytelen voltam mástól kölcsönözni, s az előbbi letörleszteni [...]”. A második kölcsön törlesztésére szánta azt a 60 köbölnyi terményt, amelyet az árvíz elvitt. Ráadásul az ár tönkretette házának „jövedelmezőbb részét” is. Mint írja, nem sok reményt lát az újrakezdésre: kicsivel több mint évi 200 forintnyi bevételeből kell fizetnie adósságát, az adókat, a tűzbiztosítást és a javítási költségeket is, lánya segítségére pedig nem számíthat, hiszen annak is ott a

⁵⁸⁶ Négy család bérelt lakást az ingatlanban. Itt lakott Krausz József férfiruha-kereskedő feleségével és hét gyermekével, Rosenthal Mórítz szabó ötödmagával, Roth Salamon foltozó suszter másödmagával és Crustein Izráel (?) pipakötő 6 tagból álló családjával. Az özvegyhez hasonlóan a lakóknak is mindenük tönkre ment.

⁵⁸⁷ A gabona és a búza megkülönböztetése általánosnak mondható a kárfelvételi íveken; a gabona alatt feltehetően a kétszerest, a búza és a rozs egyenlő arányú keverékét értették.

családja. „[M]ost megélhetésemre, ruházatomra mi marad; csak nem semmi; ezen kívül adóságom is. Csak nem elevenen halok meg ebbeli gondolataimmal, de mit tegyek, kénytelen leszek kis vagyonomból eladni, hogy megélhessek; s ha ez nem lesz [?] kódulni menyek, mert semmi keresettem. Özvegy vagyok, s életem is nagyobbára lejárt.”

Az 50 forint segély, amelyet a várostól kapott, nem sokat segíthetett anyagi helyzetén, mindazonáltal tovább folytatta üzletét: 1880-ban négy új családot találunk ingatlanában.

Mezőgazdaságból élők

Miskolc foglalkozási profiljából adódik, hogy viszonylag kevesen foglalkoztak fő foglalkozásként földműveléssel a városban. A fő utcától (Piac vagy Széchenyi utca) északra és délre fekvő házhelyek az lakóingatlan, valamint a melléképületek mellett kisebb-nagyobb kertet is magukban foglaltak, ezek azonban legfeljebb a háztartás napi szükségleteit voltak képesek fedezni. Nagyobb földterületek a város keleti és nyugati végén túl, illetve Nyék és Ládháza irányában álltak rendelkezésre. A népszámlálás és a kárfelvételi ívek alapján tudható, hogy közvetlenül a város nyugati szélé mellett (bolgár) kertészek bírtak földekkel, akik elsősorban friss zöldségek termesztésére specializálódtak. Gabonatermesztéshez ezeknél nagyobb földekre volt szükség. Egy összeírásból, amelyet a száz holdnál nagyobb területtel rendelkezőkről készítettek (függelék, 6. táblázat), kiderül, hogy Miskolcon a legnagyobb földbirtokos maga a város volt, aki hosszabb- rövidebb időszakra bérbe adta földjeit. A többi nagybirtokos ugyancsak bérletbe adta birtokát, ami lehetővé tette számukra, hogy ne a földművelésnek kelljen szentelni minden idejüket. Soraikban találunk kereskedőt (Kubacska Istvánné, Pollák Jakab), házbirtokost (Genczi Ferenc, Kubacska Istvánné, Pilta Miklós), városi/megyei tisztviselőt (Soltész Nagy Kálmán, Bakos Antal) is.⁵⁸⁸

Ám a kisebb földbirtokosok, akik maguk művelték a földjüket – de ide sorolhatjuk a bérlőket is –, hasonlóan sebezhetőek voltak, mint a házbérből élők. Megélhetésük egyetlen pilléren nyugodott. Sőt bizonyos mértékben kiszolgáltatottabb helyzetben voltak, mint a háztulajdonosok, hiszen éves jövedelmük az éghajlat függvényében változott. Nem tudjuk, hogy a kedvezőtlené váló időjárás miként érintette a gazdákat, a források csupán az árvíz által elszenvedett károokra utalnak. Az ár több formában is megnehezítette a megélhetésüket. Azon túl, hogy letarolta a még lábon álló gabonát és/vagy zöldséget, a víz

⁵⁸⁸ MNL BAZML IV. 1905. c. 1910/1878.

levonulása után fennmaradt vastag iszapréteg miatt a gazdák hosszú ideig nem tudtak hozzáfogni az őszi szántáshoz és vetéshez. A földek helyrehozatalát ráadásul tovább nehezítette a folytonos esőzés. Az eladásra termelt mezőgazdasági termékek mellett a takarmány is jórészt tönkrement, amely kérdéssé tette az igavonó és egyéb állatok téli eltartását. Azok sem jártak jobban, akik már betakarították a termést, mert az épületek padlásán elhelyezett gabonát és szénát, miután a ház összedőlt, ugyanúgy elvitte a víz, mint a határban lévőket. Ráadásul a hatályos törvények értelmében ezek az emberek – mármint akik betakarították a termést – nem igényelhettek kártérítést az államtól az elemi csapás miatt, mert az csak a földeken lévő, még lábon álló termést ért kár esetén járt. Az elveszett állatok után ugyancsak nem járt segély.⁵⁸⁹

A mezőgazdaságból élők csoportja számára ugyanolyan kilátástalan helyzetet eredményezett az árvíz, mint a házbérletből élők számára. Bár a földjük megmaradt, az azévi termés és a takarmány, valamint a következő évre félretett vetőmag is odalett. Éppen ezért több helyen vetőmagosztással próbáltak segíteni a gazdáknak. Ez azonban sokat nem segített rajtuk, hiszen ismerve az árvizet követő hónapok időjárását, túl sok jóra nem számíthattak. Az őszi vetésről az iszappal borított földek, a folytonos esőzés, a vetőmag-, valamint az állati és emberi munkaerő hiánya miatt lekéstek, és ha tavasszal mindezt pótolták is, 1879 kedvezőtlen időjárása csak tovább súlyosbította nyomorukat. Ha szerencsájük volt, legalább a házuk megmaradt, így volt hol lakniuk, vagy amit pénzzé tehettek az újrakezdés érdekében. Állami kártérítésre csak részben voltak jogosultak, és a város által kínált árvízsegély sem segítette ki őket a bajból.

A károsultak között 111 olyan személyt találunk, akik mezőgazdasági munkából tartották fenn magukat. A belvárosi telkek szűkössége miatt, legtöbbjük a külvárosi részekben lakott, így például a Tóth, a Medgyesalja, Kisfüzes, Győri és Fazekas utcában, valamint a Szepesi és a Kertész soron. Bár ezen utcák alapvetően nem a patakok árvízjárta területén találhatók, mégis a mezőgazdasági munkákhoz szükséges víz miatt, a telkek jelentős része a vízfolyások közelében helyezkedett el. Ennek köszönhető, hogy többségük átlagban 100-200 forintnyi kárt szenvedett; 500 forint feletti kárt mindössze tizenhárom esetben írtak össze. Közülük is kimagaslík Izsó József 3388 forintot kitevő kárösszege, amely elmondása szerint nem is fedte a valóságot, mivel ha mindent összeszámol, az árvíz 7000 forintnyi veszteséget okozott számára. A Szirma utca 267 szám alatt öttagú családjával és két cselédjével lakó Izsó ugyanis nem sokkal az árvíz előtt adta el ökreit. Az

⁵⁸⁹ 1876. évi XV. törvénycikk, 49.§, 50.§

ezért kapott összeget és a gazdaság 400 forintját, amely nála számadási kötelezettség mellett volt, magával vitte a víz, ahogyan házának, melléképületeinek és kerítésének egy részét, bútorait, ruháit, gazdasági eszközeit, és lányának stafírunkját. Továbbá learatott termését és szénáját beiszapolta, egy bárányát és néhány aprómarháját elragadta az áradat. A magas kárösszeg ellenére mindössze 50 forint segélyt ítéltek meg neki. Az 1880. évi népszámlálásból kiderül, hogy a háromgenerációs család az árvíz után sem hagyta el a Szirma utcát, ahol Izsó József feleségével, apjával (id. Izsó István), valamint két fiával (István és József) és azok családjával együtt földművelésből tartották el magukat.

A Kertész soron másodmagával lakó Zeher András kertész is jelentős méretű károkat szenvedett, még úgy is, hogy a két szobás, konyhás épületben és az istállóban keletkezett 500 forintos kár nem őt, hanem a tulajdonost Sztollár Györgyöt terhelte. Az ár tönkretette a kertész egyedüli megélhetését jelentő kerti terményeit, elseperte melegágyait, szerszámait, három sertését, valamint 12 kaptárnyi méhét. Jóllehet a bizottság 972 forintra becsülte a kár összegét, Zeher nem kapott segélyt. Az igazságérzete által diktált leveléből kiderül, hogy a kertésznek volt egy másik ingatlana is a városban, amelyet kölcsönből vásárolt magának öreg napjaira, és amely szintén károsodott az árvízben, ennek ellenére mégsem írták össze a biztosok. Az 1880. évi népszámlálásban már nem leljük nyomát.

Nem Zeher volt az egyetlen ebből a csoportból, aki több ingatlannal is bírt. Ellentétben a házbérből élőkkel, a gazdászoknál, földműveseknél ez a második ingatlan legtöbbször a kertet jelentette, ahol nem is minden esetben volt lakóépület. Ilyen volt például Ecsegi János telke is a Kertész soron, ahol az üvegházakon és egy filagórián kívül más nem volt. Lakóhelyén, a Sváb/Német sor 1533. szám alatt ugyancsak volt üvegház, tehát Ecsegi egyszerre két helyen is gazdálkodott: elsősorban növényeket (virágokat, zöldségeket) termesztett, de Zeherhez hasonlóan méheket is tartott. A két telken összesen 1095 forintnyi kárt szenvedett. 1880-ban a Győri út 28. szám alatt írták össze a népes családot. Ecsegi Józsefen és feleségén kívül ott találjuk még a kárfelvételi íven szereplő négy gyermeket is. Közülük a két kisebbik fiú iskolába járt, a legidősebb lakatos napszámos, a középső pedig kertészsegéd volt. Ez utóbbin kívül feltehetőleg a napszámosként feltüntetett Szabó András is a gazdaságban dolgozhatott, míg a háztartás vezetését egy cseléd segítette. Jóllehet a kárfelvételi ívek nem mondhatók teljességgel megbízhatóknak a háztartás nagyságának pontos megadásában, feltűnő mégis, hogy a 111 mezőgazdaságból élő háztartás közül mindössze hét esetben említettek kisegítő alkalmazottat (legtöbbször cselédet), holott a munka formája megkívánná a többletsegítséget. Elképzelhető tehát, hogy a hiányzó munkaerőt Ecsegiékhez hasonlóan a családon belül igyekeztek pótolni.

Jó példa erre Molnár József gazdának és városi képviselőnek, valamint vejének, Kis Dánielnek az esete, akik a Szepesi sor 1877 és 1878 szám alatt laktak. Kárukat meglehetősen alacsonyra, 90 és 45 forintra becsülték, „holott – miként levelükben írják – kárunk többre tehető mint mennyire felvéve volt, mert később mivel kettőnk patics s vályog házunk összeroggyant, palánkainkat az árvíz elhordta, sütő kemenczénk összedült, a házaink elázott töveit körül kelle karózni, ágy s ruhaneműinkben is sok kárt okozott a csapás [...]”. Végül Molnár József 8, Kis Dániel pedig 4 forint segélyt kapott a városvezetéstől. 1880-ban még mindkettejüket Miskolcon találjuk továbbra is a Szepesi soron, az új számozás szerinti 14. és a 15. szám alatt, ahol földművelésből éltek feleségükkel. Háztartásaikban gyerekek nem szerepeltek, csupán egy 18 éves hajadon lány, feltehetőleg Molnár Józsefék cselédje.

Kereskedők

A kereskedelmi útvonalak csomópontjában fekvő Miskolc lakosságának többségét természetes módon a kereskedők tették ki, ahogyan az árvízkárosultak nagyobb hányada is e réteg köréből került ki. Ez nem csupán a lakosságon belüli arányukból következik, hanem a város térbeli szerkezetéből is. Ugyanis az árvíz által leginkább érintett terület a Piac/Széchenyi utca térsége volt. Amint arra a név is utal, ez az utca volt a heti és országos vásárok színhelye, de egyébként is ez adott otthont a különféle boltok és üzletek sokaságának. Az 1880-as népszámlálás alapján végzett elemzésből azt láthattuk, hogy a kereskedelmen belül – kivéve az „egyéb kereskedelem” kategóriát – meghatározó volt az élelmiszer- és a ruhakereskedelem (függelék, 7. táblázat). Ez a károsultakra is igaz (8. táblázat).

Bár a kárfelvételi ívekből kitűnik, hogy a legnagyobb anyagi kár e foglalkozási osztály képviselőit érte köszönhetően az árukészlet magas értékének, a többi csoporttal összevetve mégis kedvezőbb helyzetből láthattak neki az újrakezdésnek az árvíz után. Először is mivel üzlethelyiségeik a fő utca masszív anyagból épített bérházaiban kaptak helyet, boltjaik viszonylag épségben átvészelték az áradást. Ugyanez érvényes azoknak a lakására is, akik az üzlethelyiségnek otthont adó épületben, vagy valamelyik más hasonló kőből épült épületben éltek. Ugyanakkor többen voltak olyanok, akik nem engedhették meg maguknak a fő utcai lakóhelyet, hanem valahol a város másik részén éltek.

A miskolci kereskedőkre jellemző, hogy nem bírtak nagy megtakarításokkal, szinte minden vagyonuk árukészletükben feküdt. Ráadásul ennek jelentős részét is hitelből

vásárolták remélve, hogy az eladás során nem csupán a hitel összegét tudják visszanyerni, hanem némi haszonra is szert tehetnek. Ugyanakkor igyekeztek többféle áruval kereskedni, amely valamennyi anyagi biztonságot nyújthatott a kiszámíthatatlan gazdasági viszonyok között. Az árvíz ellen azonban ez a taktika nem segített, hiszen nem csupán az üzletben lévő árut, hanem a pincékben tárolt raktárkészletet is tönkretette. Legkönnyebben azok a kereskedők tudtak talpra állni a csapás után, akik kapcsolataik/családjuk révén plusz tőkére tudtak szert tenni.

Miként azt a népszámlálás elemzésekor láthattuk, a miskolci kereskedők többsége izraelita vallású volt, amely egyben azt is előrevetíti, hogy a város kereskedelmi életét nem csupán az üzleti, hanem a szoros rokoni kapcsolatok is alapvetően meghatározták.⁵⁹⁰ Miután a korábban meghatározó jelentőségű görög kereskedők egyre kevésbé vettek részt a város kereskedelmében, és tőkéjüket inkább szőlőbe és földekbe fektették, a zsidó kereskedők fokozatosan átvették a miskolci kereskedelmi élet irányítását. Mind a kis-, mind a nagykereskedők körében többségben voltak, ráadásul ez utóbbiak képviselői hamarosan bekacsolódtak a hiteléletbe is.

8. táblázat

**Az árvízkárosult kereskedők száma és megoszlása foglalkozási ágazatok szerint
(1878)**

Kereskedelmi ágazat	Fő	Százalék
Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel való kereskedés	41	14,5
Vas- és fémárukkal való kereskedés	6	2,1
Agyag- és üvegiparárukkal való kereskedés	6	2,1
Fa-, bőr és papírárukkal való kereskedés	10	3,5
Fonó-, szövő- és ruházati iparárukkal való kereskedés	37	13,1
Élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedés	54	19,1
Gyógy- és vegyszeti árukkal való kereskedés	1	0,4
Vegyeskereskedő	10	3,5
Zsibárus	0	0,0
Egyéb kereskedés	88	31,2
Az árukereskedelem segédüzletágai	25	8,9
Ipari és kereskedelmi segédszemélyzet	4	1,4
Összesen	282	100,0

Forrás: Kárfelvételi ívek (MNL BAZML IV. 1923.)

⁵⁹⁰ A miskolci zsidóságról lásd Csíki 1994, 1999; Lupovitch 2007.

A táblázatból láthatjuk, hogy az árvíz által érintett kereskedők többsége – a differenciálatlan „egyéb kereskedés” kategóriát kivéve – élelmiszerek adásvételével foglalkozott, közülük is legtöbben szatócs üzletet vezettek. Miután ezek a boltok elsősorban a város központi utcáján, a Széchenyi utcán kaptak helyet, a Szinva közelsége miatt az árvízkor jelentős károkat szenvedtek. A kárfelvételi ívek alapján a szatócsokra az jellemző, hogy üzletük és lakóhelyük, amelyeket egyaránt béreltek, nem vált ketté, ezért az árvízkor ingóságaik és árukészletük is károsodott. A felvevő biztosok kevés esetben részletezték a veszteséget, többnyire megelégedtek a „szatócs áruk”, „kisebb kereskedői cikkek” feljegyzésével az áru rovatban. Egy-két esetből azonban ízelítőt kaphatunk arról, miként volt felszerelve egy-egy ilyen kiskereskedés. Prinz Hermann 766. szám alatti üzletével kapcsolatban a következőt jegyezte fel a biztos: „árucikkekben só, túró, sajt, főzelék,⁵⁹¹ cukor, kávé, pálinka a víz által elsodortatott és egy ágynemű, varrógépet elrontotta a víz”. Gomba Gyula Urak utcai boltjának gazdag árukészletét is megrongálta a víz: 10 zsák lisztet, 6 zsák korpát, 2 mázsa sót, ecetet, pálinkát, 3 süveg cukrot, 40 liter szilvóriumot, rizst, kását, dohányt és 2 hordó bort vitt magával. Az árukészlet összetétele miatt az élelmiszerkereskedők ritkán szenvedtek több ezer forintra rúgó kárt; csak elszórtan találkozunk 2000 forint feletti tétellel. Az értékesebb portékával, nagyobb tételben üzletelő kereskedőknél egészen döbbenetes számokat találunk. Frank Sámuel terménykereskedő (Király utca 27. szám) pusztán bútoraiban, értékpapírjaiban, de leginkább árukészletében szenvedett kárát 17 600 forintra vették fel. A felvevő biztos megjegyezte, hogy Frank adóssai is tönkrementek, ezért valószínű, hogy a magas összegbe a kint levő tartozásokat is beleszámították. A három Széchenyi utcai vegyeskereskedő is hasonló mértékű károsodást szenvedett: Klein Sámuel (710. szám) 16 200, Kohn József és társa (2552. szám) 15 000, Bródy József (79. szám) szintén 15 000 forintra károsodott. Míg Klein Sámuelnél a biztos megjegyezte, hogy „Klein Sámuel bevallott kára túlságosnak tűnik fel”, addig Bródy József esetében kevesellte is, mondván: „Közvetett kárja még egyszer annyi lehet.” A kereskedők, s egyben az összes károsult közül kétség kívül Bródy Móríczt szenvedte el a legtöbb kárt – vagy legalábbis ő vallotta a legnagyobbat – ugyanis a rőföskereskedő árukészletének veszteségét 30 000 forintra vették fel, amihez még hozzájött az ingóságokban keletkezett pusztulás 800 forint értékben. A különleges szövetek, posztók, kelmék, és egyéb divatárak magas értékének, valamint annak köszönhetően, hogy az iszapos árvíz miatt ezek mind hasznavehetetlenné váltak, nem

⁵⁹¹ Általában száraz főzeléknövényekre utal a kifejezés, pl. bab, borsó, lencse.

meglepő, hogy a 6000 forint felett károsodott 14 kereskedő közül 8 foglalkozott fonó-, szövő- és ruházati áruk eladásával.

Kohn Emánuel is egyike volt e kereskedőknek; ingóságainak és rőföskereskedésének veszteségét 8000 forintra becsülték. Az árukészleten kívül odalett négy lányának stafírungja, két fiának, valamint neki és feleségének valamennyi ruhája. A Széchenyi utca 2560. szám alatti lakást és üzletet bérlő kereskedő kétszer is írásban fordult a városvezetéshez. Leveleiből érdemes hosszabban idézni, mert bemutatják, milyen nehézségei voltak egy hozzá hasonló kiskereskedőnek a nagykereskedőkkel szemben.

„[E]zen csapás oly soha ki nem heverhető volt reám nézve a mit magyarázni nem is lehet, mert nem csak vagyonomtól hanem a kereskedő fennállására oly nélkülözhetlen hiteltől is megfosztott, s így most a legsanyarúbb helyzetben csak tengődöm és nyomorogva sínlődöm.” Második levelében részletesebben is kifejti a gondját: „Eltekintve attól, hogy miután a helybeli gazdag kereskedők üzleteiben esett károk nem tekintetnek megtérítés tárgyának én is a segélybeli részesüléstől kizárattassam; ez nem volna analogia; mert azoknak gyárosokkal van dolguk, s minden e részbeni [vészbeleni?] kedvezményre, mint tekintélyes és vagyonos emberek bizton tarthatnak számot; ámde egy másod s harmadrendű gyengébb vagyoni tehetségű kereskedőnek már nem gyárossal, hanem kereskedővel, tudni illik második kézzel van dolga, s miután ilyen sérültnék hitele életkérdés, tehát csapása nemcsak kedvezményt nem eredményez reá nézve, ha nem még függőbbé teszi hitelező kereskedőjétől és egészen kénye alá esik, irgalomra pedig a kereskedői körben csak az számolhat akinek védbástyája van. [...] lakásomon szenvedett végképeni elpusztulásom oly helyzetbe juttatott, hogy a közsegély reám nézve életfentartási kérdés, mert ennek netaláni hiánya helyzetemet a szélsőségig viszi s valóban kétségbe ejtővé teszi, midőn egy nyolcz főből álló családot a legborzasztóbb nyomor és inségnek teszi ki.” Kérését meghallgatva a városvezetés 40 forint segélyben részesítette.

Két évvel később Kohn Emánuel és népes családját még Miskolcon találjuk;⁵⁹² Széchenyi utcai ingatlanukban kereskedésből tartják el magukat. Később a család átköltözött a Szemere utca 30. szám alá, és bár 1899-ben bekövetkezett halálakor magánzóként tüntették fel, lányának, Rózának egy évvel későbbi házasságkötésekor rőfös kereskedőként szerepelt az anyakönyvben. Nem tudjuk, hogy milyen körülmények között, de úgy tűnik tehát, sikerült újraindítania üzletét.

⁵⁹² Kohn Emánuel (szül. Miskolc, 1827) és felesége, Klammer Fáni (szül. Miskolc, 1830), a négy lány közül három, Róza (szül. Miskolc, 1862), Szerén (szül. Miskolc, 1864), Pepi (szül. Miskolc, 1867) és két fia, Jakab (szül. Miskolc, 1854) és Izidor (szül. Miskolc, 1863), valamint egy cseléd, Homola Zsuzsanna (szül. Nagyrőce, 1860) élt a Széchenyi utca 137. szám alatt.

Az árvízkárosult kereskedők harmadik jelentősebb csoportját a mezőgazdasági termékekkel kereskedők tették ki; Miskolcon közülük is legnagyobb számban a gabonakereskedőket találjuk, egészen pontosan 25 főt. Az árukészlet helyigénye, valamint az árusítóhely közelsége miatt ezek az emberek a város alsó részén, a Búza térhez közel bírtak lakóhellyel és/vagy üzlet/raktárhelyiséggel. A korábban említett Frank Sámuel is itt, a Király utcán élt. Az ő rendkívül magas veszteségéhez képest a többi gabona- és terménykereskedő kára jelentősen elmaradt, általában 1000 és 5000 forint között mozgott.

Balajthy Mór gabonakereskedő búzakészlete a 2718. szám alatt volt letéve, amit a víz teljesen tönkretett. Kohn Emánuelhez hasonlóan ő is tökehiányát említi segélykérő levelében: „nem lehet engem a többi nagyobb terménykereskedőkhöz hasonlítani, azoknak, ha nagy kárt szenvedtek is, de van még tehetségük és fenállhatnak továbbá is de én ha nem nyerek segélyt, tehát egész pályám oda van és máshoz fogni nem tudok [...]” A 210 forintban megállapított kárát 10 forint segéllyel próbálta kompenzálni a városvezetés. A népszámlálás szerint két évvel később is kereskedőként tartotta el magát és feleségét.

Schvarcz Herman, Balajthy Mór szomszédja a Szeles utca 2731. szám alatt, szintén elvesztette a Búza téren, sátor alatt tárolt gabonáját. Bár mindkét helyen, a vásártéren és a lakásán is jártak a biztosok, kárát csak a lakóhelyén rögzítették, a gabonáról megfeledeztek. Ezt persze nem hagyhatta szó nélkül, s két levelet is írt a polgármesternek. A levélből kiderül, hogy a tizenegy kiskorú gyermeket nevelő családapája teljesen tönkrement az árvíz következtében, és – mint írja – „üzletemet csak becsületes nevem folytán reám bízott mások pénzével viszem; a jelenlegi világhírös mostoha viszonyok meg olyanok, hogy most az üzlet mellett a száraz kenyeret sem lehet kikeresni [...]” Közbenjárása sikerre vezetett, mert második levele után – a harmadik kiosztás alkalmával – 16 forint segélyben részesült.

Korábban láthattuk, hogy az özvegyek gyakorta házbérből tartották fenn magukat és gyermekeiket. Voltak, akik emellett további kereseti forrás után is néztek. Özv. Klein Mózesné a Kisújváros utca 2686. szám alatt albérletkiadás mellett terménykereskedelemmel is foglalkozott. Az árvízben tönkrement jelentős mennyiségű árukészletét⁵⁹³ 2000 forintra vették fel, ennek ellenére nem részesült segélyben. A levelében a kereskedők általános hitelfüggőségét vázolja fel: „én özvegy nő vagyok és egész üzletem csak becsületességem folytán már hosszú évek során szerzett hitelen alapult, s midőn most egész vagyonom, s benne a kölcsön pénz is elenyészett, tehát az adósság a

⁵⁹³ Az árvízben 9 métermázsa árpa, 31 métermázsa bab, 40 métermázsa kukorica, 100 métermázsa zab, 25 métermázsa búza veszett oda.

kis viskómat – melynek már amugy is fele sem enyém – elviszi; azon körülmény pedig, hogy eddig hitelem volt, nem tételezi fel azt, hogy ezután is lesz, ha egészen szegény vagyok.” A folytatásban korábról már ismert érvekkel kéri a városvezetés segítségét.⁵⁹⁴

Az 1900. évi népszámlálás kategóriarendszere szerint a szállodát, vendéglőt, kocsmát, kávéházat és fürdőt üzemeltető személyeket az iparba sorolták be, jóllehet tevékenységük sokkal inkább kereskedelmi jellegű, ezért a kereskedők csoportján belül foglalkozunk velük. Az ebbe a csoportba tartozó 78 károsult javarészt kocsmáros (40 fő) volt, 16-an kávéházat, 10-en valamilyen szálláshelyet, hárman fürdőt üzemeltettek, hárman pedig ételkiméréssel foglalkoztak. További hat fő pedig a segédszemélyzet közé tartozott.

Breuer Adolf kávé Rozmaring utcai mindkét ingatlana súlyos károkat szenvedett. A 2449. szám alatti házban két közfal megrepedezett, a biztosok dűlőfélben találták, a pinceboltozat leszakadt, a szalon falai is megsérültek. A 2450. számú ház annak ellenére, hogy kőből épült, teljesen összeroppedezett, egy dupla ajtót ajtófélfával együtt elvitt a víz. Emellett odalett 20 öl kerítés, két nagykapuval, kőoszlopokkal. Nemcsak az ingatlan, hanem az ingóságok is jómódról árulkodnak: bútor, ruhanemű, ágynemű, fehérnemű, ékszer, készpénz (42 forint), arany és ezüstnemű, egy értékes zongora, aranyórák, kávéházi felszerelés szerepelt a kárfelvételi íven. Szerencsére az árukészletet csekély károsodás érte, mindössze egy hordó bor, kávéházi italok, és hat üveg pezsgő veszett oda.⁵⁹⁵ A két házban összesen 2850 forint kár keletkezett. Segélykérő leveléből kiderül azonban, hogy az 1878. évi szeptember 27-i második árvíz elvitte mindazt, amit az első meghagyott. Korábban már – egy ugyancsak részletes levélben, ami nem maradt fenn – fordult segélyért a városvezetéshez, de néhány ruhán kívül mást nem kapott. Második folyamodványában több érvet is felsorakoztatva, a segélyezésből való kizárásának jogtalansága mellett szólalt fel, leszögezvén, „ez nem az utolsó út és mód, melyen irányomban követett eljárása ellen felszólalni eltökélve vagyok.” A közbenjárás eredményeképpen 50 forint segélyben részesült. Ez az összeg azonban nem volt képes kárpótolni a veszteséget, és a kávé még az

⁵⁹⁴ „A vagyonos és előkelő terménykereskedő, ha az árvíz által érzékenyen károsult is, még is maradt vagyona, és netaláni hitele sem szenvedett csorbulást; ámde egy gyenge vagyoni tehetségű özvegy, mint én, a kinek az árvíz nem csak saját kis vagyonkáját, hanem a bele fektetett másét is elseperte, s így nem csak vagyonától, hanem észszerűleg hitelétől is fosztatott meg [...]” A levelek megfogalmazása közti néhol szembetűnő hasonlóság feltehetően azzal magyarázható, hogy a többségüket nem a kérvényező, hanem valamelyik ügyvéd írta. Emiatt azonban nem szükségyszerűen kérdőjelezendő meg a hitelességük.

⁵⁹⁵ A kávéházak esetében részletesebben vették fel a károkat a biztosok, ezért lehet némi elképzelésünk a berendezésről. A bútorok, székek és az italok széles választéka (bor, pezsgőborok, aszúborok, szilvórium) mellett két helyen is szerepel a biliárdasztal.

árvíz évében felhagyott üzletével.⁵⁹⁶ Érdekes módon 1897-ben bekövetkezett halálakor kávémérőként jegyezték be, elképzelhető tehát, hogy időközben visszatért üzletéhez.

Hogy a család mégsem ment teljesen tönkre az árvíz után, azt az is alátámasztja, hogy 1880-ban a népszámláláskor feleségét, Schvarcz Borbálát „Brájer Biri” néven a Rozmaring utca 2. szám alatti házban találjuk – ott, ahol Breuer Adolf haláláig élt –, aki kávéméréssel foglalkozott.⁵⁹⁷ Aki Miskolc történetében jártas, az tudja, hogy a vármegye háza melletti Rozmaring utca nem csupán kávéházaknak, hanem a bordélyházaknak is otthonául szolgált.⁵⁹⁸ A népszámlálásból jól látható, hogy az utcában minden olyan ingatlan, ahol kávéérés folyt, egyben bordélyházként is üzemelt. Ezért feltételezhetjük, hogy a család kávéérésből származó bevételét ily módon egészítette ki, s ezáltal sikerült túltenniük magukat az árvíz okozta veszteségeken.⁵⁹⁹ További adalékot szolgáltatnak a család anyagi helyzetéhez a közgyűlési jegyzőkönyvekben szereplő virilis-jegyzékek.⁶⁰⁰ Ezeken Breuer Adolf 1876-ban a 120. (108 forinttal), 1882-ben a 119. (163 forinttal), 1883-ban már a 21. (600 forinttal), 1884-ben a 40. (480 forinttal), 1885-ben a 42. (443 forinttal), 1886-ban pedig a 33. (458 forinttal) helyen szerepelt.⁶⁰¹ Ebből az derül ki, hogy bár az 1876 és 1882 közötti évek nem mentek túl jól a kávésnak, 1882-öt követően nemcsak hogy stabilizálódott a gazdasági helyzete, hanem jelentős vagyona is szert tett a korábbi évekhez képest, hiszen a kimagasló 1883. év mellett a legalacsonyabb adóérték is népszerűsége az árvíz előtti 1876. évinek.

Fabula József kocsmáros a Tóth utca 1849. szám alatt élt feleségével és hat gyermekével. A Friedman Izsák örököseinek tulajdonában lévő épület egy része leomlott az árvízben. Fabula Józsefnek csak két gyermekét sikerült kimenteni az árból; felesége és négy gyermeke odaveszett.⁶⁰² Az elsodort ingóságait 150 forintra vették fel, segélyként

⁵⁹⁶ MNL BAZML IV. 1905. b. 1005/1878. A visszaadott iparendélyből kiderül, hogy 1873. május 16. óta működtette kávéházát. Az üzlet folytatására Schlesinger Izrael kért iparendélyt.

⁵⁹⁷ Valamilyen oknál fogva Adolf nem szerepel az összeírásban.

⁵⁹⁸ A kávéházi „cassirnőket” és pincérnőket a városvezetés potenciális prostituáltaknak tartotta, ezért volt, hogy megtiltották a kávéház-tulajdonosnak, hogy cassirnőt alkalmazzon. MNL BAZML IV. 1905. b. 582/1879., 488/1880.

⁵⁹⁹ Feltételezésünket az is alátámasztja, hogy 1878-ban a 2450. számú házat egy bizonyos Pécs Lujza bérelte, aki bordélytulajdonos volt a kárfelvételi ív szerint. Így hát, ha nem is maguk Breuerék voltak az üzemeltetők, az épület kiadásából mindenképpen bevételük származott.

⁶⁰⁰ MNL BAZML IV. 1902. a. 4-14. köt. (1875-1886) A korszak miskolci virilistáiról részletesebben lásd Tóvári 1997.

⁶⁰¹ 1876 és 1882 közötti években nem került be a virilisek közé.

⁶⁰² Gyöngyössi Sámuel református lelkész a Miskolcz gyásza című albumban némi regényességgel írja le a család tragédiáját. „Midőn a vihar erősen dőngette a ház oldalát, az 1849. sz. háznál Fabula József kocsmáros kijött házának az utcára néző ajtaján, hogy mi az, a mi a házat dőngeti; de alig nyitja ki az ajtót, a rohanó ár felkapja és hiába rimánkodik, magával sodorja mint egy porszemet; de szerencséjére az elsodort kerítés megmaradt oszlopfájához ragadja a víz, görcsös kezekkel szorítja meg a mentő oszlopot, és rajta függve életben marad; de a házában nyitva hagyott ajtón betódul az áradat, nejét, négy gyermekét mint

pedig mindössze 27,5 forintot kapott. A polgármesterhez írt segélykérő levelében részletesen felsorolja az őt ért károkat: a háza összedőlt, ennek értéke legalább 600 forint; a 963 forintnyi készpénzt, valamint a ruhaneműkből, élelmiszerekből, bútorokból, ékszerekből és nagy mennyiségű ágyneműből összeálló, több mint 2000 forint értékű ingóságait elvitte a víz. Végül a kérvényből az is kiderül, hogy miért értékelték oly mértékben alul az elszenvedett károkat: a családfő nem tartózkodott otthon a kárfelvétel idején, „s így nem volt a ki valóságos káromat részletezhette, és kellőképpen bemondhatta volna”.

Fabula József nem hagyta el Miskolcot, 1880-ban a Kis Major utcában lakott két megmaradt gyermekével, Szerénnel (szül. 1871) és Ignátzcal (szül. 1877) és egy 23 éves nővel, Spiegel Rózával. Fabula nem sokáig gyászolta feleségét, akitől tizenhét évnyi házasság alatt hét gyermeke született. Kevesebb mint egy évvel az árvíz után (1879. augusztus 19-én) feleségül vette Spiegel Rózát, aki nem csupán a gyermekek nevelésében volt segítségére, hanem a munkában is, ugyanis foglalkozásaként „korcsmáros” szerepel. A második házasság is termékenynek bizonyult: a következő húsz évben hat gyermekük született,⁶⁰³ azonban sem Szerén, sem Náci (Ignátz) nem szerepel már az 1900. évi összeírásban. A Spiegel Rózától született gyerekek születési anyakönyveiben Fabula József rendre földbirtokosként szerepel, ellenben mikor lánya, Teréz 1906-ban férjhez ment, az apa állásánál „korcsmáros”-t olvashatunk. Feltételezhetjük tehát, hogy bár megtartotta mindvégig városi kocsmáját, azért némi földdel is rendelkezhetett. Fabula József 1910-ben halt meg, felesége, aki nem házasodott újra, 13 évvel élte túl őt.

Mások kevésbé voltak szerencsések. Balunstein Sámuel kávész, – akiről azon kívül, hogy a Széchenyi utca 2464. szám alatti lakásán és üzletében 800 forint kárt szenvedett, mást nem tudunk – elhagyni kényszerült a várost, mert mint elbocsájtását kérő levelében írja „az árvíz által szenvedett károm és az óta az üzletemnek csökkenése végett kényszerítve lettem az üzletet feladni, és miután, itten magamat feltartani nem vagyok képes, úgy alázatosan esedezem méltóztatásuk részemre az elbocsájtási bizonyítványt kiállítani, hogy élelmemet máshol kereshesem.”⁶⁰⁴

gyenge szemetet kisépri a szobából; s midőn reggel házához visszatér, üres a lak, családjának nyomára sem talál.” Gyöngyössy 1879: 31-32.

⁶⁰³ Teréz (szül. 1883), Samu (szül. 1885), Jenő (szül. 1887), Piros (szül. 1894), Sándor (szül. 1898) és Ármin (szül. 1899). MNL BAZML IV.1905/j. Miskolc város tanácsának iratai. 2. kötet. Miskolc város lakosainak házszám szerinti névsora 1900.

⁶⁰⁴ MNL BAZML IV. 1905. b. 594/1879. A város nem adta ki neki a bizonyítványt, mert adótartozása volt, amelyet előtte ki kellett fizetnie.

Grüber Herman és felesége⁶⁰⁵ (Mindszent utca 684.) azonban nem volt ilyen sikeres. Jóllehet nyolc tagú családjukból senki sem esett az árvíz áldozatául, boltjuk és minden árujuk tönkre ment, a kárfelvételi ív szerint nem maradt forgó tőkéjük. 1880-ban ugyanott találjuk a Grüberékat mind a hat gyerekkel,⁶⁰⁶ bár az utcát közben átnevezték (Szemere utca 7.) Három évvel az árvíz után sem tudták újraindítani az üzletet, ezért tizenhárom éves fiuk, Lajos, hogy saját kereseti forrás után nézhessen, 1881-ben Ferenc Józsefhez egy hegedűért folyamodott, hogy magánórákat adva kifizethesse saját tanítási költségét, illetve hogy testvéreit is segíthesse.⁶⁰⁷ Valószínűleg a család megélhetése jelentősen nem javult a későbbiekben sem, ezért Herman foglalkozást váltott: 1896-ban lánya, Lina házasságkötésekor már magánhivatalnokként jegyezték be az anyakönyvbe.

Iparosok

Nagyiparról szószerinti értelemben nem beszélhetünk ezidőtájt Miskolcon; a városban üzemelő gyárak többsége – leszámítva a gőzmalmot – alacsony létszámmal dolgozott. Korábban láthattuk, hogy az iparral foglalkozók száma a lakosság 26%-át tette ki 1880-ban. Közöttük is elsősorban a ruházati iparban dolgozók aránya volt jelentős. (függelék, 8. táblázat) A károsultak között az iparosok aránya ennél nagyobb volt, 39%-ot tett ki, ám az ágazati megoszlásban általában nem jelentkezett jelentősebb eltérés, egyedül a bőr-, szőr- és tollipar, valamint a fonó- és szövőipar csoportja felülreprezentált a népszámláláshoz képest a károsodott tímárok és gubások magas száma miatt (9. táblázat).

A miskolci ipar több szállal is kapcsolódott a patakokhoz, miután működésükhöz kisebb-nagyobb mennyiségű vízfelvételekre volt szükségük. Korábban említettük, hogy a legnagyobb vízfelhasználó iparág a hús-, illetve a malomipar volt, de ugyancsak sok vízre volt szükségük a tímároknak és gubásoknak is. Ezek az iparágak voltak leginkább

⁶⁰⁵ Grüber Herman szül. Tolcsva 1836, felesége Grüber Júlia, szül. Sajólad, 1842.

⁶⁰⁶ József (szül. 1862), Hermin (szül. 1864), Linna (szül. 1866), Lajos (szül. 1868), Mariska (szül. 1869), Erzsi (szül. 1871)

⁶⁰⁷ „Én 13 éves, mint a helv. hitv. ref. lyceum IV. osztályának növendéke, miskolczi születésű, minthogy szüleim Grüber Herman és Grüber Julianna, kik egykor jól birták magokat, de az 1878-iki ismert árvíz és egyéb más elemi csapások anyagi helyzetüket teljesen megrongálták, engem szegénységök miatt tovább nem taníttathatnak, minthogy pedig a tanuláshoz rendkívüli nagy kedvem van úgy, hogy bizonyítványaim szerint, melyekből egyet ide csatolok, még mindig osztályom első tanulója voltam és vagyok és tanulási szándékomról semmi esetre sem akarok lemondani, kénytelen voltam hegedűi tudományomhoz, - melyhez szinte nagy hajlamom van, - folyamodni, óra-adással keresvén pénzt és taníttatom magamat. Csekély keresményemből azonban, amelyből ruházkomod, a tan-díjat fizetem, az iskolai könyveket szerzem meg és a melyből még többi testvéreim mindenféle szükségleteit is kell fedeznem, más, jobb hegedűt venni képtelen vagyok.” MNL BAZML IV. 1905. c. 4669/1881.

kiszolgáltatva az időjárásnak, lévén hogy a túl magas, illetve a túl alacsony vízhozam egyaránt sok kellemetlenséget okozhatott számukra.

A malomipar a vizimalmok jelentőségének folyamatos csökkenése ellenére is az egyik legmeghatározóbb iparágnak számított a húsipar mellett a városban, s miután a malmok a Szinvára vagy amellé települtek, az áradások érzékenyen érintették a gabona és egyéb nyersanyagokat feldolgozó malmok tulajdonosait és bérlőit. Az 1878. augusztusi árvíz több malmot is súlyosan megrongált: összezúzta a zsilipeket, elvitte a malomkerekeket és többnyire a malomhoz vezető hidat is. A helyreállítás különösen a malomtulajdonosok számára volt megterhelő, hiszen nem a bérlő, hanem a tulajdonos feladata volt a malmot ismét működőképes állapotba hozni. Ugyanakkor a bérlők is jelentősen károsodtak: a helyreállítás ideje alatt szüneteltetniük kellett a termelést, ami miatt legtöbbször bérleengedésért folyamodtak.

9. táblázat

Az árvízkárosult iparosok száma és megoszlása foglalkozási ágazatok szerint (1878)

Iparágazat	Fő	Százalék
Vas- és fémipar	71	7,2
Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása	11	1,1
Kő-, föld-, agyag- és üvegipar	10	1,0
Fa- és csontipar	82	8,3
Bőr-, szőr-, tollipar	61	6,2
Fonó- és szövőipar	61	6,2
Ruházati ipar	406	41,2
Papíripar	2	0,2
Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	91	9,2
Vegyészeti ipar	7	0,7
Építőipar	65	6,6
Sokszorosító- és műipar	7	0,7
Szállodás, vendéglős, kávé, fürdők	78	7,9
Egyéb iparos	33	3,4
Összesen	985	100,0

Forrás: Kárfelvételi ívek (MNL BAZML IV. 1923.)

A húsiparban dolgozók esetében csekélynek mondható a károsodás a többi csoporthoz képest, mivel legrosszabb esetben is csupán szüneteltetniük kellett a húsfeldolgozást, amíg újjáépítik a megrongálódott vagy elsodort mészárszéket. A vágóhíd ugyanis – ellentétben a

vízimalmokkal – csak munkahelyként és nem lakóhelyként funkcionált, így a mészárosok legalább mentesültek a szálláskeresés gondjától. Számukra a kellemetlen időszak akkor jött el, amikor a városvezetés elhatározta, hogy a szabályozási munkálatokkal összekötve számúzi a vágóhidakat a város területéről. Egyelőre azonban maradhattak, és folytathatták munkájukat a helyreállítás után.

Schlachta Dániel⁶⁰⁸ mindkét ingatlana, Alsó Szirma utcai lakóháza és Nagyhunyad utcai, a városi korcsma udvarán álló mészárszéke károsodott az árvízben. A sárból készült zsindegy fedelű lakóháza egyik szobájának fala megrongálódott, hátulsó kamrájának falai kimosattak, míg a deszkából készült kis árulóhelyét teljesen elvitte a víz a mázsáló bárdal és 125 kilogramm hússal együtt. Kára a két ingatlanban 291 forintot tett ki. A városvezetés 10 forint segélyben részesítette. Szerencséje volt annyiban, hogy csak mészárszéke sérült jelentősebben, ennek köszönhető, hogy 1880-ban is az Alsó Szirma utcán találjuk feleségével és lányával, valamint egy cseléddel, ahol továbbra is mészárosként működött.⁶⁰⁹

A város egyik legjelentősebb és legtöbb gondot okozó mészárosa, Pátz Benjámín⁶¹⁰ is súlyosan károsodott az árvízben. Széchenyi utcai telkén (67. szám) az épületet, a gazdasági eszközöket és az élelmiszert rongálta meg a víz, valamint magával vitt 20 darab juhot. Kárát 2155 forintban vették fel. Háromtagú családján kívül egy nő és két férfi cseléd alkotta a háztartásukat. Mészárszéke a Pecze partján volt, amelyet a víz teljesen elvitt; az ottani kárt nem vették fel. Feltételezhető, hogy a mészárosmester házbérből is jövedelemhez jutott, mivel a Széchenyi utcai ingatlanában esett kárt – ahol több más háztartást is összeírtak – az ő nevével tüntették fel.⁶¹¹ Az árvíz idején itt találjuk Wagner Ferenc vasúti hivatalnokot öttagú családjával, Révay Károly gőzmalmi hivatalnokot negyedmagával, Jordán Bélát, aki szintén a vasútnál volt hivatalnok, és ebben az épületben működött Szeghő Lajos borbély üzlete is. A lakók 150, 120 és 210 forint kárt szenvedtek, a borbélyüzletben olyan jelentéktelen kár keletkezett, hogy nem tartották feljegyzendőnek. 1880-ban ugyanitt (Széchenyi utca 8.) rajta, feleségén és Mária lányán kívül 39 további személyt írtak össze. A korábbi bérlőkből egyedül Szeghő Lajos borbély maradt meg.

⁶⁰⁸ Szül. Lászlófalu, 1839. jún. 18.

⁶⁰⁹ Egyetlen gyermeke, Irma (szül. Miskolc, 1876) 1901-ben kötött házasságot Pethő István molnármesterrel, ekkor felesége, Pazar Borbála (szül. Miskolc, 1848) már nem élt. Schlachta Dániel 1902-ben halt meg 64 éves korában bérlakásban. Lakcíme ekkor lányának lakása (Kertész sor 1.) volt, ahova feltehetően neje halált követően költözhetett. Foglalkozásához azt írták: magánzó. További gyermekek: Bertalan (szül. Miskolc, 1872), Dániel (szül. Miskolc, 1868)

⁶¹⁰ Szül. Szikszó, 1821

⁶¹¹ Az ingatlanban esett kárt mindig a tulajdonosnál jegyezték fel. Lakók esetében ezt a rovatot vagy üresen hagyták, vagy odaírták, hogy lakó.

A gubás- és tímármesterséget űzők munkájuk vízigényessége miatt legtöbbször a patakok mentén állították fel műhelyeiket, amelyek egyben lakóhelyül is szolgáltak. Az áradáskor emiatt egyszerre semmisültek meg a munkaeszközeik, a berendezési tárgyaik, a ruháik és valamennyi megtakarításuk, már ha volt ilyen. Ez más, nem kimondottan vízhez kapcsolódó, de a vizekhez közel működő iparosokra is igaz. Lényegében nem maradt semmijük, ráadásul szemben néhány nagyobb kereskedővel, nem tudtak kihez fordulni segítségért, mivel vállalkozásuk kicsi volt, legtöbbször családi keretek között egy-két tanonccal, legénnyel működött. Megtakarításaik nem voltak; minden vagyonukat az ingatlan, a berendezési tárgyak és a készáruk jelentették, amelyet magával vitt az árvíz. Nem maradt más, mint az adósság, hiszen a hitelfelvétel körükben is ugyanolyan meghatározó volt, bár kisebb tételben, mint a kereskedőknél.

Lihi János gubásmester az árvízi szempontból egyik legveszélyesebb helyen, a Szinva két ága által közrefogott Vízköz utcában élt feleségével és négy gyermekével.⁶¹² Az 1143. számú telken két épület állt: az egyikben két szoba és egy konyha, a másikban három szoba és két konyha volt. A kárfelvételi ív szerint nem volt segítsége, egyedül üzte iparát. Egyik házát, amely fele részben vályog, fele részben paticsból épült, az áradás teljesen elseperte, a másikat, amelyik valószínűleg távolabb volt a víztől (erre utalhat az „első ház” kifejezés), hasznavehetetlenné tette. A portán lévő melléképületeket, a két istállót, a három kamrát és a három sertésólat szintén elvitte a víz, miként a 30 öl (kb. 60 méter) hosszú kerítést is. Lihi a disznókon kívül egyéb állatokat is tartott, ugyanis a víz magával vitt 7 kaptár méhet, egy tehenet és 40 tyúkot. Mesterségére csak az 560 forint értéket kitevő 7 mázsa elsodort gypjú utal. Kárát a biztosok 2210 forintban állapították meg.

A családot a népszámláláskor még a Vízköz utcán találjuk (Vízköz utca 1.), ahol továbbra is gubásként kereste kenyerét a családfő és tartotta el családját. Két fia közül a legidősebb, András katona volt ekkor, a másik, János, legényként szerepel; feltehetőleg apjával dolgozott. A középső fiú még iskolába járt, a legkisebb gyermek, Terézia pedig a háztartásban segített. Hogy a két időpont, az árvíz és a népszámlálás között, és az után mi történt a családdal, azt egy levélből tudjuk meg, melyet Lihi János 1881-ben írt Ferenc Józsefnek. Ebben arról számol be, hogy az 1878. évi augusztusi árvízet követően egy második árvíz – feltehetően az 1881. évi májusi – is megkárosította.⁶¹³ Miután a víz ismét

⁶¹² Lihi János (szül. Diósgyőr, 1821. 09. 12.), felesége, Molnár Anna (szül. Óhuta, 1835. 06. 10.), gyerekek: Lihi András (Diósgyőr, szül. 1856. 09. 12.), Lihi János (szül. Miskolc, 1859. 06. 22.), Lihi József (szül. Miskolc, 1863. 06. 16.), Lihi Terézia (szül. Miskolc, 1865. 10. 13.)

⁶¹³ Nem írja pontosan, hogy mikor történt a második árvíz. Ez lehetett az 1878. szeptemberi vagy az 1881. évi májusi árvíz. A levél kelte miatt azonban ez utóbbi a valószínűbb.

elvitte a házát és az állatait, a család helyzete jelentősen megromlott: el kellett hagyniuk korábbi lakhelyüket (ezt a levelet már a szomszédos Urak utcájából írták), és a családfő egészségi állapotának megromlása miatt megélhetésük is veszélybe került. Ráadásul az 1878-as árvíz által elvitt gyapjú árával azóta is adós volt. Lihi János kétségbeesetten fordult az uralkodóhoz, mint utolsó esélyéhez: „és most minden hajlék nélkül mint házatlan bolyongok és keresek menedék helyett. Fájdalom még az nem elég, mert több izbe a szél meg csapott, s lábaim dagadtak, és mesterségemet mint gubás nagy betegségem és pénztelenségem miatt nem folytathatom [sic!], mert úgy vagyok hogy ha hozzáfogok a dologhoz, és folytatni [sic!] akarom, lábaimba, mellyek mindig dagadtak, a köszvény belé áll nem vagyok képes dolgozni s így kell életem napjait letöltenem a víz által okozott kár miatt.”⁶¹⁴ Bár a következő fennmaradt népszámlálásban, az 1900. éviben nem található egyetlen egy Lihi sem, az anyakönyvek szerint a család nem költözött el Miskolcra.⁶¹⁵

Hasonlóan járt Szabó Lajos gubás a Szirma utca 209. szám alatt. Háromtagú családjával éppen hogy meg tudott menekülni összedőlő házából.⁶¹⁶ A szerencsétlenségben mindene odaveszett (házának értékét 900 forintra becsülte), ennek ellenére kárát csupán 305 forintra értékelték a biztosok. Valószínűleg emiatt ragadott tollat és számolt be részletesen az őt ért csapásokról. Megélhetése az árvíz előtt is nehéz volt, mivel az 1859-es olaszországi hadjáratból megtörve, szolgálatképtelenként tért vissza. Legyengült fizikuma miatt mesterségét nehezen tudta ellátni. 1876-1877. évi súlyos betegsége pedig nemcsak egészségi állapotán, hanem anyagi helyzetén is tovább rontott, mert a gyógykezelés az egyébként is „pangó” ipar mellett, kölcsön felvételére kényszerítette. Miután a házuk összedőlt, ideiglenesen özv. Szabó Jánosné házába (Toronyalja utca 803.) költöztek, majd valószínűleg elhagyták a várost.⁶¹⁷

A ruházati ipar másik, az árvíz következtében jelentős károkat szenvedett csoportja a tímároké volt. Foglalkozásuk miatt többségük szintén a patakok mellett élt és/vagy dolgozott, ennek megfelelően nagyobb számban voltak megtalálhatók a Nagyhunyad, a

⁶¹⁴ MNL BAZML 1905. c. 4669/1881.

⁶¹⁵ Lihi János legkisebb fia, József biztosító intézeti pénzbeszedő lett, 1897-ben kötött házasságot Gadó Erzsébettel, majd annak halála (1905) után 1908-ban a nála 17 évvel fiatalabb Forgács Herminát vette el. (1897-ben már csak az anyja élt.)

⁶¹⁶ „a folyó évi Aug 30-ki árvíz alkalmával nyugodtan hajtám le fejemet családommal a nyugalomra, de mily nagy volt ilyedelmünk midőn felébredve, egyetlen vagyonunkat képező házunkat felettünk recsegni hallánk, s alig volt érkezésünk felugrani, s családommal a szomszéd [Győri] Nagy Sámuel úr háza padjára menekülni, midőn házunk összedőlt [...]”

⁶¹⁷ Az 1880. évi népszámlálásban találunk ugyan egy Szabó Lajost, aki az Alsó Szirma utcán lakik feleségével és lányával, és korban is meggyezőnek tűnik, ugyanakkor borméréssel foglalkozik. Elképzelhető, hogy időközben foglalkozást váltott, de az is lehetséges, hogy egy másik Szabó Lajosról van szó.

Szirma és a Vízköz utcákban. A kárfelvételi ívekben összesen 54 tímárral, vargával, kordoványossal találkozunk. Közülük Lakatos József a Szirma utca 108. szám alatt élt másodmagával. Az árvíz elvitte a víz melletti tölgyfakerítését és megrongálta, illetve ledöntötte épületének falát. A bútorok, ruhaneműek, és élelmiszerek mellett a víz tönkretette mesterségéhez szükséges eszközeit is: 12 szekér csert, 4 kádat és más műszereket, valamint 27 darab bőrt. Kárát 2000 forintban állapították meg; ezzel a hatodik helyet érte el a legtöbb kárt szenvedett tímárok listáján (a legmagasabb Markó Pál kára volt 4560 forinttal). A kárfelvétel után íródott levelében azt állította, hogy vesztesége valójában a biztosok által megállapított összegnél mindenképpen magasabb, mivel nem 27, hanem 41 marhabőrt, 200 forint értékű csert, a télire már beszerzett élelmiszereit és Szinva-parterődítését vitte el az augusztusi áradás. Bár sikerült túlélnie a csapást, teljes vagyona odalett: „igen élhetek, az igaz, mert a vész életemet meghagyta, eddig ugyan vihettem sorsomat, hanem az árvíz után 60 éves⁶¹⁸ agg koromnál fogva munkaképtelen vagyok, csak kölcsön pénzből kezdek ott, a hol ezelőtt 30 évvel kezdtem.” Valószínűleg sikerült annyi tőkét összegyűjtenie, hogy folytatni tudta munkáját, mert az 1880. évi népszámlálásban mint tímárt írták össze. Ekkor feleségével, Dapsy Juliannával⁶¹⁹ és egy szolgálóval még mindig a Szirma utcában éltek.

Lakatos József feltehetőleg szoros kapcsolatot ápolt a város két jelentős tímárjával, Balajthy Józseffel és annak apjával, Balajthy Károllyal, mert mindkét lányának Balajthy Károly és neje, Szepesi Judit voltak a keresztszülei. A két Balajthy neve gyakran felmerült a városi tanácsi jegyzőkönyvekben és iratokban, mivel iparuk folytán meghatározó szereplői voltak a városi vízhasználatnak.⁶²⁰ Szintén az árvíznek erősen kitett helyen, a Nagyhunyad utca 1235., 1236., és 1237. számú telkein éltek. Az idősebb Balajthy, az 1237 szám alatt 1123 forintnyi kárt szenvedett. Házának fala leomlott, padozata megsérült, 4 ölnyi kerítését, bútorát, ágy- és fehérneműjét megrongálta a víz, valamint mestersége kellékei, egy hordónyi halzsír,⁶²¹ cser, gubics, mész⁶²² és 15 darab bőr is tönkrement. Károlyt az árvíz mesterségéből származó bevételén kívül másik jövedelemforrásától, a

⁶¹⁸ Az 1880. évi népszámlálás szerint 1802-ben született Miskolcon, tehát valójában 76 éves volt az árvíz idején.

⁶¹⁹ Dapsy Julianna 1831-ben született Miskolcon; házasságukból legkevesebb két lány született (ennyire sikerült rátalálnunk az anyakönyvekben). Mindkét gyermek keresztszülei Balajthy Károly tímár és felesége, Szepesi Judit voltak, amely szoros kapcsolat meglétére enged következtetni a Balajthyakkal.

⁶²⁰ Balajthy József 1235. és 1236. számú háza alsó végén 1869-től csertörő malmot üzemeltetett a Szinván, amely több szempontból sem felelt meg a működési feltételeknek. MNL BAZML 1905. a. 961/1876.

⁶²¹ A halzsírt a bőr cserzéséhez és festéséhez is használták.

⁶²² A meszet a szőr feloldásához és eltávolításához használták.

lakbértől is részben megfosztotta.⁶²³ Háza a Kandia utcában, ott, ahol leginkább dühöngött az ár, nagy részben összeomlott; a kár mértékét 1000 forintra becsülték.⁶²⁴ A fiú, József kára valamivel magasabb volt; a kerítésben, a kapukban és a házfalban, a bútorban és fehérneműkben, illetve a mesterségéhez szükséges eszközökben és áruban⁶²⁵ esett kárát 2386 forintban állapították meg. Érdekes módon segélykérő levelében az ötgyermekes családapa veszteségét felesége, Muraközy Borbála veszteségeként tüntette fel („szegény nőm fáradtságos szorgalmának gyümölcse teljesen megsemmisült”, „vízokoza kára szegény nőnek legkevesebb 2800 frtra tehető”). Hogy pontosan mi állhatott e sajátságos vagyonmegosztás hátterében, azt nem sikerült kideríteni. Mindenesetre József és családja⁶²⁶ 1880-ban is tímárságból tartotta fenn magát. Apjának azonban nem volt lehetősége az újrakezdésre. Bár 1878. szeptember végén, október elején engedélyt kért Kandia utcai házának újjáépítésére,⁶²⁷ 1878. december 21-én 65 éves korában „viszértömörülés” miatti halála megakadályozta ebben.

A mesterség- és családbeli összefonódások nem csupán a Lakatosok és a Balajthyk között állt fenn, hanem a Balajthyk és a Markók között is, ugyanis Balajthy Károly 1858-ban született Károly fiának keresztaja az a Markó Pál volt, aki börgyárosként a legnagyobb kárt szenvedte az iparágon belül. A választás rögtön egyértelművé válik, amint eláruljuk, hogy Markó felesége, Borbála egy Balajthy lány volt.⁶²⁸ Sajnos forrásokkal nem tudjuk alátámasztani, de feltételezhetjük, hogy a rokoni szálak kapcsán a családok az üzletben is támogatták egymást, amely megkönnyíthette a talpra állást.

Értelmiségiek és tisztviselők

Az 1900-as népszámlálás megnevezésével a polgári és egyházi közszolgálat, valamint a szabadfoglalkozásúak körébe sorolható értelmiségiek és tisztviselők a károsultak 8,2%-át tették ki, amely 207 főt jelentett. Közülük legtöbben a közigazgatásban szolgáltak (85 fő), míg az igazságszolgáltatásban (33 fő), egyházi szolgálatban (26 fő), a tanügyben (33 fő) és

⁶²³ A kárfelvételi ívek szerint a Kandia utca 710. számú házon kívül a 2915. szám alatti ház (Zsolcai kapu, Király utca környéke) is a tulajdona volt. Elképzelhető, hogy további ingatlanokkal is bírt Miskolcon, de ez a kettő volt, amely károsodott az árvízben és így bekerült a kárfelvételi ívekbe.

⁶²⁴ Lakói, a kávé és szódavízgyáros Friedman Ignác, és a húskereskedő Friedman Lajos is tetemes károkat szenvedettek. Előbbi 2500, az utóbbi 1600 forintnyit.

⁶²⁵ Cser, gubics, 10 köböl árpa, műszerek, egy hordó halzsír, 3 hordó mész, 3 mázsa szalonna (!), 44 darab bőr

⁶²⁶ A népszámlálás szerint a család továbbra is a Nagyhunyad utcán lakott, és a meglévő öt gyermek mellé 1879-ben egy újabb (Juli) született.

⁶²⁷ MNL BAZML IV. 1905. b. 990/1878.

⁶²⁸ Balajthy Borbála 1824-ben született Miskolcon, Balajthy Pál és Imre Borbála gyermekeként.

a közegészségügyben dolgozók (25 fő) száma és aránya közel azonos volt. Az értelmiségi és tisztii foglalkozásúak voltak talán a legszerencsésebb helyzetben. Már csak lakókörülményeiket tekintve is kisebb mértékű károkat szenvedtek azoknál, akik a vízhez közel és/vagy gyengébb falazatú (patics) épületekben éltek. Esetükben ritkán említik a kárfelvételi ívek a lakóépület súlyosabb károsodását; a kőépületek, legyen szó magánházzal vagy társasházi lakásról a fő utcán, masszívan ellenálltak az áradásnak. Náluk inkább a kerítés és a melléképületek estek áldozatul a víz sodrásának. Boltjaik sem voltak, ellenben néhányan foglalkoztak házkiadással, így annak károsodása érzékenyen érinthette őket. Mégsem az ingatlanban esett kár volt ebben a csoportban a meghatározó, hanem az ingóságokban, különösen az értelmiségiek körében. Szerencsére több kárfelvételi ív is tételes kimutatást közöl a magasan képzett értelmiségiek (tanárok, ügyvédek, orvosok) lakberendezési tárgyairól. Míves bútorok, több ezer kötetes magánkönyvtárak, ezüst és arany dísz tárgyak, értékes festmények mentek tönkre az árvízben. Nem is beszélve a készpénzről és a kötvényekről. Mindezek alapján nem volt ritka, hogy az ingóságban esett kárt több ezer forintba becsülték a kárfelvételi biztosok. A legmagasabb összeg kétség kívül Sassy István ügyvéd kárfelvételi lapján szerepelt: az ingó és ingatlan vagyonban esett kárt 11 580 forintba (!) értékelték.

Sassy István mint jeles ügyvéd meghatározó alakja volt Miskolc közéletének, melyet életkörülményei is tükröztek. Szinva melletti fundusán, a Széchenyi utca 765. szám alatt, több épület is volt. A főbb épület legkevesebb hét szobából állt; ennek pincelakása beszakadt. A kisebb épület, amely feltehetőleg négy helyiségből (szobából) állt, Szinva felőli oldala elpusztult, az istálló padozata tönkrement. Valószínűleg ebben működhetett Czakó Miklós mészáros üzlete.⁶²⁹ A víz súlyos károkat okozott az udvar kövezetében és fáiban, valamint a Szinva parterődtítésében. A kárfelvételi ív megemlíti, hogy 10 szoba festésében, valamint egy közlekedési hídban is kár esett. Az ingóságok felsorolása sajnos kevésbé részletes, csak összefoglalóan szól a veszteségről: bútorok, ruha- és ágyneműk, élelmiszerek, ügyvédi és orvosi könyvek (ezek az orvos fiáé), peres iratok. Már 1878 őszén nekilátott volna az újjáépítéshez, ám a sorozatos árvizek megakadályozták ebben.⁶³⁰ Hogy pénzt spóroljon, az összedőlt ház anyagát kiárusította.⁶³¹ Az árvíz idején három családtagot

⁶²⁹ Czakó Miklóst (szül. Miskolc, 1843) hatodmagával írták össze ebben az épületben, de a család a Nagyhunyad utca 1739. szám alatt élt. Üzletéből az ár elvitte felszerelését: vágó tőkét, ruhákat, mértékeket, szerszámokat, húshordató könyveit (?), otthonában pedig az ingóságait, illetve kertjét és kerítését tette tönkre. Kára a két ingatlanból 500 forintot tett ki. Nagyhunyad utcai lakásukat hamarosan hátrahagyták, mert 1880-ban az Alsó Szirma utca 11. szám alatt találjuk feleségével és négy gyermekével.

⁶³⁰ MNL BAZML IV. 1905. b. 220/1879. Az építkezést 1879 tavaszán kezdte meg végül.

⁶³¹ *Borsod*, 1879. febr. 27.

írtak össze, mert orvos fia, János éppen otthon tartózkodott.⁶³² 1880-ban azonban már csak feleségével, Steller Amáliával⁶³³ és három cselédjével élt. Miután neje 1895-ben elhunyt, elvette okolicsnói Okolicsányi Idát, akivel 1907-ben, 80 éves korában bekövetkezett haláláig élt együtt.

Unokaöccse, Sassy Árpád városi tanácsnok az Urak utcáján (1192.)⁶³⁴ élt feleségével, Szirmay Terézzel, egyéves fiával, Árpáddal és édesanyjával, Vathay Annával. Bérelt otthonában az egyik szobája alatti pince beszakadt, maga alá temetve az ott lévő ingóságokat. Kárát ennek ellenére mindössze 237 forintra vették fel, amely a 7 forintnyi készpénzt, valamint a megrongálódott vagy elveszett bútor, ruha, élelmiszer, edények és a szobák kitisztításának költségét foglalta magába. Levelében, amelyet azután írt, hogy megtudta, nem kap segílyt, részletesen bemutatja a hivatalnoki élet nehézségeit. „Minden foglalkozású ember képes magát – fokozott munka által – rövidebb-hosszabb idő alatt regresszirozni, csak a hivatalnok nem, mert ez ha még képes is lenne többet dolgozni ezen hatványozott munka sem emelné fizetését az az bevételeit. Főleg én és pályatársaim kiknek hava 37 f 50 kr fizetésünk van, miből – pl. nekem – félre kell tenni havonként 10 fíot házbérre, s így 27 f 50 krom marad családomnak – mely 4 tagból ál – mindennemű szükségéi fedezésére.” Rendes körülmények és kellő takarékoság mellett, ez a pénz elegendő mindennapi megélhetésükhöz, „de bár minő eshetőség folytán, számításon kívül előállott szükségét abból fedezni lehetetlen.” Sassy Árpádnak végül nemcsak segílyhez sikerült jutnia – amelyből a hivatalnokokat alapvetően kizárták – hanem azon kevesek közé tartozott, akiknek elsőre felvett kárát felfelé módosították (500 forintra). Bár azt nehéz megmondani, hogy az így megkapott 50 forintnyi segíly – amely tehát másfél havi fizetésének se felelt meg – mire volt elég.

1880-ra a nehézségek ellenére, tovább bővült a család,⁶³⁵ és Sassynak sikerült a hivatalnoki létrán is feljebb jutnia: 1883-ban már alkapitányként találkozunk vele a

⁶³² Egy a Borsodban 1879. aug. 28-án megjelent hirdetésben arról olvashatunk, hogy Sassy János orvos és szülész állandó jelleggel Miskolcra tette át székhelyét Budapestről, ahol eddig gyakorló orvosként működött. Ennek ellenére neve nem szerepel az 1880. évi népszámlálásban.

⁶³³ Steller Amália Losoncon született 1831-ben lizskai Steller János és Karakas Judit gyermekeként.

⁶³⁴ Az ingatlan Posta Sándor vasúti mérnök tulajdonában volt. Részlet a kárfelvételi ívből: „Ezen a portán van 3 ház, az 1. házban a pinczebolt leomlott [itt lakhatott Sassy Árpád és családja], az udvarban lévő kőburkolás tökéletesen megsemmisült, ablakok és ablakszárnyak szétromboltattak. A 2. házban, mely paticsépület szalmával fedve 1 m magasságnyira állván a víz benne a falak veszélyesen leomlottak. A 3. ház ismét paticosos szalmával fedett a víz által a falak szinte leomlottak. Az árnyékszékét, ólat a víz helyéről elmozdította s anyagait összetörte, a nagy kaput s 20 öl kerítést megrontotta.” A keletkezett kárt 495 forintban állapították meg.

⁶³⁵ Sassy Melánia 1879-ben, Sassy Elemér 1880-ban született.

forrásokban,⁶³⁶ 1915-ben bekövetkezett halálakor pedig mint nyugalmazott helyettes-polgármestertől búcsúzott tőle a város.⁶³⁷

A Toronyalja utca 798. szám alatt két lányával élő Reinhardt Avelin, egykori 48-as honvédőrnagy, is jelentős károkat szenvedett ingóságaiban.⁶³⁸ A biztosok könyveket, ásván- és növénygyűjteményt, képeket, ruhákat, ágyneműket, evő- és konyhaeszközöket és egy órát jegyezték fel, melyeknek összértékét 1000 forintra tették. Az idős férfit és egyik lányát, Idát 1880-ban még Miskolcon találjuk a Templom utca 6. szám alatt további lakók népes körében. Ferenc József miskolci látogatásakor Ida levélben kért anyagi segítséget az uralkodótól. „Atyám Rainhard Alvinczi Alvin a Miskolczi Járásbíróságnál elaggot koránál fogva is küzdvén mint dijnok nincs és nem lehetvén anyi fizetése hogy nekem – mint ki az országos iparkiallításal is érdemre jutatott egy varrógépet megszerezhessem.” Ida annyi pénzt kért a királytól, hogy egy varrógépet vehessen, és így el tudja tartani magát és apját.⁶³⁹ Feltehetőleg életkörülményeik nem fordultak jelentősen jobbra, mert 1886-ban Avelint már egy budapesti honvéd menházban találjuk, ahol 1895-ben bekövetkezett haláláig élt.⁶⁴⁰ Lánya is követte apját Budapestre, ahol 1902-ben házasságot kötött Kovács József gyárossal.

Mint említettük, az értelmiségi rétegnél gyakori volt a lakáskiadás, minek következtében a szenvedett kár mértéke is jelentősen megemelkedett, hiszen az egyes épületekben esett károsodás összegei összeadódtak. Dr. Bódogh Albert,⁶⁴¹ a neves városi orvos is közel 10 ezer forintnyi kárt szenvedett három ingatlanának károsodása következtében. Gyöngyvirág utca 866. szám alatti ingatlanának fala kisebb részben károsodott, ellenben a három holdnyi (!) kertben tönkrementek a dísz- és gyümölcsfák és a veteményes is. Ugyanebben az utcában a 864. szám alatti háza azonban oly mértékben

⁶³⁶ MNL BAZML IV. 1905. a. 745/1883.; IV. 1905. c. 2504/1883.

⁶³⁷ MNL BAZML XV. 88. 3. d. „S”, 6. (gyászjelentés)

⁶³⁸ Az ingatlan Szoboszlai Endre tulajdona volt. A telken az egyik lakrészben két konyha, egy éléskamra, egy szoba összeomlott, egy másik lakrészben pedig két szoba, egy kamra és konyha dőlt össze. Az árvíznek áldozatul esett épületekben többen is meghaltak a lakók közül. Itt vesztette életét özv. Tormai Andrásné három gyermeke, illetve Milec Pál és felesége, valamint egy gyermekük. A szerencsés életben maradók között volt Reinhardt Avelin és két lánya, Milec Pál két gyermeke, Menorich Antal négytagú családja, Tormai Andrásné egy gyermekével, és maga a háztulajdonos, Szoboszlai Endre.

⁶³⁹ MNL BAZML IV. 1905. c. 4669/1881.

⁶⁴⁰ Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara [online] <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/alvinczy-alvinczi-1848-ig-reinhardt-rainhardt-alvin-avelin-27AD/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiYXZlbiBGlUIn0> [utolsó letöltés: 2019. 04. 15]

⁶⁴¹ Született 1829-ben Nemesbikken.

sérült, hogy lakhatatlanná vált.⁶⁴² A kertbarát orvos feltehetőleg Széchenyi utcai házában lakhatott állandó jelleggel, mert itt írták össze ingóságait (bútorok, ruha- és ágyneműk, arany és ezüst ékszerek). Négyfős családján kívül ebben a házban élt még Deutsch Ignác kereskedő harmadmagával, özv. Káhle Frigyesné zongoratanárnő lányával, Lengyel Gusztáv hivatalnok negyedmagával és Pinschoff Franciska magánzó. A lakók tekintetében nagy volt a fluktuáció, mivel 1880-ban egyedül Deutsch Ignác és családja maradt meg, a többiek helyére újak jöttek.

Más foglalkozási csoporttal szemben az értelmiségiek és tisztek mindennapi megélhetése nem esett áldozatul az árvíznek, ugyanis az értelmiségiek szolgáltatásaira, még ha csekélyebb mértékben is, de továbbra is szükség volt,⁶⁴³ a tisztek pedig megkapták alacsony, de biztos fizetésüket. Ezért a városvezetés az állami apanázból élőket kizárta a segélyezendők sorából, mondván, hogy az ő megélhetésük legalább biztosított.

Éppen ezért a közigazgatásban, rendfenntartásban és egyéb állami pozícióban dolgozóknak nem sok lehetőségük maradt, hogy az árvíz után életkörülményeiken javíthassanak. Egyik megoldás volt, hogy ún. drágasági pótlékért folyamodtak a városvezetéshez az árvíz után megemelkedett árakra hivatkozva. Bár az ilyen pótlékot csupán ideiglenes jelleggel kapták, mégsem volt nagyon elterjedt, hiszen a városvezetés számára mindenképpen többletköltséget jelentett. Ezért másik opcióként többen előleget kértek későbbi fizetésük terhére, amelyet fix részletekben, kamatmentesen fizettek vissza munkaadójuknak. Vadnay Pál városi levéltárnok mindkét lehetőséggel megpróbálkozott. Az árvíz mindenétől megfosztotta: Toronyalja 788. szám alatti két szobából, egy konyhából és egy kamrából álló háza összedőlt, maga alá temetve összes ingóságát. Kárát 630 forintra vették fel. Az idős tisztviselő szomorúan állapítja meg levelében: „most már elmondhatom hogy árvíz előtt csak szegény voltam de ahoz képest ma már a szó teljes értelmében koldús vagyok.” Mivel nem szerette volna áron alul elvesztegetni az összedőlt romot és a telkét, hozzáfogott – kölcsön pénzen – a ház újjáépítéséhez. „Alól irtnak évi hivatalos fizetésem 500 ft, ebből más jövedelmi forrás hiányában tisztességesen ki élni mesterség, de már építkezni és a költsön tőkét törleszteni [500 forintot] s nagy kamatát is fizetgetni képtelenség.”

Úgy tűnik, a levél elérte a célját, mert Vadnay kára 1500 forintra emelten szerepel a Segélyezettek Főkönyvében, s ennek megfelelően 150 forint segélyt kapott. Bár ez az

⁶⁴² A házban lakott Vargovcsik Lajos kertész negyedmagával.

⁶⁴³ Bizonyos szolgáltatások kevésbé keresetteké váltak pl. magánórák, míg mások fellendültek pl. kérvények fogalmazása (ügyvédek)

összeg a többihez képest magasnak mondható, Vadnaynak bizonyára kevésnek bizonyult az – ember- és építőanyag hiány miatt megdrágult – építkezés befejezéséhez, ezért 1879 tavaszán előleget kért fizetéséből.⁶⁴⁴ A hivatalnok 1880. jan. 8-án újabb kérvénnyel fordult a városvezetéshez: az őt ért csapásokra,⁶⁴⁵ valamint a megszorított teendőkre hivatkozva fizetésemelést kért. A város 100 forint előleggel, továbbá 200 forintos fizetésemeléssel jutalmazta kitartását.⁶⁴⁶

Nem volt ennyire „szerencsés” Jónász Jakab megyei törvényszéki díjnok (Papmalom utca 755.), aki sokáig azért nem fordult segélyért, mert arra számított, hogy állami kárpótlásban részesül. Ám szerencsétlenségére nem csupán az állami, hanem a városi segítségnyújtás is elmaradt. Levelében leírja, hogy az árvízből egyedül a saját, valamint a felesége és 4 hónapos kisfiának életét sikerült megmenteni, minden egyébüket elvesztett. Díjnoki, napi 80 krajcáros fizetéséből pedig nem tudja enyhíteni 800 forintra felvett kárát, mert megélhetése a napszámoséhoz hasonlóan bizonytalan („a díjnok nem más napszámosnál, kinek kény és kedv szerint a szolgálatot minden órában felmondhatni”). Úgy tűnik, a városvezetést nem hatotta meg az érvelés, mert a segélyezendők sorában nem találjuk a nevét, ahogyan az 1880-as népszámlálásban sem.

Az árvíz csapása mellett tovább nehezítette a családok életét, hogy több háztartásból is hiányoztak az életerős – feleségüket, szüleiket eltartó – férfiak a Boszniában zajló harcok miatt.⁶⁴⁷ Boros Gyuláné Fülöp Krisztina férjét még 1878 júniusában behívták a 42. tartalékos századhoz (a szekeresekhez). Ezzel az asszony és két kislányának (2 éves és 3 hetes) bevétele erőteljesen lecsökkent – mint írja – „asztalos mesterségünk, mely addig legalább a napról napra való megélhetést biztosíthatta, alig jövedelmezett többé valamit”. Szerencsére az árvízet túléltek, viszont mindenük odaveszett.⁶⁴⁸ Ráadásul a távollevő

⁶⁴⁴ „[...] miután a gyászos emlékü tavalyi árvíz miatt még e tavasszal is tetemes pénzbeli kiadásokkal állok szemben oda vagyok kényszerítve hogy a tekintetes tanácsot tisztelettel felkérjem, miként tisztí fizetésemből f. évi Ápril, Maj, Juni, Juli és Aug hónapokban 10 flok levonása mellett részemre 50 flok előlegezését engedélyezni méltóztassék.” MNL BAZML IV. 1905. b. 245/1879.

⁶⁴⁵ „Miólta ezen városnál hivataloskodom a lefolyt évek inkább csapásoknak mint kedvezőknek mondhatók 's mindezeknek koronáját a' jelenlegi inséges idő viseli melyben hogy egy magam forma állású egyén 500 ft évi fizetésből minden más egyéb mellékes jövedelem nélkül családjával együtt kiélhetne alig hiszem hogy valaki komolyan állítani képes volna. Az általam említett csapások évek között reám valamint számos helybeli jó felebarátomra nézve is leg nyomasztóbb volt az 1878ik árvizes év melyben mindenemből csaknem egészen kipusztultam 's a ' nyújtott és általam hálás köszönettel vett segély mellett is önhibámon kívül nagy 's már az én életemben ily mostoha időjárások mellett alig letisztázható adosságokba merültem.” MNL BAZML IV. 1902. c. 14/1880.

⁶⁴⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 14/1880.

⁶⁴⁷ Az 1878. júliusi berlini konferencia a Monarchiának ítélte Bosznia, Hercegovina és a Novipazari Szandzsák katonai ellenőrzését. A terület okkupációja 1878. július 29-én kezdődött meg és néhány hét alatt a törökök veresége után be is fejeződött.

⁶⁴⁸ A Miskolci Takarékegyesület tulajdonában lévő Nagyhunyad utca 1634. szám alatti ingatlanról omlásokat és a kerítésben esett kárt jegyezték fel a biztosok. Borosék kárát 100 forintra vették fel. Rajtuk kívül a ház

férjről sem jött több hír. „Férjemtől Boszniából már 5-6 hét óta levelet nem kaptam, ennél fogva – miután addig nem múlt el egy hét sem, hogy ne írt volna – azon lesújtó csapást, hogy meghalt már csaknem bizonyosnak kell tartanom; most pedig a múlt hó 31^{ki} árvíz házi bútoraim, ruháim és a mesterséghez szükséges szerszámok nagy részét is elsodorván, sőt a házat is, melyben laktam, annyira megrongálván hogy az merőben lakhatatlanná lett, jelenleg lakás és minden jövedelmi forrás nélkül állok annyi veszteség után: ez valóban oly szomorú helyzet, melyből csakis a tek. Főpolgármester úr kegyes szíve által reményelek némi enyhülést találni.” – írja a kétségbeesett feleség.

A Segélyezettek Főkönyvében nem szerepel sem az asszony, sem a férj neve, így valószínűleg nem kaptak segélyt. Ugyanakkor a legrosszabb szerencsére nem következett be: a férj nem halt meg, hanem 1879. március 23-án hazatért. Bár azt leszámítva, hogy életben maradt, nem sok jót ígért számára a jövő. Felesége után ő is tollat ragadott és levelet írt a polgármesternek. Ebből megtudjuk, miként azt már a felesége is leírta, hogy bútoraik, szerszámaik, házuk teljesen tönkrement. Polgári ruháját, amelyet a bevonulási helyszínen, Egerben hagyott, az ottani árvíz vitte el, amely egy napon volt a miskolcival, felesége pedig a gyerekekkel elköltözött a szüleihez az árvíz után. „Ily nyomasztó helyzetben értem haza, nőmet nem találtam itt. A mai nap is mások könnyörléséből élek. Kénytelen vagyok segélyért folyamodni” – zárja sorait Boros Gyula. Az 1880. népszámlálásban sem Gyula, sem Krisztina nem szerepel, feltehetőleg a család végleg elhagyta Miskolcot.

Láthattuk, hogy a bemutatott foglalkozási-társadalmi csoportoknak más-más mértékben, de többnyire ugyanazokkal a gondokkal kellett megbirkózniuk az árvíz után. Alig akadt olyan miskolci, akinek ne kellett volna szállását, lakóházát helyreállítania, ugyanakkor többeknek egyenesen új lakhely után kellett nézniük, mert már nem volt mit rendbe hozni. Akiknek volt lehetőségük, szomszédokhoz, rokonokhoz költöztek átmenetileg, de többen végleg elhagyták Miskolcot.⁶⁴⁹ Ugyancsak általános volt a munkahely, a megélhetési forrás elvesztése: egyesek az albérletbe kiadott ingatlanjukat, mások a műhelyüket, míg megint mások a boltjukat veszítették el. A lakó- és munkahely pusztulása sok esetben egyet jelentett valamennyi ingóság (lakberendezési és használati tárgyak, munkaeszközök), köztük a vagyoni tartalékként őrzött tárgyak (értékes dísz tárgyak, ékszerek, készpénz,

lakója volt még özv. Fábián Mártonné, özv. Kilinyi Dávidné, Pap Dezső zongoratanár hattagú családjával, és özv. Peles Istvánné bába harmadmagával.

⁶⁴⁹ A végleges elköltözés gondolata többnyire utolsó lehetőségként merült fel az emberekben, hiszen újrakezdeni az életet egy új környezetben azzal járt, hogy az egyénnek egy olyan közegbe kellett integrálódnia (újjaépíteni a kapcsolatokat, hálózatokat és struktúrákat), amely számára alapvetően idegen. A közösségek katasztrófa utáni újjászerveződéséről lásd Oliver-Smith 2005.

kötvények) megsemmisülésével. Többeknek csak a hálóruhájuk maradt mindenük, amelyben elmenekültek a víz elől. Az emberi veszteségről nem is beszéltünk még. 277 halott: valaki férje, felesége, gyermeke, anyja, apja, rokona, barátja. Családfenntartók, idős szülők támaszai, cégek, műhelyek reménybeli folytatói. Ennyiféle pusztulást látva bizonyára nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy mindezek eredményeképpen érzelmi válság is jelentkezett az árvizet követően. Erre azonban lényegében nincs forrásunk, mert azok, akik a legtöbbet szenvedtek, ritkán vetették papírra élményeiket és érzéseiket.

V. AZ 1878. ÉVI AUGUSZTUSI ÁRVÍZ EMLÉKEZETE

A 140 éve történt természeti szerencsétlenség egyike Miskolc azon nevezetes eseményeinek, amelyek mint mérföldkövek jelölik a város történetének meghatározó pillanatait. Jóllehet a város életében – már csak földrajzi fekvésének okán is – számtalan esetben került sor súlyos árvízre – csak a 19. század második felében legkevesebb húsz áradás vagy árvíz pusztított –, ezek emléke idővel feledésbe merült. Mint ahogy azoké az árvizeké is, amelyek a nevezetes augusztusi árvizet követték. Ezen áradások nagyságukban nemhogy elmaradtak a nyár végétől, hanem többnyire megközelítették, sőt a szeptember 27-i meg is haladta azt. Ezek azonban nem kerültek bele a „városi emlékezetbe”; hogy megtörténtek, arról csak a történeti források tanúskodnak. Az 1878. augusztus 30-31-i szerencsétlenség emlékezetének nyomon követésével megpróbáljuk bemutatni, hogyan lett a város történetében megszokott jelenségnek számító árvízből Miskolc történetének sorsfordító „nagy árvize”.

Hogy melyik eseményből lesz kiemelt jelentőségű, a közösség életét és jövőjét meghatározó történés, az nem minden esetben magától értetődő. A történelmi események jelentőségét nem csupán a pusztító tények – jelen esetben a pusztítás számokban kifejezett értéke – adják, hanem az a mód, ahogyan az adott eseményt érzékeljük és értelmezzük. Az 1878. augusztus 30-31-i árvizet a kezdetektől fogva katasztrófaként értelmezték a kortársak, s ezzel a szóval is illették (összehasonlításképpen: az 1875. és 1876. évi budapesti árvizek esetében, ahol szintén nagy volt az anyagi kár és halálos áldozatok is voltak, a korabeli sajtó nem használta a katasztrófa kifejezést). A miskolci árvízzel kapcsolatban megjelent cikkek mindent elkövettek azért, hogy kiemeljék a természeti csapás váratlanságát és rendkívüliségét – a katasztrófa alapvető jegyeit – így „bizonyítva”, hogy az árvíz elkerülhetetlen volt.

Nem volt más véleményen a városvezetés sem, éppen ezért néhány nappal a tragédia után, bokros teendőik közt éppen arról határozott a közgyűlés, hogy az árvíz során az utcákra kicsapott víz magasságát árvíztablákkal kell megjelölni.⁶⁵⁰ Az árvízszint rögzítése hidak, folyómedrek vagy épületek oldalán megszokott gyakorlat volt olyan helyeken, ahol az emberek gyakorta kényszerültek szembenézni árvízveszéllyel. A tudás ily módon

⁶⁵⁰ „[...]elhatároztatott, hogy a jövőnek, tehát azon idő számára, midőn Isten kegyelméből az árvíz sebei már be lesznek gyógyulva, a pusztító helyek és romok kiépítve, s talán már minden felejtve is lesz, egyes kiválóbb helyeken, a gyászos éj emlékeztetőül és figyelmeztetésül, az árvíz magasságát emléktáblák jelezzék. A kislehotai vasgyár által ajándékozott emléktáblák, az ezzel foglalkozó küldöttség által rövid idő alatt a már megjelölt helyekre illesztetnek be. A helybeli egyesült téglagyár részéről díj nélkül 500 db. jelzőtégla a közönség rendelkezését várja.” Soltész Nagy 1879: 11.

történő rögzítése és áthagyományozása a következő nemzedékekre hozzájárult az árvizekkel szembeni védekezés sikerességéhez.⁶⁵¹ Miskolcon azonban, dacára a megannyi árvíznek nyomát sem látjuk hasonló tudatos árvízvédelmi technikának. Az 1878. évi augusztusi árvíz volt az első, és máig az egyetlen, amely vízszintjelző táblát kapott. A fém táblák mellett a helyi téglagyár felajánlásaképpen ötszáz vízszintjelző téglát is hirdetett az árvíz emlékét.⁶⁵²

A táblák mellett az árvíznek állított emléket az a fényképekkel ellátott album is, amely nem sokkal az árvíz után készült el. A korszak szokásának megfelelően, a *Miskolcz gyászában*,⁶⁵³ Szinay István fényképeinek kíséretében korabeli beszámolók segítségével mesélték el az árvíz borzalmát. Habár a kiadvány elsődleges célja az adománygyűjtés volt – ugyanis pénzért árusították, amelyből a károsultakat támogatták – máig ez számít az elsőszámú árvízi forrásnak, amelyhez a megemlékezések kapcsán gyakorta segítségként fordulnak.⁶⁵⁴

A történeti események történelmi eseménnyé válásának útja során kiemelkedő jelentőséggel bír az első éves évforduló. Ekkorra, a közben eltelt időnek köszönhetően többnyire kialakul az esemény közösségi értelmezése, s az értelemadást követően megpróbálják elhelyezni a közösség történetének folyamában. Az árvíz esetében azonban erre nem került sor, legalábbis nem az első évfordulón. Az árvíz után kialakult válsághelyzet, majd az azt követő, a közbiztonság érdekében tett intézkedések sűrűjében az egyéves évforduló észrevétlenül múlt el. Így tulajdonképpen az első évfordulóra az árvíz után két évvel került sor, aminek kapcsán a helyi újság, a *Borsod* így írt:

„Kedden éjjel mult két éve, hogy városunk lakossága egy borzasztó katasztrófa által látogatott meg. [...] Ugy látszik ugyan, mintha kihevertük volna már a nagy csapást, oh pedig nem úgy van; rohanó ártól felszántott utcák ugyan helyreálltak, a félben vagy egészen leroskadt épületek nagy részben újra felépültek; de mindez a jólét árába került, s évtizedek múlva sem fogjuk kiheverni szenvedett veszteségeinket. Isten óvja meg szegény városunkat!”⁶⁵⁵

Újabb két évvel később, 1882-ben a következőt olvashatjuk: „Ama rettenetes éjnek nyomai ma már csak imitt-amott láthatók; főutcánk azóta részben újraépült, a Szinva

⁶⁵¹ Az emlékezet fontosságáról a katasztrófa megelőzésében lásd Kempe 2007, Pfister 2011.

⁶⁵² MNL BAZML IV. 1905. a. 1065/1879.

⁶⁵³ Miskolcz gyászja 1879.

⁶⁵⁴ Az árvíz után megjelent egyéb írásokról, amelyek aktívan részt vettek az esemény emlékeztetének formálásában, a narratíva fejezetben már részletesebben szoltunk. Most csak azokat emeljük ki, amelyek tudatosan azzal a céllal készültek, hogy az árvíznek emléket állítsanak.

⁶⁵⁵ *Borsod*, 1880. szept. 2., 3.

medre erős falazattal láttatott el s a romok helyén újabb diszes házak emeltettek. Mindezen körülmények erős életrevalóságunkról s arról tesznek tanuságot, hogy erős akaraterő, üdvös hatósági intézkedések mellett, az ember a legnagyobb csapásokat is képes ellensúlyozni, kivált ha ezen törekevéseihez emberbaráti szeretet is járul – ily esetben megfizethetetlen – gyors segélyével.”⁶⁵⁶

Az újságbeli rövid megemlékezés kapcsán közzétették azokat az adatokat, amelyek az árvizet és annak jelentőségét számokká redukálva voltak hivatottak visszaadni. Ezekről ma sem tudunk szabadulni; a halottak, a leomlott és megrongálódott épületek száma, valamint az anyagi kár összege elengedhetetlen „kellékei” az árvízi megemlékezéseknek. A számok töretlen népszerűsége közérthetőségükben, látszólagos pontosságukban, ugyanakkor mellbevágó erejükben ragadható meg, jóllehet keveset árulnak el egy-egy esemény valódi súlyáról.

Érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy az árvízjelző táblákon és téglákon kívül sem a városvezetés, sem pedig a lakosság sokáig nem érezte szükségét annak, hogy valamilyen emlékművet szenteljenek a tragédiának, ahol az emberek kifejezhetnék gyászukat és együttérzésüket (erre majd csak az ötvenéves évfordulókra kerül sor). Pedig a veszteség feldolgozásához nem csupán egyéni, hanem közösségi szinten is elengedhetetlen (volna) a gyász kifejezése és megélése, amelyben például az emlékművek központi szerepet játszhatnak. A gyászritusok ugyanis segítenek abban, hogy a veszteséget a túlélők integrálni tudják az életükbe, és hogy feloldhassák a múlthoz való ragaszkodásuk, valamint az új élet megkezdése utáni vágyuk között feszülő ellentétet. Az évfordulós megemlékezések a veszteségre való emlékezés révén – amíg élnek azok az emberek, akik megélték a szerencsétlenséget – ily módon hozzájárulhatnak a közösség helyreállításához.⁶⁵⁷

Ugorjunk egy kicsit az időben. A kerek évfordulók mindig kiváló lehetőséget nyújtanak nemcsak egy nagyobb szabású megemlékezés tartására, hanem arra is, hogy immáron eltávolodva az esemény eredeti kontextusától, újraértelmezzék annak jelentőségét. Az ötvenedik évforduló meghatározó jelentőséggel bírt az árvíz emlékezetében. Mérföldkőnek tekinthetjük nemcsak abban a tekintetben, hogy 1928-ban érkeztek a hangzatos „félévszázados” évfordulóhoz, hanem azért is, mert ez volt az utolsó alkalom, amikor még szemtanúk beszámolóira hagyatkozva, közvetlen elbeszélések által emlékezhettek a tragédiára. Ekkor még éltek azok az emberek, akik – jóllehet fiatakként, gyerekként –

⁶⁵⁶ *Borsod*, 1882. aug. 30., 3.

⁶⁵⁷ Oliver-Smith 2005: 56-57.

személyesen tapasztalták meg az árvíz borzalmát. Ekkor még élő volt a kapcsolat a múlt és a jelen között.

Jan Assmann a kollektív emlékezetnek ezt az időszakát nyolcvan évben maximalizálja: ez az az időkeret, amikor még kortársainkkal osztozhatunk az emlékeinken (nemzedéki emlékezet). Az emlékekben, amelyek közvetlen tapasztalás útján alakulnak ki, a közösség valamennyi tagja részesül, hiszen nemcsak átéljük azokat, hanem a kommunikáció révén meg is osztjuk másokkal. Ezért is nevezi Assmann az emlékezetnek ezt a formáját kommunikatív emlékezetnek.⁶⁵⁸

Az árvizet személyesen megélők száma azonban az idővel fokozatosan csökken, míg nem marad senki sem, aki személyében megteremthetné az élő kapcsolatot a múlttal. Ezzel minden bizonnyal az akkori városvezetés is tisztában volt, s kihasználva a kerek évforduló által kínált lehetőséget, az árvízben elhunytak mellett, a szerencsétlenséget túlélő, s a város újjáépítésében résztvevő, még köztük élő személyek felé is kifejezte tiszteletét.

A megemlékezés egy teljes napot tett ki. Éjjeli fél 12 és éjfél között harangzúgás emlékeztette a miskolciakat az ötven évvel korábbi, éjjel érkező áradatra. Majd másnap reggel kilenc órakor a város valamennyi felekezete gyász istentiszteletet tartott saját templomában. Dr. Hodobay Sándor, Miskolc akkori polgármestere két hónappal korábban kérte fel Gárdos Aladár szobrászművészt, hogy az évforduló alkalmából emlékművet készítsen, amely a szűkös határidő ellenére időben el is készült. Ötven évig nem volt az árvíz emlékének kijelölt helye, csupán a vízszintjelző táblák tanúskodtak az esemény megtörténtéről. A megemlékezés „helyét” akkoriban az újságok lapjai jelentették, ahol a még élő szemtanúk beszámolóit által felidéződött a múlt.⁶⁵⁹ Nagyszámú áldozattal járó történelmi eseményeknél gyakorta a temető, az áldozatok sírhelye válik emlékezeti hellyé. A miskolci árvíz esetében azonban – érdekes módon – sosem merült fel ez a lehetőség. Talán azért, mert a halottakat több temetőben helyezték nyugalomra, s így nem volt egy konkrét meghatározott hely, vagy pedig időközben feledésbe merültek a tömegsírok helyei (ma már nem tudjuk, hol nyugszanak pontosan az árvíz áldozatai). Végül az emlékmű az egykori Vörös (ma Szent Anna) templom előtti parkban kapott helyet, meglehetősen messze a belvárostól, a pusztítás színhelyétől. A helyválasztás magyarázatára a korabeli sajtóból következtethetünk, ugyanis az akkori apátplébános, Réta Kálmán helyeslését fejezte ki aziránt, hogy az emlékmű a felsővárosban kapott helyet, mivel egyrészt itt volt a

⁶⁵⁸ Assmann 2004: 51.

⁶⁵⁹ Az emlékezetnek helyszínekre van szüksége (Halbwachs), de ez lehet akár szimbolikus helyszín is. vö. Nora 1999.

legtöbb halálos áldozat, másrészt a városrésznek semmilyen kulturális intézménye vagy emléke nincs.⁶⁶⁰

A három méter húsz centiméter magas lépcsőzetes építmény elején lévő bronz reliefen a háztetőről egy anya nyúl az árba és kiragadja egyik gyermekét, akit magához szorít (függelék, 31. kép). A másik karjában egy kisebb gyermeket tart, mögötte a háztetőn egy harmadik gyermek fekszik elalélva. A relief előterében egy katona hullát húz ki a vízből, amellyel a szobrász a mentésben részt vett és az árvíznek áldozatul esett 65. gyalogezred katonái előtt tisztelgett. A baloldalon egy idős asszony jelenik meg, aki dunyháját és egyéb cókmókját mentegeti a vízből, mögötte ismét egy anya látható kis gyermekével. A háttérben egy város stilizált képe tűnik fel emeletes házakkal és tornyokkal. Figyelemre méltó, hogy a jelenet ugyanazokat a nemekhez kötődő sztereotípiákat ábrázolja, amelyeket anno a lapok írásai és grafikái: a bajba jutott és megmentésre szoruló nők (fiatal és idős) és gyerekek, valamint a katona képében érkező erős és bátor megmentő férfi. A domborművön csupán egy további férfi alak látható: a holttest személyében ábrázolt fiatal, félmeztelen férfi, aki viszont ily módon passzív és alárendelt „szereplője” a jelenetnek.

Az ünnepélyes leleplezés előtt a miskolci dalárdák elénekelték a Himnuszt, majd pedig a polgármester beszéde következett. Érdeemes ebből hosszabban idéznünk.

„Nem az ünneplés, de a kegyeletes emlékezés gyűjtött egybe bennünket. Valahogy érezzük, hogy küzdelmes életünk terhén könnyítünk ezzel az emlékezéssel, mert minden könny, melyet a nagy veszteség felett érzett fájdalmunkban hullattunk, őszinte részvétünk igaz kifejezője és minden sóhaj, mely ajkunkról a magasba száll, egy-egy endő [sic!] imádság elpusztult embertársaink lelkiüdvéért. Valami nagy, hatalmas, isteni erő rejlik az emlékezésben, amely épügy képessé tesz a kegyelet méltó lerovására, mint a szerzett tanulság nyomán új munka és feladatok megoldására.” Majd miután röviden elbeszélte az árvíz évek során kanonizálódott történetét, így folytatta: „Az emberszeretet és önfeláldozás fakasztotta munka nyomán eltűnnek a romok és napról-napra nő a remény, a hit, a jobb jövő iránti bizalom. És ahol az ember Isten segítségével dolgozik, ott áldás fakad, ott gyorsan szárad a könny, a fájdalom vájta barázdák is könnyen kisimulnak. Így volt ez nálunk is. Bölcs határozatok hozatnak, melyek nyomán új városrészek keletkeznek, a romok helyett paloták épülnek és mindez Istenben vetett hittel, egységes erővel egy új Miskolcot termet. A város vezetősége és lakosságának minden rétege mindenkor illő kegyelettel emlékezett meg e napról.”⁶⁶¹ Az emlékművet a leleplezés után

⁶⁶⁰ *Reggeli Hírlap*, 1928. júl. 3.

⁶⁶¹ *Reggeli Hírlap*, 1928. szept. 1.

megkoszorúzták, miközben a polgármester a város védelme érdekében Istenhez fohászkodott. „Majd a Miskolci Daláregylet a Szózat eléneklésével zárta be a leleplezési ünnepséget, mely után még percekig nyüzsgött a gyásznapi emlékező sokaság.” – zárja a tudósítást a Reggeli Hírlap.

Az ötvenéves megemlékezés tehát kapcsolatot teremtett a múlttal azáltal, hogy megemlékezett a természeti szerencsétlenségben elhunytakról és tisztelettel adózott az újjáépítésben résztvevők munkája előtt. Ráadásul az emlékmű felállításával az eseménynek konkrét és szimbolikus értelemben is kijelölték a helyét. Konkrét, mivel eddig a megemlékezés nem egy adott helyszínen történt; most viszont már van hol összegyűlni, beszédet mondani, koszorúzni, énekelni: vagyis az egyszerű megemlékezés ünneppé alakult át. Másrészt szimbolikus a helyszínválasztás, hiszen nem az árvíz szempontjából lényeges helyen áll az emlékmű, hanem *pars pro toto* módon néhány négyzetméteren magába sűrítve reprezentálja az egész várost. Nem a helyszínnek állít emléket, hanem az emlékhöz rendeli a helyszínt.

Ugyanakkor az egész megemlékezés során a múlttal szemben, azt viszonyítási pontként használva határozta meg magát a város, amely fél évszázad alatt újjá és naggyá nőtt a romokból. Ebben a kontextusban az árvíznek sorsfordító jelentősége van, amely elválasztja egymástól a város árvíz előtti és árvíz utáni történelmét. Az árvíz egy új időszámítás kezdeteként értelmeződik.

Hasonló szellemiségben értelmeződött az árvíz a tudományos diskurzusban is. Zsedényi Béla *Miskolc szellemi élete és kultúrája* (1929) című munkájában nem csupán mérföldkőnek, hanem egyenesen rajtkőnek tekinti az ötven évvel korábbi szerencsétlenséget, amelytől Miskolc lendületes fejlődése datálható.⁶⁶² Az ugyanebben az évben megjelent *Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont egyelőre egyesített vármegyei községek* című kötetben, amely a Magyar városok monográfiája sorozatban jelent meg, pedig a következőt olvashatjuk: „Az 1878-i árvíz katasztrófa vagyban és emberáldozatban felmérhetetlen kárt okozott Miskolc városának. Következményeiben mégis addig soha nem remélt lendülettel vitte előre a városépítés programját. Talán mindjárt az árvíz másnapján fogamzott meg Nagy-Miskolc gondolata Soltész Nagy Kálmán polgármester elhatározásában. A romokból újjáépülő Miskolc egy évtized alatt

⁶⁶² „E tragikus dátum Miskolcra nagy gyászt jelent, de a szerencsétlenségből az élet új és friss csirái is kifikadtak s a miskolci árvíz után Miskolcon is csaknem ugyanolyan nagy az élet újraéledt ereje, mint a szegedi árvíz után Szegeden. A miskolci árvíz határkö, amelynél a fejlődés lassú ügetése vágtába megy át, minden energia munkára szabadul fel s Miskolc e fordulótól kezdve valóban oly nagy előretörést mutat, amellyel a vidéki nagyobb magyar városok mindegyikét megelőzi.” Zsedényi 1929: 21.

nemcsak kiheverte az árvízkárokat, de megszépülve és megcsinosodva valósággal újjászületett.”⁶⁶³

Valószínűleg Soltész Nagy Kálmánnak az árvíz másnapján sokkal konkrétabb, alapvetően rövid távon megvalósítandó intézkedések körül forogtak a gondolatai, minthogy Hejőcsaba és Diósgyőr Miskolchoz való csatolásán töprengjen, amely egyébként 1945. január 1-jével jött létre. Mindazonáltal személye és hivatali munkássága kulcsfontosságú az árvíz emléke és megítélése szempontjából. Soltész Nagy Kálmán, aki korábban a város tiszti ügyészeként működött, 1878 augusztusában került hivatalba Losonczi Farkas Károlyt váltva. Alig egy hónap után tehát szembetalálta magát – talán nem túlzás ezt mondani – egész polgármesteri pályafutásának legnagyobb feladatával. A 34 éves politikus azonban sikeresen vette az akadályt, s huszonhárom éven keresztül, 1901-es országgyűlési képviselővé való megválasztásáig irányította a borsodi megyeszékhelyet. Bár a hosszú évek alatt számos fontos intézkedés kötődött a nevéhez, mégis, személye leginkább az árvízzel forrott egybe, s ennek jeleként az utókor szívesen emlegeti mint Miskolc „újjáépítő polgármester”-ét.

Az árvíz, a huszonhárom évnyi polgármesterség, valamint tagadhatatlan karizmatikus és tette kész személyisége egyaránt megalapozta Soltész Nagy Kálmán máig tartó kultuszát. Polgármesterségével és nem sokkal utána bekövetkező halálával Miskolc egy több szempontból is kiemelkedő korszaka ért véget. Munkássága, amelynek köszönhetően a város több modernizációs folyamaton ment keresztül, retrospektív módon az árvízet egy új korszak nyitányaként jelölte ki. Vajon melyik volt a meghatározóbb? Az árvíz szerepe a polgármester hosszú és sikeres pályafutásában, vagy a sikeres polgármesterség hatása az árvíz-mítosz kialakulásában? Nehéz megmondani. Mindazonáltal az árvíz emléke előtti tisztelgés – kimondatlanul is – az egykori polgármesternek is szól.

Assmann a kollektív emlékezetnek a 80-100 évet meghaladó korszakát kulturális emlékezetnek nevezi, ezzel utalva arra, hogy az emlékek közvetítése már nem a kommunikáció révén, hanem a kultúra kiemelt hordozói (sámánok, papok, művészek, tudósok) által terjed. Ez azt is jelenti egyrészt, hogy az emlékekből nem mindenki részesedik egyformán (hiányzik a közös tapasztalat), másrészt az emlékek terjedését gondosan irányítják.⁶⁶⁴ Ezt figyelhetjük meg az árvíz esetében is.

Újabb ötven évvel később ugyanis a 100. évfordulón, amikor már nem éltek az egykori szemtanúk, a visszaemlékezések helyét átvette a tudományos elbeszélés. A neves

⁶⁶³ Sassy Csaba 1929: 127.

⁶⁶⁴ Assmann 2004: 53-55.

évfordulóról ezúttal egy kiadvánnyal emlékeztek meg (Dobrossy István–Veres László: *Miskolci árvíz 1878-1978*), amely – miként írták – „a »kő-emléknél« is maradandóbb.”⁶⁶⁵ A könyv hármas célkitűzéssel készült: amellet, hogy emléket kívánt állítani az árvíznek, ez volt az első kísérlet az esemény tudományos feldolgozására. Ugyanakkor mint minden történeti vizsgálat, úgy ez is újabb értelmezéssel próbált szolgálni az esemény jelentőségét illetően. Az árvíz utáni helyreállítással kapcsolatban olvashatjuk: „Nagy kár, hogy az 1878. évi »nagy árvíz« után a város újjáépítése csupán az elpusztult épületek újjáépítését jelentette, s nem válhatott valóra tudatos és gyökeres városrendezés. Ennek káros következményeit nemcsak évtizedek múlva, hanem napjainkban is érzi Miskolc. Az 1879-ben megszületett terv második felének valóra váltása így vált az utóbbi évtized és napjaink feladatává.”⁶⁶⁶

Míg ötven évvel korábban az árvíz az új időszámítás kezdetét, a kiindulási pontot jelentette, amelyhez képest az akkori város megmutathatta, hogy szorgalommal és hittel felfegyverkezve mit sikerült elérnie, vagyis hogy a romokból egy nagyváros épült fel, addig 1978-ban – bár még mindig üres lapként értelmeződik az árvíz –, az azt követő időszakot negatívan értékeli. Az elszalasztott lehetőség narratívája a későbbiekben is tovább élt: „Nagy kár, hogy a bizottság [ti. az árvízbizottság] megbízatását szó szerint értelmezte, s nem tekintette feladatának egy tudatos, a korábbi képet gyökeresen megváltoztató városrendezési koncepció kialakítását. El sem tudjuk képzelni (vagy ha igen, csak jó fantáziával), hogyan nézne ki Miskolc, ha úgy alakul át a település szerkezete és külső képe, mint ahogy azt az árvíz után jó másfél évtizeddel az első városrendezési terv elképzelte.”⁶⁶⁷ Valójában tehát nem az árvíz kori városvezetés hibája, hogy nem tudott élni a pusztítás következtében előálló lehetőséggel, hogy nagyszabású újjáépítéssel radikálisan átformálja és ezzel kimondatlanul is modernizálja Miskolcot, hanem az azt követő generációké. A feladat tehát adott a jövő nemzedékei számára: véghezvinni azt, amit az elődök elmulasztottak megtenni.

Habár Dobrossy István és Veres László könyvükben úgy fogalmaznak, hogy az 1878. augusztusi árvíz „ugy került be az emberek tudatába, a város történetébe, mint a »nagy árvíz«”⁶⁶⁸, valójában a kifejezés a korábbi időszakokban többnyire jelzős szerkezetként értelmeződik, állandósult főnévként alig volt használatos. Ellenben éppen munkájukkal teremtették meg a „nagy árvíz” mítoszát. Ez az árvíz ugyanis már kevés

⁶⁶⁵ *Déli Hírlap*, 1978. szept. 13.

⁶⁶⁶ Dobrossy–Veres: 1978: 56.

⁶⁶⁷ *Déli Hírlap*, 1993. aug. 31.

⁶⁶⁸ Dobrossy–Veres: 1978: 30.

kapcsolatot mutat a valódi történeti eseménnyel: egyfajta genezis-történétté változott, amely Miskolc második újjászületésének kezdetét jelöli ki. Az újságokban megjelent „tények” is egyre inkább elrugaszkodnak a valóságtól, ami arra utal, hogy már nem a történeti hűség az elsősorú szempont az eseményre való emlékezés kapcsán, sokkal inkább ennek az eredetmítosznak a megerősítése, amely a helyi identitás alapjává válhat. A ténszerű múltból emlékezetes múlt vált.⁶⁶⁹

Az emlékezés formája és célja, miként azt láthattuk, az idő függvényében folyamatosan változik. Míg az eseményt követő egy-két évben a dokumentálás, a rend és a hatalom megerősítése, a traumakezelés, valamint a halottak előtti tisztelgés (összekapcsolódva némileg közvetve vagy közvetlenül a *memento mori* céljával) a fő indítók – kiegészülve a segélyek gyűjtésével –, addig a későbbi években az áldozatokra való emlékezést kivéve a többi funkció elhalványodik. Az árvíz történetének a helyi történelembe való bekerülésével, az elbeszélések kanonizációjával nem csupán a közösség árvizekkel szembeni ellenállása fokozódik (reziliencia), hanem identitástudata is erősödik. A rend helyett tehát az identitás, a lokálpatriotizmus, illetve a múltbeli esemény újraértelmezésével és a közben eltelt idővel való számvetéssel a mindenkori közösség és hatalom megerősítése, értékelése, valamint a jövőbeli feladatok kijelölése válik hangsúlyossá.

⁶⁶⁹ Assmann 2004: 53.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatunkban arra vállalkoztunk, hogy egy természeti szerencsétlenség, az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz eseményének társadalom- és gazdaságtörténeti vetületeit megvizsgáljuk. Az antropológiai szemléletű katasztrófakutatás nézeteit magunkévá téve abból indultunk ki, hogy a katasztrófák társadalmi konstrukciók, amelyeknek megítélése, sőt egyenesen létrejötte a csapást elszenvedő szűkebb vagy tágabb közösségtől függ. Vagyis a természeti szerencsétlenség egyéni és közösségi percepciójából tudható meg, hogy katasztrófaként élték-e meg azt a kortársak vagy sem. Éppen ezért nem az volt a célunk, hogy az árvíz történetét elmondjuk, hanem inkább hogy megmutassuk, milyen nyomot hagyott Miskolc városának és lakosainak életében.

Megközelítésmódunk nem mondható megszokottnak a hazai katasztrófakutatásban, amely néhány kivételtől eltekintve az esemény történeti (újbóli) elbeszélésére helyezte a hangsúlyt, kiemelve a szerencsétlenség drámaiságát. Éppen ezért fontosnak tartottuk, hogy a szemléletünket is meghatározó társadalomtudományi (antropológiai és szociológiai) katasztrófakutatás történetével és kurrens elgondolásaival, módszereivel megismertessük a hazai történészi közönséget. Ezért a dolgozat a módszertani fejezetet követően elsőként a katasztrófakutatás mibenlétébe és lehetőségeibe vezette be az olvasót.

Bár az antropológiai szemléletű katasztrófakutatás számos termékeny gondolattal szolgált a tudományterület számára, nem mentes a hibáktól sem. Az egyik ilyen hátrányának tekinthetjük, hogy a társadalom jelentőségének hangsúlyozása mellett általában kevés figyelmet szentel a természeti szerencsétlenségekben közrejátszó környezeti tényezőknek. Mi azonban úgy véltük már a kutatás kezdetekor is, hogy egy természeti katasztrófa teljes körű megértéséhez, történeti jelentőségének felméréséhez elengedhetetlenül szükséges az esemény létrejöttében szerepet játszó környezeti okok vizsgálata. Jóllehet ennek elvégzéséhez a történészi szakképzésből általában hiányzó ismeretek és módszerek elsajátítására és alkalmazására volt szükség.

A környezeti okok vizsgálatakor elsősorban arra kerestük a választ, hogy mely, az éghajlati körülményekben bekövetkezett változások eredményezhették azt, hogy az 1878. évi augusztusi árvíz a korábbi miskolci árvizeknél jelentősen nagyobb vízmennyiséggel folyt le. Kutatásunkból kiderült, hogy a miskolci árvíz – a budapesti, egri és szegedi árvizekkel egyetemben – egy csapadékban rendkívül bővelkedő időszakban következett be, amelynek kezdete az 1870-es évek közepére, vége pedig az 1880-as évek elejére tehető. A nevezett árvizek a helyi körülményeknek köszönhetően eltérő jelleggel folytak le,

ugyanakkor minden esetben kimagasló volt a lehullott csapadék mennyisége. Ráadásul a csapadékban bővelkedő évek hűvösebb időjárással párosultak. Ez elsősorban a tavaszi és nyári hónapokra volt érvényes, aminek következtében az árvizek miatti pusztítások mellett a hideg és a sok eső által okozott termés kiesés jelentett komoly problémákat. Ez nem csupán Miskolcon, hanem az ország nagy részén megélhetési nehézségekhez, néhol – például az északkeleti vármegyékben – egyenesen ínséget okozott.

A megfigyelt éghajlati anomália hátterében megbúvó okok kiderítésére folytatott kutatásunk arra a felismerésre vezetett, hogy a magyarországi jelenségek nem egyedülállóak, hanem Európa számos országában hasonló súlyos árvizek történtek, következésképpen mindenképpen kontinentális vagy akár globális éghajlati anomáliáról beszélhetünk. A kutatásunkkal párhuzamosan zajló nemzetközi klimatológiai vizsgálódások alapján egyre határozottabban állíthatjuk, hogy az 1870-es évek magyarországi árvizei az 1877-1878-as rendkívül erős El Niño távoli következményeinek tekinthetők.

Még mindig az árvíz okait vizsgálva a *Vízhasználat és árvízvédelem* című fejezetben a természet és a társadalom kölcsönhatásának bemutatása került a középpontba a vízhasználat kérdéskörén keresztül. A természeti okok tisztázása után ugyanis felmerült a kérdés: milyen emberi tényező(k) játszhatott/játszhattak közre abban, hogy az 1878. augusztus 30-31-i árvíz katasztrofális szintet ért el? Miután abból indultunk ki, hogy a természeti szerencsétlenségek az ember és környezetének kapcsolatában létrejött „zavarok”, vagy inkább egyensúlyvesztések, szükségessé vált megvizsgálni a miskolciak korábbi, az árvizet megelőző vízhasználatát és az árvizekhez való viszonyát. Kutatásunkból nem csupán azt tudtuk meg, hogy a települést átszelő patakok vizét számos kis és nagy vízfogyasztó használta, akik ilyenformán nemcsak a vízforrástól, hanem egymástól is jelentősen függtek (ezáltal az árvízzel szemben sebezhetőkké váltak), és hogy árvízvédelmi intézkedésekre a jogi és pénzügyi nehézségek, illetve a lakossági ellenállás miatt nem sok példa akadt, hanem azt is, hogy milyen problémák és lehetőségek mentén működött az 1870-80-as években a borsodi megyeszékhely. Láthattuk, hogy bár a tenni akarás – legalábbis a városvezetés részéről – megvolt, azonban mind a város, mind a lakosság tökehiánya gátat szabott a hosszú távú biztonsági intézkedések megvalósításának. Ily módon a Bankoff-i értelemben használatos „árvízi kultúráról”, azaz tudatos és átfogó árvízvédelemről Miskolc esetében nem beszélhetünk, legfeljebb annak egy csökevényes változatáról: minden árvíz után – a lehetőségekhez mérten – kijavították a károkat,

megegerősítették a partvonalakat, és időnként kitisztították a medreket, ezzel felkészültek a következő áradásra.

A dolgozat második nagyobb egységében – a természeti tényezők vizsgálata után – rátértünk az emberi/társadalmi faktor elemzésére. Első lépésben a sajtó mint forráscsoport segítségével azt vizsgáltuk meg, hogy miként lett az árvízből katasztrófa. A sajtótermékek által közvetített kép ugyanis jelentősen befolyásolja még napjainkban is, miként gondolkodunk róla, hogyan értelmezünk és élünk meg egy-egy szerencsétlenséget. Annak érdekében, hogy bemutathassuk a miskolci árvíz katasztrófaképében jelentkező egyedi és általános vonásokat, összevetettük azt a merőben eltérő szegedi árvíz narratíváival. Kutatásunkból kiderült, hogy az alapvetően különböző két esemény vizuális és verbális elbeszélésmódjában számos hasonló kép (toposz, mítosz) található meg, amely nem a valóságra, hanem az emberek gondolataiban élő kulturálisan áthagyományozódó katasztrófaképre reflektál és erősít rá. Éppen ezért a korábbi kutatások által szívesen használt sajtótermékek csak nagy óvatossággal alkalmazhatók a katasztrófák történetének feltárásához, mert gyakorta nem a valódi eseményről, hanem annak elképzelt, konstruált valóságáról tájékoztatnak.

A disszertáció harmadik fejezetében az árvíz által előidézett válsághelyzet kezelési formáit, illetve a szerencsétlenség rövid és hosszú távú – elsősorban gazdasági – hatásait ismertettük külön a közigazgatási értelemben vett város, és külön a lakosság körében. A különválasztást az eltérő tökeadottságok tették szükségessé, hiszen más lehetőségei voltak a városnak, és megint mások az embereknek. Egyedüli közös vonás, hogy mindkét esetben jelentősen elhúzódott a válságkezelés folyamata. A városi válságkezelést bemutató alfejezetben láthattuk, hogy az árvíz után kialakult válsághelyzetet két szakaszban igyekezett a városvezetés megoldani. Az első rövidebb időszakban az azonnali életveszély elhárítására esett a hangsúly. Ekkor az élelmiszer- és ivóvízellátás megszervezése, a sebesültek ellátása, a járványveszély elhárítása, további épületek összedőlésének megakadályozása jelentette a legsürgetőbb feladatot. A második hosszabb szakaszban megindult a távlati célokat érintő intézkedések előkészítése és megvalósítása. Ezek elsősorban arra irányultak, hogy árvízvédelmi és higiéniai szempontból biztonságosabbá tegyék a várost a jövő számára. Az árvíz ugyanis rávilágított Miskolc siralmas közegészségügyi körülményeire, így a meginduló mederszabályozással együtt megkezdődött a várost behálózó, korszerű ivóvíz- és csatornarendszer kiépítésének előkészítése is. Bár ez utóbbi ténylegesen csak a század végén kezdett realizálódni, a róla szóló közbeszéd megindításával az árvíz közvetlenül hozzájárult a létrejöttéhez.

Ugyancsak az árvíz nyomán fogalmazódott meg a gondolat a Szinvára települt malmok eltávolításáról. A Miskolc történetét feldolgozó munkák éppen ezért ezen a téren is a modernizálódást elindító eseményként tekintenek az árvízre. A kutatás viszont arra mutatott rá, hogy bár megszületett a hosszú távú döntés a malmok sorsáról, azok mégis egészen addig maradtak, míg a vízimalmok prosperitása – a gőzmalmokkal szemben – egyébként is leáldozott. Az árvíz után közvetlenül csak azokat a malmokat távolították el, amelyek vagy jelentősen megsérültek (pl. Városmalom), és/vagy keveset jövedelmeztek (Kis- és Vágómalom), vagyis további üzemeltetésükhöz nem fűződött gazdasági érdek. Érvelésünket alátámasztani látszik az a tény, hogy az árvízi szempontból kifejezetten veszélyes, ugyanakkor nagy kapacitással működő Alsó malmot utolsóként távolították el a Szinva anyárárkáról 1898-ban.

A válságkezelés mindkét szakasza jelentős anyagi terhet jelentett a város számára. A szükséges anyagi fedezet előteremtése érdekében a városvezetés egyrészt hosszú lejáratú kölcsönt vett fel, másrészt ingatlanokat adott el, harmadrészt megpróbálkozott a közvetett adók megemelésével. Nehéz megmondani, hogy mindez mennyire viselte meg a városi költségvetést, vagy hogy hogyan alakult volna a város élete, ha nincs az árvíz. Ugyanakkor láthattuk, hogy az árvíz miatti kiadások nem akadályozták meg abban, hogy a városvezetés véghezvigye egyéb nagyszabású – és nagy költségvetésű – terveit. Így került sor – immár az árvíz után – a katonai laktanya és az igazságügyi palota megépítésére, valamint az említett ivóvíz- és csatornahálózat kiépítésére.

Eger és Miskolc árvízkezelésének összehasonlításából kiderült, hogy mindkét város hasonló nehézségekkel nézett szembe és hasonló módon járt el a mederszabályozás tekintetében, tehát a mozgástér keretei lényegében azonosak voltak. Mind a hevesi, mind a borsodi megyeszékhely számára a legnagyobb problémát a tervek megvalósításához szükséges anyagiak előteremtése jelentette. Ennek megoldásaképpen eltérő eszközökhöz folyamodtak: adóemelés, új adónemek bevezetése, sorsjegyek kibocsátása, hitelek felvétele. A munkálatok elhúzódása is közös vonás, hiszen mindkét város az állami szervek felügyelete alatt próbálta végrehajtani a mederszabályozást, ez viszont megnövelte az engedélyeztetés idejét. Jóllehet a források szerint nem volt túl nagy különbség a városokat ért anyagi kár tekintetében, azonban annak köszönhetően, hogy Miskolcon magasabb volt a halálos áldozatok száma, a sajtó, és vele együtt az ország figyelme is ez utóbbi településre irányult. Ez pedig – Eger rovására – a segélyek aránytalan elosztását eredményezte.

A fejezet zárásaként a lakossági válságkezeléssel foglalkozó alfejezetben foglalkozási csoportok szerint mutattuk be a lakosság körében fellépő problémákat, és az egyes példák segítségével a megoldásukra tett sikeres vagy sikertelen kísérleteket. A lakosság nem volt abban a helyzetben, hogy a néhány óra alatt tönkrement teljes vagyoniuk pótlására nagyobb összegű kölcsönt vegyen fel, ezért más módot kellett találniuk ahhoz, hogy folytatni tudják életüket. Bankoktól, magánhitelezőktől felvett kisebb kölcsönök, ingóságok, ingatlanok eladása, rokonoktól, barátoktól segítségkérés, foglalkozásváltás és végső esetben elköltözés révén próbáltak meg úrrá lenni a helyzeten. Ráadásul a helyi iparra és kereskedelemre jellemző hitelre alapozott működés következtében – az adósok fizetéseképtelenné válása miatt – közvetetten azok is károsodtak, akiket az árvíz nem érintett ténylegesen. A lakhely és a megélhetés elvesztése mellett sokuknak házastársuk, gyermekeik, családtagjaik, barátai elvesztésével is szembe kellett nézniük. Sajnos a rendelkezésünkre álló források kevésbé alkalmasak az árvíz által okozott trauma kezelésének megvizsgálására, mivel a leveleket legtöbbször nem az érintett személy, hanem egy ügyvéd írta és sokszor ő is fogalmazta.

Végezetül az 1878. évi augusztusi árvíz emlékezetéről szóló fejezetben – a jelesebb évfordulókra koncentrálnak – bemutattuk miként változott az árvíz megítélése az azóta eltelt évek során. Ebben a folyamatban a legjelentősebb állomásnak az ötvenéves évfordulót tekinthetjük 1928-ban, amikor is a még élő tanúkkal együtt emlékeztek vissza a szerencsétlenségre. Ekkor nyerte el azt az értelmezést, amely máig uralja az árvírről szóló diskurzust, azaz hogy Miskolc újkori történetének fordulópontjaként tekintenek rá, ahonnan a város fejlődése rohamos léptekkel haladt előre. Ám ebben a fejlődésben – ezen értelmezés szerint – nem maga az árvíz a katalizátor. Nem, az árvíz a teljes pusztulást hozta el. Valójában a miskolci emberek páratlan ereje, szorgalma és kitartása volt az, amely lényegében a semmiből – kvázi második városalapításként – újjáépítette a várost.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az 1878. évi miskolci árvíz több szempontból is rendkívüli volt és elkerülhetetlen, de nem váratlan. A katasztrófák hármasságának általános jellemvonása közül így csak kettő bizonyult igaznak. Nem volt váratlan annyiban, hogy a vízhasználat körüli szabálytalanságok, az árvízvédelem szinte teljes hiánya és az építkezési módszerek elégtelensége magában hordozta annak a kockázatát, hogy egy nagyobb esőzés következtében előálló árvíz rettenetes pusztítást fog véghezvinni. Ez az, ami 1878. augusztus 30-ának éjjelén be is következett. A lakosok többsége szintén katasztrófaként élte meg az eseményt, amennyiben életükben jelentős fordulatot idézett elő. Ha nem is vezetett minden esetben teljes tönkremenéshez, anyagilag és érzelmileg mindenképpen

erősen megviselte az embereket. Ehhez képest a város – bár szintén magas anyagi következményekkel – de hosszú távon előnyére fordította a szerencsétlenséget, még ha nem is olyan módon, mint Budapest vagy Szeged. Nem került sor ugyan átfogó városrendezésre, de az árvíz hatására komolyabban kezdtek foglalkozni a biztonsági és higiéniai kérdésekkel, amelyek hozzájárultak a város modernizálásához. Ilyen tekintetben fordulópontnak tarthatjuk az árvizet Miskolc történetében.

VII. BIBLIOGRÁFIA

Újságok

A Hon

Abauj-Kassai Közlöny

Alföld

Bolond Istók

Borsod. Miskolczi Értesítő

Borsszem Jankó

Budapest

Debreczeni Ellenőr

Eger

Egri Népújság

Egyetértés

Ellenőr

Észak-Magyarország

Fővárosi Lapok

Független Hírlap

Heves Vármegye

Hírmondó

Hölgyek Lapja

Kassa és Vidéke

Kelet Népe

Közüvélemény

Magyar Állam

Magyar Hírlap

Magyar Korona

Magyarország és a Nagyvilág

Miskolcz

Miskolczi Napló

Mulattató Újság

Nemzeti Hírlap

Népszava

Pesti Napló

Szegedi Híradó

Szegedi Napló

Természettudományi Közlöny

Üstökös

Vasárnapi Ujság Levéltári források

MNL BAZML (=Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára)

MNL BAZML IV. 803. b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai.
Közigyűlési iratok

MNL BAZML IV. 809. b. Borsod vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási általános
iratok

MNL BAZML IV. 1902. a. Miskolc város Képviselőtestületének
(Képviselőközgyűlésének) iratai. Jegyzőkönyvek

MNL BAZML IV. 1902. c. Miskolc város Képviselőtestületének
(Képviselőközgyűlésének) iratai. Közgyűlési iratok

MNL BAZML IV. 1905. a. Miskolc város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

MNL BAZML IV. 1905. b. Miskolc város tanácsának iratai. Tanácsülési iratok

MNL BAZML IV. 1905. c. Miskolc város tanácsának iratai. Tanácsi iratok

MNL BAZML IV. 1905. j. 1. köt. Miskolc város lakosainak házsám szerinti névsora
(népszámlálási jegyzék utcanév-mutatóval) 1880

MNL BAZML IV. 1905. j. 2. köt. Miskolc város lakosainak házsám szerinti névsora
(népszámlálási jegyzék) 1900.

MNL BAZML IV. 1910. Miskolc Város Házipénztári Hivatalának iratai

MNL BAZML IV. 1914. Miskolc Város Mérnöki Hivatalának iratai

MNL BAZML IV. 1920. Miskolc város Szabályrendeleteinek gyűjteménye

MNL BAZML IV. 1923. A miskolci, 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok
gyűjteménye

MNL BAZML IV. 1925. a. Miskolc város Levéltárában elhelyezett letétek (örzemények)
gyűjteménye. Vegyes örzemények

MNL BAZML XV. 88. Borsod vármegyei gyászjelentések levéltári gyűjteménye

MNL HML (= Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára)

MNL HML IV. 413/13, 75. Heves vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye, Szépészeti és építkezési szabályok (1882)

MNL HML V-71 Eger város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei

Egyéb nyomtatott források

Rendőri szabályrendelet 1874: Szab. Miskolcz városa rendőri szabályrendelete. Miskolcz

Építési szabályzat 1879: Építkezési szabályok Miskolcz város számára. Miskolcz

Építkezési szabályok 1885.

Szépészeti szabályok 1882

Miskolcz gyásza 1879: *Miskolcz gyásza. 1878. augusztus 31.* Emlékkönyv. Miskolcz.

Soltész Nagy 1879: *Miskolcz város Tekintetes Képviselő Közgyűléséhez hivatalos jelentése Soltész Nagy Kálmán polgármesternek az 1878. évi augusztus 30-31-iki árvíz lefolyásáról, pusztításairól, és a 139/878. számú határozattal megválasztott árvízbizottság működéséről.* Miskolcz.

Éves polgármesteri jelentés 1879: *Miskolcz város polgármesterének és tiszti orvosainak jelentése az 1878. közigazgatási évről.* Miskolczon, nyomtatott Forster Rezső Könyvnyomdájában.

Éves polgármesteri jelentés 1880: *Miskolcz város polgármesterének és tiszti orvosainak jelentése az 1879. közigazgatási évről.* Miskolczon, nyomtatott Forster Rezső könyvnyomdájában.

Éves polgármesteri jelentés 1885: *Miskolcz város polgármesterének jelentése az 1884. közigazgatási évről.* Miskolcz, Forster Rezső Könyvnyomdájából.

Éves polgármesteri jelentés 1887: *Miskolcz város polgármesterének jelentése az 1886. közigazgatási évről.* Miskolcz, Forster Rezső Könyvnyomdájából.

Éves polgármesteri jelentés 1888: *Miskolcz város polgármesterének jelentése az 1887. közigazgatási évre.* Miskolcz, Forster Rezső Könyvnyomdájából.

Éves polgármesteri jelentés 1889: *Miskolcz város polgármesterének jelentése az 1888. közigazgatási évről.* Miskolcz, Forster Rezső Könyvnyomdája.

Szakirodalom

Abbott, Porter H. 2002: *The Cambridge Introduction to Narrative.* Cambridge.

- Alan Dundes 1987: *Cracking Jokes. Studies of Sick Humour Cycles and Stereotypes*. Berkeley.
- Ankersmit, Frank 2003: A történelmi reprezentáció. In Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. Budapest. 235-264.
- Arisztotelész, 1992: *Poétika*. Budapest.
- Assmann, Jan 2004: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest.
- Auf der Heide, Erik 2004: Common Misconceptions about Disasters, Panic, the „Disaster Syndrome”, and Looting., In: O’Leary, M (Hg.): *The First 72 Hours. A Community Approach to Disaster Preparedness*. Lincoln, 340-380.
- Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Budapest.
- Bakó Zsuzsanna 1978: *A XIX. század művészete a Magyar Nemzeti Galériában*. Budapest.
- Bal, Mieke 2009: *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*.
- Bankoff, Greg 2003.: *Cultures of Disaster. Society and Natural Hazards in the Philippines*. London, New York.
- Bankoff, Greg 2004: Time is of the Essence: Disaster, Vulnerability and History. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*. 22 (2004): 3. 23-42.
- Bankoff, Greg 2017: Living with Hazard. Disaster Subcultures, Disaster Cultures and Risk-Mitigating Strategies. In Schenk, G. J., (ed.): *Historical Disaster Experiences. Towards a Comparative and Transcultural History of Disasters Across Asia and Europe*. 45-62.
- Barna Béla 2011: *Ahol az Eger-patak ered* [online <http://felnetmet.hu/?p=1012>, utolsó letöltés 2015. 09.20.]
- Barone, Guglielmo–Mocetti, Sauro 2014: *Natural disasters, growth and institutions: a tale of two earthquakes*. Banca D'Italia, Temi di discussione (Working papers), No. 949. January 2014.
- Barthes, Roland 1975: The Reality Effect. In Uő: *The Rustle of Language*. New York. 141-148.
- Barthes, Roland 1998: Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe. In Bókay Antal - Vilcsek Béla. (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitivizmustól a strukturalizmusig*. Szöveggyűjtemény. Budapest, 527-542.
- Barthes, Roland 2000: *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Budapest.

- Bartholy Judit–Pongrácz Rita 2006: Regional effects of ENSO in Central/Eastern Europe. *Advances in Geosciences*, 6, 133-137.
- Beck, Ulrich 2003: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest.
- Behringer, Wolfgang 2010: *A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Budapest.
- Benkő Sámuel 1976 [1782]: *Miskolc város történeti – orvosi helyrajza*. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc.
- Benton-Short, Lisa – Short, John R. 2008: *Cities and Nature*. London, New York.
- Bertényi Iván, ifj. 1997: A miskolci árvíz (1878. augusztus 31.), *Szülőföldünk. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti mozgalom közleményei*, 25–26. 1997. július, 33–55.
- Blanchard, Theo 2008: Les inondations de 1733 et 1740 à Grenoble. L'évolution de la résilience dans l'après catastrophe. *Environnement Urbain/Urban Environment*, 2, 73-89.
- Boa Krisztina 2012: Az 1863-1864. évi aszály és inség Békés megyében. *Fons*, 2012. 2. sz. 161-199.
- Bodovics Éva 2014: Vízhasználat és „árvízi kultúra” Miskolcon a XIX. század második felében. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest, 439-469.
- Bodovics Éva 2015: Árvizek és árvízvédelem Miskolcon a 19. század második felében. *Fons*, XXII. 375-395.
- Bodovics Éva 2017: Építő áradat. Városfejlődés az árvíz segítségével Eger és Miskolc példáján keresztül. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 10-11., Budapest, 71-99.
- Bodovics Éva 2018: A pusztulás képei. Katasztrófa-fotográfia a 19. század második felében. *Korall*, 73. (2018), 18-43.
- Bodovics Éva 2019a: Az amerikai kivándorlás éghajlat-történeti aspektusai: időjárási anomáliák és következményeik Borsod és Zemplén vármegyében az 1880-as években. In Ambrus László – Rakita Eszter (szerk.): *Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában*. Eger, 149-173.
- Bodovics Éva 2019b: Időjárási válság Magyarországon? Csapadék- és hőmárságleti viszonyok elemzése instrumentális adatok alapján az 1871 és 1900 közötti időszakra vonatkozóan. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 15. (2019): 3-4. 70-85.
- Bodovics Éva 2019c: Ínség Borsod vármegyében 1879-1880-ban. *Levéltári Évkönyv. Új folyam.* 1. köt. 61-72.
- Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara [online] <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek->

1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/alvinczy-alvinczi-1848-ig-reinhardt-rainhardt-alvin-avelin-27AD/?list=eyJmaWx0ZXJzIjoeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfQm9uYV8xII19LCAicXVlc nkiOiAiYXZlbGluIn0 [utolsó letöltés: 2019-04-29]

Bourdieu, Pierre 1982: A fénykép társadalmi definíciója. In Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 226-244.

Bourdieu, Pierre 2010: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert – Éber Márk Áron – Gecser Ottó: *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. [Budapest], 156-165. [elektronikus dokumentum]

Braudel, F. 1996: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Budapest.

Breznay Imre 1995: Az 1878-diki nagy árvíz. In Uő: *Eger a XIX. században*. Eger, 1995. 82-90.

Bruner, Jerome 2001: A gondolkodás két formája. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest. 27-57.

Burke, Edmund 2003: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*. Budapest.

Cardona, Omar D. 2004: The Need for Rethinking the Concepts of Vulnerability and Risk from a Holistic Perspective: A Necessary Review and Criticism for Effective Risk Management. In Bankoff, G. et al. (eds.): *Mapping Vulnerability. Disasters, Development & People*. 37-51.

Carpenter, S. – Walker, B. – Anderies, J. M. – Abel, N. 2001: From Metaphor to Measurement: Resilience of What to What? *Ecosystem*, (2001) 4: 765-781.

Chatman, Seymour 2006: Amire a regény képes, de a film nem (és fordítva). In: *Vizuális és irodalmi narráció. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Füzi Izabella. Szeged (online) [http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodal mi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/szoveggyujtemeny/chatman/index.html](http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodal mi%20narr%E1ci%F3%20(E)/szoveggyujtemeny/chatman/index.html) [utolsó letöltés: 2017. dec. 3.]

Császi Lajos 2002: *A média rítusai*. Budapest.

Csíki Tamás 1994: A miskolci zsidóság térfoglalása és az izraelita nagypolgárság a dualizmus évtizedeiben. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXII. (1994). 295-306.

Csíki Tamás 1999: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata, 1848-1944*. Budapest.

- Dancza János 1978-1979: Nevezetesebb egri árvizek a helyi sajtó tükrében. *Agria* 16-17., 375-390.
- Danto, Arthur C. 2003: A narratívák szerepe a történeti magyarázatban. In Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. Budapest, 61-83.
- Davis, Mike 2001: *Late Victorian Holocaust. El Niño Famines and the Making of the Third World*. London, New York.
- Des Pres, Terrence 1988: Holocaust *Laughter?* In Lang, Barel (ed.): *Writing and the Holocaust*. New York. 216-233.
- Dobrossy István – Veres László 1978: *Miskolci árvíz, 1878-1978*. Miskolc.
- Dobrossy István (szerk.) 2003: *Szűcs Sámuel naplói*. I-II. köt. Miskolc.
- Dukay Igor (szerk.) 2005: *A Szinva patak állapota*. Miskolc, 2005.
- Dundes, Alan – Hauschild, Thomas 1983: Auschwitz Jokes. *Western Folklore*, 42 (1983): 243-260.
- Dynes, R. R. 2000: The Dialogue between Voltaire and Rousseau on the Lisbon Earthquake. The Emergence of a Social Science View. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 18 (2000): 1. 97-115.
- Eco, Umberto 2002: *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest.
- Eliassen, Knut Ove 2012: Catastrophic Turns. From the Literary History of the Catastrophic. In Meiner, C. - Veel, K. (eds.): *The Cultural Life of Catastrophes and Crises*. 33-57.
- Érkövy Adolf 1863: *Az 1863. évi aszályosság a magyar alföldön. Közgazdászati tanulmány*. Pest.
- Évkönyvek 1873–1902: *A Meteorológiai és Földdelejtességi (később Földmágnességi) Magyar Királyi Központi Intézet évkönyvei*. Budapest.
- Faragó Tamás (szerk.) 1988a: *Pest-budai árvíz, 1838*. Budapest.
- Faragó Tamás 1988b: Katasztrófa és társadalom. Az 1838. évi árvíz történetének vázlata. In Uő (szerk.): *Pest-budai árvíz, 1838*. Budapest. 7-82.
- Faragó Tamás 2000: A város népessége. In Uő (szerk.): *Miskolc története 1702-től 1847-ig*. III/1. Miskolc, 151-272.
- Faragó Tamás 2003: Miskolc népessége a XIX. század közepétől az első világháborúig. IV/2. In Veres László (szerk.): *Miskolc története 1848-tól 1918-ig*. Miskolc. 567-619.

- Faragó Tibor 2011: A társadalmak környezeti sebezhetősége, ellenálló- és alkalmazkodó képessége: a korai történelmi példaktól a sérülékenység globalizációjáig. In Tamás Pál–Bulla Miklós (szerk.): *Sebezhetőség és adaptáció. A reziliencia esélyei*. Budapest. 51-64.
- Favier, R. – A-M, Granet-Abisset 2005: *Récits et représentation des catastrophes depuis l'Antiquité*. CNRS-MSH-Alpes, Grenoble.
- Favier, René 2007: L'histoire sociale des catastrophes naturelles en questions. Sources et problématiques nouvelles. In Favier, R.–Remacle, C. (eds.): *Gestion sociale des risques naturels/Gestione sociale dei rischi naturali*. 155-172.
- Fischer-Kowalski, Marina – Weisz, Helga 1999: Society as Hybrid between Material and Symbolic Realms. Toward a Theoretical Framework of Society-Nature Interaction. *Advances in Human Ecology*, Vol. 8., 215–251.
- Folin, M. – Preti, M.(eds.) 2015: *Wounded cities: The Representation of Urban Disasters in European Art (14th-20th Centuries)*, Leiden/Boston.
- Folin, Marco 2015: Transient Cities: Representation of Urban Destruction in European Iconography in the 14th-17th Centuries. In Folin, M. – Preti, M. (eds.): *Wounded cities: The Representation of Urban Disasters in European Art (14th-20th Centuries)*, Leiden/Boston. 3-33.
- Fritz, C. 1961: Disaster. In Merton, R. K. – Nisbet, R. A. (eds.): *Contemporary social problems*. New York, 651-694.
- Gaál Endre (szerk.) 1991: *Szeged története*. 3/1. Szeged.
- Geertz, Clifford 2001: A művészet mint kulturális rendszer. In Uő: *Az értelmezés hatalma. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Niedermüller Péter. Budapest, 271-303.
- Genette, Gérard 1996: Az elbeszélő diskurzus. In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Pécs, 61-98.
- Gilitze István 1973 [1821]: *P. Makó városának víz által való pusztulásáról*. Makó.
- Goodman, Nelson 1982: Két fejezet a Művészet nyelveiből. In Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 26-68.
- Gunderson, L. – Holling, C.S. (eds.) 2001: *Panarchy: understanding transformations in human and natural systems*. Washington.
- Gyáni Gábor–Kövér György 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest.
- Gyimesi Sándor 1965: Miskolc történetének néhány kérdése a kapitalizmus korában, 1850-1914. *Borsodi Történelmi Évkönyv I*. 145-151.

- Gyöngyössy Sámuel 1879: A miskolczi árvíz 1878. augusztus 31-én. In *Miskolcz gyásza*, 1878. augusztus 31. Emlékkönyv. Miskolcz, 11-12.
- Györffy Lajos 1931: *A nagy inség 1863-ban*. Túrkeve.
- Gyulai Éva 1996: Miskolc középkori topográfiája. In Kubinyi András (szerk.): *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig*. Miskolc, 175-253.
- Gyulai Éva 1998: Miskolc topográfiája a XVI-XVII. században. In Szakály Ferenc (szerk.): *Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig*. Miskolc, 89-174.
- Hakkarainen, Heidi 2017: City Upside Down: Laughing at the Flooding of the Danube in Late Nineteenth-Century Vienna. In Deborah Simonton – Hannu Salmi (eds.): *Catastrophe, Gender, and Urban Experience, 1648-1920*.
- Herman Ottó 1878: A végpusztulás réme. *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 8.
- Hermann Zoltán 2015: Nyolc és fél. Liszt Ferenc árvízi hangversenyei Bécsben (1838). In: Uő: *A boldogtalanság iskolája*. Budapest. 233-251.
- Hoffman, Susanna 2002: The Monster and the Mother. The Symbolism of Disaster. In Hoffman, S. M. – Oliver-Smith, A. (eds.): *Catastrophy and Culture. The Anthropology of Disaster*. 113-141.
- Hoitsy Pál 1878: A Miskolczot elpusztított vihador, *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 22.
- Holling, C. S. 1973: Resilience and Stability of Ecological Systems, *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1-23. p.
- Holm, I. W. 2012: The Cultural Analysis of Disaster. In Meiner, C. – Veel, K. (eds.): *The Cultural Life of Catastrophes and Crises*. Berlin, Boston, 15-32.
- Holopcev Péter 2003: Járványok, természeti katasztrófák. In Veres László (szerk.): *Miskolc története 1848-tól 1918-ig*. IV/1. Miskolc, 107-112.
- Hornyák Péter István 2013: Diszkontinuitás és fragmentálódás – néhány gondolat Koselleck emlékezet-felfogásáról. *Nagyerdei Almanach*, 2013/1. 214-231.
- Horváth Gergely Krisztián 2014 (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest.
- Horváth Henrik 1938: Az árvíz a művészetben. In Némethy Károly (szerk.): *A pest-budai árvíz 1838-ban*. Budapest. 356-384.
- Horváth Károly 1997: A romantika természetszemlélete. In Uő: *A romantika értékrendszere*. Budapest, 75-115.
- Huet, Marie-Hélène 1998: *The Culture of Disaster*.
- Ismeretlen szerző [1878]: *A miskolci árvíz és áldozatai*. Miskolcz.

- Jakusné Harnos Éva 2002: A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből, *Magyar Nyelvőr*, 2002: 2, 142-156.
- James, Aju Basil 2014: Humour as resistance. Disaster humour in post-9/11 United States. *European Journal of Humour Research* 2 (3): 28-41.
- Károly Károly 1878: *Borzasztó felhőszakadás, mely Miskolcz, Eger, Mád városok felett dühöngött, melynek közel 400 ember esett áldozatul*. Budapest.
- Károlyi Zsigmond (szerk.) 1969: *A szegedi árvíz, 1879*. (Vízügyi Történeti Füzetek 1.) Budapest.
- Katus László 2007: Az 1863-1864. évi aszály és éhínség az Alföldön. In Hudi József (szerk.): *A fogyasztás társadalomtörténete*. Budapest – Pápa. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 18.)
- Keller, S. B. 1998: Sections and views: visual representation in eighteenth-century earthquake studies. *The British Journal for the History of Science*, 31 (1998): 2., 129-159.
- Kempe, Michael 2007: „Mind the Next Flood!”. Memories of Natural Disasters in Northern Germany from the Sixteenth Century to the Present. *The Medieval History Journal*, 10 (2007): 1-2. 327-354.
- Kibédi Varga Áron 1993: Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás. *Athenaeum*, 1993/4. 166-179.
- Kibédi Varga Áron 1998a: Retorika és strukturalizmus. In Uő: *Szavak, világok*. Pécs. 48-60.
- Kibédi Varga Áron 1998b: A realizmus csapdája. In Uő: *Szavak, világok*. Pécs. 72-79.
- Kibédi Varga Áron 1998c: Szöveg és illusztráció. A „Kis Herceg” ürügyén. In Uő: *Szavak, világok*. Pécs. 152-160.
- Kisantal Tamás 2009: *Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Budapest.
- Kiss Andrea 2010: Az 1340-es évek árvizei, vízállás-problémái és környezetük, különös tekintettel az 1342. és 1343. évekre. In „Fons, skepsis, lex” *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, SZTE Történeti Segédtudományok Tanszék, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 181-193.
- Kiss Andrea 2011: Árvizek és magas vízszintek a 13-15. századi Magyarországon az egykorú írott források tükrében: Megfoghatók-e és mi alapján foghatók meg rövid, közép és hosszú távú változások? In Kázmér Miklós (szerk.): *Környezettörténet 2. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források tükrében*. Budapest, 43-55.

- Kiss Andrea 2013: A brief overview on the roots and current status of environmental history in Hungary. *Environment and History*, 19 (2013): 3., 391-394.
- Kiss Andrea 2019: *Floods and Long-Term Water-Level Changes in Medieval Hungary*.
- Kiss Andrea–Laszlovszky József 2013: Árvíz hullámok a Dunán? A Duna árvizei és a visegrádi ferences kolostor a késő középkorban és a kora újkorban. *Korall*, 36 (2013): 36-65.
- Klinger András 1979: *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828-1900, 6. köt. Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Miskolc, Heves megye*. Budapest.
- Kósa László 1992: Természeti katasztrófák a 19. századi Magyarországon. *Liget*, 1992/1. 104-112.
- Kósa László 2004: Természeti katasztrófák – tömegkommunikáció – társadalmi szolidaritás. In: Jankovics J. – Nyerges J. (szerk.): *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai I.* Budapest, 76-82.
- Kósa László 2009: Természeti csapások és civilizációs következményeik a 19. század közepén Magyarországon. *Ethnographia*, 120 (2009): 3. 239-256.
- Kósa László 2010: Az 1801-i gyulai tűzvész története. In Valuch – Bódy – Horváth (szerk.) *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest, 414-425.
- Koselleck, R. – Richter, M. W. 2006: Crisis. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 67. No. 2., 357-400.
- Koselleck, Reinhart 2003a: A forradalom újkori fogalmának történeti kritériumai. In Uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, 75-97.
- Koselleck, Reinhart 2003b: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In Uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, 121-145.
- Kövér György 1986: *1873. Egy krach anatómiája*. Budapest.
- Lamb, H. H. 2005: *Climate, History and the Modern World*. London–New York.
- Lavocat, Françoise 2012: Narratives of Catastrophe in the Early Modern Period: Awareness of Historicity and Emergence of Interpretative Viewpoints. *Poetics Today*, 33: 3-4. (Fall-Winter 2012)
- Le Roy Ladurie, E. 1988 [1967]: *Times of Feast, Times of Famine. A History of Climate Since the Year 1000*. New York.
- Lupovitch, Howard N. 2007: *Jews at the Crossroads. Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility, 1729-1878*. Budapest – New York.
- Maár Judit 2001: *A fantasztikus irodalom*. Budapest.

- Magyar Nagylexikon 2003: *Magyar Nagylexikon*. 16. köt. Budapest.
- Massard-Guilbaud, G. 2007: Pour une histoire environnementale de l'urbain, *Histoire urbaine*, 2007/1 (No. 18), 5-21.
- Mauch, Ch. – Zeller, T. 2008: Rivers in History and Historiography. An introduction. In Mauch, Ch. – Zeller, T. (eds.): *Rivers in History: Perspectives on Waterways in Europe and North America*, Pittsburg. 1-10.
- Menyhért Anna 2008: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Budapest.
- Mercier-Faivre, Anne-Marie–Thomas, Chantal 2008: *L'invention de la catastrophe au XVIIIe siècle. Du châtement divine au désastre naturel*. Genève.
- Mikszáth Kálmán 1967a: Szeged pusztulása. In Bisztray Gyula – Király István (szerk.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok*, VI. Budapest, 144-183.
- Mikszáth Kálmán 1967b: A haragos Tisza. In Bisztray Gyula – Király István (szerk.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok*, VI. Budapest, 56-59.
- Moore, H. E. 1964: *And the Winds Blew*. Austin.
- Moscovici, Serge 2002: A szociális reprezentációk elmélete, In Moscovici, S.: *Társadalom-lélektan. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 210–289.
- Nagy József 1978: *Eger története*. Budapest.
- Nagy Katalin 2014: „Nézz e képre, halld meg dalom.” kép és szöveg a képmutogató énekek tükrében: egy műfaj újraírása. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 39., 31-40.
- Neiman, S. 2002: *Evil in Modern Thought. An Alternative History of Philosophy*, Princeton: Princeton University Press.
- Niklas Luhmann 2008: *A tömegmédiá valósága*. Budapest, 38-46.
- Nora, Pierre 1999: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 1999/3. 142-157.
- Nyíri Kristóf 2003: A gondolkodás képelmélete. In Neumer Katalin (vál. és szerk.): *Kép, beszéd, írás*. Budapest. 264-278.
- O'Dea, Michael 2008: Le mot 'catastrophe'. In Mercier-Faivre, A-M. – Thomas, Ch. (eds.): *L'invention de la catastrophe au XVIIIe siècle: Du châtement divine au désastre naturel*. Droz, Genève.
- Oliver-Smith, Anthony 1999a: What is a disaster?: anthropological perspectives on a persistent question. In Oliver-Smith, A. – Hoffman, S. (eds.): *The Angry Earth*. New York 18-34.

- Oliver-Smith, Anthony 1999b: Peru's Five-Hundred-Year Earthquake. Vulnerability in Historical Context. In Oliver-Smith, A.–Hoffman, S. (eds.): *Angry Earth*. New York. 74-88.
- Oliver-Smith, Anthony 2002: Theorizing Disasters: Nature, Power, and Culture. In Hoffman, S. M. – Oliver-Smith, A. (eds.): *Catastrophe and Culture. The Anthropology of Disaster*. 23-47.
- Oliver-Smith, Anthony–Hoffman, Susanna 2002: Why Anthropologist Should Study Disasters. In Hoffman, S. – Oliver-Smith, A. (eds.): *Catastrophe and Culture. The Anthropology of Disaster*.
- Oliver-Smith, Anthony 2005: Communities after Catastrophe. Reconstructing the Material, Reconstructing the Social. In Hayland, Stanley E. (ed.): *Community Building in the Twenty-First Century*. Santa Fe. 45-70.
- Oring, Elliott 1987: Jokes and the Discourse on Disaster. *Journal of American Folklore*, July-Sept, 276-286.
- Ö. Kovács József – Szendi Attila 2000: Szegregáció. In Faragó Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2. 1702-től 1847-ig*. Miskolc, 532-545.
- Péczy György 1998: *Éghajlattan*. Budapest.
- Peck, L. A.–Mileti, D. S. 2002: The History and Future of Disaster Research. In Bechtel, R. B. – Churhman, A. (eds.): *Handbook of Environmental Psychology*. 511-524.
- Perry, P. J. 1974: *British Farming in the Great Depression, 1870-1914. An Historical Geograpy*. Newton Abbot.
- Perry, R. W. 2007: What Is a Disaster? In Rodriguez, H. – Quarantelli, E. L. – Dynes, R. R. (eds.): *Handbook of Disaster Research*. 1-15.
- Pfister, Christian 2008: Disasters, interregional solidarity and nation-building: Reflections on the case of Switzerland, 1806-1914. In Favier, R. – Pfister, Ch. (ed.): *Solidarité et assurance. Les sociétés européennes face aux catastrophes (17e-21e siècle)*. Grenoble. 117–142.
- Pfister, Christian 2011: "The Monster Swallows You". *Disaster Memory and Risk Culture in Western Europe, 1500-2000*. RCC Perspectives 2011, no 1.
- Pfliegler Ferenc 1996: *Életem (Egy miskolci polgár visszaemlékezései: 1840-1918)*. Miskolc.
- Pintér Judit Nóra 2014: *A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia*. Budapest.

- Pollack, G.–Gierlinger, S.–Haidvogel, G.–Winiwarter, V. 2016: Using and abusing a torrential urban river: the Wien River before and during industrialization. *Water History*, (2016): 8, 329-355.
- Pongrácz Rita 2003: *A nagytérségű cirkuláció és légköri oszcillációk (ENSO, NAO) együttes hatása regionális éghajlati paraméterekre*. (PhD disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Porcs János: Az a gyászos emlékű nap. *Miskolczi Napló*, 1912. aug. 25. 1-3.
- Programme Forum 1999: *International Decade for Natural Disaster Reduction (IDNDR)*, Programme Forum 1999, 5-9 July 1999, Geneva.
- Quarantelli, E. L. 1987: Disaster Studies: An Analysis of the Social Historical Factors Affecting the Development of Research in the Area. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 5 (1987): 3, 285-310.
- Quarantelli, E. L.(ed.) 1998: *What is a disaster? Perspectives on the Question*. New York.
- Quenet, Grégory 2012: Earthquakes in Early Modern France: From the Old Regime to the Birth of the New Risk. In Janku, A.–Schenk, G. J.–Mauelshagen, F. (eds.): *Historical Disasters in Context: Science, Religions and Politics*, New York, Abingdon, 94-114.
- R. Várkonyi Ágnes 2003: Történeti ökológia. In Bertényi I. (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest.
- Rácz Lajos 2008a: Az 1830-as évek éghajlat-környezeti válsága Magyarországon. *Korall*, 31. (2008), 132-160.
- Rácz Lajos 2008b: *Magyarország környezettörténete az újkorig*. Budapest.
- Rácz Lajos 2016: Mi a kis jégkorszak? *Történeti Földrajzi Közlemények*, 4/1., 15-46.
- Rácz Lajos 2018: Mezőgazdasági terméskatasztrófák időjárási meghatározottsága a kis jégkorszak idején a tradicionális kori Magyarországon. In Horváth Gergely (szerk.): *A magyar földrajz szerencsi műhelye. Tanulmányok dr. Gál András kutató-tanár és gimnáziumi igazgató tiszteletére*. Szerencs, 299-309.
- Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.) 2003: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Budapest – Szeged.
- Réthly Antal 1998: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801-1900-ig*. I. köt. Budapest.
- Révész Emese 2009: A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján. *Magyar Könyvszemle*, 125 (2009): 4. 410-435.
- Ricoeur, Paul 1998: A szöveg világa és az olvasó világa. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Budapest, 9-41.

- Ricoeur, Paul 1999: A történelem és a fikció kereszteződése. In Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest. 353-372.
- Ricoeur, Paul 2001: A narratív azonosság. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, Budapest. 15-25.
- Ringer Árpád 1996: Miskolc történetének földrajzi háttere. In Kubinyi András (szerk.): *Miskolc története 1526-ig*. Miskolc. 17-32.
- Rohr, Christian 2009: Confronting avalanches in the Alps in the late middle ages and early modern era. In Vladimir Jankovic – Christina Barboza (eds.): *Weather, Local Knowledge and Everyday Life: Issues in Integrated Climatic Studies*. Rio de Janeiro. 67-74.
- Rohr, Christian 2013: Floods of the upper Danube river and its tributaries and their impact on urban economies (c. 1350-1600): the examples of the towns of Krems/Stein and Wels (Austria). *Environment and History*, 19, 133-148.
- Rose, Gillian 2002: *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Rousseau, Jean-Jacques 1778: J.-J. Rousseau levele Voltaire Úrhoz, 1756. augusztus 18. In Uő: *Értekezések és filozófiai levelek*. [Budapest], 249-270.
- Salkowe, Richard – Bird, S. Elisabeth 2006: Calamity, Catastrophe and Horror: Representation of Natural Disaster, 1885-2005. *Papers of the Applied Geography Conferences*, 29, 195-206.
- Sassy Csaba 1929: Nagy Miskolc felé: 1878-tól máig. In Dr. Halmay Béla - Leszih Andor (szerk.): *Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont egyelőre egyesített vármegyebeli községek*. Budapest, 127-161.
- Schenk, Gerrit Jasper 2007: Historical Disaster Research. State of Research, Concepts, Methods and Case Studies. *Historical Social Research*, 32 (2007): 3. 9-31.
- Schenk, Gerrit Jasper 2016: Disastro, Catastrophe, and Divine Judgement: Words, Concepts and Images for 'Natural' Threats to Social Order in the Middle Ages and Renaissance. In Spink, Jennifer – Zika, Charles (eds.): *Disasters, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400-1700*. 45-68.
- Schenk, Gerrit Jasper 2017: Historical Disaster Experiences: First Steps Toward a Comparative and Transcultural History of Disasters Across Asia and Europe in the Preindustrial Era. In Schenk, G. J., (ed.): *Historical Disaster Experiences Towards a Comparative and Transcultural History of Disasters Across Asia and Europe*, 3-44.
- Sivapalan, Murugesu–Savenije, Hubert H. G.–Blöschl, Günter 2012: Socio-hidrology: A new science of people and water. *Hydrological Processes*, 26. (2012), 1270–1276.

- Spink, Jennifer – Zika, Charles (eds.) 2016: *Disasters, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400-1700*.
- Stager, Curt et al. 2007: Sunspots, El Nino, and the levels of Lake Victoria, East Africa. *Journal of Geophysical Research*, vol. 112.
- Szendrei János 1886: *Miskolcz város helyirata, természeti viszonyainak leírása és őstörténelme*. Miskolcz. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata. I. kötet)
- Szendrei János 1911: *Miskolcz város története, 1800-1910*. Miskolcz. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata. II. kötet)
- Szokolszky Ágnes – Palatinus Kinga – Palatinus Zsolt 2015: A reziliencia mint a komplex dinamikus fejlődési rendszerek sajátossága. *Alkalmazott Pszichológia*, 15 (1): 43-60.
- Szokolszky Ágnes–V. Komlósi Annamária 2015: A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia*, 15 (1): 11-26.
- Tengelyi László 1998: „Élettörténet és önazonosság”. In Uő: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest. 13-48.
- Teun van Dijk 1988: *News as Discourse*. Hillsdale.
- Tierney, K. – Bevc Ch. – Kuligowski, E. 2006: Metaphors Matter: Disaster Myths, Media Frames, and Their Consequences in Hurricane Katrina. *The Annales of the American Academy*, 2006 March, 57-81.
- Tóth Zoltán 2015: *Társadalomfogalmak az oszták és magyar társadalomstatistikában*. Budapest.
- Tóvári Judit 1997: *Az elit Miskolc város társadalmában, 1872-1917*. Nyíregyháza.
- Trckova, Dita 2012: Metaphorical Representation of a Natural Phenomenon in Newspaper Discourse on Natural Catastrophes, *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, No. 2., 137-151.
- Trempler, Jörg 2013: *Catastrophes and their images: Event and pictorial act*. *Res: Anthropology and aesthetics*, No. 63-64 (Spring-Autumn 2013): 201-214.
- Trummer Árpád 1929: Miskolc vízrajzi viszonyai. In Halmay Béla – Leszih Andor (szerk.): *Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont egyelőre egyesített vármegyebeli községek*. Budapest. 512-520.
- Vadas András 2011: Floods in the Hungarian Kingdom as Reflected in Private Letters (1541–1650), In *Anuarul Scolii Doctorale. „Istorie. Civilizație. Cultură“* V.Cluj, Románia, 2011.06 Cluj: Editura Accent, 77-101. Kiadvány: Cluj: Editura Accent, 2011.

- Vadas András 2012: „A vizek gyakran kilépnek a medrükből” – Körmend és az árvizek (1600–1659). In Jakab Péter – Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *MICAE MEDIAEVALES II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 189-209.
- Vadas András 2013a: Katasztrófa(történet)? Az 1880. évi zágrábi földrengés példája. *Korall*, 53. (2013), 66-88.
- Vadas András 2013b: *Körmend és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban*. (PhD disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Vadas András 2013c: The “waters leave their beds frequently” – A Western-Hungarian town and the flooding of the Rába/Raab River in the Seventeenth century (1600–1659), *Water History* 5: (2). 267-286.
- van Bavel, Bas–Curtis, Daniel 2016: Better Understanding Disasters by Better Using History. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, March 2016, Vol. 34., No. 1., 143-169.
- van Gennep, Arnold 2007: *Átmeneti rítusok*. Budapest.
- Varga Emőke 2014: „Ábrázolattal fölvilágosított” irodalom. A Vasárnapi Ujság illusztrációiról. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 39. sz. 17-30.
- Veres László 2003a: Élelmiszer-feldolgozó ipar. In Veres László (szerk.): *Miskolc története IV/1. 1848-tól 1918-ig*. Miskolc, 433-448.
- Veres László 2003b: A kézművesipar szerkezetének átalakulása. In Veres László (szerk.): *Miskolc története IV/1. 1848-tól 1918-ig*. Miskolc, 368-385.
- Verres 1878: Kell-e vízgát? *Eger*, 1878. okt. 3.
- Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R., & Kinzig, A. 2004: Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*, 9 (2): 5 [online] <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/>
- White, Hayden 1973: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Baltimore – London.
- White, Hayden 1987: The Value of Narrativity in the Representation of Reality. In Uő: *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore – London. 1-25.
- White, Hayden 2001: A történelem poétikája. *Aetas*, 2001, 1. 134-164.
- Winiwarter, Verena 2014: The Emerging Long-Term View: Challenges and Opportunities of Writing Environmental Histories in Central Europe. In *Man, Nature and Environment*

between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times, Editor: Peter Štih, Žiga Zwitter, 2014. 8-22.

Wittmann, Reinhard 2000: Az olvasás forradalma a 18. század végén? In Cavallo, G. – Chartier, R. (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest. 321-347.

Z. Karvalics László 2013: A természeti katasztrófák információtörténeti és tudásszociológiai megközelítéséhez. *Néprajzi Látóhatár*, XXII. Évf. 2013/1. 86-106.

Zaicz Gábor 2006: *Etimológiai szótár*. Budapest.

Zsedényi Béla 1929: *Miskolc szellemi élete és kultúrája*. Miskolc.

VIII. FÜGGELÉK

1. Szövegek

1. Budapest, 1878. szept. 8. 1.

„Sötét éjjel felhő szakad lefelé,
Rohan az ár a házakba befelé,
A kit ott ért, elaludt az örökre...
Hullámszik a Szinva patak fölött

Romba dőlt a büszke város, ott hever;
A rom felett a futó ár habot ver...
Jajgat a nép... mint az örült szaladgál,
Minden utcán özvegy, árva sirdogál.

Nagy csata volt... Az ég a föld csatázott...
A szegény föld csatát vesztett, elázott;
A halottak ott fekszenek a sárba;
Belefultak a patakba – az árba...

Ki tudja hány halottja van a földnek?
A kiket még az iszapok befödnek...
Itt is, ott is egy-egy hullát találnak;
Aratása nagy volt itt a halálnak.

Egy második »Herculánium» állt elő...
A szép város – most egy feldúlt temető;
Minden utcán halottakat keresnek...
Zúg a harang... éjjel-nappal temetnek.

Nem nézhetem tovább e bús romokat,
Melyeken a köszívű is zokoghat;
Óh, nagy Isten! – mért sujtod e nemzetet?
A ki már is – a világon –
Minden nép közt a legtöbbet szenvedett!”

Szabó Géza

2. Borsszem Jankó, 1879. márc. 16, 2.

Szeged

„Széttörve a gát, jön az ár azon át!
Zúg, bög, forog és tör a sodra.
Éjjel jön orozva, halált vészt hozva, –
Nem virradnak soha napra!
Mint fenevad, prédára ha csap,
S gyilkos foga szívbe, vesébe harap:
Ugy marczangolja az ár Szegedet;
Gyógyítani, van-é csodaszer, sebedet?

Még tegnap az ország színe java!
Ma futnia kell, nem tudja hova!
Tegnap még város, ma tenger-fenék,
Tegnap még bölcső, ma temető.
Még tegnap küzdött hősin a nép,
Ma belőle kihalt az erő.
Volt, nincs!... Az utolsó jajszó
Az egész világra elhangzó.

Ámde el nem hangzik. – Megjött rá a válasz:
Aki először szól: maga a király az.
Királyát nemzet követi, és nyomba
Szegedet a sorstól visszavásárolja.
»Kelj fel Lázár és járj! És Szeged járni fog!«
Prometheus veszi a sáros agyagot
És tüzet fúj belé, és lelke vissza tér,
S hirdeti: *magyarban vizzé nem vál a vér!*”

3. Miskolcz, 1878. szept. 12. 1.

Gérecz Károly: Részvét-könnyek

„Szegény Miskolc! kedves magyar város,
Szive, lelke Borsodvármegyének!
Milyen voltál s milyenné lettél
Tengerében a szörnyű veszélynek!
Én, – a kit te nem tarthatsz fiadnak,
Mint anyját a gyermek, úgy siratlak!

Óh, hiszen te engem is neveltél
S balsorsomban gondomat viselted.
És akkor te szánakoztál rajtam;
Most én állok részvéttel felettéd.
És habár nem mondhat sz fiadnak,
Mint anyját a gyermek, úgy siratlak!

Mily szép voltál akkor és azóta
Hogy fejlődél folyvást, egyre jobban.
Mint akármely felserdült leányka,
Mikor szive új s hő vágyra lobban,
Én, – a kit te nem tarthatsz fiadnak,
Akkor és most látva, – úgy siratlak!...

Milyen vagy most!... Oh, ha szét tekintek,
Szemeimből minden könny kicsordul.
Mindenütt rom, pusztulás enyészet
S hullá, melytől a szem visszafordul.
De én, kit te nem mondhat sz fiadnak,
Mint anyját a gyermek, – úgy siratlak!”

4. Miskolcz gyásza, 1878.

Erdélyi Béla: „Leszállt az éj...”

„Leszállt az éj...

PROLOG

a miskolczi és egri árvízkárosultak javára a
budai várszínházban november 13-dikán
rendezett műkedvelői előadáshoz.

Leszállt az éj – meg hozva kincseit:
Az édes alvást és az álmodást.
Feledni gondot, tervet és gyönyört,
Szerezni enyhülést, vigaszt, erőt,
A félhalálban újult életet:
A munka és az élvek embere –
Gazdag, szegény nyugodni tért, ledőlt...
Elcsöndesült az utcátér zaja...
Kialvók lassan-lassan a világ
Az ablakok mögött...

Ez éjszakán

Két ősi város látott álmokat
Dicső egy múlt, - fényes jövő felől.
Hol megveté lábát a munka és
Serény kezekkel épít az ipar, -
Tudás hatalma hint világot az
Új öntudatra ébredt nép föl, -
Hol tetterre kész’ erő és akarat:
Új lombokat hajt ott az ősi törzs,
Mit egykor hősök vére öntözött –
S harc, küzdelem bár folyt s még foly ni
fog;
Dicsőség volt s az lesz a pályabér!...
Igy álmodák... – oh hogy csak álmodák!

Az éjszaka komor-rejtelmesen
Felhő-palástba burkolá magát –
S behúnyva számtalan csillag-szemét
Elfordítá arcát az égi bolt, -
Miként ha sejtené a vészt, nyomort,
A névtelen romlást, nagy pusztulást,
Kinos keservet és szörnyű halált,
Kétségbeesés foganta átkokat,

Mik vészhozó felhőkbe gyűltenek
Gyanutlan alvó városok fölé...
Csak néha-néha kelt egy mély sohaj,
Hörgő nyögés, vagy siró szélroham
Ki tudja: honnét származó? – jaja...

De a vak éj rejtelmes fátyolán
Át-átszillamik egy óriás kígyó
Hullámozatos, vonagló teste, mely
A bükkös reneteg oduiból
– Elnyelve mindent, mit utban talál,
Mindent, mit ér pusztítva bőszen dühvel,
Rombolva szirtet, fákat és lakot
Lebontja még a bérc szikláit is.

S görgetve, mint pondró a pórszemet –
Ádáz rohammal tör prédáira.
Végig vonaglik gazdag völgyeken,
Virágzó falvak, - városok fölött –
És útját jelzi szörnyű pusztulás,
Hogy nem marad meg kő-kövön sehol.
Ajtó-küszöb alatt által suhan:
Ágyban lepi – ott fojtogatja meg
Gyanutlan alvó áldozatait –
S rájuk zúdítja a nehéz tetőt –
Öl és temet gyorsan egyvégtiben!
Majd meg dühös ádáz hiénaként
Kriptát kibont, hantot fölász vadul, -
Kiszórja nyugvó kedveseink porát
És csontjukat iszappal vonja be!...

E szörnyeteg neve: vizáradás!
De míg e rém éjszak zord bérczről
Zuhogva fültompító zaj között

S pusztítva, fosztogatva – tör elő:
Addig, honnét a napfény származik,
Mely csókot adva életet teremt,
Virágot költ, érlel magot, kalászt,
Erdőt ruház, madárt dalolni készit,
Vidámit, ébreszt, jóra lelkesit, -
Onnét sugárzó fényes szárnyakon
E városok fölé kitárt karral
Repült a könnyörület angyala, -
S látván a vést, a szörnyű pusztulást:
Kitépi fényes szárnya pelyheit
S a szenvedőkre szórja részvevőn.

Hova egy ily helyke hull alá,
Felszárad ott a könny, mosoly fakad,
A fájdalom örökre változik,
Megenyhült ott a bánat és keserv,
Behegged ott a szív sajgó sebe,
Átok kihal s az ajk áldást rebeg!

Ez angyal hívott tette minket is.
Hogy kis körünknek gyarlósági közt
A szenvedőknek enyhítésére
Tegyük annyit, mennyit megbír erőnk!
S bátran lépünk a lámpasor elé
Tudván, hogy nyerni fog elismerést,
Ki gyarlón bár, de jóra működött
Mert az angyal, kit már említe szómon,
Bevonja nap sugariból szövött
Fátylával a szerény kísérletet,
Mely szenvedőkre hoz vigasztalást,
Elárvultaknak ad tápot, ruhát,
Reménytelenbe gyújt fel új reményt
S hideg közönyt részvétre lelkesit!”

2.Képek

1. kép Szinay István felvétele a miskolci árvívről HOM HTD 53.2007.2.

2. kép Szinay István felvétele a miskolci árvívről HOM HTD 53.2007.3.

3. kép Szinay István felvétele a miskolci árvíztől HOM HTD 53.2007.4.

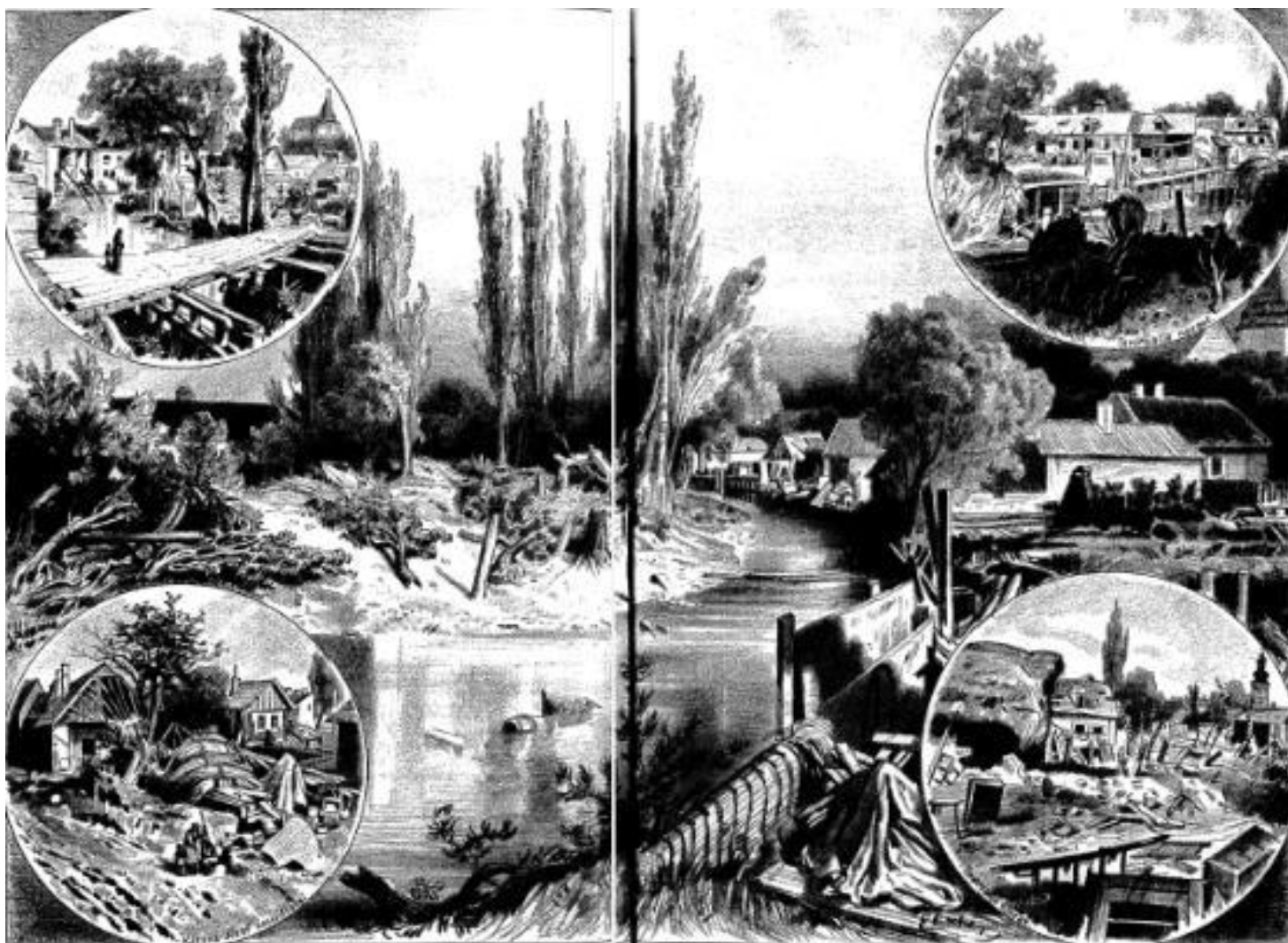
4. kép Szinay István felvétele a miskolci árvíztől HOM HTD 53.2007.8.

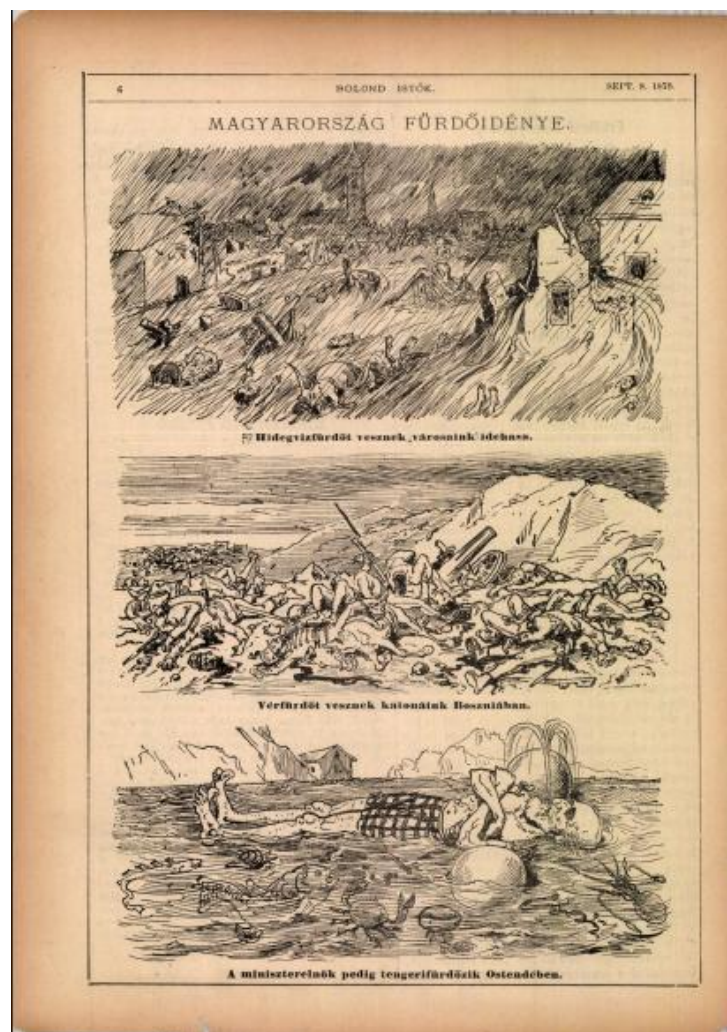
5. kép Klösz György feltételezett felvétele, *Magyar Hírlap*, 1878. szept. 11. 1.

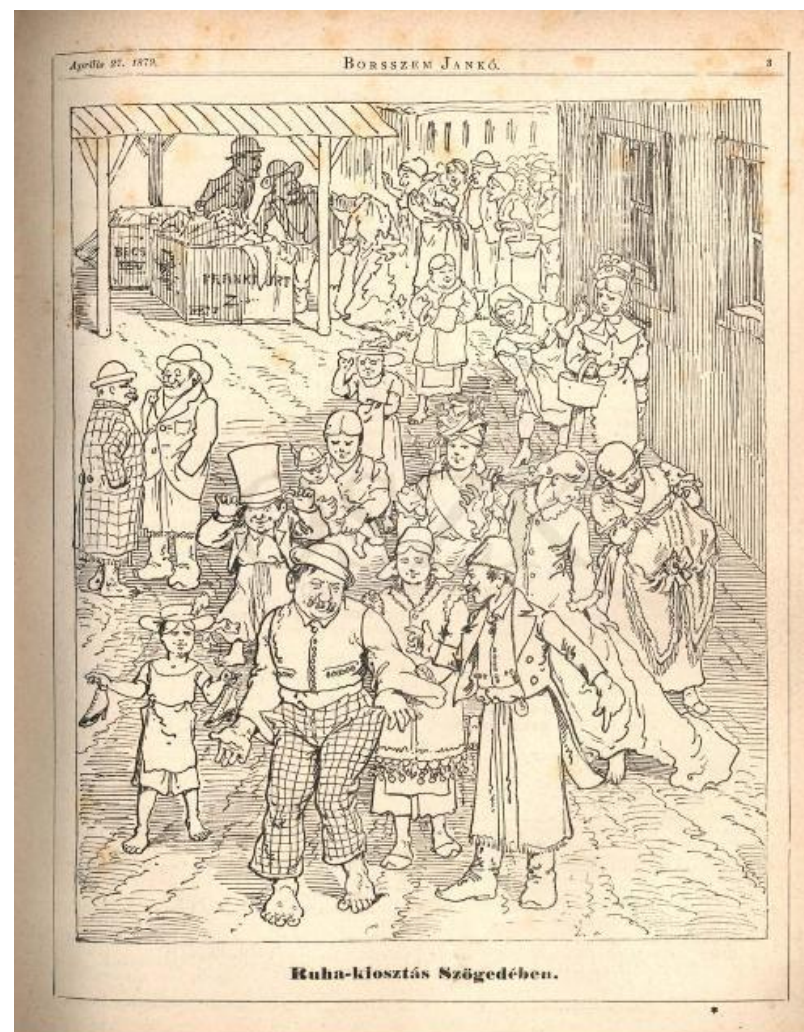
6. kép Klösz György feltételezett felvétele, *Magyar Hírlap*, 1878. szept. 12. 1.

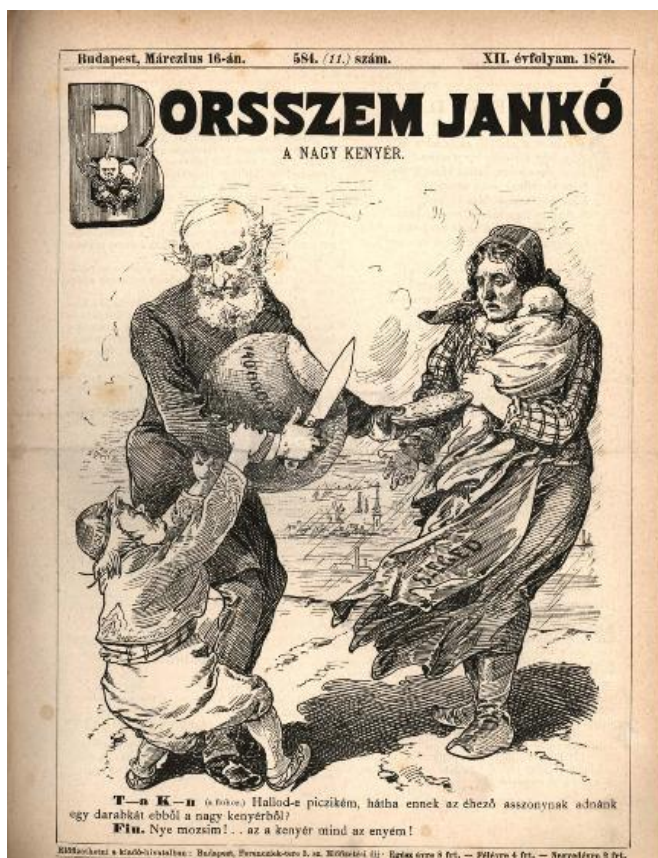
7. kép Miskolci árvízképek (Feltételezhetően Klösz György felvételei alapján), *Magyarország és a Nagyvilág*, 1878. szept. 22. 596-597.

8. kép Magyarország fürdőidénye, Bolond Istók, 1878. szept. 8. 4.

9. kép Ruha-kiosztás Szögedében, Borsszem Jankó, 1879. ápr. 27. 3.

„T[isz]a K[álmá]n. Hallod-e piczikém, hátha ennek az éhező asszonynak adnánk egy darabkát ebből a nagy kenyérből? Fiu. Nye mozsím!...az a kenyér mind az enyém!”

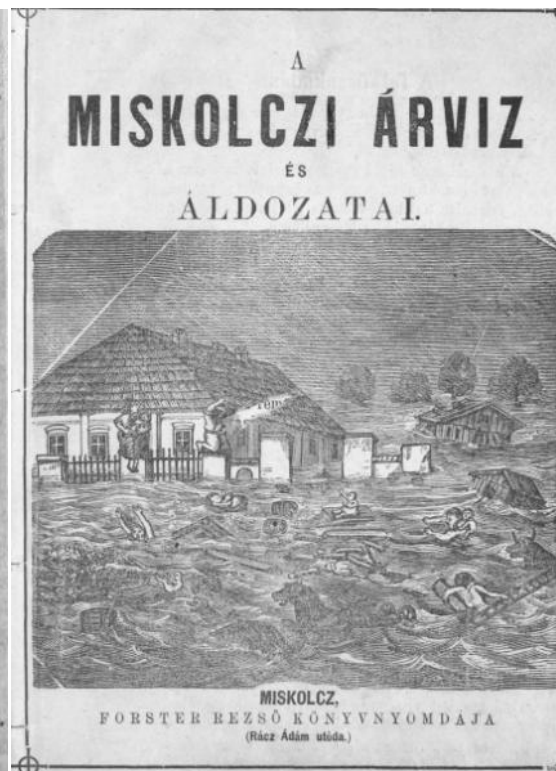
10. kép A nagy kenyér, *Borsszem Jankó*, 1879. márc. 16. 1.

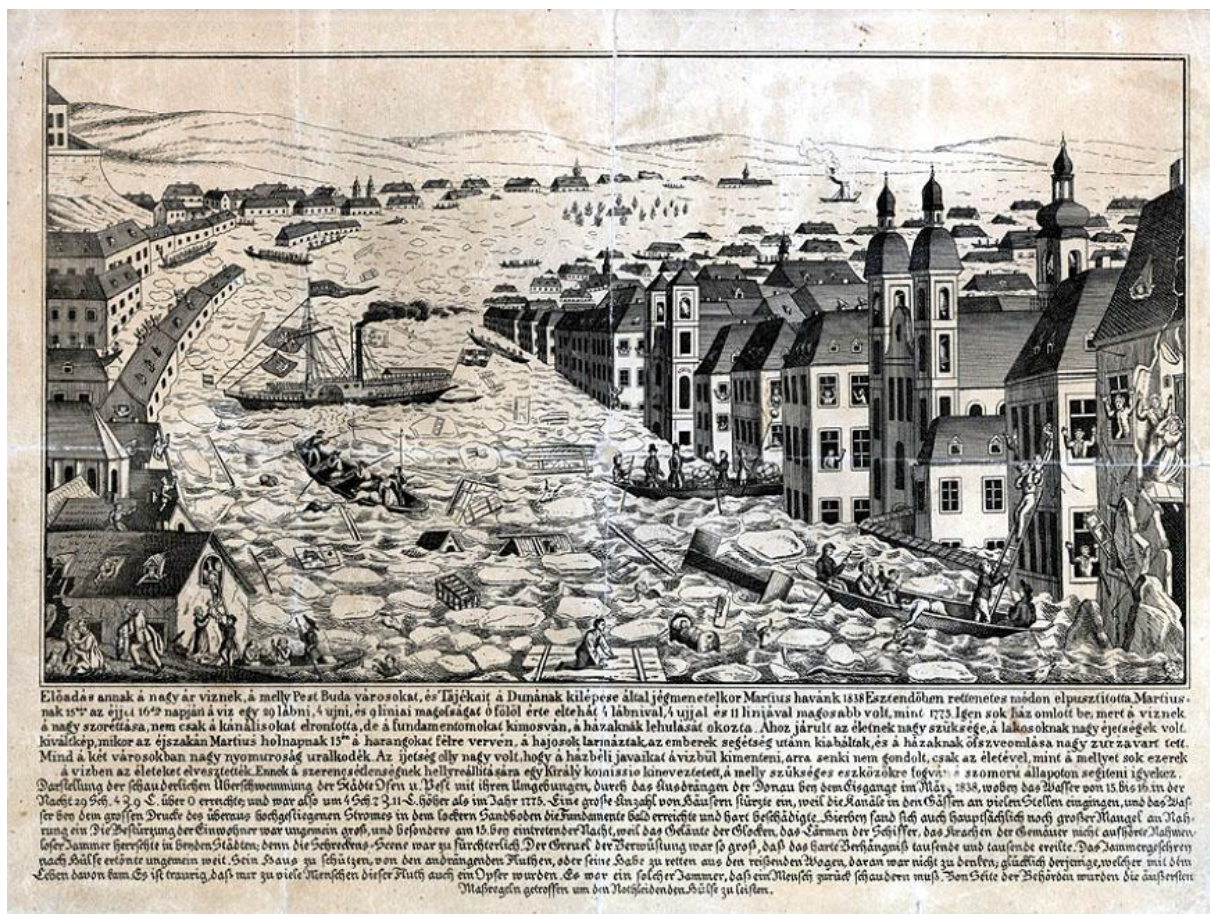
11. kép Miskolcz rémes elpusztulása, *Budapest*, 1878. szept. 8. 1.

12. kép Ponyvaborító

13. kép Ponyvaborító

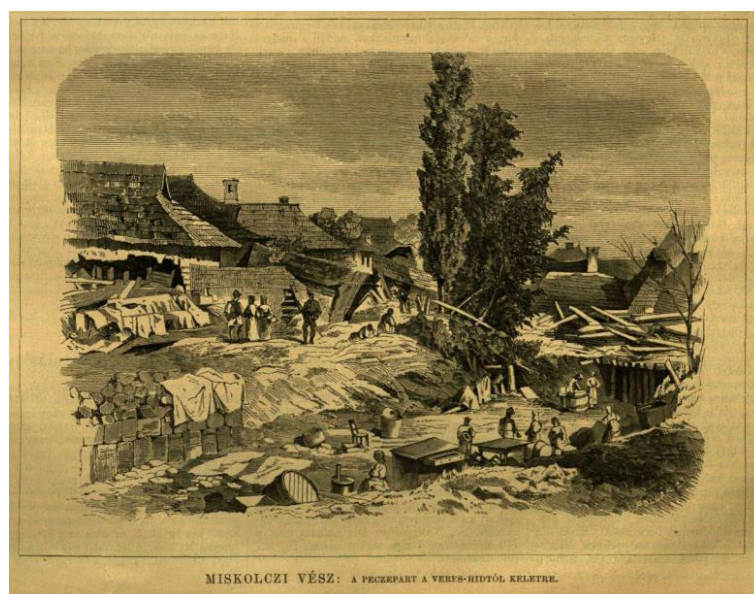
14. kép A pest-budai árvíz ábrázolása, 1838.

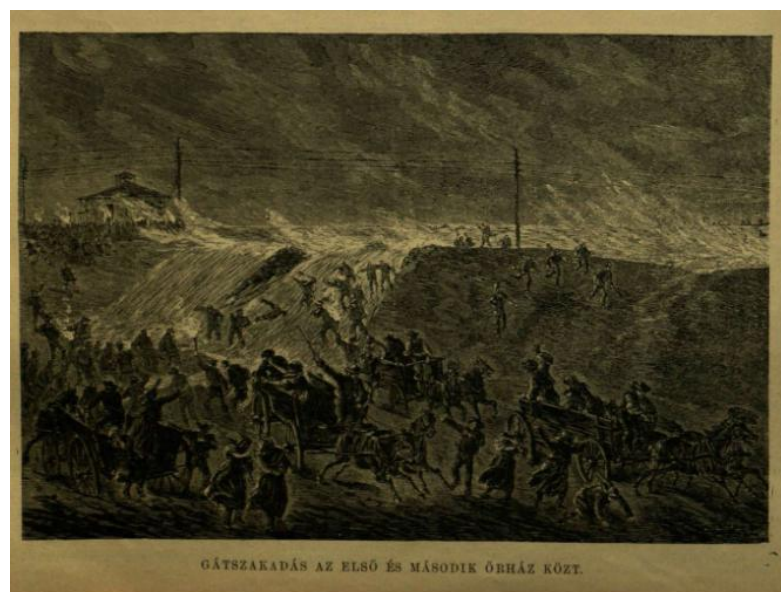
15. kép Barabás Miklós: A beomlott Derra-ház (1838)

16. kép Herman Ottó: Miskolci árvíz pusztítása, *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 15. 584.

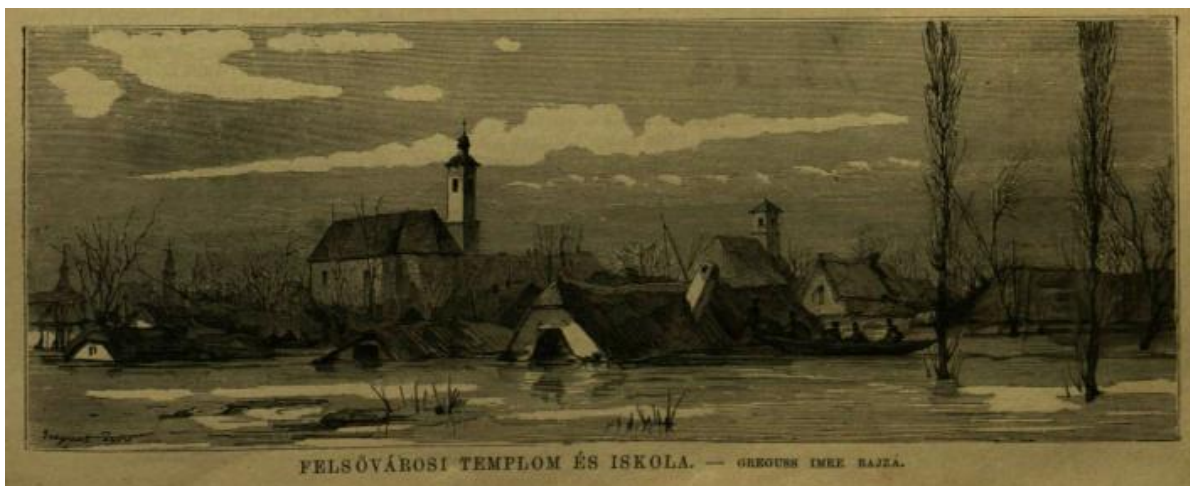
17. kép Miskolci árvíz pusztítása Szinay István fotói alapján, *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 22. 601.

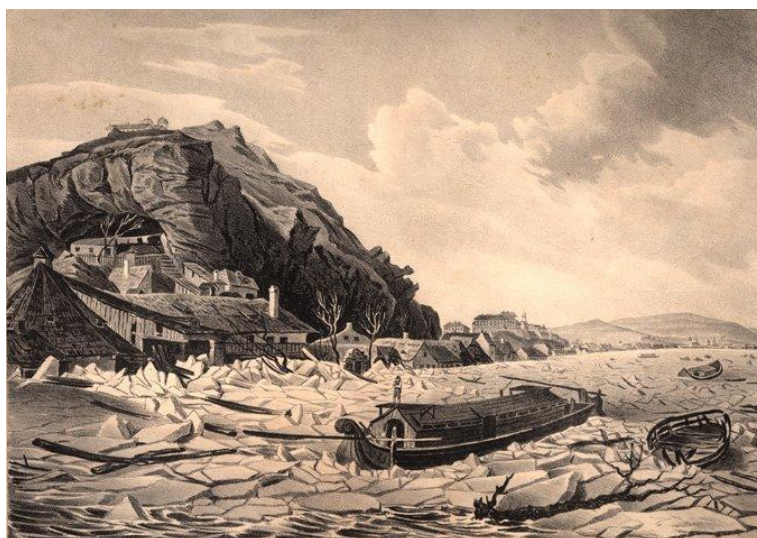
18. kép Gátszakadás, *Vasárnapi Ujság*, 1879. márc. 30. 204.

19. kép A miskolci rémes éj, *Magyar Hírlap*, 1878. szept. 6. 1.

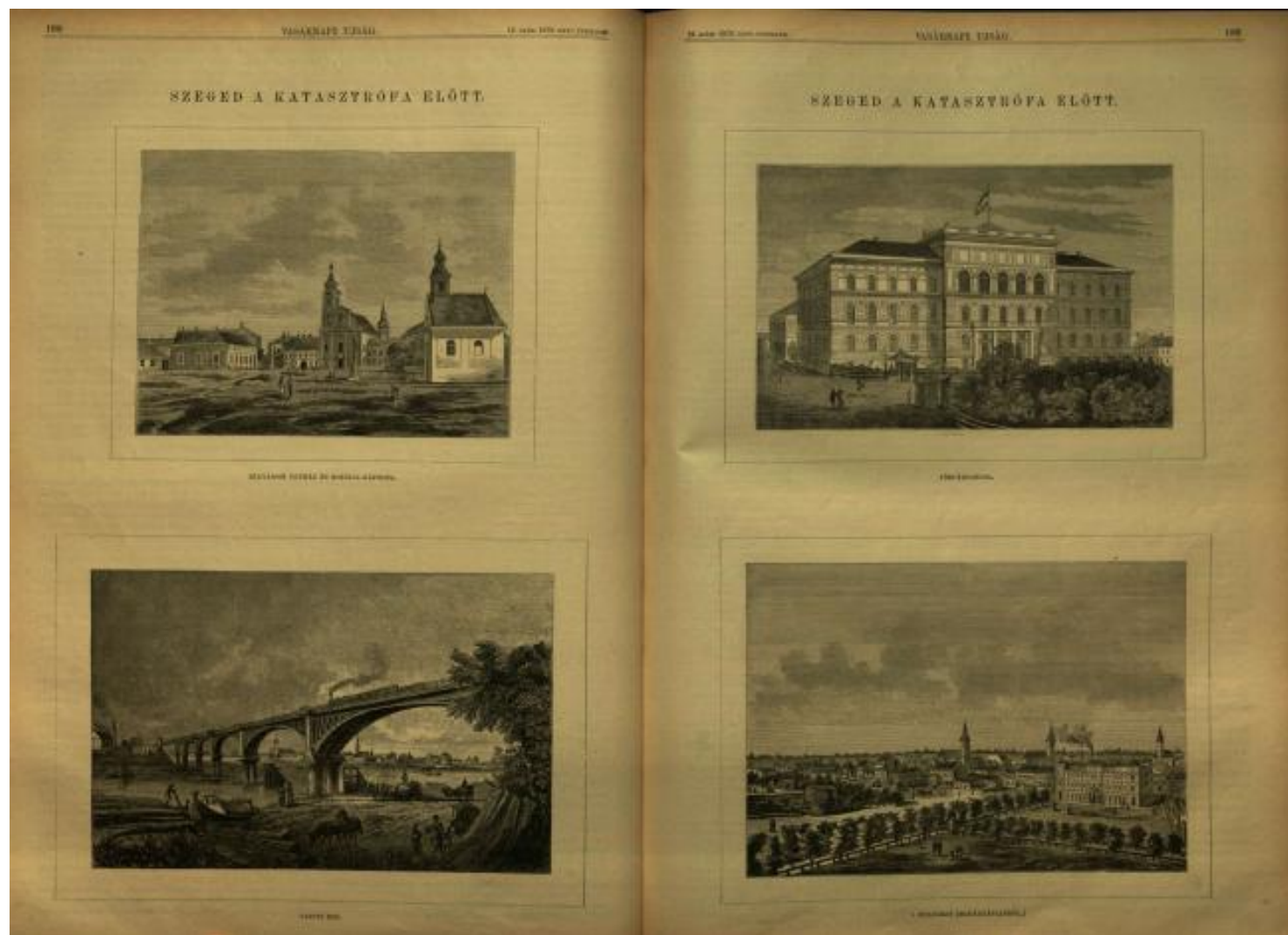
20. kép Víz borította táj – Szeged, *Vasárnapi Ujság*, 1879. ápr. 6. 221.

21. kép Klette - Scheth: Buda-A Tabán vagy Rácváros Újlakig a Duna egy részletével a jégzajlás és árvíz idején (1838)

22. kép Forray Iván: Mentési jelenet (1838)

23. kép Szeged a katasztrófa előtt, *Vasárnapi Ujság*, 1879. márc. 23. 188-189.

24. kép Szeged az árvíz előtt, *Budapest*, 1879. márc. 23.

25. kép A szegedi vésznapok, *Budapest*, 1879. márc. 15.

26. kép Mentési jelenet, *Vasárnapi Ujság*, 1879. ápr. 6. 221.

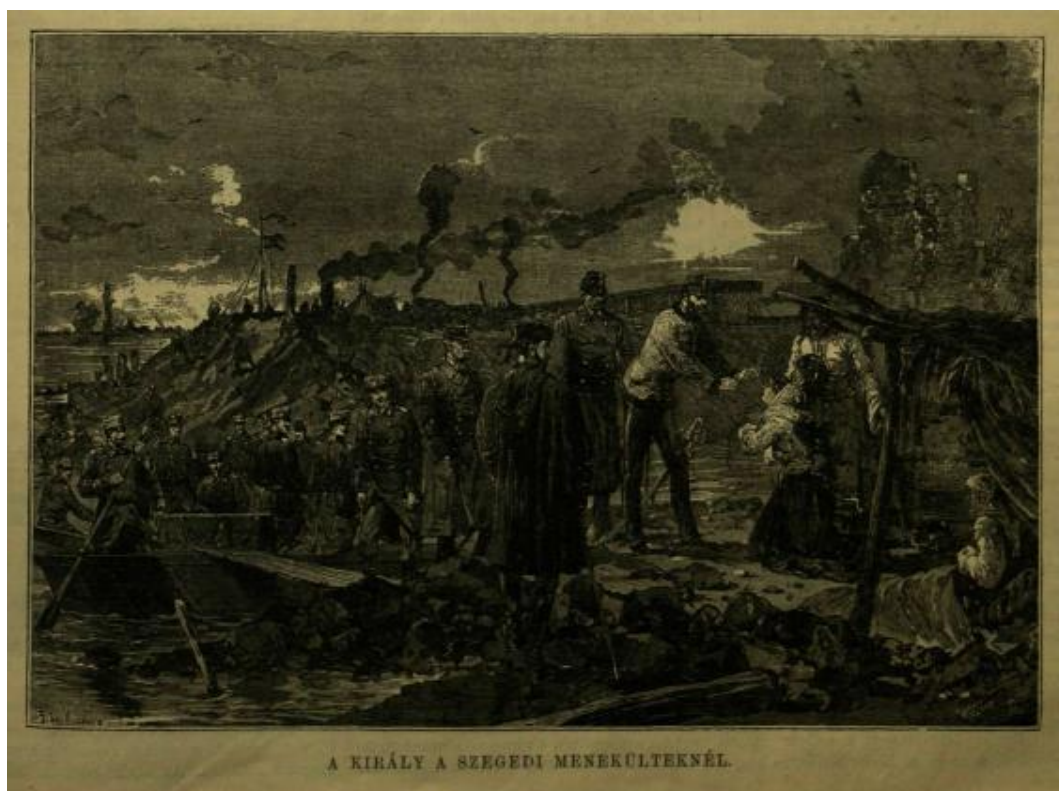
27. kép Az árvíz allegóriája, *A szegedi nagyárvíz képeskönyve*, 2009: 134.

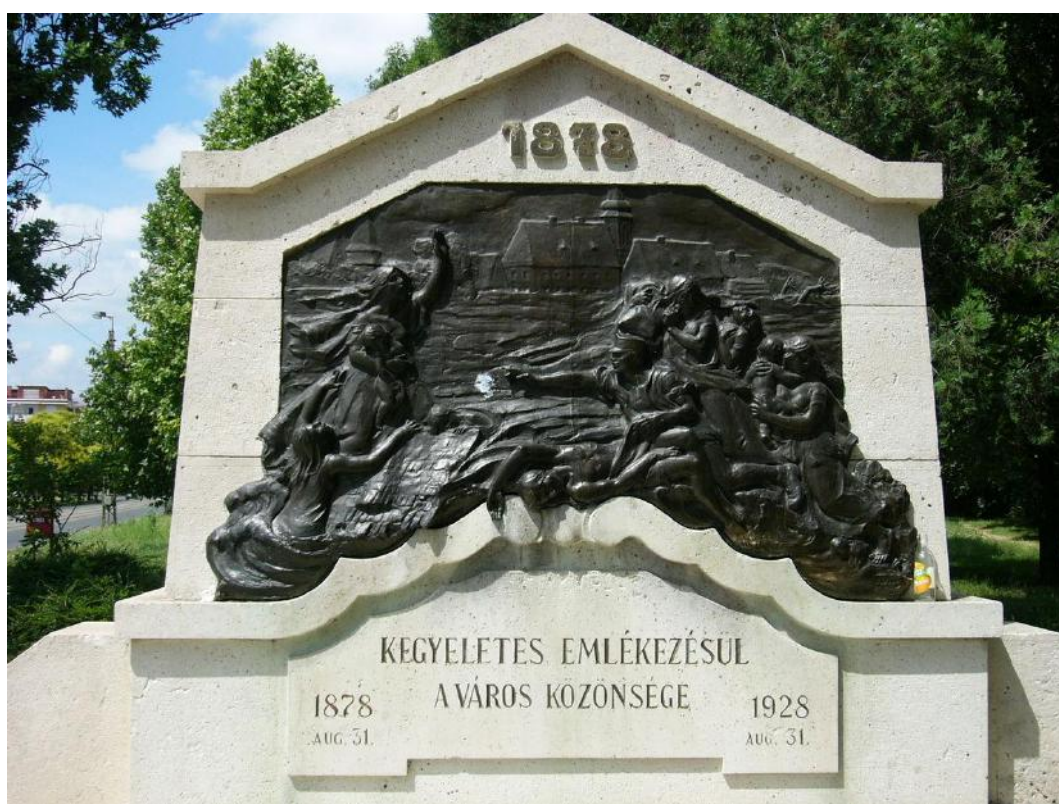
28. kép Szeged allegóriája, *Borsszem Jankó*, 1879. márc. 30.

29. kép A király Szegeden, *Budapest*, 1879. márc. 18. 1.

30. kép A király a szegedi menekülteknél, *Vasárnapi Ujság*, 1879. ápr. 13. 233.

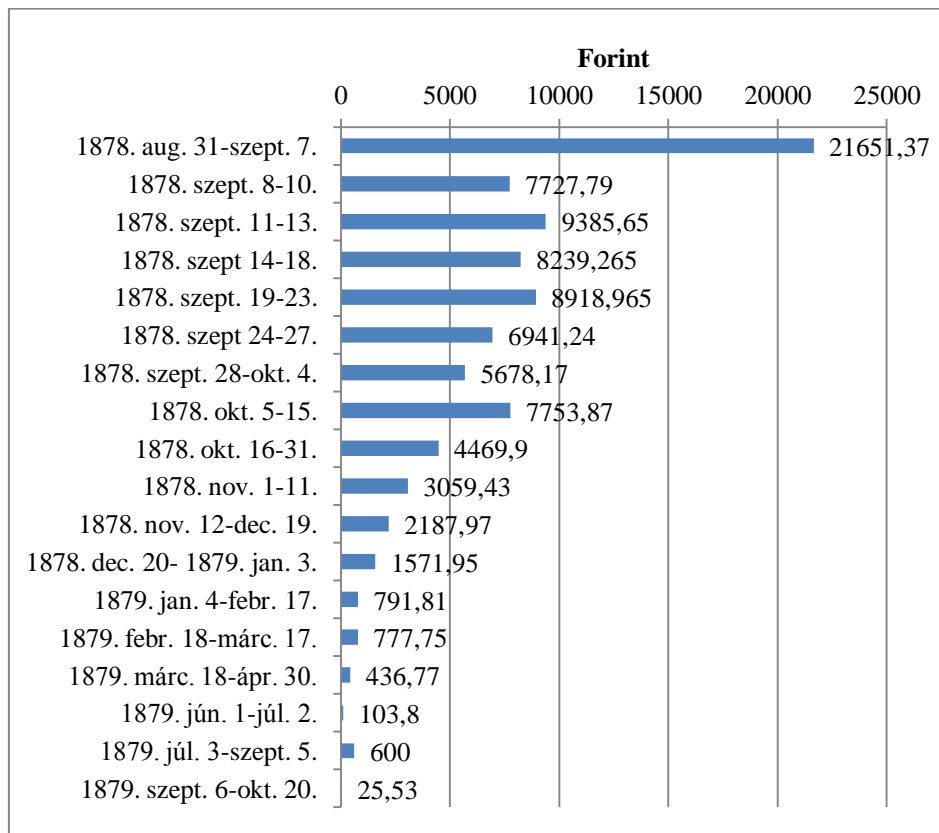
31. kép Gárdos Aladár árvízi emlékműve az 50. évfordulóra

32. kép
Kárfelvételi
ív

Utca, házszám.	Tronyalga. 802 szám.	ÉSZREVÉTELEK.
Családfő neve, foglalkozása és tagjainak száma.	Rebeni Sámuel, felesége, Rebeni Józsefné és 2 gyermeke, és nővére. csérenári. 6 tag.	
A családból elhaltak neve és kora.	Rebeni Sámuel 45 éves, Rebeni Józsefné szül. Gondos Lina 33 éves, szül. Róna-Leánya 3 éves.	
A fel nem talált családtagok száma és kora.	Rebeni Sámuelné szül. S. Johanna 35 éves, Rebeni József fia 5 éves, Gondos Erzsébet 60 éves.	
A kár feltüntetése: -		
épületben — — —	A ház összemlőve.	
ingóságokban — — —	Dísz, ruhák, könyvek, evő- és ital-égyenlő.	
árakban — — —	—	
állatokban, faja és szám szerint.	—	
A kár hozzávetőleges kiszámítása külön-külön:		
épületben — — —	200 Ft.	
ingóságokban — — —	60 Ft.	
árakban — — —	—	
állatokban — — —	—	
a kár összegeve:	260 Ft.	
A ház a legközelebbi térs lakható lesz-e?	Nem lehetséges.	
Kiseb pénzbeli segítségre van-e és rögtönös szükség?	Nincs.	

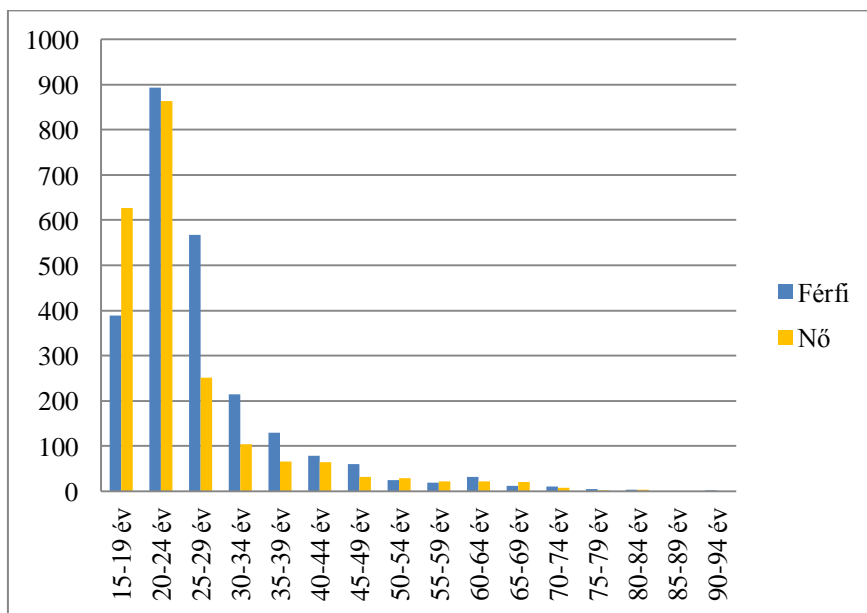
Forster Hatali közegyszabja Miklóson (Hatali Ádám utca)

1. ábra Kimutatás a beérkezett adományokról

Forrás: MNL BAZML IV. 1923. 4. d. 4. cs.

2. ábra Nem házasok korosztályi bontásban (1880)

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt

4. Táblázatok

1. táblázat Miskolcot érintő árvízkárok kimutatása

Nr.	A kár megnevezése	Kár értéke (o. é. ft, kr.)
1	a kórház épület- és kerítésében	2000
2	a város malmánál	3400
3	a városi korcsmánál	273
4	a Szepessy laktanyánál	590
5	a Fáy-malomnál	300
6	a Király-malomnál	147
7	a kiráymalom árok helyreállítása	700
8	a felső zúgó 2/5 költsége	1480
9	a sötét kapu alatti hidnál	1200
10	a kövezetben okozott károk	10,580
11	az új 12 híd költsége	13000,13
12	apróbb kiadások	1300
	Összesen	34670,13

Forrás: Éves polgármesteri jelentés, 1879: 21.

2. táblázat A miskolci lakosságot érintő árvízkárok kimutatása

Kimutatása																	
Az összeírók neve	Elhaltak			Állatok elvesztek							Károk			összes kár	röktön segélyt igényelnek	ház	
	férfi	nő	gyermek	ló	ökör	tehén	sertés	juh	bárány	apró marha	épületekben	ingóságokban	áruban és állatokban			lakható	nem lakható
Bizony Ákos	0	0	1	4	0	0	6	0	0	138	21026	40984	39571	101581	60	160	49
Kun István	2	13	20	2	0	1	10	0	3	0	21709	8913	518	31140	38	80	49
Csáthi Szabó István	7	12	20	3	0	6	28	0	0	2	61198	105572	154772	321542	58	79	45
Szepessy Béla	1	4	0	0	0	0	6	1	0	0	29610	16120	10918	56648	48	105	56
Párvy Alajos	2	2	5	0	42	2	20	0	0	0	40669	57835	17406	115910	24	80	23
ifj. Tepper Lajos	4	2	5	0	0	0	10	5	0	0	33995	27961	87351	149307	69	166	90
Gyöngyösy Sámuel	0	0	1	2	0	2	9	21	0	74	57545	45741	170770	274056	53	84	69
Serfőző József	7	9	4	3	0	3	28	3	0	0	49125	29449	7229	85803	154	88	47
Porcs János	9	18	24	3	0	13	70	27	0	0	46927	54066	18047	119040	150	219	110
Czakó István	3	2	5	1	21	3	8	0	0	0	52875	56550	233488	342913	%	260	86
Furmann János	2	3	4	1	2	6	21	0	0	0	57170	65150	19511	141831	86	163	74
Összes kár	37	65	89	19	65	36	216	57	3	214	471849	508341	759581	1739771	740	1484	698

Forrás: MNL BAZML IV.1923. 4. dob. sz.n.

3. táblázat Miskolc 16 éves és fiatalabb népességének megoszlása foglalkozási ágazat szerint (1880)

Foglalkozási ágazat	Fő	%
Östermelés	45	0,5
Ipar	282	3,2
Kereskedelem és pénzügy	74	0,8
Ipari és kereskedelmi segédszemélyzet	250	2,8
Közlekedés	4	0,0
Polgári és egyházi közszolgálat, szabadfoglalkozások	12	0,1
Véderő	1	0,0
Napszámos	93	1,1
Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók	8	0,1
Egyéb foglalkozások	416	4,7
n.a.	25	0,3
Foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak	644	7,3
Iskolás	1957	22,2
Kiskorú	5030	57,2
Összesen	8796	100,0

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt.

4. táblázat Károsultak foglalkozási ágazatok szerinti megoszlása (1878)

Foglalkozási ágazat	Fő	%
Mezőgazdaság és kertészet	111	4,4
Erdészet, vadászat, szénégetés	1	0,0
Vas- és fémipar	71	2,8
Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása	11	0,4
Kő-, föld-, agyag- és üvegipar	10	0,4
Fa- és csontipar	82	3,2
Bőr-, szőr-, tollipar	61	2,4
Fonó- és szövőipar	61	2,4
Ruházati ipar	406	16,1
Papirosipar	2	0,1
Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	91	3,6
Vegyészeti ipar	7	0,3
Építőipar	65	2,6
Sokszorosító- és műipar	7	0,3
Szállodás-, vendéglős-, kávé-, fürdők	78	3,1
Egyéb iparos	33	1,3
Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel való kereskedelem	41	1,6
Vas- és fémárukkal való kereskedelem	6	0,2
Agyag- és üvegiparúkkal való kereskedelem	6	0,2
Fa-, bőr és papírúrukkal való kereskedelem	10	0,4
Fonó-, szövő- és ruházati iparúrukkal való kereskedelem	37	1,5
Élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelem	54	2,1
Gyógy- és vegyészeti árukkal való kereskedelem	1	0,0
Vegyeskereskedő	10	0,4
Zsibáros	0	0,0
Egyéb kereskedelem	88	3,5
Az árukereskedelem segédüzletágai	25	1,0
Ipari és kereskedelmi segédszemélyzet	4	0,2
Közlekedés (közutak)	27	1,1
Közlekedés (vasutak)	26	1,0
Posta, távírda és távbeszélő	0	0,0
Temetkezési vállalatok	0	0,0

Polgári és egyházi közszolgálat, szabadfoglalkozások	207	8,2
Fogyasztási adóbérlő, vámbérlő, vásári helypénz-, vásárjogbérlő	0	0,0
Hírlap- és hirdetésközvetítő	1	0,0
Cseléd- és helyszerzők, munkaközvetítők	7	0,3
Pénz-, hitel- és biztosításügy	9	0,4
Véderő	14	0,6
Napszámos	132	5,2
Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók	149	5,9
Egyéb foglalkozások	52	2,1
Foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak	31	1,2
N.a.	491	19,4
Összesen	2525	100,0

Forrás: Kárfelvételi ívek (MNL BAZML IV. 1923.)

5. .táblázat Az árvízben károsodott intézmények kimutatása (1878)

Intézmény	A kár összege (o. é. forint)
Az ápol dai igazgatóság	320
A borsodmegyei nőegylet árvaháza	967
Evangélikus Gynasium	3150
Evangélikus Egyház	2850
Borsod-miskolci kölcsönös kiházasító egylet	300
Görög egyház	800
Görög keleti egyház tulajdonos	300
Papmalom (Református Egyház tulajdona)	100
Református Leányiskola	120
Református Egyház	310
Izraelita hitközség	4600
Izraelita kórház	50
Szefárd hitközség imaháza	1845
A miskolci nyilvános közkórház	6000
Az egyház szegényei	21
Vágó híd	50
A borsodmegyei mértékhitelítő hivatal	100
Borsod Miskolci Gőzmalom	32000
Óvoda intézet	1428,5
Polgár egyesület	1276
Római Katolikus Elemi fiú iskola	200
Római Katolikus Leány nővelde	300
Római Katolikus Leányiskola	200
Római Katolikus Gymnasium	1100
Az egri római katolikus Érseki egyházmegye	200
A minorita rend zárdaépülete	800
Miskolczi takarékpénztár	1054
Miskolczi takarékegylet	600
Uradalom mint tulajdonos	1000
Magyar szabó társulat	250
Csizmadia társulat	2100
Gubástársulat	400
Összesen	64791,5

Forrás: Kárfelvételi ívek (MNL BAZML IV. 1923.)

6. táblázat Kimutatás a Miskolc határában 100 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező földbirtokosokról (1878. ápr. 26.)

Név	Hold mennyiség (1600 négyszögöllel)	A birtok kezelésének megnevezése
Miskolc város	433	haszonbérli Weisz Salamon
A Diósgyőri Uradalom	240	apró részletekbe többen bérlik
Kubacska Istvánné	113	haszonbérli Schwarcz Jakab
Pilta Miklós	214	maga kezeli
Genczi Ferencz	111	Arnót község haszonbérli
Soltész N. Kálmán	107	bérli a miskolci Mészáros Társulat
Pollák Jakab	173	Braun Leopold haszonbérli
Szalay Elek	1200 négyszögöles hold 111	haszonbérli a Miskolci Mészáros Társulat
Bakos Antal	110	apróbb részletekbe többen bérlik
Martin Károlyné	116	maga kezeli

Forrás: MNL BAZML 1905. c. 1910/1878.

7. táblázat Kereskedők megoszlása ágazatok szerint (1880)

Kereskedelmi ágazat	Fő	%
Vas- és fémárúkkal való kereskedés	18	2,4
Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel való kereskedés	37	5,0
Agyag- és üvegiparárúkkal való kereskedés	15	2,0
Fával, bányászati és ásványi anyagokkal való kereskedés	16	2,2
Fa-, bőr és papírárukkal való kereskedés	10	1,3
Fonó-, szövő-és ruházati iparárúkkal való kereskedés	41	5,5
Könyv- és műkereskedés	10	1,3
Élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedés	103	13,9
Zsibárus	13	1,8
Vegyeskereskedő	2	0,3
Fogyasztási adóbérlő, vámbérlő, vásári helypénz-, vásárjogbérlő	12	1,6
Cseléd- és helyszerzők, munkaközvetítők	10	1,3
Egyéb kereskedés	373	50,3
Az árukereskedelem segédüzletágai	77	10,4
Pénz-, hitel- és biztosításügy	5	0,7
Összesen	742	100,0

Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt.

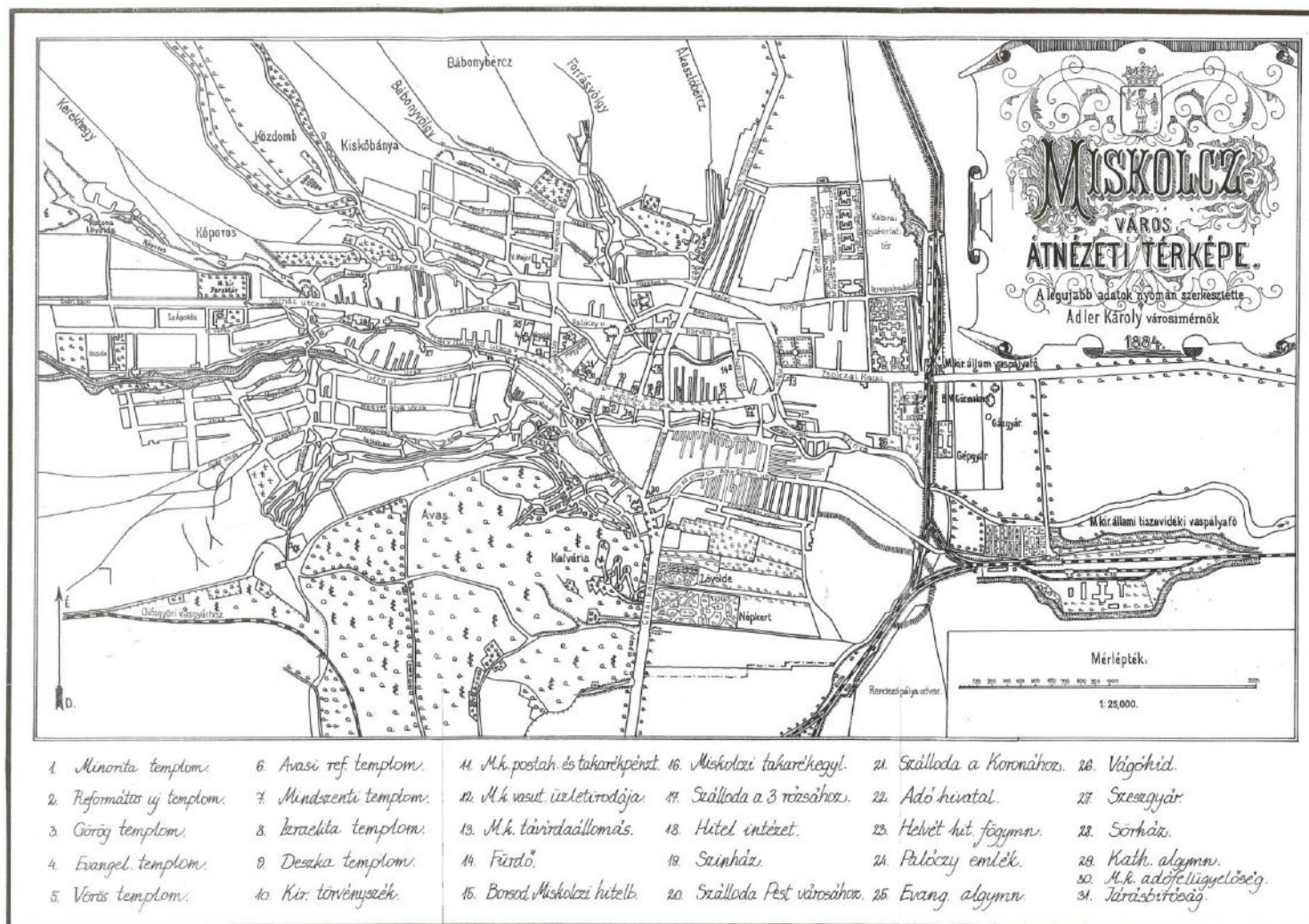
8. táblázat Iparosok megoszlása ágazatok szerint (1880)

Iparágazat	Fő	%
Vas- és fémipar	271	9,5
Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása	37	1,3
Kő-, föld-, agyag- és üvegipar	38	1,3
Fa- és csontipar	252	8,9
Bőr-, szőr-, tollipar	70	2,5
Fonó- és szövőipar	78	2,7
Ruházati ipar	972	34,2
Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	150	5,3
Vegyészeti ipar	8	0,3
Építőipar	187	6,6
Sokszorosító- és műipar	31	1,1
Szállodás-, vendéglős-, kávé-, fürdők	190	6,7
Egyéb iparos	561	19,7
Összesen	2845	100,0

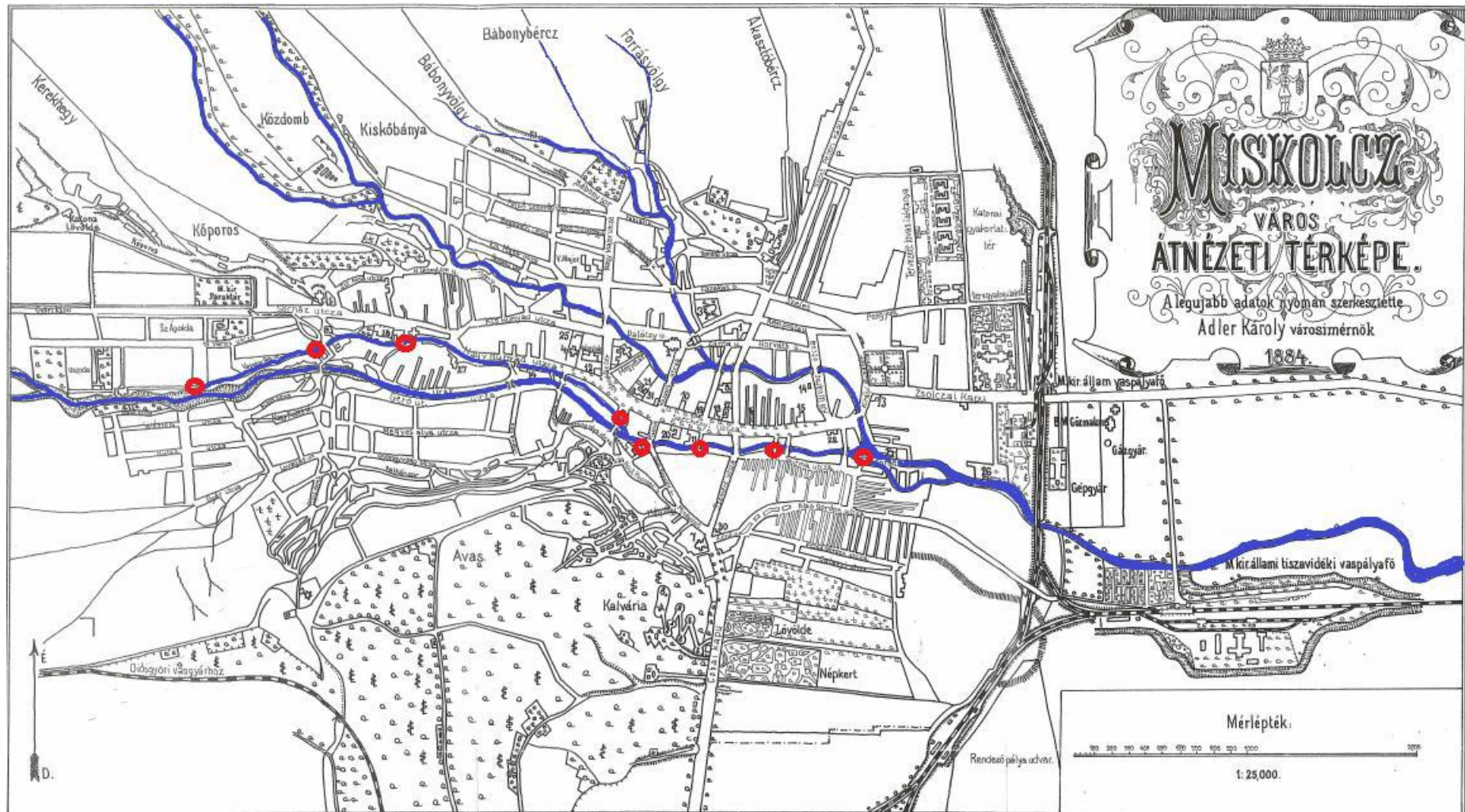
Forrás: MNL BAZML IV.1905. j. 1. köt.

5. Térképek

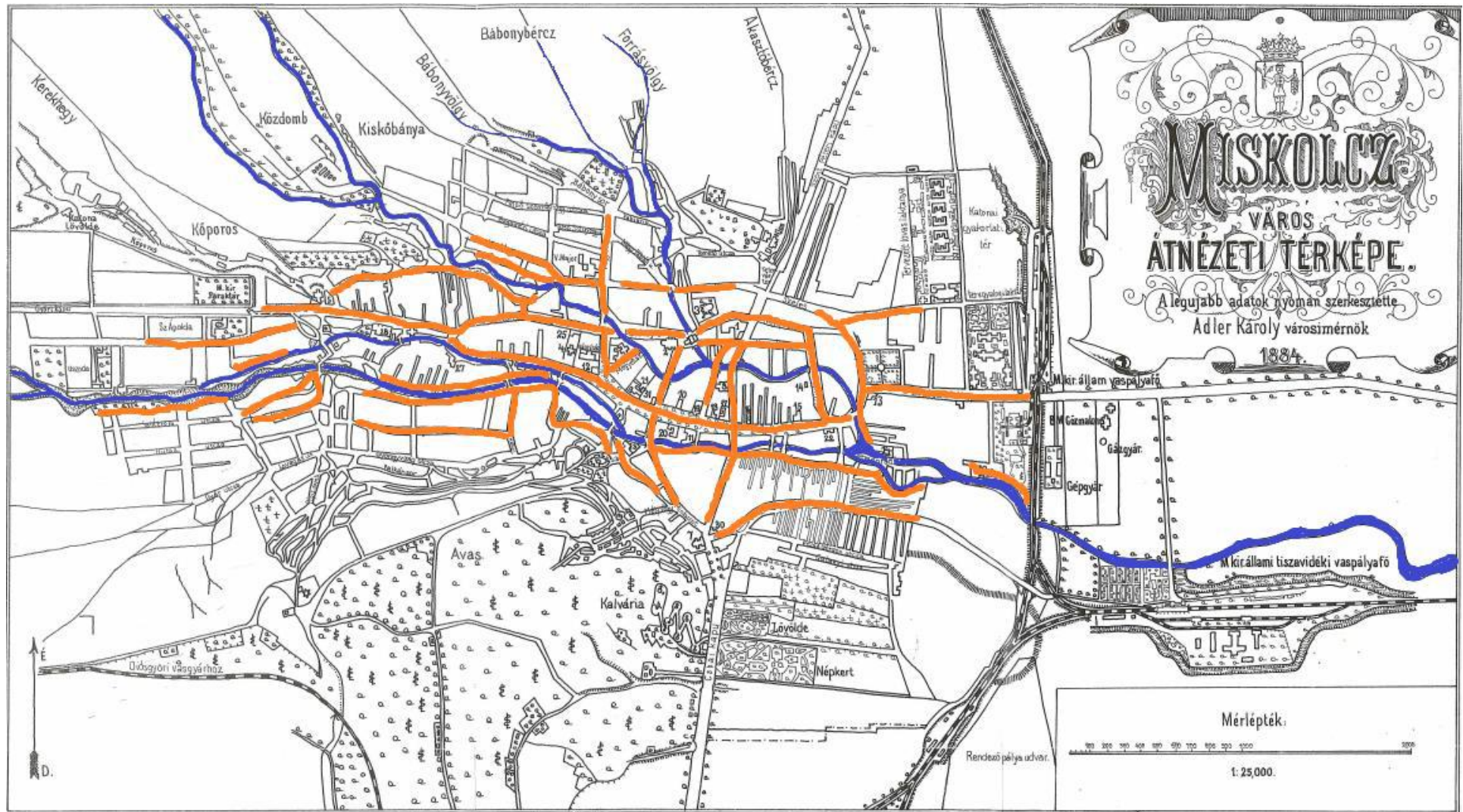
1. térkép Miskolc térképe 1884-ből (Adler Károly-féle térkép)

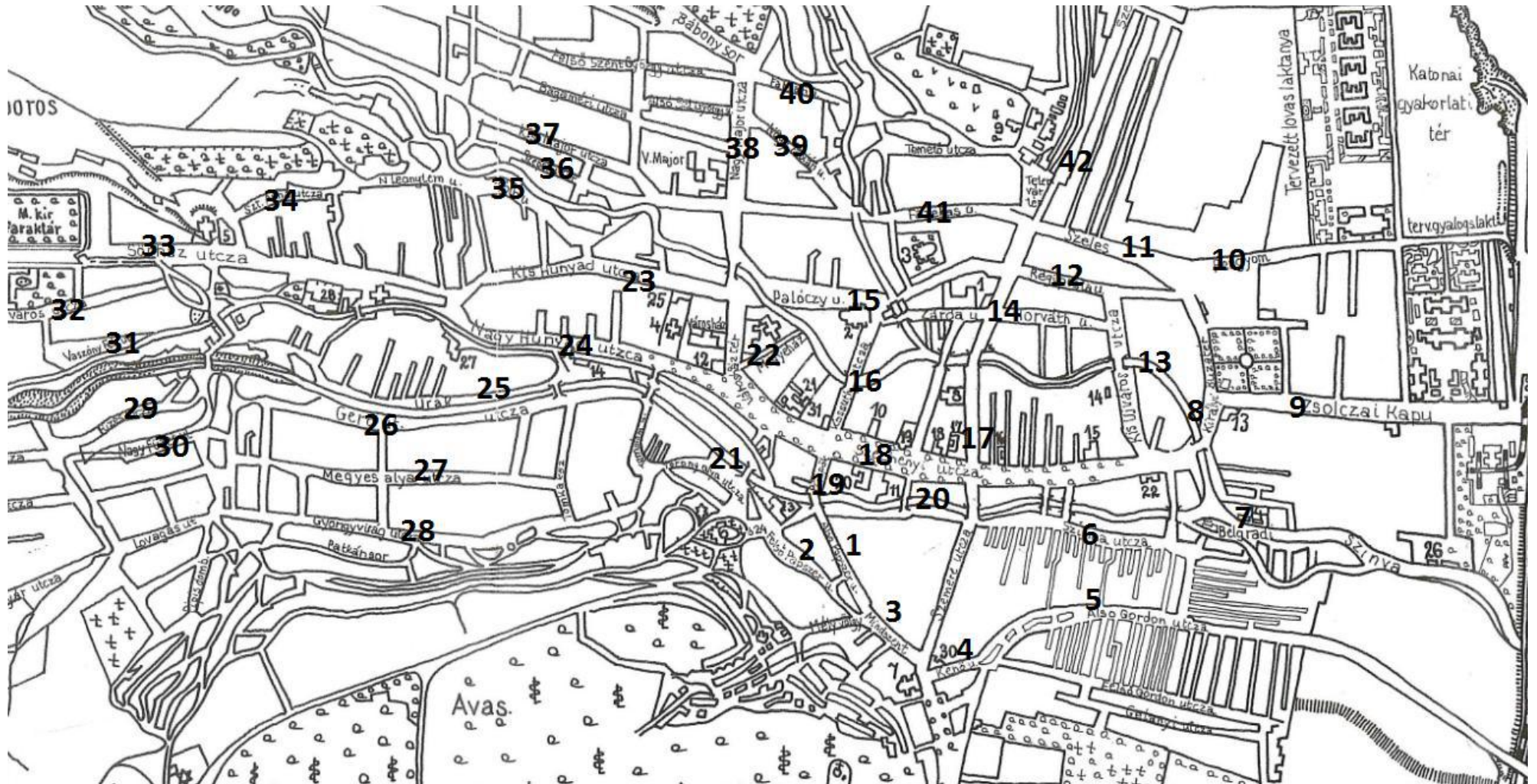
2. térkép Vízimalmok a Szinván

3. kép Miskolc károsodott utcái

4. kép Miskolc belvárosa

Utcák

Alsó és Felső Gordon (5)
Alsó és Felső Posta/Régiposta (12)
Alsó és Felső Szirma (6)
Alsó Papszer (1)
Belgrád (7)
Czikó/Kossuth (16)
Fazekas (41)
Felső Papszer (2)
Geró (26)
Gyöngyvirág (28)
Kandia (20)
Kazinczy (17)
Kenő (4)
Király (8)
Kis Fábián (40)
Kis Füzes (29)
Kis Hunyad (23)
Kis Major (37)
Kis Újváros (13)
Klastrom/Zárda (14)

Medgyesalja (27)
Megyeház (22)
Mindszent (3)
Nagy Fábián (39)
Nagy Füzes (30)
Nagy Hunyad (24)
Nagy Major (38)
Palóczy (15)
Pengyom (10)
Püspök (19)
Serház/Sörház (33)
Széchenyi/Fő/Piac (18)
Szeles (11)
Szent Anna (34)
Szentpéteri kapu (42)
Szepesi sor (36)
Tizenháromváros (32)
Toronyalja (21)
Tóth (35)
Urak (25)
Vászonfehérítő (31)
Zsolcai kapu (9)